

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि.
RASTRIYA BANIJYA BANK LTD.

... तपाईंको आफ्नै बैंक

ISSN 2542-291X

उपहार

११ औं वार्षिकोत्सव
२०७६

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि. को स्मारिका

अपहार

(अर्थशास्त्र र व्यवस्थापन सम्बन्धी पत्रिका)

Souvenir of Rastriya Banijya Bank Limited

UPAHAR

(Magazine of Economics and Management)

प्रकाशक : राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड
केन्द्रीय कार्यालय,
सिंहदरबारप्लाजा, काठमाडौं
फोन : ०१ ४२५२५९५
इमेल : rbbnl@rbb.com.np
वेभ : www.rbb.com.np

सर्वाधिकार : राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड

प्रकाशन मिति : २०७६ माघ १०

प्रकाशन प्रति : १४०० थान

ISSN : 2542-291X

सज्जा : शेषराज गौतम, टच क्रिएसन प्रा.लि., बागबजार, फोन ०१-४२१५४४८

मुद्रण : आदेश छापाखाना
लोकन्थली, भक्तपुर
मो. ९८४१०६८९८७

नेपाल सरकार
अर्थ मन्त्रालय

डा. युवराज खतिवडा
अर्थ मन्त्री

सिंहदरबार, काठमाडौं
नेपाल

शुभकामना

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडले आफ्नो स्थापनाको ५५ औं वार्षिकोत्सवको अवसरमा मुखपत्र "उपहार २०७६" प्रकाशन गर्न लागेको थाहा पाउँदा मलाई खुसी लागेको छ।

नेपाल सरकारले वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम अन्तर्गत सरकारी स्तरका बैंकहरूको पुनर्संरचना, पुँजी वृद्धि र व्यवसायिक पद्धतिमा सुधार कार्य अघि बढाए अनुरूप सवल र सुदृढ बनेको यो बैंक एक प्रतिस्पर्धी र कुशल बैंकको रूपमा स्थापित हुँदैछ। यस बैंकले आफ्नो शाखा सञ्जाल मार्फत मुलुकभरीबाट निक्षेप परिचालन गरी कर्जा लगानी मार्फत मुलुकको आर्थिक विकासमा उल्लेख्य योगदान पुऱ्याएको छ। सरकारी स्तरका बैंकले पनि प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता बढाउँदै शेयरधनीलाई उचित लाभांश वितरण गर्न सक्छन् भन्ने कुरा यस बैंकले पछिल्ला वर्षहरूमा स्थापित गर्न सकेको छ।

नेपाल सरकारले वित्तीय क्षेत्रमा सुशासन र स्थायित्व कायम गर्दै वित्तीय पहुँच अभिवृद्धि गर्ने, "खोलौं बैंक खाता" अभियान सञ्चालन गरी सबै वालिग नेपालीको बैंकमा खाता खोल्ने, सरकारी निकायबाट नागरिकलाई प्रदान गरिने आर्थिक सुविधा लगायत सबै प्रकारका भुक्तानी बैंक खाता मार्फत गर्ने, सहूलियतपूर्ण कर्जा कार्यक्रम प्रभावकारी बनाई मापदण्ड पुगेका व्यक्ति र समूहलाई यस्तो कर्जामा पहुँच सुनिश्चित गर्ने नीति लिएकोले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले यस कार्यमा अग्रणी भूमिका खेल्नेछ भन्ने अपेक्षा गरेको छ।

आगामी दिनमा यस बैंकले संस्थागत सुदृढीकरण, व्यवसायिक क्षमता वृद्धि, आर्थिक अनुशासन, आधुनिक प्रविधिको प्रयोग र सेवा विस्तारमा अझ बढी जोड दिदै निक्षेप परिचालन, उत्पादनमूलक क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह र नविनतम् बैंकिङ्ग सेवा प्रदान गरी मुलुकको द्रुत आर्थिक विकासमा उल्लेख्य भूमिका निर्वाह गर्नेछ भन्ने मैले विद्यास लिएको छु।

अन्त्यमा, वार्षिकोत्सवको अवसरमा बैंकले प्रकाशन गर्न लागेको "उपहार २०७६" नेपालको बैंकिङ्ग तथा वित्तीय क्षेत्रमा चासो र जानकारी राख्ने सबैका लागि सार्थक र उपयोगी हुने अपेक्षाका साथ बैंक परिवारलाई हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दछु।

डा. युवराज खतिवडा
अर्थ मन्त्री

टेलिफोन नं.: +९७७-१-४२९१८०९ (का.), फ्याक्स नं.: +९७७-१-४२९१८३९

वेब साईट: www.mof.gov.np

नेपाल राष्ट्र बैंक NEPAL RASTRA BANK

केन्द्रीय कार्यालय
बालुवाटार, काठमाडौं
Central Office
Baluwatār, Kathmandu

शुभ-कामना

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडको ५५ औं वार्षिकोत्सवको अवसरमा बैंकलाई आ-आफ्नो क्षेत्रबाट सहयोग पुऱ्याउनु हुने ग्राहकवर्ग, शेयरधनी, व्यवस्थापन एवम् कर्मचारीवर्ग लगायत यस बैंकसँग सम्बन्धित सबैमा शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडले दिगो आर्थिक विकास र समावेशी आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न प्रतिस्पर्धी लागतमा कृषि, उद्योग, ऊर्जा, पर्यटन र पुर्वाधार क्षेत्रमा पर्याप्त मात्रामा वित्तीय साधन प्रवाह गर्नुपर्ने आवश्यकतालाई मध्यनजर राख्दै मुलुकको विकास र गरिबी निवारणमा भूमिका बढाउँदै मुलुकभित्र थप रोजगारी सिर्जना गर्न योगदान गर्दै जाओस भन्ने शुभेच्छा व्यक्त गर्न चाहन्छु।

साथै, यस बैंकले देशको आर्थिक तथा वित्तीय क्षेत्रको विकासमा पुऱ्याएको योगदान, वित्तीय साधन र स्रोतको पहुँच विस्तारमा खेलेको भूमिका प्रति सराहना व्यक्त गर्न चाहन्छु। प्रतिस्पर्धी बैकिङ प्रणालीमा यस बैंकले आधुनिक वित्तीय उपकरण र सूचना प्रविधिको उपयोग तथा संस्थागत कार्यक्षमतामा समयानुकूल सुधार गर्दै वित्तीय सेवा प्रवाहमा अझ प्रतिस्पर्धात्मक एवम् उत्तरदायित्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने छ भन्ने मैले आशा राखेको छु।

अन्त्यमा, बैंकले ५५ औं वार्षिकोत्सवको अवसर पारेर समसामयिक अर्थशास्त्र, बैकिङ, वित्त, व्यवस्थापन लगायत सूचनामूलक र विश्लेषणात्मक लेखहरू समेटेर प्रकाशित गर्न लागेको स्मारिका "उपहार २०७६" सरोकारवाला सबैका लागि उपयोगी हुने विश्वासका साथ प्रकाशनको पूर्ण सफलताको कामना गर्दछु।

चिरजीबिनेपाल
(डा. चिरजीबि नेपाल)

संचालक समितिको कार्यालय

शुभकामना

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड स्थापनाको ५५ औं वर्ष प्रवेशको सुखद अवसरमा सर्वप्रथम बैंकको उन्नति र प्रगतिका लागि शुभ-कामना व्यक्त गर्दछु। यस उपलक्ष्यमा बैंकद्वारा प्रकाशित “उपहार” नामक स्मारिकाको सफलताको कामना समेत गर्दछु।

प्रस्तुत प्रकाशनमा बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रसंग सम्बन्धित विषयवस्तुहरूमा केन्द्रीत रही लेखिएका लेखहरू समेटिएका छन् र यस क्षेत्रमा चासो राख्नेहरूका लागि यी लेखहरू पठनीय छन्। यसका अतिरिक्त, यस संग्रहमा बैंकले वर्षदिनभरि गरेका श्रृजनात्मक गतिविधिहरूलाई समेत सचित्र समावेश गरिएको छ। यस अर्थमा, प्रस्तुत प्रकाशन संग्रहणीय पनि छ।

देशका सात प्रदेश र सतहत्तर जिल्लाहरूमा २३८ वटा शाखाहरू र २८ वटा एक्सटेन्सन काउण्टर सहित यस बैंकले आफ्नो सञ्जाल फैलाएको छ। यस्तो विस्तारित सञ्जालको माध्यमबाट वचत संकलन तथा उत्पादनशील क्षेत्रमा सोको परिचालन गरी आर्थिक विकासमा उल्लेख्य योगदान पुर्याएको छ। यसका अतिरिक्त, नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारका सहूलियतपूर्ण ऋण र विशेष कार्यक्रमहरू मार्फत उद्यमशीलताको विकास, रोजगारी श्रृजना र जनउपयोगी कामहरू पनि बैंक मार्फत संचालन भइरहेका छन्। वित्तीय साक्षरताका कार्यक्रमहरू मार्फत वित्तीय साधन र सोको पहुँचको स्तर बढेको छ। नेपाल सरकारको अधिकांश स्वामित्व रहेको यस बैंकका अधिकांश वित्तीय परिसूचकहरू सकारात्मक छन्। फलतः गत आर्थिक वर्षमा बैंकले ५ अर्ब भन्दा बढी मुनाफा आर्जन गरेको छ, बैंक तथा वित्तीय संस्थातर्फ सबैभन्दा बढी आयकर भुक्तानी गरेको छ र लगानीकर्तालाई पहिलोपटक लाभांश वितरण गर्ने तर्फ अघि बढेको छ।

यी उपलब्धीहरूलाई संस्थागत र दीगो बनाउदै आगामी वर्षहरूमा प्रतिस्पर्धी वित्तीय प्रणालीमा यस बैंकले खरो रूपमा उत्रन पर्ने आवश्यकता छ। ग्राहकहरूको आकांक्षालाई गुणस्तरीय सेवा प्रवाहको माध्यमबाट अभै प्रभावकारी रूपमा सम्बोधन गर्नुपर्नेछ। यसका लागि आधुनिक प्रविधिको विकास र यसको प्रयोग अभै बढाउनुपर्ने आवश्यकता छ। बैकिङ्ग सुशासनमा जोड दिनुपर्नेछ। यसले बैकिङ्ग प्रणालीलाई अभ्र भरपर्दो, विश्वसनीय र सुरक्षित बनाउन थप टेवा मिल्नेछ।

अन्त्यमा, नेपाल सरकार र नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशनमा रही निक्षेप परिचालन, उत्पादनशील क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह र नवीनतम् बैकिङ्ग सेवा मार्फत मुलुकमा आर्थिक क्रियाकलाप बृद्धि गर्न बैंक सदैव क्रियाशील हुनेछ भन्ने प्रतिवद्धता सहित बैंकको सफलतामा योगदान दिनुहुने नियामक निकाय, लगानीकर्ताहरू, सेवाग्राहीहरू, कर्मचारीहरू र सबै शुभचिन्तक एवं सरोकारवालाहरू प्रति आभार व्यक्त गर्दछु।

मिति: २५ पौष, २०७६।

निर्मलहरि अधिकारी

अध्यक्ष

सञ्चालक समिति

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड

सम्पादकीय

२०७६ साल माघ १० गते राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड ५४ वर्ष पूरा गरी ५५ औं वर्षमा प्रवेश गरेको छ। यस अवधिमा बैंकले आफ्ना शाखाहरू मार्फत नेपाली नागरिकलाई बैंकिङ्ग सेवा दिई देशको आर्थिक, सामाजिक विकासमा योगदान दिँदै आएको छ।

नेपालको प्रतिस्पर्धी वित्तीय प्रणालीमा यस बैंकले आधुनिक वित्तीय उपकरण र सूचना प्रविधिको उपयोग गरी संस्थागत कार्यदक्षतामा समयानुकूल सुधार गर्दै वित्तीय सेवालाई अझ प्रतिस्पर्धात्मक एवं उत्तरदायी बनाउन बैंकिङ्ग बजारमा नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्दै वित्तीय स्थायित्व कायम गर्न सहयोग पुऱ्याइरहेको छ। सरकारी स्वामित्वको यस बैंकले देशभर रहेका आफ्ना शाखामार्फत सर्वसाधारणलाई बैंकिङ्ग सेवा पुऱ्याइरहेको छ। यस बैंकले कृषि, उद्योग, पूर्वाधार, व्यवसाय, परियोजना, प्राथमिकता क्षेत्र जस्ता उत्पादनशील क्षेत्र तथा विपन्न वर्गलाई सहूलियपूर्ण कर्जा प्रवाह गरी सरकारी नीति तथा कार्यक्रमलाई सफल बनाउन योगदान गरिरहेको छ।

बैंकको यस सत् प्रयासमा नेपाल सरकार, नेपाल राष्ट्र बैंक, सेयर धनीहरू, ग्राहकवर्ग, कर्मचारी तथा सम्बद्ध सबै पक्षबाट सदाइँ, सहयोग, सद्भाव र मार्ग निर्देशन प्राप्त हुने कुरामा हामी आशावादी छौं। आगामी दिनमा बैंकका आर्थिक, प्रशासनिक र व्यवस्थापकीय पक्षमा सुधारको प्रयासलाई निरन्तरता दिँदै सीमित स्रोत र साधनको चुस्त व्यवस्थापनबाट ग्राहकमैत्री, आधुनिक एवं गुणस्तरीय बैंकिङ्ग सेवा उपलब्ध गराउने प्रण गर्दछौं।

यस विशेषाङ्कमा बैंकको अवस्था र भावी योजना तथा कार्यक्रमका सम्बन्धमा बैंकका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत श्री किरणकुमार श्रेष्ठको अन्तरवार्ता एवम् आर्थिक, वित्तीय, व्यवस्थापन र लेखासँग सम्बन्धित समसामयिक विषयमा लेखिएका लेखरचनाहरूलाई समावेश गरिएको छ। यी लेखहरू आर्थिक विषयमा रुचि राख्ने अनुसन्धानकर्ता, विद्यार्थी र सम्पूर्ण पाठकवर्गका लागि उपयोगी हुने विश्वास हामीले लिएका छौं। यस विशेषाङ्कमा समावेश गरिएका सम्पूर्ण लेख रचनाहरू लेखकका निजी विचारहरू हुन्। अन्त्यमा विशेषाङ्कमा आफ्ना लेख रचना उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने सबै लेखक र विशेषाङ्क प्रकाशनमा सहयोग पुऱ्याउनुहुने सम्बन्धित सबैलाई हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछौं।

विषय सूची

क्र.सं.	शीर्षक	लेखक	पृष्ठ
१	प्रमुख कार्यकारी अधिकृत श्री किरणकुमार श्रेष्ठज्यूको अन्तरवार्ता		१
२	नेपालको बाह्य क्षेत्रको अवस्था र सुधारका उपायहरू	चिन्तामणि शिवाकोटी	४
३	कर्जा जोखिम व्यवस्थापनका अभ्यासहरू	लक्ष्मीप्रपन्न निरौला	८
४	वित्तीय स्थायित्वमा सुदृढ वित्तीय क्षेत्रको भूमिका	नीलम तिम्सिना	१३
५	गैरपरम्परागत मौद्रिक नीति	डा. प्रकाशकुमार श्रेष्ठ	१७
६	केन्द्रीय बैंक नेतृत्वमा कस्तो अपेक्षा गर्ने ?	नारायणप्रसाद पौडेल	२०
७	नेपालमा पूर्वाधार विकासका लागि विदेशी लगानीको अपरिहार्यता	सी.ए. भूपेन्द्र पाण्डे	२३
८	योगदानमूलक सामाजिक सुरक्षा योजनाले समेटेका विविध विषय	कपिलमणि ज्ञवाली	२५
९	सहुलियतपूर्ण कर्जा : उत्पादन र रोजगारीको आधार	सी.ए. देवेन्द्रमण खनाल	२९
१०	सुनचाँदी धितो कर्जा : सकारात्मक पक्ष र वर्तमान अवस्था	प्रताप सुवेदी	३२
११	नेपालमा विप्रेषण आप्रवाहको अवस्था र यसका प्रभावहरू	दीर्घबहादुर रावल	३५
१२	आर्थिक समृद्धिका आधार र चुनौतीहरू	हिमप्रसाद न्यौपाने	३९
१३	अर्थतन्त्रमा विप्रेषण : एक समीक्षा	राजनविक्रम थापा	४३
१४	चुलिँदो व्यापार घाटा र वित्तीय लगानी	दुर्गा कंडेल छत्कुली	४६
१५	आर्थिक कूटनीति र नेपालमा यसको परिचालन	रमेश अर्याल	४८
१६	नेपालको वैदेशिक व्यापारका विविध पक्षहरू	खगेश्वर भण्डारी	५२
१७	बैंकिङ व्यवसायमा लिखत कागजातहरू र तिनको प्रयोग	शिवकुमार अधिकारी	५६
१८	नेतृत्व र निर्णय क्षमताबिचको अन्तरसम्बन्ध	भोलानाथ पौडेल	५९
१९	वित्तीय नीति र मौद्रिक नीतिको अन्तर्सम्बन्ध, उद्देश्य तथा विशेषताहरू	ऋषि राम ढकाल	६२
२०	समानान्तर अर्थतन्त्रको बढ्दो जोखिम	गजेन्द्र बुढाथोकी	६५
२१	मौद्रिक नीति र उपकरणहरू	रमेश कुमार पोखरेल	६७
२२	“समृद्धिसँग जोडौँ नाता : सबै नेपालीको बैंक खाता” र वित्तीय समावेशीकरण	ईश्वर उप्रेती	७०
23	Monetary Transmission and Relation between Bank Lending and Economic Growth of Nepal	Madhav Prasad Dahal, PhD.	73
24	Financial Inclusion In Nepal: Past, Present and Future	Nara Hari Dhakal, Ph. D.	83
25	Cashless Policy for Customer Satisfaction of Nepalese Commercial Banks	Dr. Jitendra Prasad Upadhyay Pitri Raj Adhikari	89
26	Green Banking–Delivering the Green Future	Sarswati Adhikari	94
27	Green Banking and its Practices	Dr. Indra Kumar Kattel	98
28	Organizational Conflict: Essential Skills To Manage	Birendra Datta Awasthi	104
29	Three Lines of Defense: The “New Normal” in Banks	C.A. Krishna Shah	106
30	Analysis of Key Essential Elements of Project Financing Model (PFM): Banker’s Perspective	Damodar Jnawali	108
31	Green Finance for Sustainable Economic Development	Amish Dhungel	111
32	Beauty and Dud Side of Banking Profession	Dwaipayyan Regmi	113

अन्तरवार्ता

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडको ५५औं वार्षिकोत्सवका अवसरमा बैंकको स्मारिका “उपहार” का निमित्त विगत ४ वर्षदेखि प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको जिम्मेवारी सम्हाल्दै आउनुभएका श्री किरणकुमार श्रेष्ठज्यूसँग प्रकाशन तथा प्रचारप्रसार उपसमितिको तर्फबाट लिइएको अन्तरवार्ता:

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको वर्तमान वित्तीय अवस्थाका बारेमा सङ्क्षिप्तमा बताइदिनुहोस् न ।

बैंकको वित्तीय अवस्था भन्नाले यसको स्रोत परिचालनको अवस्था नै हो । वर्तमान अर्थात् २०७६ मङ्सिर मसान्तसम्मको बैंकको स्रोत परिचालनको अवस्था भन्नुपर्दा सो अवधिसम्ममा बैंकले कुल रु.१८९ अर्ब निक्षेप सङ्कलन गरी नियमनकारी व्यवस्थाहरू पुरा गर्दै कुल रु.१४८ अर्ब कर्जा लगानीबाट खुद मुनाफा रु.१२५ करोड आर्जन गर्न सफल भएको छ । यसरी हेर्दा बैंकको वर्तमान वित्तीय अवस्था सकारात्मक रूपमा सबलीकरणतर्फ उन्मुख रहेको भन्न सकिन्छ ।

यो वर्ष प्रमुख कार्यकारी अधिकृतका रूपमा तपाईंको प्रथम कार्यकालको अन्तिम वर्ष पनि हो । यस अवधिमा बैंकमा भएका मुख्य मुख्य कार्यहरूलाई कसरी सम्भन्नुहुन्छ ?

मेरो चार वर्षे कार्यकालको यो अन्तिम वर्ष हो । यस अवधिमा हामीले बैंकमा धेरै प्रकारका कार्यहरू गरेका छौं । मानव संशाधनको क्षेत्रमा यस अवधिमा धेरै परिवर्तन आएको छ । यस अवधिमा १३५४ कर्मचारीहरू अनिवार्य अवकास भई ८६२ नयाँ कर्मचारीहरू भर्ना गरिएको छ । नयाँ कर्मचारी भर्ना गरिएपछि उनीहरूलाई विभिन्न प्रकारका तालिम प्रदान गर्नुपर्ने भएकाले तालिका कार्यक्रमहरूलाई व्यापक गरिएको छ । बैंकको संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व अन्तर्गत विभिन्न प्रकारका जनउपयोगी र सेवा मुलक कार्यहरू गरी संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व निर्वाहको क्षेत्रमा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याउने कार्य भएको छ । त्यसैगरी बैंकलाई युवाहरूको आकर्षणको केन्द्रको रूपमा स्थापित गर्न आधुनिक प्रविधिको उपयोग गर्दै युवाहरूलाई विभिन्न रूपमा बैंकप्रति आवद्ध गर्दै लगिएको छ । नियमनकारी निकायको निर्देशनको पालना गर्दै कर्मचारीहरूलाई गरिने बोनस वितरण नियमित बनाइएको छ । शाखा कार्यालयहरूलाई आवश्यक स्रोत साधनहरूले परिपूर्ण गरिएको छ । ग्राहकहरूलाई प्रतिस्पर्धी तथा आधुनिक बैंकिङ्ग सेवाहरू उपलब्ध गराउन बैंक निरन्तर रूपमा लागेको छ । बैंकको भौतिक सम्पत्ति तथा संरचनाको संवर्द्धन तथा उपयोगमा जोड दिइएको छ । सेवा प्रवाहहरूलाई चुस्त तथा छिटो छरितो पार्न, बैंकलाई भौतिक तथा वित्तीय रूपमा सफा राख्न तथा बैंकका सबै क्षेत्रहरूलाई सुदृढ पार्न Clean and Smart RBB with Consolidation को अभियानलाई प्राथमिकतापूर्वक कार्यान्वयन गरिएको छ । बैंकका आन्तरिक नीति नियम, निर्देशिका, कार्यविधिहरूमा समयानुकूल परिमार्जन तथा संशोधन गरी अद्यावधिक गरिएको छ । व्यवस्थापन अडिट, मानव संशाधन अडिट, सूचना प्रविधि अडिटको कार्य सम्पन्न गरिएको छ । त्यसैगरी बैंकको समग्र जोखिम व्यवस्थापन प्रणालीको मुल्याङ्कन गरी Gap Assessment Report

हामी ७ प्रदेशका ७७ वटै जिल्लाहरूमा सेवा विस्तार गर्दै पुगेका छौं । पूर्वको ताप्लेजुङ्गदेखि पश्चिमको दार्चुलासम्म र उत्तरको सर्वाधिक उचाइमा रहेको मानव बस्ती डोल्पोबुद्धदेखि तराईको दशगजा क्षेत्र नजिकमा रहेको सर्लाहीको बलरामा शाखा कार्यालय स्थापना गरी सेवा दिइरहेका छौं । हाम्रो सेवा नपुगेका देशका मुख्य व्यापारिक केन्द्रहरूमा समेत चाँछो नै शाखा कार्यालय स्थापना गरी सेवा विस्तार गर्ने योजनामा छौं । हाल ३१ लाखभन्दा बढी ग्राहकहरूले हाम्रो सेवा लिइरहेका छन् र हामी अबका दिनमा सबै प्रकारका ग्राहकहरूका लागि आवश्यक सेवा सुविधाहरू सर्वसुलभ किसिमले प्रदान गर्ने योजनामा छौं ।

मार्फत बैंकमा विद्यमान जोखिम व्यवस्थापन प्रणालीमा गर्नुपर्ने सुधारहरूका बारेमा सुभाव सङ्कलनको कार्य भइरहेको छ । बैंकको दीर्घकालीन रणनीतिक योजना तर्जुमा गर्ने कार्य अन्तिम चरणमा रहेको छ । गत वर्ष हामी बैंक तथा वित्तीय संस्थाको समुहबाट सरकारलाई सर्वाधिक कर बुझाउने संस्थाको रूपमा समेत सम्मानित भइसकेका छौं ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको विगत केही वर्षदेखि सञ्चिती मुनाफा बढ्दै गएको देखिन्छ । यसले अन्य बैंकको तुलनामा मुनाफा पनि राम्रै आर्जन गरिरहेको छ । गत आ.व.मा त यस बैंकले नेपालका वाणिज्य बैंकहरूमध्ये सर्वोच्च मुनाफा आर्जन गर्न सफल भएको थियो । यस्तो अवस्थामा अब बैंकले लगानीकर्ताहरूलाई लाभांश बाड्न सक्ने भएको हो त ?

सञ्चिती मुनाफामा वृद्धि हुनुले बैंक मुनाफामा सञ्चालन भइरहेको भन्ने सङ्केत गर्दछ । राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले केही वर्ष अघिदेखि लगातार मुनाफा आर्जन गर्न सफल भएको छ,

जसले गर्दा विगतको ठुलो सञ्चिती घाटालाई परिपूर्ति गरेर सञ्चिती मुनाफामा वृद्धि हुन थालेको छ । यस बैंकले विगत दुई वर्षदेखि अन्य वाणिज्य बैंकको तुलनामा उच्च मुनाफा आर्जन गरिरहेको छ । गत आ.व. २०७५/०७६ मा यस बैंकले वाणिज्य बैंकहरूमध्येमा सर्वाधिक मुनाफा आर्जन गर्ने बैंकका रूपमा समेत आफ्नो परिचय थप गरेको छ । त्यसैगरी यस आर्थिक वर्षको प्रथम त्रैमाससम्मको वित्तीय विवरण प्रकाशन भइसकदासमेत यसले अन्य बैंकहरूभन्दा सर्वाधिक मुनाफा आर्जन गर्न सफल भएको देखिएको छ । जहाँसम्म बैंकका लगानीकर्ताहरूलाई लाभांश वितरणको कुरा छ, यस विषयमा हामी एकदम प्रयासरत छौं । तपाईंलाई थाहै छ यो बैंकमा अधिकांश स्वामित्व नेपाल सरकारको छ । बैंकले लाभांश वितरण गर्दा नेपाल सरकारलाई यसको ठुलो हिस्सा जाने छ, जसले राज्यको कोषमा सकारात्मक योगदान पुऱ्याउँछ र सार्वजनिक संस्थानमा सरकारले गरेको लगानीको केही हदसम्म प्रतिफल प्राप्त हुने देखिन्छ । त्यसैले हामीले यस विषयमा बैंकको गत आर्थिक वर्ष र चालु आ.व.को वार्षिक कार्यक्रम तथा योजनाहरूमा समेत लाभांश वितरण गर्ने योजना अधि सारेका छौं । यस वर्ष हामीले शेयर धनीहरूलाई १२% लाभांश वितरण गर्ने प्रस्ताव गरेका छौं । प्राविधिक पक्ष पूर्ण भएमा सोको स्वीकृती प्राप्त हुने छ र लाभांश वितरणको बाटो खुल्ने छ भन्ने हाम्रो बुझाइ रहेको छ ।

यस बैंकको सेवाप्रति अभै पनि सर्वसाधारणले गुनासो गर्ने गर्छन् नी, बैंकलाई ग्राहकको आकांक्षा अनुरूप अगाडि बढ्न के ले समस्या पारेको छ जस्तो लाग्छ ?

नेपाल सरकारको अधिकांश स्वामित्व रहेको, ७ प्रदेशका ७७ वटै जिल्लामा २३८ वटा शाखा कार्यालयमार्फत सेवा विस्तार गरिरहेको, ३१ लाखभन्दा बढी ग्राहक रहेको, निक्षेप, कर्जा लगानी, पुँजीको लागत, कर्जाको आधारदर, चुक्ता पुँजी, जगेडाकोष, कुल सम्पत्ति आदि वित्तीय परिसूचकहरूमा राम्रै स्थान ओगट्न सफल रहेको बैंक भएकाले यसको कार्यक्षेत्र र ग्राहक सङ्ख्यामा विविधता छ । यसले सबै वर्ग र तह तप्काका मानिसहरूलाई विविध किसिमका सेवाहरू प्रवाह गर्दै आइरहेको छ । हामीलाई आजको दिनसम्म ल्याइपुऱ्याउने ग्राहकहरूको अपेक्षा एवं आकाङ्क्षाहरूलाई सम्बोधन गरी सबै ग्राहकहरूको दृष्टिमा बैंकलाई सबल र सक्षम बनाउने प्रयास भइरहेको छ । तर पनि तपाईंले भने जस्तो कतिपय अवस्थामा हामीले ग्राहकले सोचेजस्तो समयमा सेवा प्रवाह गर्न नसकेकोका कारण गुनासाहरू आउने गरेका छन् । ग्राहकबाट गुनासा नै आउन नदिने वा प्राप्त गुनासाहरूको व्यवस्थित किसिमले समाधान गर्नुपर्छ भन्ने हाम्रो नीति नै हो । वर्तमान समयमा बैंकमा ठुलो सङ्ख्यामा जनशक्तिको अभाव भएका कारण यस्ता गुनासाहरू केही बढी नै आउने गरेका पाइन्छन् तर यस विषयमा बैंक भित्र गुनासो समाधान निर्देशिका तर्जुमा गरी लागु गरिएको छ भने गुनासो सुनुवाई इकाई स्थापना गरी सो इकाईलाई क्रियाशील बनाइएको छ ।

विगतका केही वर्षदेखि बैंकिङ् प्रणालीमा कर्जा लगानी योग्य रकमको अभाव रहने समस्या दोहोरिने गरेको छ । बैंकिङ् प्रणालीमा हरेक वर्ष यस्ता समस्या किन आउने गर्छन् ? राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको सन्दर्भमा यस्तो समस्या छैन भन्ने

सुनिन्छ । तपाईंले बैंकमा यस्तो समस्या आउन नदिने के कस्ता उपायहरू अपनाउनु भएको छ ?

हो, बैंकिङ् प्रणालीमा केही वर्षदेखि कर्जा लगानीयोग्य रकमको अभाव बेला बेलामा देखिदै आएको छ । सर्वसाधारणले यसलाई बैंकमा तरलता अभाव भएको भनेर बुझ्ने पनि खासमा यो तपाईंले भनेजस्तो लगानीयोग्य पुँजीको अभाव नै हो । वास्तवमा बैंकिङ् प्रणालीमा यस्तो समस्या आउनुको मुख्य कारण बैंकहरूले आफ्नो सम्पत्ति दायित्वविचको सन्तुलन कायम गर्न नसक्नु नै हो । जहाँसम्म यस बैंकको सन्दर्भ छ, हामीले कर्जा लगानीलाई जहिले पनि निक्षेप तथा पुँजीसँग सम्बन्धित गर्ने गरेका छौं, जसका कारण हामीलाई यो समस्याले त्यति पिरोलेको छैन ।

बैंकहरूले विदेशी मुद्रामा कर्जा ल्याउन लागि रहेका छन् भन्ने सुनिन्छ । राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको पनि यस विषयमा केही योजना छ कि ?

केही बैंकहरूले विदेशी मुद्रामा कर्जा ल्याउन तथा Foreign Direct Investment का लागि प्रयासरत रहेको बुझिएको छ । हामीले पनि यस सम्बन्धमा आन्तरिक छलफल गर्ने र आवश्यक परामर्श लिने कार्य गरिरहेका छौं ।

बैंकहरूको कर्जाको ब्याजदर अभै घट्न नसकेको भन्ने सर्वसाधारणको गुनासो छ । अहिलेको कर्जाको ब्याजदर सम्बन्धमा यहाँको के धारणा रहेको छ ?

हाल बैंक कर्जाको ब्याजदर निर्धारण गर्ने प्रष्ट आधार छ । मूलतः कर्जाको ब्याजदर बैंकको आधारदरमा निर्भर गर्दछ । बैंकको आधारदर निर्धारण गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकले स्पष्ट रूपमा निर्देशन दिएको छ । बैंकको आधारदरमा बैंकहरूले निश्चित प्रतिशत शुल्क (प्रिमियम) थप गरी कर्जाको ब्याजदर निर्धारण गरेका हुन्छन् । अतः कर्जाको ब्याजदर बैंकको आधारदर (Base Rate) मा र थप गर्ने प्रिमियममा निर्भर गर्दछ र बैंकको आधारदर धेरै हदसम्म बैंकले सङ्कलन गर्ने निक्षेपको ब्याजदरमा निर्भर गर्दछ । बैंकहरूले निक्षेपमा दिने ब्याजदर बढी भएमा बैंकको आधारदर पनि बढी हुन्छ र यसले बैंक कर्जाको ब्याजदर पनि बढाउन दबाव दिन्छ । त्यसैगरी बैंकले थप गर्ने प्रिमियम धेरै छ भने पनि कर्जाको ब्याजदर बढी हुन्छ । जहाँसम्म अहिले बैंक कर्जाको ब्याजदर घट्न नसकेको प्रश्न छ, यसको मुख्य कारण बैंकले सङ्कलन गरेको निक्षेपको ब्याजदर उच्च रहनु हो । अहिले बैंकहरूले बचत खातामा ६-७ प्रतिशतको हाराहारीमा र मुद्दति निक्षेपमा ९.५० देखि ९.७५ को हाराहारीमा ब्याज दिइरहेका छन् । यस अवस्थामा बैंकहरूको औसत आधारदर ८-९ प्रतिशतको हाराहारीमा रहँदा बैंकहरूले त्यसमा प्रिमियम थप गरी १०-१२ प्रतिशतको हाराहारीमा कर्जाको ब्याजदर निर्धारण गरेको देखिन्छ । कर्जाको ब्याजदर घटाउने हो भने कि त निक्षेपको ब्याजदर घटाउनु पर्छ कि त प्रिमियम दर घटाउनुपर्छ ।

पछिल्लो समयमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले अवलम्बन गरेको सूचना प्रविधिको दुरुपयोग गरी केही आपराधिक गतिविधिहरू देखापर्न थालेका छन् । बैंकिङ् क्षेत्रमा यस्ता गतिविधि बढ्नुले बैंकहरूको सूचना प्रविधिको स्तर कमजोर रहेको देखाउँदैन ? बैंकहरूले आफूले प्रयोग गरेको सूचना

प्रविधिको सुरक्षामा आवश्यकताअनुसार लगानी नगरेको भन्ने आरोप पनि लाने गरेको छ नि । यस सम्बन्धमा यहाँको धारणा के रहेको छ ?

सूचना प्रविधिको प्रयोगले बैकिङ् क्षेत्र सबैभन्दा बढी प्रभावित भएको क्षेत्र हो । सूचना प्रविधिको वर्तमान युगमा बैकले आधुनिक प्रविधिको प्रयोग नगर्ने हो भने बैकको अस्तित्व माथि नै सड्कट पैदा हुन सक्छ । त्यसैले यसको समयानुकूल प्रयोग आजको आवश्यकता नै हो । तर बैकले अवलम्बन गरेका प्रविधिको दुरुपयोग गरी हालै केही आपराधिक क्रियाकलापहरू भएका छन् । वास्तवमा हामीले अवलम्बन गरेको प्रविधिको कमजोर पक्षको फाइदा उठाएर यसप्रकारका चुनौतीहरू देखापरेका हुन् । जहाँसम्म सूचना प्रविधिमा बैकहरूले आवश्यकताभन्दा कम लगानी गरेका कारण यस्तो भएको भन्ने आरोपको कुरा छ, कमजोर सूचना प्रविधिको कारण हुनसक्ने क्षति यसमा गरिने लगानीको तुलनामा ज्यादै धेरै हुनसक्छ । त्यसैले बैकहरूले प्रविधिमा लगानी गर्ने विषयमा लागतसँग सम्झौता गर्नुहुँदैन भन्ने मेरो धारणा रहेको छ । तर अब बैकले प्रविधिमा लगानी गर्दा भविष्यमा हुनसक्ने साइबर अत्यावस्यका विरुद्ध सामना गर्न सक्ने क्षमता त्यस्तो प्रविधिमा छ, छैन भन्ने तर्फ पनि विचार गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ ।

सन् २०२० को अक्टोबरमा Financial Action Task Force (FATF) ले नेपालको वित्तीय प्रणालीको मुल्याङ्कन गर्दैछ भन्ने सुनिन्छ । राष्ट्रिय वाणिज्य बैक सरकारको स्वामित्वमा रहेको देशको ठुलो वाणिज्य बैक भएका हिसाबले यहाँको तयारी के कस्तो छ ?

नेपालको वित्तीय प्रणालीको मुल्याङ्कन गर्न सन् २०२० को अक्टोबरमा FATF को टोली नेपाल आउँदै छ भन्ने जानकारी प्राप्त भएको छ । विश्वमा फैलिँदै गएको वित्तीय अपराध नियन्त्रण गर्न नेपालले पनि विभिन्न फोरमहरूमा प्रतिबद्धता व्यक्त गरिसकेको छ । सो बमोजिम नेपालको वित्तीय प्रणालीलाई सशक्त बनाउने क्रममा आर्थिक कारोबार गर्ने निकायहरूले आफ्नो ग्राहकको वास्तविक पहिचान गर्ने र शङ्कास्पद एवं अस्वाभाविक कारोबार देखिएमा सम्बन्धित निकायमा जानकारी गराउनुपर्ने व्यवस्था लागु गरेको छ । यस्तो व्यवस्थाको प्रभावकारीता परीक्षण गर्ने र नेपालको वित्तीय प्रणालीमा वित्तीय अपराध नियन्त्रण गर्ने क्षमता परीक्षण गर्ने उद्देश्यले यो मुल्याङ्कन हुन लागेको भन्ने मेरो बुझाइ रहेको छ । यस्तो मुल्याङ्कनमा हामी कमजोर ठहरियौं भने नेपालको बैकिङ् प्रणालीप्रति अन्तर्राष्ट्रिय निकायको विश्वास नरहने हुँदा यो एकदमै गम्भीर विषय हो । यसका लागि नेपाल राष्ट्र बैकले बैक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई ग्राहक पहिचान र शङ्कास्पद कारोबार पहिचानको सशक्त व्यवस्था अपनाउन प्रष्ट रूपमा निर्देशन जारी गरिसकेको छ । हामीले यसका लागि नेपाल राष्ट्र बैकको निर्देशनबमोजिम आफ्नो प्रणालीलाई अपग्रेड गर्ने, ग्राहक पहिचान, शङ्कास्पद कारोबार पहिचान तथा कारोबारको थ्रेसहोल्डसम्बन्धी जानकारीहरू अनलाइन रिपोर्टिङ् गर्ने व्यवस्था लागु गर्ने तयारी गरिरहेका छौं ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैकलाई साँच्चिकै नेपालीहरूको आफ्नै बैक बनाउन के कस्ता कार्यहरू गर्नुपर्ला ?

राष्ट्रिय वाणिज्य बैक सरकारको पूर्ण स्वामित्व रहेको संस्था हो । सरकारी संस्था भन्ने बित्तिकै सर्वसाधारणको दृष्टिकोण सकारात्मक नरहने जुन परम्परा छ, त्यसलाई हटाउनु मेरो कार्यकालको एउटा मुख्य लक्ष्य रहेको थियो । सरकारी संस्थाले पनि छिटो छरितो र प्रतिस्पर्धी सेवा प्रदान गर्दै मुनाफा आर्जन गरी राज्यलाई आर्थिक विकासमा सहयोग पुऱ्याउन सक्छन् भन्ने सन्देश सर्वसाधारणसम्म पुऱ्याउन सकिन्छ भन्ने अभियानका साथ हामी अगाडि बढ्यौं र अन्य निजी लगानीका बैकहरू सरहको सेवा प्रदान गर्दै वाणिज्य बैकहरूमध्ये सबैभन्दा धेरै नाफा आर्जन गर्ने बैकको रूपमा विगत दुई वर्षदेखि स्थापित भएका छौं । यस बैकलाई साँच्चिकै नेपालीहरूको आफ्नै बैक बनाउने योजनामा हामी ७ प्रदेशका ७७ वटै जिल्लाहरूमा सेवा विस्तार गर्दै पुगेका छौं । पूर्वको ताप्लेजुङ्देखि पश्चिमको दार्चुलासम्म र उत्तरको सर्वाधिक उचाइमा रहेको मानव बस्ती डोल्पोबुद्धदेखि तराईको दशगजा क्षेत्र नजिकमा रहेको सर्लाहीको बलरामा शाखा कार्यालय स्थापना गरी सेवा दिइरहेका छौं । हाम्रो सेवा नपुगेका देशका मुख्य व्यापारिक केन्द्रहरूमा समेत चाँडै नै शाखा कार्यालय स्थापना गरी सेवा विस्तार गर्ने योजनामा छौं । हाल ३१ लाखभन्दा बढी ग्राहकहरूले हाम्रो सेवा लिइरहेका छन् र हामी अबका दिनमा सबै प्रकारका ग्राहकहरूका लागि आवश्यक सेवा सुविधाहरू सर्वसुलभ किसिमले प्रदान गर्ने योजनामा छौं । यस कार्यले आगामी दिनमा यो बैक वास्तवमै सबै नेपालीको बैक हुन सफल हुन्छ भन्ने विश्वास मैले लिएको छु ।

अन्त्यमा बैकको ५५ औं वार्षिकोत्सव स्मारिका “उपहार-२०७६” मार्फत बैकका ग्राहक तथा सरोकारवालाहरूलाई केही भन्न चाहनुहुन्छ कि ?

सर्वप्रथम यस बैकलाई आजको दिनसम्म आइपुग्न साथ दिनुहुने सम्पूर्ण ग्राहकहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्न चाहन्छु । त्यस्तै बैकलाई प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने समस्त शुभचिन्तक महानुभावहरूमा समेत आभार प्रकट गर्न चाहन्छु । त्यसैगरी बैकलाई आजको अवस्थामा ल्याइपुऱ्याउन नीतिगत सल्लाह सुझाव तथा निर्देशन प्रदान गर्ने नेपाल सरकार, नेपाल राष्ट्र बैक लगायतका निकायहरूप्रति हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्न चाहन्छु । ग्राहक सेवामा अहोरात्र खट्दै बैकको उन्नति प्रगतिमा योगदान पुऱ्याउने सम्पूर्ण कर्मचारी मित्रहरू तथा बैक व्यवस्थापन, सृजनात्मक सल्लाह र सुझाव प्रदान गर्ने ट्रेड युनियनका साथीहरू समेतलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु । अन्त्यमा बैकको वार्षिकोत्सव स्मारिका “उपहार-२०७६” मा आफ्नो लेख, रचना तथा सृजना प्रदान गरी सहयोग पुऱ्याउनुहुने सबैमा धन्यवाद व्यक्त गर्दै बैकको ५५ औं वार्षिकोत्सवका अवसरमा सबैमा शुभकामना प्रकट गर्न चाहन्छु ।

मिति: १ माघ, २०७६ ।

सिंहदरवारप्लाजा, काठमाडौं ।

नेपालको बाह्य क्षेत्रको अवस्था र सुधारका उपायहरू

चिन्तामणि शिवाकोटी*

अर्थतन्त्रको बाह्य क्षेत्रको मूल्याङ्कन खासगरी चारवटा सूचकहरू - व्यापार घाटा, शोधनान्तर स्थिति, विदेशी विनिमय सञ्चितिको स्तर र विनिमयदर स्थायित्व हेरेर गरिन्छ। उक्त सूचकहरूको ऐतिहासिक प्रवृत्ति हेर्दा, नेपालमा अधिकांश वर्ष शोधनान्तर स्थिति बचतमा रहेको र विदेशी विनिमय सञ्चितिको स्तर सन्तोषजनक देखिएको छ। तर व्यापार घाटा बर्सेनी फराकिलो बन्दै गएको र नेपाली मुद्रा परिवर्त्य मुद्रासँग अवमूल्यन हुँदै गएको छ। समग्रमा विगतमा बाह्य क्षेत्रको अवस्था मिश्रित तर सन्तोषजनक रहेको देखिन्छ। चालु आर्थिक वर्षको तीन महिनामा यी सबै सूचकहरू सन्तोषजनक देखिएका छन्। यस लेखमा यिनै सूचकहरूको पछिल्लो अवस्था तथा बाह्य क्षेत्र सन्तुलनमा राख्न गर्नुपर्ने सुधार तथा उपायका बारेमा सङ्क्षेपमा चर्चा गरिएको छ।

व्यापार घाटा

नेपालको कुल वैदेशिक व्यापारमा आयातको हिस्सा उच्च रहँदै आएको छ। कुल व्यापारमा आयातको हिस्सा पाँच वर्ष अघिको ९०.६ प्रतिशतबाट वृद्धि भई गत वर्ष ९३.६ प्रतिशत पुगेको छ भने निर्यातको हिस्सा ९.४ प्रतिशतबाट ६.४ प्रतिशतमा भरेको छ। पछिल्लो पाँच वर्षमा वस्तु आयातको औसत वृद्धिदर १५ प्रतिशत रहेको छ भने वस्तु निर्यात २ प्रतिशतले मात्र बढेको छ। परिणामस्वरूप व्यापार घाटा औसतमा करिब १७ प्रतिशतले विस्तार भएको छ। आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा वस्तु व्यापार घाटाको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपात ३२.४ प्रतिशतबाट बढेर आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा ३८.१ प्रतिशत (रु १३.२१ खर्ब) पुगेको छ। यस अवधिमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग कुल वस्तु निर्यातको अनुपात ४ प्रतिशतबाट २.८ प्रतिशतमा भरेको र कुल वस्तु आयातको अनुपात ३६.४ प्रतिशतबाट ४०.९ प्रतिशत पुगेकोले व्यापार घाटा अनुपात बढ्दै गएको हो।

विगत पाँच वर्षमा कुल व्यापार घाटामा भारत र चीनसँगको व्यापार घाटाको अंश क्रमशः बढ्दै गएको छ भने अन्य मुलुकसँगको व्यापार घाटाको अंश क्रमशः घट्दै गएको छ। विगत पाँच वर्षमा कुल निर्यात तथा आयातमा भारतको हिस्सा लगभग स्थिर (औसतमा क्रमशः ६०.१ प्रतिशत र ६३.८ प्रतिशत) रहेको छ भने चीनको हिस्सा निर्याततर्फ लगभग स्थिर (औसतमा २.५ प्रतिशत) र आयाततर्फ क्रमशः बढ्दै (औसत हिस्सा १३.६ प्रतिशत) गएको देखिन्छ। विगत

पाँच वर्षमा कुल व्यापार घाटामा भारतसँगको व्यापार घाटाको अंश औसतमा ६४.१ प्रतिशत, चीनसँग १४.६ प्रतिशत र बाँकी २१.३ प्रतिशत अन्य मुलुकसँग रहेको छ। आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा ११ प्रतिशत रहेको निर्यात-आयात अनुपात आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा ६.८ प्रतिशतमा भरेको छ। भारत, चीन र अन्य मुलुक सबैसँग नेपालको निर्यात-आयात अनुपात खस्किएको छ।

शोधनान्तर स्थिति

चालु खाता, पुँजी खाता, वित्तीय खाता र विविध खातामा भएको बचत (घाटा) को कुल जोड नै देशको समग्र शोधनान्तर स्थिति हो। चालु खातान्तर्गत वस्तु खातामा उच्च घाटा रहँदै आएको छ भने सेवा तथा आम्दानी खातामा न्यून बचत र ट्रान्सफर खातामा उच्च बचत रहने गरेको छ। ट्रान्सफर खाता बचतमा विप्रेषण आप्रवाहको योगदान उल्लेखनीय रहने गरेको छ। नेपालको पुँजी तथा वित्तीय खाता पनि बचतमा रहने गरेको छ। यद्यपि पुँजी खाता बचत भने न्यून रहने गरेको छ। वित्तीय खाता अन्तर्गत मुख्यतः प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी र वैदेशिक ऋण परिचालनको कारण वित्तीय खाता बचतमा रही शोधनान्तर स्थिति सन्तुलनमा ल्याउन केही मद्दत पुगेको देखिन्छ।

आर्थिक वर्ष २०६६/६७ पछि मुलुकले गत वर्ष शोधनान्तर घाटा बेहोर्नुपरेको थियो। यद्यपि चालु आर्थिक वर्षको पहिलो तीन महिनामा शोधनान्तर स्थिति रु. १४.४३ अर्बले बचतमा रहेको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा शोधनान्तर स्थिति रु. ३५.४२ अर्बले घाटामा रहेको थियो। आर्थिक वर्ष २०७२/७३ सम्म बचतमा रहेको चालु खाता आर्थिक वर्ष २०७३/७४ देखि घाटामा गएको छ। अङ्कगणितीय रूपमा हेर्दा विगतमा वस्तु व्यापार घाटाको अधिकांश हिस्सालाई विप्रेषण आप्रवाहले धान्ने गर्दथ्यो र चालु खाता बचतमा रहने गर्दथ्यो, तर पछिल्ला वर्षहरूमा विप्रेषण आप्रवाहभन्दा वस्तु व्यापार घाटा उल्लेखनीय रूपमा बढेको छ। उदाहरणका लागि - आर्थिक वर्ष २०७२/७३ वस्तु व्यापार घाटा रु. ६८२ अर्ब रहेकोमा विप्रेषण आप्रवाह रु. ६६५ अर्ब थियो भने आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा वस्तु व्यापार घाटा बढेर रु. १२८४ अर्ब पुग्दा विप्रेषण आप्रवाह रु. ८७९ अर्बमा सीमित रहन पुगेको छ। विगतमा बचतमा रहँदै आएको सेवा व्यापार पनि गत आर्थिक वर्षदेखि घाटामा जान थालेको छ। भ्रमण खर्चमा भएको उल्लेख्य वृद्धिका कारण सेवा व्यापार समेत घाटामा जान थालेको हो।

*वरिष्ठ डेप्युटी गभर्नर, नेपाल राष्ट्र बैंक

तालिका १: चालु खाता तथा शोधनान्तर स्थिति (रु. अर्बमा)

आर्थिक वर्ष	वस्तु व्यापार बचत (घाटा) (१)	विप्रेषण आप्रवाह (२)	भिन्नता (१-२)	चालु खाता बचत (घाटा)	शोधनान्तर स्थिति बचत (घाटा)
२०७१/७२	(६६३.५०)	६१७.२८	(४६.२२)	१०८.३२	१४५.०४
२०७२/७३	(६८१.६२)	६६५.०६	(१६.५६)	१४०.४२	१८८.९५
२०७३/७४	(८९५.८२)	६९५.४५	(२००.३७)	(१०.१३)	८२.११
२०७४/७५	(११३७.१३)	७५५.०६	(३८२.०७)	(२४७.५७)	०.९६
२०७५/७६	(१२८३.६२)	८७९.२७	(४०४.३५)	(२६५.३७)	(६७.४०)

विदेशी विनिमय सञ्चिति

गएको दशकमा नेपालको विदेशी विनिमय सञ्चितिमा उल्लेखनीय वृद्धि भएको छ। आर्थिक वर्ष २०६७/६८ सम्म ४ अर्ब अमेरिकी डलरभन्दा कम रहेको विदेशी विनिमय सञ्चिति २०७४ असार मसान्तमा १०.४९ अर्ब अमेरिकी डलरसम्म पुगेको थियो। त्यसपछिको दुई वर्षको अर्वाधमा यस्तो सञ्चिति भण्डै १ अर्ब अमेरिकी डलरले घटेपनि चालु आर्थिक वर्षको पहिलो तीन महिनामा यस्तो सञ्चिति २०७६ असार मसान्तको ९.५० अर्ब अमेरिकी डलरको तुलनामा सामान्य वृद्धि भई ९.५४ अर्ब अमेरिकी डलर पुगेको छ। यो सञ्चितिले ९.८ महिनाको वस्तु आयात र ८.५ महिनाको वस्तु तथा सेवा आयात धान्न पर्याप्त रहने देखिन्छ, जुन सन्तोषजनक अवस्था हो। कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग तुलना गर्दा देशको विदेशी विनिमय सञ्चिति करिब ३० प्रतिशत हुन आउँछ। कुल विदेशी विनिमय सञ्चितिमा अमेरिकी डलरको हिस्सा आधाभन्दा बढी, भारतीय रूपैयाँको हिस्सा करिब एक चौथाइ र बाँकी अन्य मुद्राहरूको रहेको छ। कुल विदेशी विनिमय सञ्चितिमा यस बैंक र अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको हिस्सा क्रमशः ८७ प्रतिशत र १३ प्रतिशत रहेको छ।

नेपालको विदेशी मुद्रा आर्जनका श्रोतहरू ज्यादै सीमित रहेको देखिन्छ। गत आर्थिक वर्षमा विदेशी सञ्चिति प्राप्तिका प्रमुख पाँच श्रोतहरूमा क्रमशः विप्रेषण आप्रवाह (५३.१ प्रतिशत), निर्यात (६.८ प्रतिशत), वैदेशिक ऋण (५.३ प्रतिशत), अनुदान (४.८ प्रतिशत) र साधन आम्दानी (४.८ प्रतिशत) रहेको छ। पेन्सन, भ्रमण तथा प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानीले कुल प्राप्तिका क्रमशः ३.७ प्रतिशत, ४.४ प्रतिशत र ०.८ प्रतिशतमात्र योगदान गरेको छ। विदेशी सञ्चितिको भुक्तानीतर्फ हेर्दा, गत वर्ष मुख्यतः आयातमा ८१.६ प्रतिशत, यातायातमा ४ प्रतिशत, भ्रमणमा ५.२ प्रतिशत र ऋण भुक्तानीमा १.४ प्रतिशत भुक्तानी भएको देखिन्छ। विदेशी मुद्रा प्राप्त मुख्यतः अमेरिकी डलरमा हुने गरेको छ भने भुक्तानी मुख्यगरी भारतीय रूपैयाँ र अमेरिकी डलरमा हुने गरेको छ। उदाहरणको लागि - गत आर्थिक वर्ष कुल आयात भुक्तानीमध्ये ५२.६ प्रतिशत भुक्तानी भारतीय रूपैयाँमा भएको छ भने बाँकी अमेरिकी डलर लगायतका परिवर्त्य मुद्राबाट भुक्तानी भएको छ।

विदेशी विनिमयदर स्थायित्व

नेपालले भारतीय मुद्रासँग स्थिर विनिमयदर र परिवर्त्य मुद्राहरूसँग लचिलो विनिमयदर प्रणाली अवलम्बन गर्दै आएको छ। हाल बैंकले भारतीय मुद्रासहित विभिन्न २१ मुद्राहरूसँगको सन्दर्भ विनिमयदर प्रकाशन गर्दै आएको छ। भारतीय मुद्रासँगको हालको स्थिरदरलाई सन् १९९२ देखि परिवर्तन गरिएको छैन भने परिवर्त्य मुद्राहरूसँग नेपाली रूपैयाँ निरन्तर रूपमा अवमूल्यन हुँदै गएको छ। अमेरिकी डलरसँगको विनिमयदर भारतीय मुद्रा बजारले र अन्य मुद्राहरूसँगको विनिमयदर भारतीय विदेशी विनिमय बजारका साथसाथै

अन्तर्राष्ट्रिय विनिमय बजारले प्रभाव पार्ने गरेको छ। २०१८ को फेब्रुअरी महिनादेखि अमेरिकी डलर मजबुत हुँदै आएको छ। २०१८ फेब्रुअरी १ मा नेपाली मुद्राको एक अमेरिकी डलरसँगको खरिद विनिमयदर रु. १०१.४४ रहेकोमा २०१८ को अक्टोबर १० मा रु. ११८.७३ पुगेको थियो। यस अवधिमा नेपाली मुद्रा अमेरिकी डलरसँग भण्डै १५ प्रतिशतले अवमूल्यन भएको थियो। हाल नेपाली मुद्राको एक अमेरिकी डलरसँगको खरिद विनिमयदर रु. ११५ को हाराहारीमा रहेको छ। नेपाली रूपैयाँ र भारतीय रूपैयाँबिच रहेको स्थिर विनिमयदरका कारण भारतीय रूपैयाँसँगै नेपाली रूपैयाँ पनि अमेरिकी डलरसँग अवमूल्यन हुन गएको हो। नेपाली मुद्रा अवमूल्यन हुँदा मुद्रास्फीति, बाह्य व्यापार, पर्यटन, विप्रेषण आप्रवाह, प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी र बाह्य ऋण दायित्वमा प्रभाव पर्ने देखिन्छ।

बाह्य क्षेत्र सन्तुलनका उपायहरू

बाह्य क्षेत्र सन्तुलन कायम गर्ने प्रमुख उपाय भनेकै व्यापार घाटामा सुधार ल्याउनु हो। व्यापार घाटा सुधार हुँदा चालु खाता तथा शोधनान्तर स्थिति बचत भई विदेशी विनिमय सञ्चिति बढ्छ। सञ्चितिमा भएको सुधारले विनिमय बजारमा हस्तक्षेप गर्नसक्ने क्षमता बढाउने हुँदा विनिमयदर स्थायित्व कायम गर्न मद्दत गर्दछ। व्यापार घाटा न्यूनीकरण गर्नेमुख्य उपाय भनेकै आन्तरिक उत्पादन बढाउने हो। यसैगरी अल्पकालमा केही उपभोग्य तथा विलासिताका वस्तुहरूको आयात नियन्त्रण गर्ने नीति लिइएपनि दीर्घकालमा यस्तो नीतिलाई राम्रो मार्निदैन। आधारभूत वस्तुहरूको आयात नियन्त्रण गर्ने नीतिले मुद्रास्फीतिमा चाप पार्न सक्ने तथा अन्तरिम र पुँजीगत वस्तुको आयात नियन्त्रण गर्ने नीतिले आन्तरिक उत्पादन निरुत्साहित हुने हुँदा व्यापार घाटा व्यवस्थापनका लागि विवेकपूर्ण नीति लिनुपर्छ। आन्तरिक उत्पादन बढ्दा आयात प्रतिस्थापन, निर्यात वृद्धि वा दुबै भई व्यापार घाटामा सुधार आउँछ। व्यापार (वस्तु तथा सेवा) घाटा सुधारको अतिरिक्त, सेवा आय, ट्रान्सफर प्राप्त तथा बाह्य पुँजी आप्रवाहमार्फतपनि बाह्य क्षेत्र सन्तुलनमा ल्याउन सकिन्छ।

अल्प तथा मध्यकालीन उपाय

१. वस्तुव्यापार घाटा न्यून गर्ने

वस्तु व्यापार घाटा न्यून गर्ने प्रमुख उपाय भनेको आन्तरिक उत्पादन बढाउने हो। आन्तरिक उत्पादन वृद्धि हुँदा निर्यात वृद्धि तथा आयात व्यवस्थापन (आयात नियन्त्रण तथा प्रतिस्थापन) गर्न सकिन्छ।

क. उत्पादन बढाउने

- छोटो उत्पादन चक्र भएका तरकारी, खाद्यान्न जस्ता कृषि उपजको उत्पादन बढाउने,
- विगतमा ऊर्जा समस्याका कारण आंशिक क्षमतामा सञ्चालन भएका उद्योगलाई पूर्ण क्षमतामा सञ्चालन गर्ने,

- सामान्य सुधारमार्फत उत्पादन सुरु गर्न सकिने सार्वजनिक संस्थानहरू सञ्चालन गर्ने ।
- ख. निर्यात बढाउने**
- कूटनीतिक पहलमार्फत गैर भन्सार अवरोध न्यून गरी निर्यात बढाउने,
 - युरोप, अमेरिका तथा खाडी मुलुकहरूमा अर्गानिक कृषि उपजको निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने,
 - कृषि उपजलाई कच्चा पदार्थको रूपमा नभई प्रशोधन गरी निर्यात गर्ने,
 - प्रतिस्पर्धात्मक लाभ भएका निर्यातयोग्य वस्तुहरूको उत्पादन बढाउने ।
- ग. आयात व्यवस्थापन गर्ने**
- नियन्त्रण गर्ने,
 - विलासिताका वस्तु (जस्तो महँगो सवारी साधन, मोबाइल, टि.भी.), बहुमूल्य धातु, श्रृङ्गारका सामान आदिको आयात नियन्त्रण गर्ने,
 - आन्तरिकरूपले उत्पादन हुने कृषि तथा औद्योगिक उपजको आयात महसुलदर वृद्धि गर्ने,
 - कृषि उपजको आयातमा गुणस्तर मापदण्ड तोक्ने,
 - कम गुणस्तरका खाद्यान्न तथा पेय पदार्थको आयातमा बन्देज लगाउने,
 - कृषि उपजको आयातमा समिकारक तथा एन्टिडम्पिङ्ग शुल्क लगाई आयात नियन्त्रण गर्ने,
 - केही समयका लागि केही वस्तुहरूको आयात रोक्ने तथा परिमाणात्मक बन्देज लगाउने,
 - विदेशी विनिमयमा नियन्त्रण (एल.सी, टि.आर लोन, सटही सुविधा आदि) गर्ने,
 - प्रतिस्थापन तथा निरुत्साहित गर्ने,
 - स्वदेशी वस्तु उपभोग गरौं भन्ने नारालाई अभियानको रूपमा चलाउने,
 - विदेशी सेवा उपभोगका लागि दिइने विदेशी मुद्रा सटही सुविधालाई व्यवस्थित गर्ने,
 - निश्चित प्रतिशत महँगो भएपनि स्वदेशी वस्तु अनिवार्यरूपमा खपत गर्नुपर्ने नीति लिने,
 - विद्युतीय चुलोको प्रयोगक्रमशः बढाई ग्यास आयातलाई न्यूनीकरण गर्ने
 - पेट्रोलियम पदार्थको खपत न्यूनीकरण गर्न कार्यघण्टा नघट्टने गरी हप्तामा शनिबार र आइतबार दुई दिन सार्वजनिक विदा दिने,
 - अन्तरप्रदेशसञ्जाल(Connectivity)बढाई स्वदेशी उत्पादनको व्यापार प्रवर्द्धन गर्ने ।
- २. सेवा व्यापार बढाउने**
- स्वदेशी सेवा (हवाइ, शिक्षा, स्वास्थ्य, सफ्टवेयर) उपभोग बढाउन प्रोत्साहन गर्ने,
 - अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा नेपालको पर्यटन प्रवर्द्धन गर्ने,
 - प्रमुख पर्यटकीय श्रोत बजारमा सिधा हवाई सञ्जाल विस्तार गर्ने,
 - विदेश भ्रमणलाई निरुत्साहित गर्दै स्वदेश भ्रमण (आन्तरिक पर्यटन) लाई प्रोत्साहन गर्ने ।
- ३. ट्रान्सफर प्राप्ति बढाउने**
- प्रमुख गन्तव्य मुलुकहरूसँग श्रम सम्झौता गरी वैदेशिक

रोजगारीको प्रवर्द्धन गर्ने (तर दीर्घकालमा वैदेशिक रोजगारी जानुपर्ने बाध्यताको अन्त्य गर्दै स्वदेशी रोजगारी तथा स्वरोजगारमा जोड दिने),

- विप्रेषण पठाउँदा लाग्ने लागत र समय घटाउँदै विप्रेषण आप्रवाहलाई औपचारिक माध्यमबाट भित्र्याउन प्रोत्साहन गर्ने,
 - वैदेशिक रोजगार बचतपत्रलाई थप सरलीकरण गर्ने,
 - अनौपचारिक तथा हुण्डी कारोबारलाई नियन्त्रण गर्ने,
 - ब्रिटिस/भारतीय गोर्खा आर्मीहरूलाई पेन्सन रकम नेपालमा पठाउन प्रोत्साहन गर्ने ।
- ४. बाह्य पुँजी परिचालन गर्ने**
- स्वीकृतिको चरणमा रहेको प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानीको छिटो (Fast Trackमा)स्वीकृति दिने,
 - वैदेशिक सहायताको यथाशीघ्र शोधभर्ना लिने,
 - बाह्य ऋण परिचालनलाई थप सरलीकरण गर्ने,
 - विदेशी नागरिक तथा गैर आवासीय नेपालीको विदेशी मुद्राति निक्षेप परिचालन गर्ने,
 - संस्थागत विदेशी लगानीकर्ता तथा गैर आवासीय नेपालीलाई बोण्ड, डिबेन्चरलगायत पोर्टफोलियो विदेशी लगानी खुला गर्ने,
 - लगानी सम्मेलनमा प्रतिबद्धता जनाएको वैदेशिक लगानी भित्र्याउन पहल गर्ने,
 - ठुला परियोजनाहरूमा हुने विदेशी विनिमय जोखिम व्यवस्थापन गर्न हेज फण्ड तथा फरवार्ड, अप्सन, स्वाप जस्ता डेरिभेटिभ बजारको विकास गर्ने,
 - विदेशी विनिमयको अनौपचारिक तथा अवैध कारोबारलाई नियन्त्रण गरी औपचारिक विनिमय बजारको विकास गर्ने ।

माथि उल्लिखित सुधारबाट भारतमाथिको आर्थिक निर्भरता (व्यापार केन्द्रीकरण) न्यून हुन जाने, जसबाट हालको स्थिर विनिमयदर प्रणाली भित्र रहने गरी नेपाली र भारतीय रूपैयाँबिच रहेको स्थिरदरमा समायोजन गर्न सहज हुने देखिन्छ । साथै अर्थतन्त्रको आर्थिक आधारशीला (Economic Fundamentals) को आधारमा अन्य मुद्राहरूसँगको विनिमयदर तय हुने पद्धतिको विकास गर्नु पनि जरुरी रहेको छ ।

दीर्घकालीन उपाय

दीर्घकालमा पनि आन्तरिक (वस्तु तथा सेवा) उत्पादन वृद्धि नै बाह्य क्षेत्र सन्तुलन कायम गर्ने प्रमुख उपाय हो । दीर्घकालमा आन्तरिक उत्पादन वृद्धिका लागि संवाहक क्षेत्रका रूपमा कृषि, ऊर्जा, पर्यटन, उद्योग (खासगरी साना तथा मझौला उद्योग) र सोका लागि आवश्यक पूर्वाधार (साथी, SATHI: S - Small and Medium Enterprises, A - Agriculture, T - Tourism, H - Hydro, I - Infrastructure) रहेका छन् । आन्तरिक (वस्तु तथा सेवा) उत्पादन वृद्धिका अतिरिक्त वैदेशिक पुँजी परिचालनमार्फत पनि बाह्य क्षेत्रमा देखिएको असन्तुलन कम गर्न सकिन्छ । बाह्य पुँजी परिचालनले प्रत्यक्षरूपमा वित्तीय खाता बचतमार्फत र अप्रत्यक्षरूपमा आन्तरिक उत्पादनका क्षेत्रमा लगानी वृद्धिमार्फत बाह्य क्षेत्र सन्तुलन कायम गर्न मद्दत गर्दछ ।

१. वस्तु व्यापार घाटा कम गर्ने

क. यातायात पूर्वाधार निर्माण - प्रमुख सहरहरूमा विद्युतीय

रेल (मेट्रो, मोनोरेल) तथा विद्युतीय ठुला सवारी साधन जस्ता Mass Rapid Transit (MRT) मात्र सञ्चालन गर्ने गरी निजी एवम् साना सवारी साधनको प्रयोगलाई निरुत्साहित गर्ने नीति लिनुपर्छ । पूर्वाधार निर्माणले अल्पकाल तथा मध्यकालमा व्यापार घाटा बढाएपनि दीर्घकालमा सवारी साधन तथा पेट्रोलियम पदार्थको आयात कटौती भई व्यापार घाटा न्यूनीकरण गर्न मद्दत पुग्ने देखिन्छ ।

ख. विद्युतीय ऊर्जा व्यापार - दीर्घकालमा विद्युतीय ऊर्जा उत्पादन व्यापार घाटा न्यूनीकरण गर्ने प्रमुख वस्तुको रूपमा रहने देखिन्छ । विद्युतीय ऊर्जा उत्पादनले एकातर्फ पेट्रोलियम पदार्थलाई प्रतिस्थापन गर्ने देखिन्छ भने अर्कोतर्फ भारत, बङ्गलादेश लगायतका देशहरूमा ऊर्जनिर्यातगरी विदेशी मुद्रा आर्जनको बलियो श्रोतको रूपमा विकास गर्न सकिन्छ ।

ग. कृषि उपज - आधारभूत कृषि उपजमा आत्मनिर्भर बन्दै कृषि क्षेत्रको आधुनिकीकरण, व्यावसायीकरण, यान्त्रिकीकरण तथा विविधीकरण गरी कृषि उपजको निर्यात तथा कृषि आयात प्रतिस्थापन गर्न सक्ने देखिन्छ । खासगरी अर्गानिक, बेमौसमी तथा नगदेबालीको रूपमा कृषि उपजको उत्पादन गरी हिमालयको उत्पादन, सगरमाथाको उत्पादन आदि नामले ब्राण्डिङ गर्दै तिब्बत, युरोप, अमेरिका तथा खाडी मुलुकमा निर्यात गर्न सकिन्छ । कृषि क्षेत्रलाई उद्योग र सेवा क्षेत्रसँगको आबद्धता (Agro Industry Linkage and Agro Service Linkage) बढाउने, ग्रामीण क्षेत्रलाई कृषि उपजको उत्पादन केन्द्र र शहरलाई कृषि उपजको बजार तथा उपभोग केन्द्रको रूपमा विकास गरी ग्रामीण सहरबिचको आबद्धता (Rural Urban Linkage) बढाउने, इ-कमर्समार्फत Niche Marketing गर्ने, कृषि उपजलाई प्रशोधन गरी निर्यात गर्ने जस्ता रणनीतिहरू अवलम्बन गर्दै कृषि पेशालाई आर्थिकरूपले आकर्षक र सामाजिकरूपमा प्रतिष्ठित पेसा (Economically Rewarding and Socially Prestigious) बनाउन जरूरी देखिन्छ ।

घ. साना तथा मझौला उद्योग(SMEs)- दीर्घकालमा वैदेशिक रोजगारीमा जानुपर्ने बाध्यताको अन्त्य गर्दै मुलुकभित्रै उद्यमशिलताको विकास गरी स्वरोजगारका अवसरहरू सिर्जना गर्नुपर्छ । सोका लागि साना तथा मझौला उद्योगहरूको प्रवर्द्धन गर्नुपर्छ । रोजगारी सिर्जना, कुल गार्हस्थ्य उत्पादन र निर्यात प्रवर्द्धनमा साना तथा मझौला उद्योगको उल्लेख्य योगदान रहने गरेको छ । यस उद्योगले नेपालको कुल गार्हस्थ्यउत्पादनमा झण्डै एक चौथाइ योगदान गर्ने गरेको र झण्डै २४ लाखलाई रोजगारी दिएको देखिन्छ । विश्वका दुई ठुला औद्योगिक अर्थतन्त्रहरूको बिचमा अवस्थित नेपालजस्तो सानो मुलुकको ठुलो स्तरका औद्योगिक उत्पादनमा प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता कमजोर हुने हुन्छ । यस्ता मुलुकहरूका लागि तुलनात्मक लाभको

क्षेत्र भनेको SMEs नै हो । साथै विश्वव्यापी मूल्य शृङ्खला (Global Value Chain) मा नेपालका SMEs हरूलाई आबद्ध गरी यस क्षेत्रलाई अर्थतन्त्रको महत्त्वपूर्ण क्षेत्रको रूपमा विस्तार गर्न सकिने प्रचुर सम्भावना रहेको छ ।

ड) औद्योगिक उत्पादन - आधारभूत औद्योगिक उपजमा आत्मनिर्भर बन्दै कृषि क्षेत्र तथा स्थानीय श्रोत, साधन तथा सीपमा आधारित औद्योगिक उत्पादनमा जोड दिई औद्योगिक उपजको निर्यात तथा आयात प्रतिस्थापन गर्न सकिन्छ । सोका लागि औद्योगिक पूर्वाधार (SEZ, GPZ, Industrial Corridor, निर्यात प्रशोधन केन्द्र, औद्योगिक उत्पादन क्षेत्र आदि) निर्माण गरी बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरूलाई आकर्षित गर्ने तथा व्यापार सम्पूरकता (Trade Complimentarity) न्यून भएका औद्योगिक उपजको हकमा पार्ट्स उत्पादन गरी विश्वव्यापी मूल्य शृङ्खलामा आबद्ध हुने जस्ता व्यावसायिक रणनीतिहरू अवलम्बन गर्न सकिन्छ ।

२. सेवा व्यापार विस्तार गर्ने

वस्तु व्यापारको तुलनामा सेवा व्यापारमा छिमेकी मुलुकहरूसँगको व्यापार सम्पूरकता (Trade Complimentarity) उच्च रहने हुँदा सेवा व्यापारमा जोड दिने रणनीति उपयुक्त हुन सक्छ ।

- भारत र चीनबिचको सञ्जाल(Connectivity) बढाई नेपाललाई दुई देशबिचको Transit Hub/Trading Hubका रूपमा विकास गर्ने,
- शिक्षा, स्वास्थ्य, पर्यटन, वित्तीय सेवा आदिका लागि नेपाललाई Regional Hub का रूपमा विकास गर्ने ।

३. बाह्य पुँजी परिचालन गर्ने

- भौतिक पूर्वाधारलगायतका माथि उल्लिखित क्षेत्रमा प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी आकर्षित गर्ने,
- आर्थिक वृद्धि, रोजगारी सिर्जना तथा विदेशी मुद्रा आर्जन हुने क्षेत्रमा मात्र वैदेशिक सहायता परिचालन गर्ने,
- बाह्य ऋण परिचालन (विदेशी मुद्दती निक्षेप, विदेशी मुद्रा अङ्कित सरकारी ऋणपत्र, विदेशी संस्थागत लगानीकर्ता तथा गैर आवासीय नेपालीहरूको अप्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी, बाह्य व्यापारिक ऋण आदि परिचालन गर्ने तथा अफसोर बैंकिङ युनिट सञ्चालन गर्ने) ।

उपरोक्तानुसारको बाह्य पुँजी परिचालन गर्न देशमा लगानीजन्य वातावरण बनाउन आवश्यक रहेको र सोका लागि समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व कायम गर्ने, नीतिगत सुधार गर्ने, प्रकृयागत सरलीकरण गर्ने, सार्वभौम साख मूल्याङ्कन गर्ने, लगानीको सुरक्षा तथा प्रत्याभूति दिने, धरेलु विदेशी विनियमबजारको विकास गर्ने तथा पुँजी बजारलाई सबल बनाउने जस्ता सुधार हरू गर्नुपर्ने देखिन्छ । माथि उल्लिखित सुधारबाट देशको निर्यात आधार बलियो भई भारतसँगको हालको व्यापार केन्द्रीकरण दुई तिहाइबाट एक चौथाइको हाराहारीमा भार्न सकिने र यसले हालको स्थिर विनिमयदर प्रणालीबाट क्रमशः लचिलो विनिमयदर प्रणालीमा रूपान्तरण गर्न सहज हुने देखिन्छ ।

कर्जा जोखिम व्यवस्थापनका अभ्यासहरू

लक्ष्मीप्रपन्न निरौला*

१. परिचय

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले सधैंभरि विभिन्न किसिमका जोखिमहरू लिइरहेका र जोखिमहरूको सामना गरिरहेका हुन्छन् । यी जोखिमहरूको उचित व्यवस्थापन हुन नसक्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको व्यावसायिक कारोबारमा प्रतिकूल प्रभाव परिरहेको हुन्छ । यसको दबावपूर्ण परिणामले वित्तीय संस्थाहरू नोकसानीमा जाने हुँदा निक्षेपकर्ता र लगानीकर्ताहरूको हितको संरक्षण हुने देखिँदैन । वित्तीय संस्थामा जोखिम हुनु वा जोखिम लिनु अन्तर्निहित (Inherent) तत्त्व हो । यही जोखिमलाई कुशलतापूर्वक व्यवस्थापन गर्न सकेमा यसको पुरस्कार स्वरूप मुनाफा प्राप्त हुन्छ भने यही कार्य गर्न नसकेको खण्डमा दण्ड स्वरूप घाटा हुन जान्छ । त्यसैगरी बढी जोखिम र कम जोखिम लिने दुबै काम भएमा पनि संस्थाहरूले नोकसानी व्यहोर्न पुग्छन् । त्यसैले जोखिम व्यवस्थापन पनि सन्तुलित ढङ्गबाट सम्पादन गर्न सक्नुपर्ने हुन्छ । जोखिम व्यवस्थापनको चर्चा गर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थाका सञ्चालक तथा उच्च व्यवस्थापकहरूले जोखिमको पहिचान (Identification), मापन (Measuring), अनुगमन (Monitoring) र नियन्त्रण (Controlling) (IMMC) लाई उत्कृष्ट र उपयुक्त नीति, मार्गदर्शन, कार्यनीति, प्रोडक्ट पेपर आदिहरू तर्जुमा गरी, गराई समितिबाट स्वीकृत गरी लागु गर्नुपर्दछ भने अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यासहरूलाई अनुसरण गर्न सक्नुपर्दछ । नीतिगत र कार्यगत व्यवस्थाहरूको आधिकारिक मार्गदर्शन भनेको संस्थाले लागु गरेको रणनीति योजना वा व्यावसायिक रणनीति योजना नै हो । वित्तीय संस्थाका सबैखाले जोखिमहरू व्यवस्थापन गर्न IMMC लाई मूलमन्त्रका रूपमा पनि लिने प्रचलन रहेको छ । त्यसैले बैंकका सञ्चालक र उच्च व्यवस्थापन आफ्नो बैंक वा वित्तीय संस्था सञ्चालनका सन्दर्भमा कस्ता कस्ता जोखिमहरू छन्, ती जोखिमका बारेमा राम्रो जानकारी हुन आवश्यक छ । विद्यमान जोखिमका विषयमा राम्ररी जानकारी भएपश्चात् IMMC कार्यान्वयन गर्न, गराउन सहज हुन जाने देखिन्छ । उत्कृष्ट रणनीति, नीति र कार्यनीति बनाई लागु गरी कार्यान्वयन गरेको खण्डमा जोखिमहरूको उचित ढङ्गबाट व्यवस्थापन भई बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले नोकसानी व्यहोर्नुपर्ने अवस्था आउँदैन । जोखिम र घाटा यी दुबै शब्दहरूले नकारात्मक अर्थ बोक्ने हुँदा यसको नतिजासँग बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले सधैं होसियारी अपनाउनु पर्ने हुन्छ । यही नै जोखिम व्यवस्थापन हो ।

२. कर्जा जोखिम व्यवस्थापन

कर्जा जोखिम व्यवस्थापनको सम्बन्धमा चर्चा गर्नु अघि कर्जा जोखिम भनेको के हो ? भन्ने विषयमा थाहा हुन जरूरी

छ । कर्जा जोखिम ऋणीले कर्जा लिँदाको बखत बैंकसँग गरेको सम्झौता बमोजिम साँवा तथा ब्याज नबुझाएको कारणबाट बैंकले नोकसानी व्यहोर्नुपर्ने र कतिपय अवस्थामा बैंकको पुँजीमा नै क्षय भएर जानसक्ने स्थिति हो । कर्जा जोखिम व्यवस्थापनको उद्देश्य जोखिमलाई समायोजन (Adjusted) गर्दै कर्जा जोखिम एक्सपोजरलाई उपयुक्त स्तरमा कायम गरी प्रतिफल (Rate of Return) लाई सन्तुलित बनाई राख्नु हो . “Anyone who is unprepared to take credit risk should not be a banker” भन्ने भनाइले पनि कर्जा जोखिमको सम्बन्धनशीलतालाई पनि स्पष्ट पारेको छ । कर्जा जोखिम बढ्दै जाँदा कुनै पनि बैंकको अस्तित्व समाप्त सँगसँगै प्रणालीगत जोखिमसमेत निम्तन्छ । त्यसैगरी कर्जा जोखिम र अन्य जोखिमको अन्तरसम्बन्धलाई राम्ररी बुझी व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ । कर्जा जोखिम व्यवस्थापन गर्दा व्यक्तिगत कर्जा र कारोबारदेखि अन्य सम्पूर्ण कर्जा पोर्टफोलियोलाई संस्थाले तयार गरेको मापदण्डहरू बमोजिम सञ्चालक र उच्च व्यवस्थापनले निरन्तर निगरानी गर्नुपर्दछ ।

(क) कर्जा जोखिम व्यवस्थापनका प्रक्रिया (सम्बन्धित संस्थाको दृष्टिकोणबाट)

कर्जाको सुरुवाती प्रक्रिया बैंकको **Business Unit** बाट हुनुपर्दछ । यस इकाईले कर्जाको मूल्याङ्कन गर्दा प्रचलित ऐन, नियम, नियामक संस्थाहरूको निर्देशन, आफ्नो संस्थाको कर्जा नीतिलाई कडाइका साथ पालना गर्दै कर्जासम्बन्धी अन्य उत्कृष्ट अभ्यासहरूलाई पनि अवलम्बन गर्नुपर्दछ । कर्जाको मूल्याङ्कन गर्दा हाम्रो जस्तो पछौटेपना रहेको बैंकिङ प्रणालीमा Probability Default र Probability of Loss मध्ये Probability Default लाई प्राथमिकता दिने गरिन्छ भने विकसित अवस्थामा रहेको बैंकिङ प्रणालीमा Probability of Loss लाई महत्त्व दिएर कर्जाको विश्लेषण गरिन्छ । Probability of Loss from a Credit Transaction बाट सृजना हुने गर्दछ ।

दोस्रो चरणको कार्य **कर्जा जोखिम इकाईबाट** हुने गर्दछ । यस इकाईले पनि प्रचलित ऐन, नियम, नियामक संस्थाहरूको निर्देशनलगायत अन्य उत्कृष्ट अभ्यासहरू समेतलाई अध्ययन गरी कर्जा स्वीकृत गर्नुपर्दछ ।

तेस्रो चरणको कार्य **कर्जा प्रशासन इकाईबाट** सम्पादन हुने गर्दछ । यस इकाईले कानुनी कागजात गराउने, अन्य आवश्यक कागजात लिने, लिमिट हाल्ने, कर्जाको अनुगमन गर्ने, कर्जाको गुणस्तर घट्दै गएमा त्यस्ता कर्जाहरूलाई असुली इकाईमा असुली कारबाहीका लागि सिफारिस गरी पठाउने कार्य गर्दछ । यस इकाईले कर्जाको गुणस्तरमा हास

आएका कर्जाहरूका लागि नियामक निकायको निर्देशानुसार हुने गरी कर्जा नोक्सानी व्यवस्था गर्ने कार्यको पनि सम्पादन गर्दछ।

(ख) Basis Tools of Credit Appraisals

- ☞ Debt service to gross income ratio as per the NRB circulars.
- ☞ Use of primary and secondary data/ source.
- ☞ Capital structure of borrower's company.
- ☞ Financials statement analysis.

(ग) Ratio calculation and analysis

Profitability (Operating, Gross, Net), Assets efficiency, Liquidity, Debt services and coverage, Capital turnover, Stock turnover, Net profit to net worth, Receivables collection periods, Operating expenses to sales, etc.

(घ) Others analysis

- ☞ Off balance consideration.
- ☞ Peer analysis, Trend analysis, Industry benchmarks.
- ☞ Cash flow analysis.

(ङ) Non financial factors

माथि उल्लेख गरिएका कार्यको अतिरिक्त यस इकाईका अन्य केही कार्यहरूलाई देहायबमोजिम प्रस्तुत गरिएको छ।

- ❖ Know our borrowers
- ❖ Size of loan
- ❖ Industry
- ❖ Business strategic
- ❖ Loan expiry dates.
- ❖ Mortgage expiry dates.
- ❖ Credit facility annual review dates.
- ❖ Fire and other insurance policy expiry dates.
- ❖ Loan collection follow-up dates.
- ❖ Provisional periods for ongoing monitoring of rewritten and restructured loans.
- ❖ Borrower company/firm's tax arrears dates.
- ❖ Inventory valuation review dates.

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले कर्जा जोखिम प्रक्रियालाई व्यवस्थापन गर्न मापदण्डहरू बनाएको हुनुपर्दछ। त्यसैले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा "The business of the banking is always tied to a multitude of risks" भनिन्छ। त्यसैले कर्जा जोखिमका हकमा सामान्यतया देहायबमोजिम हुने गर्दछन्।

a. Managing Internal Factors

- ☞ Adopting proactive loan policy.
- ☞ Good quality credit analysis.
- ☞ Loan monitoring.
- ☞ Sound credit culture.
- ☞ Diversified loan portfolio.

b. Managing Other Factors

- ☞ Scientific credit appraisal for assessing

financial and commercial viability of loan proposal.

- ☞ Norms for single and group borrowers.
- ☞ Norms for sectoral deployment of funds.
- ☞ Strong monitoring and internal control systems.
- ☞ Authority Delegation and accountability.

यी माथि उल्लेख गरिएका बाहेक देहायका विषयहरूलाई पनि सम्बोधन गरेको हुनुपर्दछ।

- (i) Set objectives and responsibilities.
- (ii) Set credit risk guidelines
- (iii) Loan applications are analyzed against established credit criteria then credit data and other information are collected.
- (iv) Measure and assess credit risk. Credit information and credit analysis are properly documented on standardized forms.
- (v) Make credit decisions. Credit decisions are made and approved by appropriate staff, with the appropriate authorization and accountability.
- (vi) Allocate provisions and capital charge.
- (vii) Bank should be delegated formal lending limits in accordance with their lender credentials/experience.
- (viii) Loan funds are disbursed through proper channels, with proper safeguards against theft or fraud.
- (ix) Monitor credit performance on regular basis.
- (x) Generally, loan renewals are subject to the same criteria and credit evaluation process as when first approved.

माथि उल्लेख गरेबमोजिमका कार्यहरूबाट कर्जालाई विश्वस्त गर्न, हुन सकिने ढङ्गले बैंकहरूले जोखिमको पहिचान, मापन, अनुगमन र नियन्त्रण गर्न सकेका छन् वा छैनन्, सुपरभाइजरबाट परीक्षण हुने गर्दछ।

३. कर्जा स्वीकृतिका महत्त्वपूर्ण तत्त्वहरू

(अ) नियामक मापदण्डको परिपालना

इजाजत पत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी निर्देशन नं. ३/०७६ बमोजिम एकल ग्राहक तथा क्षेत्रगत कर्जा सापट र सुविधाको सीमा निर्धारणसम्बन्धी देहायका व्यवस्थाहरूको परिपालना हुनपर्ने -

१. कर्जा सापट तथा सुविधाको सीमा निर्धारण।
२. जलविद्युत/लगायत नवीकरणीय ऊर्जा परियोजना, विद्युत/प्रसारण लाइन (Transmission Line) र केबलकार निर्माण परियोजनामा कर्जा प्रवाह गर्ने विशेष व्यवस्थाका सम्बन्धमा।
३. कर्जा सापट तथा सुविधाको सीमामा छुट देहायका कर्जा सापट वा सुविधाको हकमा बुँदा नं. १ मा उल्लेख गरिएको सीमा लागु हुँदैन।

(क) मुद्दति रसिद, नेपाल सरकारको सुरक्षणपत्र, नेपाल राष्ट्र बैंक ऋणपत्रको धितोमा र विश्व बैंक, एसियाली विकास बैंक तथा अन्तर्राष्ट्रिय वित्त निगम लगायतका नेपाल सदस्य भएका अन्तर्राष्ट्रिय बहुपक्षीय (Multilateral) वित्तीय संस्थाहरू तथा अन्तर्राष्ट्रिय श्रेणीकृत (Rated) बैंकको निःशर्त जमानतमा प्रदान गरिने कर्जा सापट तथा सुविधाहरू। साथै सम्बन्धित बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट अनुरोध भई आएमा यस बैंकले जारी गरेको निर्देशनमा उल्लेख भएको व्यवस्थासमेत कायम रहने गरी त्यस्ता अन्तर्राष्ट्रिय बहुपक्षीय संस्थाले जारी गर्ने निःशर्त जमानत (Guarantee) मा आधारित भई बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले प्रदान गर्ने कर्जामा पुँजीकोषको अनुपात गणना गर्ने प्रयोजनका लागि शून्य जोखिम भार (Zero Risk Weight) प्रदान गर्न सकिने छ। **स्पष्टीकरण** : अन्तर्राष्ट्रिय श्रेणीकृत (Rated) बैंक भन्नाले संयुक्त अधिराज्य बेलायतको लण्डनबाट प्रकाशित The Banker पत्रिकाले प्रत्येक वर्ष जुलाई महिनामा प्रकाशन गर्ने Top Thousand World Banks को सूचीमा ठीक अधिल्लो वर्ष समावेश भएका बैंकहरूलाई लिनुपर्ने छ।

(ख) कर्जासँग सम्बन्धित जोखिमबाट सुरक्षित हुने पर्याप्त व्यवस्था गरी देहायका संस्थाहरूलाई देहायबमोजिमका वस्तुहरू खरिद तथा आयात गर्न “क” वर्गका इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाहरूबाट प्रदान गरिने कर्जा सापट तथा सुविधाहरू:

- (१) नेपाल आयल निगम लि. - ग्याँस तथा पेट्रोलियम पदार्थ
- (२) नेपाल खाद्य संस्थान - खाद्यान्न
- (३) कृषि सामग्री कम्पनी लि. - कृषि रासायनिक मल
- (४) संयुक्त लगानीकर्ता बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको ग्यारेन्टी तथा काउन्टर ग्यारेन्टीमा कर्जा तथा सुविधा प्रदान गर्ने व्यवस्था संयुक्त लगानीमा सञ्चालनमा आएका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको संयुक्त लगानीकर्ता बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको ग्यारेन्टी तथा काउन्टर ग्यारेन्टीमा कर्जा तथा सुविधा प्रदान गर्न सकिने छ। तर यसरी प्रदान गरिएको कर्जामा प्रति ग्राहक कर्जा सीमाको व्यवस्था भने लागु हुनेछ।

५. आपसी सम्बन्ध भएका ग्राहकहरूलाई एउटै समूह मानिने व्यवस्था कर्जा सापट तथा सुविधा सीमाको प्रयोजनको निमित्त आपसी सम्बन्ध भएका ग्राहकहरूको समूहलाई देहायका अवस्थामा एउटै समूह मानिने सम्बन्धी व्यवस्थाको परिपालना गर्नुपर्दछ।

(क) कर्जाको उद्देश्य र विश्वास गर्न सकिने वित्तीय विवरण र अन्य सूचनाहरूको आधारमा कर्जाको साँवा तथा ब्याज भुक्तानी गर्न सक्ने स्रोतहरूको विश्लेषण।

(ख) **Current risk profile:** ऋणी तथा कर्जा दुबै पक्षको Risk Profile हुनुपर्दछ। कर्जाको सम्बन्ध हेर्दा देशको आर्थिक विकास तथा बजार विकासको अवस्थालाई राम्ररी हेर्नुपर्ने हुन्छ। यसलाई Market Appraisal पनि भनिन्छ। ऋणी व्यवसायको मुनाफाको स्थितिको विश्लेषण।

(ग) Financial Ratio Analysis, Diversification / Concentration of Loan, ऋणीले साँवा तथा ब्याज भुक्तानी गरेको विगत पृष्ठभूमि/अभिलेखहरू र तत्काल ऋणी कर्जाको साँवा तथा ब्याज भुक्तानी गर्ने क्षमताको विश्लेषण।

(घ) कर्जाका लागि प्रस्ताव गरिएका सुरक्षणहरूको किसिम, Loan to value ratio LTV, कर्जा नउठेमा सुरक्षणबाट उठाउन सुरक्षण बिक्री गर्न सकिने वा नसकिने कुराहरूलाई धेरै दृष्टिकोणले विश्लेषण हुनुपर्ने।

(ङ) प्रतिस्पर्धा, बजारको अवस्था वा Market Review, कुनै पनि प्रकारको अनिश्चितताले नगद प्रवाहमा पार्ने प्रभाव आदिको विश्लेषण।

(च) ऋणीको साख र इमान्दारिताको विश्लेषण।

(छ) माथि उल्लेख गरिएका विषयहरू बाहेक कर्जाका लागि देहाएका Specific factors को पनि विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन्छ।

(ज) कर्जाका लागि प्रस्ताव गरिएका Terms and Conditions को विश्लेषण।

४. कर्जा मूल्याङ्कनको विद्यमान अवस्था

(क) वित्तीय विवरणहरूमा विश्वसनीयताको कमी

कर्जा मूल्याङ्कनका लागि आवश्यक पर्ने वित्तीय विवरणहरू त्यति भरपर्दो नहुने वा ऋणीको आवश्यकताअनुसार वित्तीय विवरणहरू तयार गरिने भएकाले ऋणीको कर्जा चुक्ता गर्नसक्ने क्षमता (Repayment Capacity) लाई भन्दा पनि धितो सुरक्षणको अवस्थाले बढी प्राथमिकता पाएको देखिन्छ। तर नेपाल राष्ट्र बैंकले इ.प्रा. निर्देशन नं. २ को बुँदा नं. ९ को खण्ड (५) को उपखण्ड (ग) बमोजिम रु. १५ लाखसम्मको कर्जालाई Repayment Capacity/Cash flow को आधारमा मात्र पनि प्रवाह गर्न सकिने व्यवस्था गरेबाट भविष्यमा विकसित देशको जस्तै कर्जा मूल्याङ्कनको प्रमुख आधार ऋणीको वर्तमान तथा भविष्यको नगद प्रवाहको स्थिति र कर्जा तिर्नसक्ने क्षमताबाट निर्धारण हुने देखिन्छ। भविष्यमा ऋणीहरूको वित्तीय विवरणहरूको विश्वसनीयतामा वृद्धि हुँदै जाँदा कर्जा मूल्याङ्कन गर्ने यी दुई प्रमुख आधारले बढी प्राथमिकता पाउने छन् भनी राष्ट्र बैंकले करिब चार वर्ष अघि नै प्रष्ट रूपले वित्तीय बजारलाई सङ्केत गरेको देखिन्छ। त्यसका लागि ऋणीको वित्तीय विवरणहरूमा शतप्रतिशत विश्वास गर्न सकिने आधार र प्रमाण हुनुपर्ने अनिवार्य सर्त हो।

(ख) विगतको भन्दा वित्तीय विवरणहरूको विश्वसनीयतामा अभिवृद्धि हुने क्रम बढ्दो भए पनि पर्याप्त सुधारको खाँचो बाँकी रहेको अवस्था छ। कर्जाको निर्णय लिँदा अझै पनि व्यावहारिक रूपमा धितो सुरक्षणको अनुमानित मूल्यलाई पहिलो श्रेणीमा र वित्तीय विवरण लगायत अन्य पक्षहरूलाई दोस्रो श्रेणीमा राखेर कर्जाको मूल्याङ्कन गर्ने गरिन्छ।

(ग) बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०७३ को दफा ५७ को व्यवस्थाले साहु बैंकहरूको अधिकारमा सुनिश्चितता कुनै पनि ऋणीले कर्जाको साँवा तथा ब्याज तत्काल भुक्तानी गर्न नसकेको अवस्थामा असुलीसम्बन्धी सामान्य प्रक्रिया पुरा गर्ना साथ धितो सुरक्षण लिलामी गरी असुलउपर गर्नसक्ने कडा कानुनी प्रावधानको व्यवस्था रहेको देखिन्छ। साहु बैंकहरूको हित प्रत्याभूति हुने यस्तो कानुनी व्यवस्था संसारका अन्य देशहरूमा कमै देख्न सकिन्छ। ऋणीहरू जति जति पारदर्शी हुँदै जान्छन्, त्यति त्यति तिनीहरूको हितको प्रत्याभूति हुने

कानुनी र नीतिगत व्यवस्थाहरू बन्दै जाने वातावरण तयार हुन्छ । यसले कर्जाको मूल्याङ्कन गर्ने पद्धतिमा धितो सुरक्षणको प्रथम आधारको सङ्ग्रामा ऋणीको नगद प्रवाह वा परियोजनाले नै प्रमुख रूपमा सुरक्षणको मान्यता पाउँदै जान्छ । यस अवस्थामा कर्जाको मूल्याङ्कन गर्दा Probability Default र Probability of Loss मध्ये Probability of Loss लाई प्राथमिकता दिनुपर्ने हुन्छ ।

(घ) ऋणीको कारोबार र वित्तीय विवरणहरू क्रमशः पारदर्शितामा सुधार हुँदै आएको

ऋणीहरूले विगतमा भन्दा आफ्नो कारोबारलाई पारदर्शिता बनाउँदै कर तिर्न थालेका छन् भने स्थापना कालदेखि नै नोकसानिमा देखाएका कम्पनी वा फर्महरूले मुनाफामा देखाउन थालेका छन् । यस कार्यले ऋणी कम्पनी वा फर्महरूको वित्तीय विवरणहरूको विश्वसनीयता क्रमशः बढ्दै गई पारदर्शितामा सुधार हुँदै आएको छ । राजनैतिक अस्थिरताको अन्त्य हुनासाथ आर्थिक वृद्धिदर उच्च हुनसक्ने सम्भावना रहेकाले कर्जा मूल्याङ्कन प्रणाली पनि क्रमशः अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको हुँदै जाने कुरामा आशावादी हुन सकिने अवस्था रहेको छ ।

५. Credit Risk Mitigation Process

- (क) कर्जा नीति र मार्गदर्शनहरू विस्तृत (Comprehensive) हुनुपर्दछ, जसका कारणले गर्दा कर्जासम्बन्धी निर्णयहरूमा पारदर्शिता र गुणस्तरीयता कायम हुन सकोस् ।
- (ख) कर्जा स्वीकृत सम्बन्धी मापदण्डहरू Well-defined हुनुपर्दछ ।
- (ग) नियामक संस्थाले कायम गरेको Prudential credit exposure limit को सीमाभित्र रही संस्थाले आफ्नो Loan portfolio को आधारमा प्रति ग्राहक कर्जा सीमा, क्षेत्रगत कर्जा सीमा, भौगोलिक क्षेत्रका आधारमा तय गरिएको कर्जा सीमा, अन्य प्रोडक्ट पेपरबमोजिमको कर्जा सीमा आदि तोक्ने र यसलाई सञ्चालक समितिले आवधिक रूपमा नियमित रूपले पुनरावलोकन गर्दै जानुपर्दछ । बढी कर्जा प्रवाह भएका क्षेत्रबाट कर्जा घटाउने ।
- (घ) अर्थ व्यवस्थाका विभिन्न क्षेत्रहरूमा कर्जालाई विविधीकरण गर्ने, जसका कारण स्वाभाविक रूपमा कर्जा जोखिमलाई व्यवस्थापन गर्न मद्दत पुग्दछ ।
- (ङ) लामो प्रकृतिको आवधिक कर्जाको व्यक्तिगत र कल कर्जा सीमा कायम गर्ने ।
- (च) कर्जा स्वीकृत गर्ने कार्य प्राविधिक काम भएकोले यसको जिम्मेवारी Credit Risk Officer लाई सुम्पनु पर्दछ । पदीय हिसाबले सुम्पने कार्यलाई निरुत्साहित बनाउँदै जानु पर्दछ ।

६. कर्जा अख्तियारी प्रत्योजन संरचना (Credit Authority Delegation Framework)

- (क) Credit Risk Officer तोकी कर्जा स्वीकृत गर्ने प्रणाली (SCBN मा रहेको) ।
- (ख) प्रोडक्ट पेपरको आधारमा Credit Risk Officer तोकी कर्जा स्वीकृत गर्ने प्रणाली ।
- (ग) दुईजना Credit Risk Officer बाट कर्जा स्वीकृत गर्ने प्रणाली ।

- (घ) कर्जा समितिबाट कर्जा स्वीकृत गर्ने प्रणाली ।
- (ङ) तोकिएको सीमासम्मको कर्जा स्वीकृत गर्ने { अख्तियारी प्रमुख कार्यकारी अधिकृतलाई दिने पद्धति (नेपालको वित्तीय प्रणालीमा यो पद्धतिले व्यापकता पाएको छ) ।
- (च) कर्जा स्वीकृत गर्ने अख्तियारी तोकिएको पदाधिकारीलाई सुम्पने र तोकिएको कर्जा सीमा रकमको ५० प्रतिशतभन्दा माथिका सबै कर्जा फाइललाई सञ्चालक समितिले पुनरावलोकन गरी राय सुभावा दिने प्रणाली ।
- (छ) तोकिएको पदाधिकारीले स्वीकृत गरेका कुनै पनि कर्जाहरू Random Sampling को आधारमा सञ्चालक समितिले पुनरावलोकन गरी राय/सुभावा दिने पद्धति ।
- (ज) बहु-तहहरूमा कर्जा स्वीकृत गर्ने प्रणाली, जस्तै - कर्पोरेट बैंकिङ, मिड मार्केट, एसएमइ, साना (Retail) कर्जा, कृषि कर्जा, विपन्न वर्ग कर्जा आदि (नेपालको वित्तीय प्रणालीमा यो पद्धतिले व्यापकता पाएको छ) ।

७. कर्जा जोखिम व्यवस्थापनमा सञ्चालक समितिको भूमिका:

- (क) कर्जा नीति र मार्गदर्शन प्रक्रिया, प्रोडक्ट पेपर आदिलाई नियमित रूपले पुनरावलोकन गर्नुपर्ने, तर बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन २०७३ को दफा २२ को उपदफा (२) को व्यवस्थानुसार सञ्चालक समिति कर्जा दिने काममा संलग्न हुनुहुँदैन ।
- (ख) कर्जा अख्तियारीको सीमालाई नियमित रूपमा पुनरावलोकन गर्नुपर्ने ।
- (ग) सुरक्षणका कागजात तथा फर्म्याटहरूलाई नियमित रूपले पुनरावलोकन गर्नुपर्ने ।
- (घ) Industries wise कर्जा अधिकेन्द्रित Exposure लाई नियमित रूपमा पुनरावलोकन गर्नुपर्ने ।
- (ङ) ब्याज र साँवाको भाखा नाघेका कर्जाहरूको त्रैमासिक वा अर्धवार्षिक वा वार्षिक रूपमा पुनरावलोकन गर्नुपर्ने ।
- (च) व्यवस्थापनले निष्क्रिय कर्जाको हकमा गरेका कारबाहीहरूको पुनरावलोकन गर्नुपर्ने ।
- (छ) आवधिक रूपमा टुला ५० वा १०० ऋणीहरूको सबै कर्जा फाइलहरूलाई पुनरावलोकन गर्नुपर्ने र Random Sampling का आधारमा सबै कर्जा फाइललाई पुनरावलोकन गर्नुपर्ने ।
- (ज) Portfolio Wises कर्जाहरूलाई आवधिक रूपमा पुनरावलोकन गर्नुपर्ने ।
- (झ) वार्षिक बजेट/कार्ययोजना बमोजिमको कर्जा वृद्धिको वार्षिक लक्ष्य र वास्तविक उपलब्धिको मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने ।
- (ञ) कर्जा व्यवस्थापनका सम्बन्धमा आन्तरिक लेखापरीक्षण र बाह्यलेखा परीक्षणले Qualified गरेका विषयहरूलाई तदारुकताका साथ सम्बोधन गर्नुपर्ने ।
- (ट) कर्जा व्यवस्थापनका सम्बन्धमा सुपरिवेक्षकले औल्याएका कैफियतहरूलाई तदारुकताका साथ सम्बोधन गर्नुपर्ने ।
- (ठ) अनुसन्धान गर्ने निकायहरूले अनुसन्धान गरिरहेका वा अदालत मुद्दा परेका कर्जा फाइलहरूलाई आफू वा आफूले नियुक्त गरेको विज्ञबाट पुनरावलोकन गर्ने वा गर्न लगाउने ।
- (ड) Credit Business Unit, Credit Risk Unit र Credit Administration Unit हरूबाट स्वतन्त्र ढङ्गले

कार्य सम्पादन भएको छ वा छैन, स्वतन्त्र ढङ्गले कार्य सम्पादन गर्न सकेका छन् वा छैनन्, नियमित रूपले निगरानी (Oversight) गर्नुपर्ने।

(ग) बहुबैंकिङ्ग कारोबारअन्तर्गतको चालु पुँजीको मौज्जातहरू (Stocks) स्वतन्त्र विज्ञहरूबाट मूल्याङ्कन गराउनु पर्ने।

द. निष्कर्ष

कर्जा जोखिम व्यवस्थापन वित्तीय क्षेत्रको सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण कार्य हो। कर्जाको अस्वाभाविक विस्तार वा सङ्कुचनले समष्टिगत अर्थव्यवस्थाको मूल्यस्तर, शोधनान्तरस्थिति, रोजगारी, उत्पादन, समष्टिगत माग र आपूर्तिजस्ता क्षेत्रहरूमा प्रभाव पार्ने गर्दछ भने वित्तीय प्रणालीतर्फ वित्तीय स्थायित्वमा चुनौती थपिँदै जान्छ। सन् १९९७ को दक्षिण पूर्वी एसियाको वित्तीय सङ्कट होस् वा २००७/०८ देखि संयुक्त राज्य अमेरिकाबाट प्रारम्भ भएको वित्तीय सङ्कट होस्, यी दुबै सङ्कटको स्रोत कर्जा जोखिम नै रहेको देखिन्छ। कर्जा जोखिमलाई उपयुक्त ढङ्गबाट व्यवस्थापन गर्न नसक्दा वित्तीय सङ्कट निम्तिँदो रहेछ भन्ने कुरा प्रमाणित भइसकेको छ। कर्जा जोखिमका कारणबाट धेरै बैंक तथा इन्भेस्टमेन्ट कम्पनीहरू टाट (Insolvent) पल्टेका अनेकौं उदाहरणहरू छन्। त्यसैले बैंक सुपरभाइजरहरूले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको कर्जा नीति, कर्जा प्रक्रिया, उच्च व्यवस्थापन र बोर्डको निगरानीको स्थिति, कर्जा स्वीकृत गर्ने पद्धति, कर्जा मूल्याङ्कन गर्ने विधि, कर्जा प्रशासन, सुरक्षणको मूल्याङ्कन विधि, कर्जा अनुगमन र नियन्त्रण गर्ने तरिका आदि

पर्याप्त छन् कि छैनन्? त्यसका मापदण्डहरू पर्याप्त मात्र नभई उत्कृष्ट छन् वा छैनन्? यी व्यवस्थाहरूले संस्थाको कर्जा जोखिमलाई उपयुक्त ढङ्गबाट व्यवस्थापन गर्न सकेका छन् वा छैनन्? यी सबै पक्षलाई बैंक सुपरभाइजरहरूले परीक्षण गर्नुपर्ने हुन्छ।

वासल कमिटीले पनि कर्जा जोखिमका लागि जोखिममा आधारित थप पुँजीको आवश्यकता पर्छ भनी सिफारिस गरेको छ। वित्तीय संस्थाहरू स्वनियमनकारी संस्था पनि भएकाले निक्षेपकर्ताहरूको निक्षेप नडुब्ने गरी जोखिमलाई व्यवस्थापन गर्नुपर्छ भन्ने शास्त्रीय मान्यताको महत्त्व आज पनि त्यत्तिकै सान्दर्भिक छ। वित्तीय संस्थाहरूमा Strategy plan, Business strategy plan, Annual business plan, Product wise Policy papers, Manuals आदिको पर्याप्त व्यवस्था, समय समयमा पुनरावलोकन गरेर संस्थाहरू सञ्चालन गर्दा जोखिम व्यवस्थापन सही ढङ्गले हुन सक्छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले अवलम्बन गरेका कर्जासम्बन्धी सम्पूर्ण काम कारबाहीहरूको सुपरभाइजरबाट उचित ढङ्गबाट परीक्षण गर्न, गराउन सकेको खण्डमा कर्जा जोखिमका कारण व्यक्तिगत संस्था वा समग्र वित्तीय प्रणालीलाई सङ्कटबाट जोगाउन मद्दत पुग्ने देखिन्छ।

सन्दर्भ सामाग्री

- बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०७३।
- एकीकृत निर्देशन, २०७६।
- Various Papers discussion on Credit Risk Management.

वित्तीय स्थायित्वमा सुदृढ वित्तीय क्षेत्रको भूमिका

नीलम तिमिसिना*

परिचय

वित्तीय बजारहरूको तीव्र र तीक्ष्ण विकास तथा बारम्बार दोहोरिरहने विश्व वित्तीय तथा आर्थिक सङ्कटका श्रृङ्खलाहरूले विगत दुई दशकयता वित्तीय स्थायित्व आर्थिक नीति निर्माताहरूका लागि आर्थिक नीतिको मुख्य उद्देश्यका रूपमा अगाडि आइरहेको छ । वित्तीय उदारीकरण र भूमण्डलीकरणको बहुआयामिक प्रभावको रूपमा उदाएको वित्तीय स्थायित्वको अवधारणाले हिजोआज विश्वव्यापी रूपमा सरकार, केन्द्रीय बैंक र वित्तीय संस्थाहरूको ध्यान बढी नै खिचन थालेको छ । आखिर के हो वित्तीय स्थायित्व भनेको ? के कारणले यो उत्पन्न हुन्छ ? बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको यसमा कस्तो भूमिका हुन्छ ? कसरी वित्तीय सङ्कटबाट मुक्त हुने त ? कसरी वित्तीय स्थायित्व कायम गर्ने त ? आदि विषयहरू आजको आर्थिक एवं वित्तीय क्षेत्रका मुख्य चासोका विषय बनेका छन् ।

वित्तीय स्थायित्वको परिभाषा स्पष्ट रूपमा किटान गरेर बताउन सम्भव छैन भन्ने कुरामा विश्वव्यापी रूपमा समान धारणा रहेको पाइन्छ । विभिन्न राष्ट्रहरूले आआफ्नो मुलुकको वित्तीय प्रणालीको अवस्था हेरेर सोही अनुरूप वित्तीय स्थायित्वको परिभाषा गर्ने गरेको पाइन्छ । यीबाहेक महत्त्वपूर्ण अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरू जस्तै अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष, बैंक फर इन्टरनेसनल सेटलमेन्ट, वित्तीय स्थायित्व बोर्ड, विश्व बैंकलगायत संस्थाहरूले वित्तीय स्थायित्व सम्बन्धमा केही न केही बोलेका छन् र यस सम्बन्धी कार्यमा जुटेका छन् । वित्तीय स्थायित्वको परिभाषामा एकरूपता नभए पनि सामान्यतया वित्तीय स्थायित्व भन्नाले वित्तीय संस्थाहरूको माध्यमबाट व्यावसायिक फर्म, घरपरिवार, र सरकारको बिचमा गरिने वित्तीय मध्यस्थता कार्य सुचारु रूपमा सञ्चालन गर्न सकिने अवस्था हो ।

मौद्रिक स्थायित्व भन्नाले सामान्यतया मूल्यस्तरमा स्थायित्वलाई बुझिन्छ, जसको अर्थ हुन्छ मुद्रास्फीतिले आर्थिक निर्णयहरूलाई तात्त्विक रूपमा असर नपार्ने वातावरण सिर्जना हुनु । तर वित्तीय स्थायित्वको परिभाषा मौद्रिक स्थायित्वजस्तै किटानीका साथ तोकेर दिन अत्यन्त कठिन छ । तसर्थ यसलाई मूल्य स्थायित्वजस्तै ट्याक्कै मापन गर्न, मोडलिङ गर्न अथवा प्रक्षेपण गर्न पनि सम्भव छैन । तसर्थ वित्तीय स्थायित्व भन्नाले वित्तीय अस्थायित्व नभएको अवस्था भनेर मात्र गैरप्राज्ञिक ढङ्गले नै बुझ्दै आइएको पाइन्छ । अर्थात् बैंकिङ सङ्कट नभएको, वित्तीय क्षेत्रको उतारचढाव अति तीव्र नभएको र अर्थतन्त्रमा वित्तीय धक्काहरू नभएको अवस्था नै वित्तीय स्थायित्वको अवस्था हो ।

Andrew Crocket को शब्दमा “वित्तीय स्थायित्व भनेको वित्तीय अस्थायित्व नभएको अवस्था हो ।” । वित्तीय अस्थायित्व भनेको के हो

त ? वित्तीय अस्थायित्व त्यस्तो अवस्था हो, जसमा वित्तीय संस्थाहरूले आफ्नो सम्भौतीत दायित्व पूरा गर्न नसकनाले वा वित्तीय सम्पत्तिहरूको मूल्यमा व्यापक उतारचढाव हुनाले समस्त आर्थिक क्रियाकलापहरू धरापमा पर्दछन् । यस्तो स्थिति उत्पन्न हुन नदिनु नै वित्तीय स्थायित्व कायम हुनु हो ।

पहिले पहिले केन्द्रीय बैंकका मुख्य दुई उपकरणहरू थिए । एउटा हो - मूल्य स्थायित्व हासिल गर्नका लागि ब्याजदर परिवर्तन, जसले आर्थिक विकास र रोजगारीलाई पनि टेवा दिन्छ । दोस्रो हो - सूक्ष्म विवेकशील नियमन (माइक्रो प्रुडेन्सियल नियमन) । यसअन्तर्गत निक्षेपकर्ता र लगानीकर्ताको हित रक्षार्थ कुनै खास वित्तीय संस्था विशेषको पुँजी पर्याप्तता अनुपात, एकल ग्राहक कर्जा सीमा, निष्क्रिय कर्जा अनुपात, कर्जा निक्षेप अनुपातलगायत संस्थागत सुशासनका कुराहरूमा जोड दिइन्थ्यो । वित्तीय संस्था आफू बलियो हुने भएपछि पुगिहाले मान्यता राखिन्थ्यो । यी उपकरणहरू आआफ्नै किसिमले एकला एकलै रूपमा अघि बढिरहेका थिए । तर विश्वव्यापी वित्तीय सङ्कटले उपरोक्त अवधारणाका कमीकमजोरी पत्ता लगाइदियो । सामान्यतया मूल्य स्थायित्व हासिल गर्न ब्याजदर नीति उपयुक्त भए पनि कुनै खास सम्पत्तिको मूल्यमा भएको अत्यधिक उतारचढावलाई समायोजन गर्न ब्याजदर नीति मात्र प्रभावकारी उपकरण हुन सक्दैन । अर्कोतर्फ वित्तीय अस्थायित्वलाई रोक्न माइक्रो प्रुडेन्सियल पद्धति पर्याप्त हुँदैन । व्यक्तिगत रूपमा कुनै वित्तीय संस्था सुरक्षित र सुदृढ होला तर वित्तीय संस्थाहरूको सामूहिक क्रियाकलापले वित्तीय प्रणालीमा जोखिम निम्त्याइरहेको हुन्छ, जसले अन्ततोगत्वा आर्थिक सङ्कटसमेत निम्त्याउँछ ।

वित्तीय अस्थायित्व कसरी उत्पन्न हुन्छ त ? बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको अविवेकशील व्यवहार, अपर्याप्त पुँजी, असावधानीपूर्ण कर्जा व्यवहार, खराब कर्जा बढ्ने, कर्जा असुली नहुने स्थितिका कारण उत्पन्न हुने कर्जा जोखिम, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको आपसी अन्तर्निभरताको कारणले हुने सङ्क्रमण असर, वित्तीय संस्थाहरूको तरल अवस्था, जोखिमपूर्ण भुक्तानी, व्यक्तिगत नियत, प्रक्रियागत त्रुटी र प्रणालीगत त्रुटीका कारण उत्पन्न हुने सञ्चालन जोखिम, बजार जोखिम, उच्च व्यवस्थापन र सञ्चालक समितिको अकर्म्मण्यता, अव्यावसायिकता, सिस्टमिक रूपमा महत्त्वपूर्ण संस्थाले जोखिमपूर्ण वित्तीय व्यवहार गरिदिँदाको परिणामहरू, नियमाकीय र सुपरिवेक्षकीय संस्थाको कमजोर नियमन, नियामकीय छुट, र कमजोर सुपरिवेक्षण, असुरक्षित भुक्तानी प्रणाली, कमजोर जोखिम व्यवस्थापन, बढ्दो सूचना प्रविधिको प्रयोग र विश्वव्यापी रूपमा सक्रिय साइबर अपराधीहरूको बढ्दो आक्रमण आदिका कारण वित्तीय सङ्कट र वित्तीय अस्थायित्व

* कार्यकारी निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

उत्पन्न हुन्छ। वित्तीय अस्थायित्वले अन्ततोगत्वा मुलुकको वास्तविक क्षेत्रमा नै असर पार्दछ, रोजगारी र उत्पादन घट्ने हुन्छ।

कर्जा निष्क्रिय हुँदा त्यसले पुँजीकोषमा समेत असर पार्दछ। बढ्दो कर्जा नोक्सानी व्यवस्थाले मुनाफा हुँदै पुँजीमा नै नकारात्मक असर पार्दछ। अर्कोतर्फ नयाँ ऋण दिने वा बचतकर्ताको बचत रकम नै फिर्ता दिनसक्ने रकम अर्थात् तरलताको समेत अभाव हुन जान्छ, जसले बैंकिङ्ग विश्वसनीयता समेत डगमगाउँछ। नेपालजस्तो मुलुकमा बैंक तथा वित्तीय संस्था असफल हुँदा तिनलाई उद्धार गर्न न त केन्द्रीय बैंकसँग असीमित कोष छ, न त सरकारसँग नै फिस्कल रिस्टमुलस प्याकेज ल्याउन असीमित क्षमता छ। तसर्थ जबसम्म बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू स्वनियमन एवं प्रभावकारी संस्थागत सुशासनमा स्वतःस्फूर्त रूपमा अग्रसर भई बजार अवधारणाअनुरूप सक्षम हुँदैनन्, तबसम्म समस्या रहरहने हुन्छ।

मौद्रिक स्थायित्व र माइक्रो प्रुडेन्सियल उपकरणहरूको विधिले मात्र आर्थिक एवं वित्तीय स्थायित्व हासिल गर्न अबका दिनहरूमा विश्वमा उपयुक्त हुने देखिँदैन र सम्भव पनि हुँदैन। वित्तीय संस्थाहरूबिचको अन्तर्निर्भरता, सिस्टिमिक जोखिम, सङ्क्रमण असर, वास्तविक क्षेत्रमा असर र उत्पादन नोक्सानीजस्ता समस्याहरूको सामना गर्नुपर्ने हुन्छ। तसर्थ म्याक्रो प्रुडेन्सियल नियमन अति आवश्यक भएको छ। आजको वित्तीय स्थायित्वको मूल आवश्यकता भनेको समष्टिगत आर्थिक परिसूचकहरूले वित्तीय क्षेत्रमा पार्ने प्रभाव र वित्तीय परिसूचकहरूले समष्टिगत आर्थिक अवस्थामा पार्ने प्रभावहरूको गहन विश्लेषणद्वारा आवश्यक नीति निर्माण, कार्यान्वयन, वित्तीय नियमन, सुपरिवेक्षण गर्नु रहेको छ। तसर्थ विश्वभरिका केन्द्रीय बैंकहरूले अब मौद्रिक स्थायित्वमा मात्र आफ्नो ध्यान केन्द्रित नगरी वित्तीय स्थायित्वलाई समेत आफ्नो मूल लक्ष्यको रूपमा म्याण्डेटरी रूपमा नै लिन थालेका छन्।

वित्तीय स्थायित्वलाई प्रबर्द्धन गर्नका लागि प्रत्येक मुलुकले यसका मुख्य तीन स्तम्भहरू समष्टिगत आर्थिक नीति, नियामकीय एवं सुपरिवेक्षकीय प्रबलता प्रबर्द्धन र बजार पूर्वाधारमा जोड आदिमा सबलता ल्याउनु अति आवश्यक छ। यसका लागि सबल एवं सुदृढ वित्तीय क्षेत्रको विकास एउटा पूर्वसर्त नै हो।

नेपालमा वित्तीय क्षेत्र र वित्तीय क्षेत्र स्थायित्वको एक झलक

उदारीकरणको नीति अवलम्बन गरेयता नेपालमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको सङ्ख्यामा उल्लेख्य विस्तार भएको छ भने गुणात्मक रूपमा पनि केही सुधार भएको छ। तर गुणात्मक सुधार अपेक्षित रूपमा चाहिँ भएको छैन।

तालिका १

बैंक तथा वित्तीय संस्था	सङ्ख्या	
	२०७५ असार	२०७६ असार
बाणिज्य बैंक	२८	२८
विकास बैंक	३३	२९
वित्त कम्पनी	२५	२३
लघुवित्त विकास बैंक	६५	९०
पूर्वाधार विकास बैंक	-	१

स्रोत: नेपालको वर्तमान आर्थिक स्थिति, आर्थिक वर्ष २०७५/७६, २०७६ भदौ, नेपाल राष्ट्र बैंक।

२०७६ असार मसान्तसम्म नेपालमा २८ बाणिज्य बैंक, २९ विकास बैंक, २३ वित्त कम्पनी, ९० लघुवित्त विकास बैंक, र एक पूर्वाधार विकास बैंक रहेका छन्। बाणिज्य बैंकहरूको २०७६ असार मसान्तसम्मको वित्तीय परिसूचकहरू यसप्रकार रहेका छन् -

तालिका २

नेपालमा बाणिज्य बैंकको वित्तीय परिसूचकहरूको सङ्क्षिप्त विवरण

वित्तीय परिसूचक	२०७४/७५	२०७५/७६
पुँजीकोष अनुपात	१४.६१	१३.९६
निष्क्रिय कर्जा अनुपात	१.३३	२.४१
तरल सम्पत्ति अनुपात	२७.८९	२७.४७
कर्जा / निक्षेप र प्राथमिक पुँजी अनुपात	७४.९५	७७.०४
लाभदायकता (खुद मुनाफा/कुल सम्पत्ति) अनुपात	१.७२	१.७४

स्रोत: मुख्य वित्तीय परिसूचकहरू, बैंक सुपरिवेक्षण विभाग, नेपाल राष्ट्र बैंक

उपरोक्त तालिकालाई विश्लेषण गर्दा बाणिज्य बैंकहरूका सबै वित्तीय परिसूचकहरू सन्तोषजनक देखिए तापनि आ.व. २०७४/७५ को तुलनामा आ.व २०७५/७६ मा निष्क्रिय कर्जा अनुपात, पुँजीकोष अनुपात र कर्जा निक्षेप अनुपातजस्ता वित्तीय परिसूचकहरूको अवस्था केही खस्किएको छ। बैंकहरूले पुँजी वृद्धि गरेर सुदृढ हुने प्रयास गरेको भए तापनि विगत वर्षको १४.६१ प्रतिशतको तुलनामा यस आर्थिक वर्षमा पुँजीकोष अनुपात केही घटी १३.९६ प्रतिशतमात्र भएको देखिन्छ। त्यस्तै निष्क्रिय कर्जा अनुपात आ.व. २०७४/७५ को १.३३ प्रतिशतबाट बढी आ.व २०७५/७६ मा २.४१ प्रतिशत पुगेको छ। कर्जा निक्षेप अनुपात बढेको छ। लाभदायकता अनुपातसमेत केही बढेको छ।

वित्तीय सुदृढता परिसूचक

मूलतः वित्तीय स्थायित्वको अवस्था हेर्नलाई वित्तीय अस्थायित्वको अवस्थातर्फबाट हेर्नुपर्ने हुन्छ, किनकि वित्तीय अस्थायित्वको बारेमा जानकारी भएपछि मात्र वित्तीय स्थायित्व के हो ? यसको महत्त्व के हो ? भन्ने कुरा थाहा हुन्छ। वित्तीय स्थायित्वको अवस्था विश्लेषण गर्नका लागि वित्तीय क्षेत्र सुदृढता परिसूचकहरूको अध्ययन गरी तिनीहरूको अन्य समष्टिगत आर्थिक परिसूचकहरूसँगको सम्बन्ध कस्तो छ, त्यसको विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन्छ। त्यसैका आधारमा प्रणालीगत जोखिम विश्लेषण गरी सोको यथासमयमै निराकरण गर्नुपर्ने हुन्छ।

वित्तीय सुदृढता परिसूचकहरू विभिन्न प्रकारले निर्धारण गर्न सकिन्छ। वित्तीय स्थायित्वका सन्दर्भमा कार्यरत विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूले यस्ता वित्तीय परिसूचकहरू विभिन्न किसिमले तय गरेको पाइन्छ। अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डलाई अनुसरण गर्दै कुनै पनि मुलुकले आफ्नो मुलुकको सन्दर्भमा उपयुक्त हुने गरी वित्तीय संस्थाका वित्तीय परिसूचकहरू जस्तै- CAMELS सँग सम्बन्धित परिसूचकहरूदेखि अर्थतन्त्रका अन्य क्षेत्रहरू, जस्तै कर्पोरेट सेक्टर, हाउसहोल्ड सेक्टर, रियल सेक्टर, बाह्य क्षेत्रका परिसूचकहरूको छुट्टाछुट्टै, सामूहिक एवं आपसी सम्बन्धको विश्लेषण गर्ने परम्परा हिजोआज सुरु भएको छ। यस्ता परिसूचकहरूमा पुँजीकोष अनुपात, निष्क्रिय कर्जा अनुपात, लाभदायकता अनुपात अर्थात् रिटर्न अन इक्विटी, रिटर्न अन एसेट्स, कुल आमदानीमा ब्याज अंश, कुल आमदानीमा गैर ब्याज खर्च, कुल सम्पत्तिमा पुँजीको अंश, डेरिभेटिभ्स/पुँजी अनुपात, कर्मचारी खर्च/कुल खर्च, स्प्रेड रेट, तरलता अनुपात, कर्जा निक्षेप अनुपात, नेट

ओपन पोजिसन, आदिलाई वित्तीय परिसूचकहरूको रूपमा लिइन्छ भने कुल गार्हस्थ्य उत्पादन, मुद्रास्फीतिदर, विनिमयदर, विप्रेषण, शोधनान्तर स्थिति, ब्याजदर, रियल स्टेट, सरकारी खर्च, सरकारी राजस्व, सरकारी आन्तरिक ऋण, बाह्य ऋण, ट्रेजरी बिललगायत अन्य आन्तरिक ऋणको अवस्था आदिलाई समाष्टिगत आर्थिक परिसूचकहरूको रूपमा लिइन्छ ।

प्रणालीगत जोखिम विश्लेषण गर्नका लागि समाष्टिगत आर्थिक परिसूचकहरू परिवर्तन हुँदा वित्तीय परिसूचकहरूमा कस्तो प्रभाव पर्दछ ? साथै वित्तीय परिसूचकहरूमा हुने परिवर्तनले समाष्टिगत परिसूचकहरूमा कस्तो अनुकूल वा प्रतिकूल प्रभाव पर्दछ ? भनी विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन्छ । यसका लागि तथ्याङ्कीय/इकोनोमेट्रिकल उपकरणहरूको प्रयोग गरेर कारण-प्रभाव विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन्छ । जस्तै-विप्रेषणमा हुने निश्चित प्रतिशत वृद्धिले बैंकिङ् प्रणालीको निक्षेपमा कस्तो प्रभाव पर्दछ ? सेयर र घरजग्गाको मूल्यमा हुने परिवर्तनले वित्तीय क्षेत्रको कर्जा प्रवाहमा कस्तो असर पर्दछ ? त्यस्तै सम्बन्ध कुल गार्हस्थ्य उत्पादन, सरकारी खर्च, रियल स्टेटको मूल्य आदिसँग कायम गर्न सकिन्छ । कुनै एक क्षेत्रले वित्तीय प्रणालीमा धावा बोलिरहेको छ भने तुरुन्तै करेक्सन गर्नेतर्फ ढिलासुस्ती, नियमनकारी छुट, राजनैतिक दबाव, कानुनी र नीतिगत ढिलाइ हुनुहुँदैन ।

वित्तीय क्षेत्र सुदृढता परिसूचकहरूको निरन्तर र अग्रगामी विश्लेषणबाट वित्तीय प्रणालीमा आउनसक्ने उतारचढाव पूर्वानुमान र तिनको समाष्टिगत विवेकशील विश्लेषणसमेत गरी भावी समयको लागि उपयुक्त रणनीति अवलम्बन गर्न, स्ट्रेस टेस्ट गर्न, उपयुक्त नियमन एवं सुपरिवेक्षणका लागि नियमनकारी निकायहरूको बिचमा समन्वय कायम गर्न, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई समयमै सजग गराउन तथा अर्थतन्त्र र वित्तीय प्रणालीमा प्रणालीगत जोखिम सङ्कट आउनुपूर्व नै पहिचान गर्न सकिन्छ ।

वित्तीय स्थायित्वमा सुदृढ बैंक वित्तीय संस्थाको भूमिका

वित्तीय स्थायित्व कायम गर्ने मुख्य जिम्मेवारी केन्द्रीय बैंकको मात्र हो कि भन्ने भान सर्वत्र परेको पाइन्छ । तर वित्तीय स्थायित्व कायम गर्ने कार्यमा सुदृढ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको अत्यन्त महत्त्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । केन्द्रीय बैंक र सरकारले त नीति नियम बनाउने, त्यसलाई लागु गराउने, बैंकिङ् क्षेत्रलाई मार्गदर्शन प्रदान गर्ने, अन्तिम ऋणदाता सुविधा प्रदान गर्ने हो तर आफू कसरी दिगो बैंकिङ्गत्फ अग्रसर हुने, कसरी समाष्टिगत आर्थिक परिसूचकहरूलाई मध्यनजर गरेर मात्र आफ्ना कारोबारहरूलाई अगाडि बढाउने भन्नेतर्फ आवश्यक कदम बैंक तथा वित्तीय संस्था स्वयंले नै चाल्नुपर्ने हुन्छ । विश्वव्यापी वित्तीय र आर्थिक सङ्कटका पछाडि मुख्य भूमिका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको कमजोर अवस्थाले अबका दिनहरूमा उनीहरूले आफ्नो जुनसुकै र जस्तोसुकै कार्यबाट जसरी भए पनि बढी मुनाफा हासिल गर्नुपर्ने भन्ने भावनाले खेलेको पाइन्छ, जसलाई त्याग्नु जरुरी छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आफ्नो कार्यबाट समाष्टिगत अर्थतन्त्रलाई कस्तो असर पर्ला र समाष्टिगत आर्थिक क्रियाकलापहरूको आफूमा कस्तो असर पर्नसक्छ भन्ने कुरालाई ध्यानमा राखेर अगाडि बढेमा मात्र बैंकिङ् प्रणाली दिगो हुन्छ । साथै वित्तीय सङ्कट आउने सम्भावना पनि कम हुन्छ । अतः सुदृढ, दूरदर्शी, अनुशासित र दिगो बैंकिङ् प्रणाली नै वित्तीय स्थायित्वको मूल आधार हो भन्नुमा अतिशयोक्ति नहोला । नेपालको सन्दर्भमा वित्तीय स्थायित्व हासिल गर्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आफूलाई सुदृढ बनाएर कसरी महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह

गर्न सक्छन् भन्ने तथ्यलाई यसप्रकार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ -

१. **संस्थागत सुशासन प्रवर्द्धन** : वित्तीय संस्थाहरूले आफ्नो संस्थागत सुशासनमा सुधार र सुदृढ गरेर समग्र वित्तीय प्रणालीलाई दिगो बनाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्दछन् । यसका लागि बैंकका उच्च व्यवस्थापकहरू, कर्मचारीहरू र सञ्चालक समितिले सुशासन प्रवर्द्धन गर्नुपर्ने हुन्छ, निश्चित आचारसंहिताहरू पालना गर्नुपर्ने हुन्छ । सञ्चालकहरूले बैंकको दैनिक कामकारवाहीमा हस्तक्षेप गर्न नहुने, आफ्नो वित्तीय स्वार्थ गाँसिएको ग्राहकसँगको कारोबारमा संलग्न हुन नहुने, धितोपत्र दलाल, व्यवसायीको रूपमा धितोपत्र कारोबारमा संलग्न हुन नपाउने, सञ्चालकले आंशिक रूपमा काम गर्न नहुने, एकभन्दा बढी बैंक/वित्तीय संस्थाको सञ्चालक हुन नपाउने, ग्राहकको जमिन तथा जायजेथासम्बन्धी कारोबारमा संरक्षकको हैसियतले संलग्न हुन नपाउने, व्यक्तिगत फाइदा हुने गरी पद र नामको दुरुपयोग गर्न नहुने, अभिलेख र प्रतिवेदन पूर्ण एवं दुरुस्त राख्नुपर्ने, गोपनीयता कायम गर्नुपर्ने, निष्पक्ष र समान रूपमा व्यावसायिक व्यवहार गर्नुपर्ने जस्ता न्यूनतम आचरणहरू पालना गर्नुपर्छ । त्यस्तै संस्थालाई दक्ष र व्यावसायिक रूपमा सञ्चालन गर्न उपयुक्त किसिमको कर्मचारी विनियमावली तयार गरी योग्य तथा सक्षम उच्च पदाधिकारीहरूको नियुक्ति गर्नुपर्दछ । साथै गैरकार्यकारी सञ्चालकको मातहतमा रहने गरी लेखापरीक्षण समिति गठन गरी लेखापरीक्षण गराउने, विवेकपूर्ण र सक्षम तरीकाले संस्थाको अनुगमन र सुपरिवेक्षण गर्ने, संस्थाको लगानी तथा कर्जा नीति, सम्पत्ति तथा दायित्व व्यवस्थापन, बजेटिङ्ग, योजना र अन्य आवश्यक विषयमा लिखित नीति तर्जुमा गरी कर्मचारीहरूलाई पालना गर्न लगाउनु पर्दछ ।

संस्थाको अवस्था, गतिविधि र व्यवस्थापनले अख्तियार गरेका नीतिसम्बन्धमा नियमित रूपमा जानकारी लिई आवश्यकताअनुसार सुधारमातमक उपाय अपनाउने, प्रचलित कानूनमा व्यवस्था भएअनुसार बैठक बस्ने, प्रचलित कानून र नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी भएका नीति निर्देशनको पुरापुर जानकार भई तिनीहरूको पालना बैंकले गरेको छ वा छैन भन्ने नियमित अनुगमनसमेत गर्नुपर्ने हुन्छ । निक्षेपकर्ताको हकहित विपरीत कार्य गर्न नहुने, व्यावसायिक सञ्चालकले सो संस्थाको संस्थापक सेयर लिएको हुन नहुने, संस्थाको सञ्चालक समितिबाहेकका अन्य कुनै पनि आन्तरिक समिति वा उपसमितिमा सञ्चालक समितिका अध्यक्ष समावेश हुन नपाउने, निर्वाचित भएको पैतिस दिनभित्र पद तथा गोपनीयताको शपथ लिइसक्नुपर्ने, सञ्चालक, निजको एकाघर परिवारका सदस्य, निजको वित्तीय स्वार्थ भएको व्यक्ति, फर्म, कम्पनी, सञ्चालक वा निजका एकाघरका सदस्यले एक निश्चित प्रतिशतभन्दा बढी सेयर लिएको संस्था वा संचालक वा निजका एकाघरका सदस्य जमानत बसेको व्यक्ति, फर्म, संस्थालाई बैंकले कर्जा प्रदान गर्नु नहुने जस्ता प्रावधानहरू पालना गर्नुपर्दछ, जसले गर्दा संस्था सक्षम र व्यावसायिक बन्दछ । त्यस्तै संस्थापक, एक प्रतिशत वा सोभन्दा बढी सेयर लिएका सेयरधनी तथा निजका परिवार तथा बैंकका कर्मचारीलाई पनि कर्जा दिनु हुँदैन । सञ्चालक समितिले पालना गर्नुपर्ने विशेष दायित्वबाहेक अन्य आचरणगत विषयहरू कार्यकारी प्रमुख र कर्मचारीहरूमा पनि लागु हुन्छ ।

त्यस्तै कार्यकारी प्रमुखको सम्बन्धमा बैंकको सञ्चालक समितिले प्रचलित कानून, प्रबन्धपत्र, नियमावलीको अधीनमा रही कार्यकारी

प्रमुखको नियुक्ति गर्ने, कार्यकारी प्रमुखमा प्रचलित कानूनमा उल्लेखित योग्यता, अनुभव र गुणहरूका अतिरिक्त बैकिङ्ग कारोबारको लागि आवश्यक व्यावसायिक अनुभव, आन्तरिक नियन्त्रण गराउन सक्ने क्षमता, बैंक/वित्तीय संस्थाको उच्च तहमा कार्य गरेको अनुभव, बेइमानी वा जालसाजीको आरोपमा सजाय नपाएको, निलम्बन नभएको, कालो सूचीमा समावेश नभएको जस्ता योग्यताहरू हुनु जरूरी छ । यसका साथै कार्यकारी प्रमुखले अर्को संस्थामा पदाधिकारीको रूपमा काम गर्न नपाउने, संस्थाको कार्यसञ्चालन, कारोबार, व्यावसायिक योजना तथा मुनाफा स्थितिसमेतलाई दृष्टिगत गरी कार्यकारी प्रमुख, अन्य पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरूको तलब, सुविधा निर्धारण गर्नुपर्ने हुन्छ ।

यसरी संस्थागत सुशासन प्रबर्द्धन हुन सकेको खण्डमा संस्थामा कर्जा जोखिम, सञ्चालन जोखिम, बजार जोखिम, र तरलता जोखिम न्यूनीकरण हुन गई वित्तीय संस्था आफू पनि सुदृढ हुने र सम्पूर्ण वित्तीय प्रणालीमा समेत स्थायित्व कायम हुनसक्छ ।

२. **सुदृढ वित्तीय परिसूचकहरू** : बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आफ्नो पुँजी, सम्पत्तिको गुणस्तर, लाभदायकता, तरलतालगायतका वित्तीय परिसूचकहरू वास्तवमै (देखाउनका लागि मात्र नभएर) सुदृढ बनाउने हो भने वित्तीय स्थायित्व हासिल गर्ने कार्य धेरै हदसम्म सफल हुन्छ ।

३. **मजबुत आन्तरिक नियन्त्रण प्रक्रियाको विकास** : बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आन्तरिक नियन्त्रण प्रक्रिया, आन्तरिक लेखापरीक्षणलाई प्रभावकारी र कुशल बनाउने हो भने धेरै विसङ्गति आफैँ कम भएर जान्छ र नियामक निकायको आधा काम पनि घट्छ । प्रभावकारी आन्तरिक नियन्त्रणले संस्थामा गल्ती, कमजोरी र जोखिम बेलैमा पहिचान गर्ने हुनाले यसबाट संस्थागत सुशासनदेखि वित्तीय परिसूचकहरू आफैँ सुधिन थाल्छन् ।

४. **समष्टिगत आर्थिक परिसूचकहरूको निरन्तर अध्ययन र विश्लेषण** : बैंकले कर्जा लगानीसम्बन्धी कुनै पनि निर्णय गर्नुपूर्व समष्टिगत आर्थिक परिसूचकहरू, जस्तै-कुल गार्हस्थ्य उत्पादन, विप्रेषण, मुद्राप्रदाय, घरजग्गाको मूल्य, मुद्रास्फीति, शोधनान्तर स्थिति, सरकारी खर्च, ब्याजदर आदिको निरन्तर अध्ययन र विश्लेषण गर्नुपर्दछ । किनकि यस्ता तत्त्वहरूले बैकिङ्ग कारोबार, कर्जा लगानीको सफलता वा असफलता निर्धारण गरिरहेका हुन्छन् । तसर्थ अब बैंकहरूले आफूभित्र मात्र सीमित हुने अवस्था छैन । यसै पनि बैकिङ्ग व्यवसाय भनेको जोखिमपूर्ण हुन्छ र एउटा बैंक विग्रियो भने अरू बैंकमा तुरुन्तै निक्षेपकर्ता लाइन लामे व्यवसाय हुनाले यसको प्रभाव समष्टिगत किसिमको नै हुने गर्दछ ।

विप्रेषण आप्रवाह र शोधनान्तर बचतमा तथा सरकारी खर्चमा उल्लेखनीय वृद्धि हुँदा निक्षेपमा वृद्धि, तरलतामा वृद्धि हुन्छ, जसले ब्याजदरमा कमी ल्याई उत्पादनशील क्षेत्रतर्फ कर्जा प्रवाह बढाउँछ । यस्तो वृद्धिले उद्योगधन्दाहरू पनि फस्टाउँछन्, जसले रोजगारी अभिवृद्धि र बैंक कर्जा विस्तार हुने गर्दछ । यसरी अर्थतन्त्रका विभिन्न परिसूचकहरूका बिचमा निकट र जेलिएको सम्बन्ध हुने हुनाले यस्तो सम्बन्धको गहिरो विश्लेषण गरेर मात्र प्रणालीगत जोखिम निराकरणको दिशामा जान सकिन्छ । तर यसका लागि मुलुकमा स्थिर राजनैतिक अवस्था, स्पष्ट आर्थिक दिशाबोध भएको सरकार, सुदृढ र नियमित वित्तीय क्षेत्र, प्रभावकारी सुपरिवेक्षक

एवं नियमनकारी निकाय, सरकार र अन्य नियामकहरूबिचको स्पष्ट सम्बन्ध, स्पष्ट एवं शीघ्र कानुनी प्रावधान र तिनको कडा कार्यान्वयन जस्ता पूर्वाधारहरू भने हुनु अनिवार्य जस्तै छ ।

५. **नियामकीय निर्देशनको पालना** : सर्वसाधारणको निक्षेप स्वीकार गरी त्यसैबाट कर्जा दिई मध्यस्थकर्ताको काम गर्ने भएकोले बैकिङ्ग व्यवसायमा धेरै जोखिम हुन्छ र केन्द्रीय बैंकले नियमन एवं सुपरिवेक्षणको दायरामा राखेको हुन्छ । बैकिङ्ग संस्था मुनाफा आर्जन गर्ने व्यावसायिक संस्था भएको हुनाले आफू केन्द्रित भएर मुनाफा कमाउन मात्र अगाडि बढ्दा कहिलेकाहिनै बाटो बिराउने सम्भावना पनि हुन्छ । यस्तो अवस्थाबाट मुक्त हुन, भविष्यमा त्यस्तो गल्ती नगर्न, आफू र समस्त वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्व कायम गर्न नियामक तथा सुपरिवेक्षकका सुझाव तथा निर्देशनहरूलाई अक्षरशः पालना गर्नुपर्दछ ।

६. **अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डको परिपालना**: बैंक वित्तीय संस्थाहरूलाई सुदृढ बनाउन, संस्थागत सुशासन प्रबर्द्धन गर्न, जोखिम न्यूनीकरण गर्न विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय निकायहरू, जस्तै वासेल कमिटी अन बैकिङ्ग सुपरभिजन, अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष, वित्तीय स्थायित्व बोर्ड आदिले निरन्तर रूपमा विभिन्न मापदण्डहरूको विकास गरिरहेका हुन्छन् । त्यस्ता मापदण्डहरूको पालना गर्नले पनि वित्तीय संस्थाहरू सुदृढ हुनसक्छन् । अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा बैकिङ्ग क्षेत्रमा के भइरहेको छ ? त्यसको असर नेपाली वित्तीय क्षेत्रमा के परिरहेको छ ? कसरी नेपाली बैकिङ्गलाई अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको र सुरक्षित एवं विश्वसनीय बनाउने आदि सम्बन्धमा नेपालका बैंक वित्तीय संस्थाहरूले निरन्तर अध्ययन, अनुसन्धान गर्ने संस्कार विकसित गर्नु जरूरी छ ।

नेपालमा वित्तीय स्थायित्व कायम गर्ने दिशामा धेरै प्रयासहरू हुन थालेका छन् । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका नियमनहरू, जोखिम व्यवस्थापन निर्देशिका, स्ट्रेस टेस्टिङ्ग मार्गदर्शन जारी भइसकेका छन् । बैंक तथा वित्तीय संस्था ऐनमा सुधार भएको छ भने नेपाल राष्ट्र बैंक ऐनमा समेत समयसापेक्ष संशोधन भएको छ । समस्याग्रस्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको प्रभावकारी रिजोलुसन हुने गरेको छ भने आकस्मिक योजनासम्बन्धमा समेत कार्य भइरहेको अवस्था छ । जोखिममा आधारित सुपरिवेक्षण पद्धति अवलम्बन गरिएको अवस्था छ । भावी दिनमा वित्तीय क्षेत्रका परिसूचकहरूको समष्टिगत आर्थिक परिसूचकहरूसँगको सम्बन्ध विश्लेषण गरेर प्रणालीगत जोखिम न्यूनीकरण र वित्तीय स्थायित्व प्रबर्द्धन गर्नका लागि आवश्यक गृहकार्य भइरहेको अवस्था छ । यस्तो अवस्थामा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले समेत आआफना तर्फबाट आफूलाई सुदृढ बनाउँदै वित्तीय स्थायित्व कायम गर्ने कार्यमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्न सक्छन् भन्ने कुरामा दुई मत छैन ।

सन्दर्भ सामग्री

१. मुख्य वित्तीय परिसूचकहरू, २०७५, २०७६, नेपाल राष्ट्र बैंक ।
२. मासिक तथ्याङ्क-२०७५ असार र २०७६ असार, नेपाल राष्ट्र बैंक ।
३. इजाजतपत्र प्राप्त संस्थालाई जारी एकीकृत निर्देशन, २०७५, नेपाल राष्ट्र बैंक ।
४. देशको वर्तमान आर्थिक स्थिति, २०७६ असार ।
५. Swamy, V.(2013). Banking System Resilience and Financial Stability- An Evidence from Indian Banking, Munich Personal RePEc Archive.

गैरपरम्परागत मौद्रिक नीति

डा. प्रकाशकुमार श्रेष्ठ*

१. विषय प्रवेश

सन् २००७/०८ मा संयुक्त राज्य अमेरिकामा वित्तीय सङ्कटसुरु भयो। उक्त वित्तीय सङ्कट अन्य देशहरूमा फैलिएर विश्वव्यापी वित्तीय सङ्कटको रूप लिन पुग्यो। वित्तीय सङ्कट सामना गर्ने मुख्य जिम्मेवारी केन्द्रीय बैंकको हुने नै भयो। वित्तीय सङ्कटले सिर्जित तरलता अभाव र कर्जा प्रवाहमा आएको कमी रोक्न मौद्रिक नीतिका परम्परागत उपायहरूले काम गर्न सकेनन्। मौद्रिक नीति सक्रिय नहुने हो भने उक्त वित्तीय सङ्कटले सन् १९३० मा भए जस्तो भयानक आर्थिक मन्दीकोरूप धारण गर्न सक्ने देखियो। सन् १९३० मा देखा परेको आर्थिक सङ्कट पार लामन करिब डेढ दशक लागेको थियो र द्वितीय विश्वयुद्धसमेत भएको थियो। युद्धपश्चात्मात्र आर्थिक पुनरुत्थान सुरु भएको थियो।

सन् २००७/०८ को वित्तीय सङ्कटको प्रभाव स्वरूपसंयुक्त राज्य अमेरिकाको कुल गार्हस्थ्य उत्पादन घट्न थालेको थियो भने बेरोजगारी बढ्न सुरु गरिसकेको थियो। युरोपियन देशहरू र अमेरिकासँग व्यापार र वित्तको कारोबार बढी हुने अन्य देशहरूमा पनि अमेरिकी वित्त सङ्कटको प्रभाव वास्तविक अर्थतन्त्रमा पर्न थालिसकेको थियो। यसले गहन सङ्कटको रूप नलियोस भनेर अमेरिका लगायत धेरै देशका केन्द्रीय बैंकहरूले गैरपरम्परागत मौद्रिक नीति सञ्चालन गर्न थाले। वास्तवमा परम्परागत मौद्रिक नीतिले काम गर्न नसकेपछि गैरपरम्परागत मौद्रिक नीति सुरु गरिएको थियो। परम्परागत रूपमा भन्दा भिन्न खालका मौद्रिक औजारहरू प्रयोग गरिएकाले नै मौद्रिक नीतिलाई गैरपरम्परागत मौद्रिक नीति भनिएको हो।

परम्परागत मौद्रिक नीतिका उपकरणहरूमा बैंकदर, अनिवार्य नगद अनुपात र खुला बजार कारोबार पर्दछन्। विकसित देशका केन्द्रीय बैंकहरूले अल्पकालीन नीतिगत दर तोक्ने र मुद्रा बजारमा उक्त दर कायम गराउन खुला बजार कारोबार गर्ने प्रचलन छ। अल्पकालीन ब्याजदरहरू पनि कायम हुन सक्छन् भन्ने मान्यता हो। दीर्घकालीन ब्याजदरले अर्थतन्त्रमा उपभोग र लगानीलाई प्रभावित गर्दछन्। फलस्वरूप समष्टिगत माग प्रभावित भई मौद्रिक नीतिको असर अर्थतन्त्रमा पर्ने गर्दछ।

तर मौद्रिक नीतिको उक्त परम्परागत प्रसारण प्रक्रियाले सन् २००७/०८ को वित्त सङ्कटपश्चात् काम गरेन। केन्द्रीय बैंकले अल्पकालीन ब्याजदरहरू शून्य आसपासमा घटाइसकेका थिए। केन्द्रीय बैंकले कर्जा प्रवाह बढोस् भनेर दिएको तरलता बैंक तथा

वित्तीय संस्थाहरूले प्रयोग गरेनन्। वित्तीय सङ्कटबाट हतोत्साही भएका बैंकहरूले केन्द्रीय बैंकबाट लिएको तरलता केन्द्रीय बैंकमा नै राखे, कर्जाको रूपमा प्रवाह गरेनन्।

२. वित्त सङ्कटको सुरुवात र विस्तार

सन् २००७ मा वित्त सङ्कटसुरु हुनुभन्दा अगाडि अमेरिकामा घरजग्गातर्फ उल्लेख्य कर्जा प्रवाह भएको थियो। घरजग्गाको मूल्य बढ्दै गएकाले नाफा हुने आशाले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले कर्जा प्रवाह उल्लेख्य दरले बढाए। घरजग्गामा गएको कर्जालाई वित्तीय इन्जिनियरिङको रूपमा सेक्युरिटाइजेसन गरेर अमेरिकी बैंकहरूले अन्य स्थानीय वित्तीय संस्था र विदेशी बैंकहरूलाई बेचेका थिए। यसरी कर्जालाई सेक्युरिटी बनाएर बेचेर नै कर्जा प्रवाहको लागि तरलताको जोहो गरेका थिए। साथै अल्पकालीन मुद्रा बजारबाट रिपो कर्जा लिएर पनि घरजग्गामा कर्जा प्रवाह गरेका थिए।

घरजग्गाको मूल्य बढ्नुजेलसम्म घरजग्गा कर्जाबाट नाफा हुँदै गयो। नाफाबाट हौसिएर असल ग्राहकलाई मात्र होइन कमसल (सबप्राइम) ग्राहकलाई समेत सहज ढङ्गले घरजग्गा कर्जा प्रवाह गरियो। सदैव घरजग्गाको मूल्य बढ्ने ठानियो। यसले गर्दा घरजग्गा कर्जाबाट कुनै समस्या नहुने देखियो। तर घरजग्गाको मूल्य एउटा उचाइमा पुगेर फर्न थाल्यो। मूल्य फर्न थालेपछि घरजग्गा बिक्री हुन छाड्यो। थप मूल्य फर्न अपेक्षाले घरजग्गा खरिद नहुँदा बिक्री गरेर कर्जा तिर्ने र नाफा पनि गर्ने योजना असफल हुन थाल्यो।

घरजग्गाको मूल्य फर्न थालेर बिक्री हुन छाडेपछि पहिला त सबप्राइम ग्राहकहरूले सावाँब्याज भुक्तानी गर्न छाडे। यो क्रम बढ्दै जाँदा घरजग्गा कर्जा दिने बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा तरलताको समस्या पर्न थाल्यो। उनीहरूले घरजग्गा कर्जालाई सेक्युरिटाइजेसन गरेर अन्य वित्तीय संस्थाहरूलाई दिएका हुँदा घरजग्गा कर्जामा आधारित सेक्युरिटी किन्ने वित्तीय संस्थाहरू पनि समस्यामा परे। घरजग्गा बजारबाट सुरु भएको समस्याले थुप्रै वित्तीय संस्थाहरू अमेरिकामा बन्द भए भने तुला वित्तीय संस्थाहरू तरलताको समस्यामा परे। भएका सम्पत्तिहरूको मूल्यमा तीव्र गिरावट आउँदा बैंकहरूले मुद्राबजारमा अल्पकालीन ऋणहरू पाउन छाडे, उनीहरूको घाटा बढ्न थाल्यो। यस्ता बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको सेयर मूल्य घट्नुका अतिरिक्त अर्थतन्त्रमा कर्जा प्रवाह रोकिँदा अन्य गैरबैंकिङ् संस्थाहरूको उत्पादन पनि प्रभावित भयो। उत्पादनका कार्यहरू प्रभावित भए, उद्योगधन्धाहरू र अन्य व्यवसायहरू बन्द भए, जसको प्रभाव समग्र गार्हस्थ्य उत्पादनमा र रोजगारीमा पन्यो र अर्थतन्त्र मन्दीमा गयो।

संसारको सबभन्दा ठुलो अर्थतन्त्र भएको मुलुकमा आएको वित्त सङ्कट यससँग कारोबार गर्ने अन्य देशहरूमा पनि विस्तारित भयो । वित्तीय भूमण्डलीकरणले गर्दा वित्तीय साधन प्रवाह सहज ढङ्गले एक देशबाट अर्को देशमा हुने गर्दछ । अमेरिकी वित्तीय संस्थाहरूबाट घरजग्गामा आधारित सेक्युरिटीहरू युरोपेली तथा जापानी बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले खरिद गरेका थिए । वास्तवमा चीन, युरोप र जापानजस्ता देशहरूमा रहेको बचत अमेरिकामा कर्जा प्रवाहको स्रोतको रूपमा रहेको थियो।

वित्तीयसङ्कटले तासका महल भैं बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू ढल्दै गर्दा समग्र वित्तीय क्षेत्रमा सन्त्रास फैलियो । साथै तरलता र विश्वासको अभाव हुन गयो । यस अवस्थामा परम्परागत ढङ्गबाट मौद्रिक नीतिले तरलता प्रभाव गर्दा पनि अर्थतन्त्रमा कर्जा प्रवाह बढ्न सकेन । त्यसैले एकातर्फ सरकारहरूले वित्त नीतिमार्फत बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको रेस्क्यु गर्न बेलआउट (bail out) प्याकेजहरू घोषणा गरे भने केन्द्रीय बैंकहरूले पहिला नगरिएका गैरपरम्परागत औजारहरू प्रयोग गर्न थाले । त्यसैले यसलाई गैरपरम्परागत मौद्रिक नीति भनेर भनिएको हो । यी औजारहरूमार्फत केन्द्रीय बैंकहरूले अर्थतन्त्रमा सिधै कर्जाको ब्याजदरमा कमी ल्याई यसको प्रवाहलाई दखल दिने प्रयास गरे ।

३. गैरपरम्परागत मौद्रिक नीति

समग्रमा वित्त सङ्कटबाट प्रभावित देशका केन्द्रीय बैंकहरूले चार प्रकारका गैरपरम्परागत मौद्रिक नीति अवलम्बन गरे । ती हुन् ऋणात्मक ब्याजदर, विस्तारित कर्जा प्रवाह(Extended Lending Operation), सम्पत्ति खरिद कार्यक्रम (Asset Purchase Program) र अग्रगामी मार्गदर्शन (Forward guidance)। यी उपकरणहरूको प्रयोगले ती देशको अर्थतन्त्रले सन् १९३० को दशकको जस्तो चरम आर्थिक सङ्कट भोग्नु परेन । केही वर्षको अन्तरालमा नैमन्दीमा गएको अर्थतन्त्रले पुनरुत्थानको बाटो समाती सामान्य अवस्थामा आइपुग्यो । यी गैरपरम्परागत मौद्रिक नीतिका विशेषताहरू तल व्याख्या गरिएको छ ।

(क) ऋणात्मक ब्याजदर नीति

सामान्यता बजारको नोमिनल ब्याजदर नकारात्मक हुँदैन भने मान्यता राखिन्छ । शून्यभन्दा तल ब्याजदर भर्ने स्थान हुँदैन । तर अर्थतन्त्रमा कर्जा प्रवाह नभएपछि केही केन्द्रीय बैंकहरूले आफूका निक्षेप जम्मा गर्ने बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई ऋणात्मक ब्याजदर लगाउन थाले । यसको अर्थ हुन्छ केन्द्रीय बैंकमा तरलता जम्मा गरेवापत ब्याज तिर्नुपर्ने । सन् २००९ जुलाईमास्विडेनको केन्द्रीय बैंकले पहिलो पटक ऋणात्मक ब्याजदरको सुरुवात गरेको थियो । सन् २०१४ देखि २०१६ सम्ममा युरोपेली केन्द्रीय बैंक, डेनमार्कको केन्द्रीय बैंक, स्वीस नेसनल बैंक र बैंक अफ जापानले ऋणात्मक ब्याजदरको प्रयोग गरे । ऋणात्मक ब्याजदरले गर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई केन्द्रीय बैंकमा निक्षेप राख्न महँगो पर्न जान्छ, जसले गर्दा अर्थतन्त्रमा कर्जा प्रवाह गर्न दबाव पर्न थाल्छ । फलस्वरूप अर्थतन्त्रमा उत्पादन र रोजगारी बढ्ने अपेक्षा गरिन्छ ।

(ख) विस्तारित कर्जा प्रवाह

केन्द्रीय बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई सामान्यतया अल्पकालीन अवधिको कर्जा प्रवाह पहिले पनि गरिन्थ्यो । तर विश्वव्यापी वित्त सङ्कटपछि विभिन्न खालका वित्तीय संस्थाहरूलाई लामो अवधिका कम ब्याजदरमा नरम सर्तहरूमा र विभिन्न खालका सम्पत्तिको धितोमा केन्द्रीय बैंकहरूले कर्जा प्रवाह गर्न थाले, जसलाई विस्तारित कर्जा प्रवाह कार्य (Extended lending operation) भन्ने गरिन्छ । गैरवित्तीय कम्पनीहरूलाई कर्जा प्रवाह गर्ने सर्तमा पनि केन्द्रीय बैंकहरूबाट यस्ता कर्जा प्रवाहित भए । निजी क्षेत्रमा प्रवाहित कर्जा तथा सम्पत्तमा आधारित सुरक्षणलाई पनि सहजै धितोको रूपमा केन्द्रीय बैंकले स्वीकार्न थाले । यसअन्तर्गत फेडरल रिजर्भ र बैंक अफ इङ्गल्यान्डले केही वित्तीय संस्थाहरूलाई कम तरलता भएका सम्पत्तिहरूलाई स्वाप गरेर ट्रेजरी बिल्स जस्ता तरल सम्पत्तिहरू प्रदान गरे, जसलाई प्रयोग गरेर मुद्रा बजारबाट आवश्यकता पर्दा नगद लिन सकिने भयो । युरोपेली केन्द्रीय बैंकले यसअन्तर्गत तीन महिनादेखि तीन वर्षसम्मको कर्जा प्रवाह गर्‍यो ।

(ग) सम्पत्ति खरिद कार्यक्रम (Asset Purchase Program)

खुला बजार कारोबारमा अल्पकालीन ट्रेजरी बिल्स खरिद गर्ने केन्द्रीय बैंकहरूको परम्परागत काम हो । विश्वव्यापी वित्त सङ्कट भएपछि केन्द्रीय बैंकहरूले ठुलो स्तरमा ट्रेजरी बिल्सबाहेक लामो भुक्तानी अवधि भएका निजी क्षेत्रका सम्पत्तिहरूपनि खरिद गरे । सङ्कटको बेला बजारमा बिक्न नसकेका र उचित मूल्य पाउन नसकेका यस्ता सम्पत्ति केन्द्रीय बैंकले नयाँ मुद्रा सिर्जना गरीखरिद गर्दा अर्थतन्त्रमा सिधै तरलता प्रभाव हुन गयो । यसअन्तर्गत केन्द्रीय बैंकले बैंकका बन्ड, कर्पोरेट बन्ड, कमर्सियल पेपर, घरजग्गा कर्जामा आधारित सेक्युरिटी र सार्वजनिक क्षेत्रका बन्डहरूखरिद गरे । यसलाई Quantitative Easing पनि भन्ने गरिन्छ । यस्ता सम्पत्तिखरिद कार्यक्रम निश्चित मात्रामा र अपेक्षित परिणाम नआउन्जेलसम्म पनि गर्ने गरियो । फेडरल रिजर्भ बैंकले करिब ४००० अर्ब अमेरिकी डलर बराबरको सम्पत्ति खरिद गरेको थियो । यसरी सम्पत्ति खरिद गर्दा सिधै तरलता अर्थतन्त्रमा प्रभावित हुन पुग्यो ।

(घ) अग्रगामी मार्गदर्शन (Forward guidance)

आगामी दिनमा लिन सकिने मौद्रिक नीतिका सम्भावित निर्णयहरूकेन्द्रीय बैंकहरूले नियमित रूपमा बजारलाई जानकारी गराउन थाले, जसलाई अग्रगामी मार्गदर्शन (Forward guidance) भनिन्छ । यसले गर्दा अनिश्चितता कम भईबजारले सोहीअनुसार नीतिगत अपेक्षा बनाउँछ । यसका लागि केन्द्रीय बैंकहरूले प्रभावकारी रूपमा आफ्नो चाहना सञ्चारित गर्नुपर्ने र सोअनुरूप बजारको विश्वास जित्नुपर्ने हुन्छ । यसअन्तर्गत निश्चित अवधिसम्म वा निश्चित परिणाम (मुद्रास्फीति वा बेरोजगारीको अपेक्षित दर) नआउन्जेलसम्म निश्चित नीतिलाई अवलम्बन गर्नु भनेर बजारलाई अग्रगामी ढङ्गले सूचित गर्ने काम भयो । अग्रगामी

मार्गदर्शनले गर्दा अनिश्चतता कम भईबजारले सोअनुरूप आफ्नो उपभोग, उत्पादन र लगानीका आर्थिक निर्णयहरू गर्ने विश्वास गरिन्छ। पूर्व सूचनाले गर्दा समयमै विवेकशील निर्णय गर्न सहजता प्रदान गर्दछ र केन्द्रीय बैंकले अपेक्षा गरेअनुरूपको परिणाम आउने विश्वास गरिन्छ। माथि उल्लेख गरिएका अन्य गैरपरम्परागत मौद्रिक नीतिहरूको प्रयोग तथा तिनको प्रभावकारिता वास्तवमा केन्द्रीय बैंकको अग्रगामी मार्गदर्शनले प्रभाव पार्दछ।

अग्रगामी मार्गदर्शन दिँदा अर्थतन्त्रको वर्तमान अवस्था र नीतिगत व्यवस्था लगायतका अन्य प्रावधानले गर्दा अर्थतन्त्रको परिदृश्य कस्तो हुन सक्छ भनेर पनि बजार तथा सरोकारवालाहरूलाई जानकारी गराउनुपर्ने हुन्छ। अपेक्षित परिदृश्य हुन सरोकारवालाहरूबाट गरिने अपेक्षा पनि अग्रगामी मार्गदर्शनमा प्रतिविम्बित हुने गर्दछ। केन्द्रीय बैंकले सरोकारवालाहरूलाई नियमित रूपमा जानकारी गराइरहने कामलाई कतिपयले Open Mouth Operation पनि भन्ने गर्दछन्।

४. निष्कर्ष

सन् २००७/०८ मा संयुक्त राज्य अमेरिकाबाट सुरु भएको वित्त सङ्कटले मौद्रिक नीतिको सञ्चालनमा नयाँ आयाम थप्यो। वित्तीयसङ्कटले अर्थतन्त्रमा तरलतामा कमी ल्याई कर्जा प्रवाहमा शिथिलता ल्यायो, जसलाई समाधान गर्न परम्परागत मौद्रिक औजारले काम गरेन। फलस्वरूप खासगरी विकसित देशका केन्द्रीय बैंकहरूले मौद्रिक नीतिका नयाँ औजारहरू प्रयोगमा ल्याए, जसलाई गैरपरम्परागत मौद्रिक नीति भन्ने गरिन्छ। यसअन्तर्गत मुख्य गरेर ऋणात्मक ब्याजदर, विस्तारित कर्जा कार्यक्रम, सम्पत्ति खरिद कार्यक्रम र अग्रगामी मार्गदर्शन रहेका छन्। अर्थतन्त्रमा व्यापक मात्रामा तरलता प्रवाह गरी

उत्पादन कार्यमा कर्जा प्रवाह गर्न मौद्रिक नीतिका नयाँ औजारहरू प्रयोगमा ल्याइएका थिए।

नेपालमा पनि गैरपरम्परागत मौद्रिक औजारको रूपमा पुनरकर्जा कार्यक्रमहरू रहेका छन्। यसअन्तर्गत उत्पादनशील क्षेत्र र निर्यात मुलक उद्योगहरूका लागि बजारको दरभन्दा ज्यादै कममा केन्द्रीय बैंकले पुनरकर्जा प्रदान गर्ने व्यवस्था छ। तर नेपाल राष्ट्र बैंकले प्रदान गर्ने विद्यमान पुनरकर्जा कार्यक्रम कोषमा आधारित छ, मुद्रा प्रिन्ट गरेर दिने गरेको छैन।

गैरपरम्परागत मौद्रिक नीति खासगरी विकसित देशहरूका केन्द्रीय बैंकहरूले प्रयोगमा ल्याएका छन्। खासगरी जसको मुद्रा रिजर्भ मुद्राको रूपमा प्रयोग हुन्छ, उनीहरूले नै यस प्रकारका मौद्रिक नीति लागु गरेका छन्। विकासशील देशका केन्द्रीय बैंकहरूले भने वित्तीयसङ्कटको अवस्थामा पनि माथि उल्लेखित गैरपरम्परागत मौद्रिक नीति कार्यान्वयनमा ल्याउन त्यति सहज छैन। माथि उल्लेख गरिएका अधिल्ला तीन वटा मौद्रिक नीतिका उपकरणहरू विकासशील देशमा प्रयोग गर्दा मुद्रास्फीति र भुक्तान असन्तुलनको सम्भावना बढ्ने देखिन्छ। विकासशील देशका मुद्राहरू रिजर्भ मुद्रा नहुँदा तरलता प्रवाह भएसँगै बाह्य देशमा प्रवाह हुने गुन्जायास रहँदैन। त्यस्तै अर्कोतर्फ आपूर्ति पक्षतर्फ संरचनात्मक समस्या हुने भएकाले तरलता प्रवाह बढाए पनि उत्पादन बढ्न नसक्ने बरु आयात अथवा मूल्यवृद्धि बढ्न सक्छ। त्यसकारण नेपालजस्ता विकासशील देशका लागि अहिले विकसित देशमा अवलम्बन गरिएका गैरपरम्परागत मौद्रिक नीति प्रयोगमा ल्याउन नसकिने जस्तो देखिन्छ।

अग्रगामी मार्गदर्शन दिने काम भने गर्न सकिन्छ। नियमित बजार र सरोकारवालाहरूसँग अन्तरक्रिया गर्ने र सूचना प्रवाह गरेर आर्थिक एजेन्टहरूलाई केही हदसम्मको मार्गदर्शन दिन सकिन्छ। वित्तीय सङ्कटको अवस्थामा विकासशील देशका केन्द्रीय बैंकहरूले पनि अन्तिम ऋण दाताको भूमिका निर्वाह गर्न सक्छन् र गर्नुपर्ने हुन्छ।

केन्द्रीय बैंक नेतृत्वमा कस्तो अपेक्षा गर्ने ?

नारायणप्रसाद पौडेल*

१. गभर्नर नियुक्ति तथा पदमुक्ति सम्बन्धी कानुनी व्यवस्था

मुलुकको केन्द्रीय बैंकका रूपमा तत्कालीन राष्ट्र बैंक ऐन, २०१२ अन्तर्गत वि.सं. २०१३ वैशाख १४ मा नेपाल राष्ट्र बैंकको स्थापना भएपश्चात् हालसम्म १६ जना गभर्नर भइसक्नु भएको छ र करिब दुई महिनाको समयमा विभिन्न वर्तमान गभर्नरको पदावधि पनि समाप्त हुँदैछ। छिट्टै नै नयाँ अर्थात् १७ औं गभर्नरले केन्द्रीय बैंकको नेतृत्व सम्हाल्नु हुने छ। नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ मा भएको व्यवस्था अनुसार माननीय अर्थमन्त्रीज्यू अध्यक्ष, पूर्व गभर्नरहरूमध्येबाट एकजना सदस्य र आर्थिक, मौद्रिक, बैकिङ्ग, वित्तीय तथा वाणिज्य कानूनका क्षेत्रमा लब्धप्रतिष्ठित व्यक्तिहरूमध्येबाट नेपाल सरकारले तोकेको एकजना व्यक्ति सदस्य रहने सिफारिस समितिको सिफारिसका आधारमा गभर्नरको नियुक्ति नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद्दले गर्ने व्यवस्था छ। यस्तो सिफारिस समितिले गभर्नरको नियुक्तिको लागि आर्थिक, मौद्रिक, बैकिङ्ग, वित्तीय, वाणिज्य, व्यवस्थापन तथा वाणिज्य कानूनका क्षेत्रमा लब्धप्रतिष्ठित व्यक्तिहरू तथा डेप्युटी गभर्नरहरूमध्येबाट तीन जनाको नामावली नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद्दमा सिफारिस गर्ने र मन्त्रपरिषद्दले सिफारिस भएका नाममध्येबाट एकजनालाई गभर्नर पदमा नियुक्त गर्ने व्यवस्था छ। नेपाल सरकारले बहालवाला गभर्नरको पद रिक्त हुनुभन्दा सामान्यतया एक महिना अगावै गभर्नरको पदमा ऐनबमोजिम नियुक्त गरी सोको सूचना सार्वजनिक रूपमा प्रकाशन तथा प्रसारण गर्नुपर्ने कानुनी व्यवस्था भएबाट नयाँ गभर्नरको नियुक्ति २०७६ फागुनको पहिलो सातासम्ममा भइसक्नुपर्ने देखिन्छ।

यसैगरी गभर्नरलाई पदमुक्त गर्ने सम्बन्धमा पनि राजनैतिक पूर्वाग्रहका आधारमा सरकारले जुनसुकै समयमा पनि पदमुक्त गर्न नसक्ने गरी कानुनी सुनिश्चितता कायम गरिएको छ। विश्व बैंक र अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोषको सुझावसमेतका आधारमा यससम्बन्धी आधार र कारणलाई कानूनमा नै स्पष्ट उल्लेख गरिएको अवस्था छ। बैंकको उद्देश्य हासिल गर्नका निमित्त बैंकले गर्नुपर्ने कार्यहरू कार्यान्वयन गर्न, गराउन कार्य क्षमताको अभाव भएमा, मुलुकको बैंक तथा वित्तीय व्यवस्थामा हानी नोक्सानी पुग्ने कार्य गरेको देखिएमा र बैंकको काम कारबाहीमा बेइमानी वा बदनियत गरेको देखिएमा जस्ता कारणहरूबाट गभर्नरलाई सर्वोच्च अदालतबाट अवकाश प्राप्त न्यायाधीशमध्येबाट नेपाल सरकारले तोकेको व्यक्ति अध्यक्ष र आर्थिक, मौद्रिक, बैकिङ्ग, वित्तीय, वाणिज्य तथा व्यवस्थापन क्षेत्रमा लब्धप्रतिष्ठित व्यक्तिहरूमध्येबाट नेपाल सरकारले तोकेका दुई जना

व्यक्ति सदस्य रहने जाँचबुझ समितिको सिफारिसमा मात्र गभर्नरलाई पदमुक्त गर्न सकिने व्यवस्था छ। यस अर्थमा भन्नुपर्दा वि.सं. २०१२ सालको पुरानो कानूनलाई पूर्ण प्रतिस्थापित गरी वि.सं. २०५८ सालमा आएको कानून व्यापक रूपमा परिष्कृत भई आएको र नेपाल राष्ट्र बैंकलाई आफ्ना कामकारबाहीको कार्यान्वयनमा धेरै हदसम्मको स्वायत्ततासमेत प्रदान गरेको देखिन्छ।

२. केन्द्रीय बैंकका उद्देश्यहरू

आर्थिक वृद्धि र आर्थिक स्थायित्वलाई समाष्टगत आर्थिक नीतिका मूल उद्देश्यका रूपमा लिइन्छ। आर्थिक वृद्धिका लागि उत्पादन, आय र रोजगारी बढाउनुपर्ने हुन्छ र यसका लागि आर्थिक स्थायित्व आवश्यक पर्दछ। आर्थिक स्थायित्वमा पनि आन्तरिक स्थायित्व र बाह्य स्थायित्वका विषयहरू समेटिएका हुन्छन्। उच्च ब्याजदर तथा मुद्रास्फीतिले आन्तरिक अस्थिरता सिर्जना गरी लगानीको वातावरणलाई प्रतिकूल बनाउँदछन्। त्यस्तै अस्थिर विनिमयदर तथा असन्तुलित शोधनान्तर स्थिति जस्ता बाह्य अस्थिरताहरूबाट पनि अर्थतन्त्रमा लगानी प्रभावित हुन पुग्दछ। लगानी वृद्धि बिना आर्थिक कृयाकलापहरूको विस्तार हुँदैन र यसले गर्दा उच्च आर्थिक वृद्धिदर हासिल गर्ने आर्थिक नीतिको उद्देश्यमा नै असर परेको हुन्छ। तर समाष्टगत आर्थिक नीतिका उद्देश्यहरू - आर्थिक वृद्धि र आर्थिक स्थायित्वबिच पनि स्वार्थको स्थिति सिर्जना हुन सक्दछ। उदाहरणार्थ- उच्च आर्थिक वृद्धिदर हासिल गर्ने उद्देश्यले तदनुसारको आर्थिक उपायहरू अवलम्बन गर्दा मुद्रास्फीति तथा शोधनान्तर स्थितिमा प्रतिकूल असर पुग्न सक्दछ। अतः आर्थिक नीतिका यी विभिन्न उद्देश्यहरूबिच पनि प्राथमिकता निर्धारणको आवश्यकता पर्दछ र आर्थिक स्थायित्वका लागि भने मुलुकको केन्द्रीय बैंकलाई नै बढी जिम्मेवार मानिन्छ।

अर्को शब्दमा भन्नु पर्दा मौद्रिक स्थायित्व र वित्तीय स्थायित्वलाई केन्द्रीय बैंकका दुई प्रमुख उद्देश्यका रूपमा लिइन्छ र अन्य उद्देश्य यिनै उद्देश्यहरूको सेरोफेरोमा रहेका हुन्छन्। हाम्रो सन्दर्भमा केन्द्रीय बैंकका रूपमा नेपाल राष्ट्र बैंकका प्रमुख उद्देश्यहरूमा मूल्य र शोधनान्तर स्थिरता कायम गर्ने; वित्तीय सेवाको पहुँच अभिवृद्धि र बैकिङ्ग तथा वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्व कायम गरी सर्वसाधारणको विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्ने एवम् सुरक्षित, स्वस्थ तथा सक्षम भुक्तानी प्रणालीको विकास गर्ने रहेका छन्। अतः गभर्नरको कार्यकालको समग्र कार्यसम्पादनस्तर विभिन्न आर्थिक तथा वित्तीय सूचकहरूको स्थिति र अवस्थाले

निर्धारण गर्दछ । मौद्रिक व्यवस्थापनको माध्यमबाट मुद्रास्फीतिलाई वाञ्छित स्तरभित्र सीमित गरी मौद्रिक स्थायित्व कायम गर्ने र बैकिङ् एवम् वित्तीय प्रणालीको विवेकशील इजाजत, नियमन तथा सुपरिवेक्षण गर्दै वित्तीय स्थायित्व कायम गर्ने केन्द्रीय बैंकको मुख्य भूमिकासँग नै गभर्नरको कार्यक्षमता गाँसिएको हुन्छ । न्यून र अनुमानयोग्य मुद्रास्फीतिको अवस्था, उपयुक्त स्तरको यथार्थ ब्याजदर, सन्तुलित र स्थिर सरकारी वित्त स्थिति, प्रतिस्पर्धी एवम् अनुमानयोग्य यथार्थ विनिमयदर तथा अनुकूल शोधनान्तर स्थिति जस्ता परिसूचकहरूले आर्थिक तथा वित्तीय स्थायित्वको अवस्था दर्शाउँछन् । यसका लागि सरकारको वित्तीय नीतिसँगको समन्वय र तादात्म्य पनि महत्त्वपूर्ण हुन्छ र यी विषयहरूलाई गभर्नरको जिम्मेवारीका रूपमा लिने गरिन्छ । तसर्थ पनि गभर्नरको नियुक्तिको विषयले सञ्चार जगत्मा विशेष चर्चा पाउने गर्दछ र हाल आएर अबको गभर्नर को हुने भन्ने विषयले स्थान पाएको तथा केही सम्भावित नामहरू पनि सुन्नमा आउने गरेका छन् ।

३. केन्द्रीय बैंकको स्वायत्तताको प्रसङ्ग

केन्द्रीय बैंकको सन्दर्भमा स्वायत्तता सर्वोपरी ठानिन्छ । स्वायत्ततालाई पनि राजनैतिक र आर्थिक भन्ने गरिन्छ । राजनैतिक स्वायत्तताले नीतिगत उद्देश्य तय गर्दा केन्द्रीय बैंकलाई कुनै किसिमको सरकारी वा राजनैतिक हस्तक्षेप नहुने अवस्थाको संस्थागत विशेषतालाई जनाउँदछ भने आर्थिक स्वायत्तताले मौद्रिक नीतिको लक्ष्य प्राप्तिका लागि नीति कार्यान्वयनको स्वतन्त्रतालाई बुझाउँदछ । त्यसैगरी अर्थविद्हरूले केन्द्रीय बैंकको स्वायत्ततालाई लक्ष्य निर्धारण र मौद्रिक उपकरणको प्रयोगसँग जोडेर पनि हेर्ने गरेका छन् । हामीकहाँ स्वायत्ततालाई व्यवस्थापन पक्ष र कर्मचारी संघ/सङ्गठनले आआफ्नै रूपमा व्याख्या गर्ने गरेको पनि पाइन्छ । तर सामान्य अर्थमा आफ्ना उद्देश्य प्राप्तिका लागि नीतिगत व्यवस्था तथा कार्यक्रमको कार्यान्वयनमा कुनै पक्ष खासगरी सरकारबाट कुनै किसिमको हस्तक्षेप वा अवरोध नहुनु नै स्वायत्तता हो भन्ने बुझिन्छ । स्वतन्त्र र निर्भिक तरिकाबाट कार्यसम्पादन गर्न सक्ने विशेषतासहितको नेतृत्वले मात्र संस्थाको स्वायत्तता जोगाउन सक्दछ । केन्द्रीय बैंकको हकमा सामान्यतः गभर्नर नै कार्यकारी प्रमुख पनि र सञ्चालक समितिको प्रमुख पनि हुने अर्थात् कार्यकारी अध्यक्षको भूमिकामा रहने प्रचलन छ । सञ्चालक समितिको बैठकमा बहुमतको निर्णयलाई मानिन्छ र कुनै प्रस्तावको पक्ष र विपक्षमा मत बराबर भएमा अध्यक्षता गर्ने व्यक्तिले निर्णायक मत दिने व्यवस्था छ ।

४. संस्थामा कार्यकारी प्रमुखको भूमिका

संस्थागत उद्देश्य हासिल गर्नका लागि संस्था प्रमुख सबै तवरबाट सक्षम र योग्य हुनुपर्दछ । व्यवस्थापनविद् हेनरी मिन्चवर्गले कुनै पनि संस्थाको प्रमुख पदाधिकारीमा हुनुपर्ने केही निश्चित विशेषताहरू औँल्याएका छन् । अन्तरवैयक्तिक गुणमा उच्च प्रशासकको नेतृत्वदायी क्षमता र सहजकर्ताको माध्यमबाट प्रभावकारी सञ्चालन निर्माण गर्ने, गराउने जस्ता भूमिकालाई लिइन्छ भने अनुगमनकर्ता, सूचना सम्प्रेषक र प्रवक्ताको भूमिकालाई सूचनामूलक गुणान्तर्गत लिइएको छ । त्यसैगरी उच्च व्यवस्थापकको निर्णायक गुणमा उद्यमी अर्थात् नवीन सोचको खोज तथा कार्यान्वयन, विवाद र अवरोधको समुचित व्यवस्थापन, साधनको महत्तम विनियोजन र वार्ता तथा सम्झौताको माध्यमबाट समस्याको निदानजस्ता विषयहरू पर्दछन् । यी गुण वा

विशेषताहरू आज पनि त्यतिकै महत्त्वपूर्ण छन् र केन्द्रीय बैंकको प्रमुखका हकमा पनि आकर्षित हुन्छन् । यी व्यवस्था, स्थापित प्रचलन एवम् गभर्नरको काम, कर्तव्य र अधिकार सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंक ऐनमा उल्लेखित देहायबमोजिमका विषयहरूलाई नियाल्दा गभर्नरको भूमिका नीति निर्माण तथा सोको कार्यान्वयन दुबै तहमा अहम् रहने देखिन्छ ।

- सञ्चालक समितिले गरेका निर्णयहरू कार्यान्वयन गर्ने ।
- नेपाल राष्ट्र बैंकको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्ने एवम् गर्नुपर्ने कार्यहरू व्यवस्थित गर्ने ।
- अन्तर्राष्ट्रिय संघ, संस्थामा नेपाल राष्ट्र बैंकको तर्फबाट प्रतिनिधित्व गर्ने, गराउने ।
- मौद्रिक तथा विदेशी विनिमयसम्बन्धी नीति कार्यान्वयन गर्ने, गराउने ।
- बाणिज्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कर्जा वा निक्षेपमा लिने वा दिने ब्याजदर, तरलता, अनिवार्य मौज्जात एवम् पुँजीकोषको पर्याप्ततासम्बन्धी आवश्यक व्यवस्था गर्ने वा सो सम्बन्धी नीति निर्माण/निर्धारण गर्ने ।
- सुन तथा अन्य बहुमूल्य धातुको खरिद बिक्री गर्दा अपनाउनु पर्ने प्रक्रिया र सर्तका सम्बन्धमा निर्णय गर्ने ।
- नेपाल राष्ट्र बैंकले प्रदान गर्ने सेवामा सेवा शुल्क निर्धारण गर्ने ।
- आवश्यकता अनुरूप नेपाल राष्ट्र बैंकका शाखा कार्यालय तथा अन्य कार्यालय स्थापना र बन्द गर्ने निर्णय गर्ने ।
- नेपाल राष्ट्र बैंकको सूचना प्रणालीको विकास र सञ्चालन सम्बन्धमा आवश्यक व्यवस्था गर्ने ।
- बाणिज्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सुपरिवेक्षण सम्बन्धमा आवश्यक व्यवस्था मिलाउने र आवश्यक देखिएमा इजाजतपत्रसमेत रद्द गर्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्ने ।
- सञ्चालक समितिद्वारा प्रत्यायोजित अधिकारको अधीनमा रही अन्य विषयमा निर्णय गर्ने ।

नेपाल राष्ट्र बैंकका लागि महत्त्वपूर्ण नीति र नियमको तर्जुमा वा निर्धारण गर्ने काम, कर्तव्य तथा अधिकार सञ्चालक समितिमा रहेको हुन्छ । यसअन्तर्गत मौद्रिक तथा विदेशी विनिमय नीति, बैंक नोट तथा सिक्कासम्बन्धी नीति, निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण र बैकिङ् तथा वित्तीय व्यवस्था सम्बन्धी नीति, बैंकको नियम तथा विनियम, बैंकको सञ्चालन र व्यवस्थापनमा लागू हुने नीति आदि महत्त्वपूर्ण हुन आउँछन् । त्यस्तै कर्मचारीहरूको सेवासम्बन्धी नीति निर्माण गर्ने, वार्षिक कार्यक्रम र बजेट तथा वार्षिक लेखापरीक्षणको हिसाब स्वीकृत गरी प्रतिवेदन जानकारीका लागि नेपाल सरकारमा पेस गर्ने, वार्षिक प्रतिवेदन स्वीकृत गर्ने, इजाजतपत्र तथा रद्द सम्बन्धमा नीति निर्माण गर्ने, बैंकले नेपाल सरकारलाई प्रदान गर्ने कर्जाको सीमा स्वीकृत गर्ने, कर्जा तथा पुनर्कर्जाको रकम, सीमा तथा सर्तको निर्धारण गर्ने, अन्तर्राष्ट्रिय संघ-संस्थामा बैंकको सदस्यता सम्बन्धमा निर्णय गर्ने तथा वित्तीय स्रोत परिचालन र लगानी नीति निर्माण गर्ने आदि सञ्चालक समितिका काम, कर्तव्य तथा अधिकारभित्र पर्दछन् । सञ्चालक समितिको बैठकको अध्यक्षता गभर्नर स्वयम्ले गर्ने, बैठकमा मत बराबर भएमा अध्यक्षता गर्ने व्यक्तिले नै निर्णायक मत दिने तथा सञ्चालक समितिले गरेका निर्णयहरू कार्यान्वयन गर्ने काम, कर्तव्यसमेत गभर्नरको हुने हुँदा केन्द्रीय बैंकको गरिमा तथा छवि उच्च बनाउनमा गभर्नरको तुलो भूमिका रहेको हुन्छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले नेपाल सरकारको बैंकर, सल्लाहकार तथा वित्तीय एजेन्टका रूपमा कार्य गर्ने कानुनी व्यवस्था छ । नेपाल सरकारको राजस्व परिचालन, खर्च व्यवस्थापन, आन्तरिक तथा बाह्य ऋण व्यवस्थापनसम्बन्धी महत्त्वपूर्ण नीतिगत निर्णयहरूमा केन्द्रीय बैंकले आर्थिक तथा वित्तीय परिदृश्यमा आधारित भई आवश्यक सल्लाह र सुझाव दिन सक्नुपर्दछ र त्यस्तो हैसियत राख्नुपर्दछ । केन्द्रीय बैंकको गभर्नरबाट सरकारले अपेक्षा राख्ने विषय पनि यही भएकाले गभर्नरको पदीय जिम्मेवारीलाई ओजस्वीपूर्ण रूपमा लिने गरिन्छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्र रहेका मौद्रिक नीति, विदेशी विनिमय नीति, शोधनान्तर, बैंक सुपरिवेक्षण तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघ-संस्थाहरूमा नेपालको प्रतिनिधित्व गर्ने, विदेशी सरकार, विदेशी केन्द्रीय बैंक, विदेशी बैंक तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघ-संस्थाहरूलाई बैंकिङ्ग तथा भुक्तानी सेवा उपलब्ध गराउने र आफूले पनि तिनीहरूबाट त्यस्तै सुविधा प्राप्त गर्ने, अन्तर्राष्ट्रिय मौद्रिक सहयोगको माध्यमबाट वित्तीय तथा आर्थिक स्थायित्व प्राप्त गर्न कार्यरत अन्तर्राष्ट्रिय संघ-संस्थामा भाग लिने, नेपालको प्रतिनिधिको हैसियतले अन्तर्राष्ट्रिय संघ-संस्थामा भाग लिँदा मुलुकको तर्फबाट बहन गर्नुपर्ने उत्तरदायित्व र सम्पन्न गर्नुपर्ने कार्यको जिम्मेवारी लिने जस्ता विषयहरू ऐनमा नै तोकिएका छन् । विभिन्न राष्ट्रिय, क्षेत्रीय र अन्तर्राष्ट्रिय जगत्मा केन्द्रीय बैंकका रूपमा नेपाल राष्ट्र बैंकले आवश्यकता अनुरूप सम्बन्ध बनाइराख्नुपर्ने, सम्पर्क गरिरहनुपर्ने र समन्वय कायम गर्नुपर्ने हुन्छ । अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता अनुरूप केन्द्रीय बैंकका गभर्नरले प्रयोग गर्नुपर्ने अधिकार गभर्नरमा अन्तर्निहित हुने कानुनी व्यवस्था छ । यस्ता विभिन्न मञ्चहरूमा नेपालको तर्फबाट प्रतिनिधित्व गर्ने, गराउने, प्रतिबद्धता अनुरूपका व्यवस्थाहरूको कर्तव्यन्ययन गर्ने, गराउने र आफ्ना समकक्षीहरूसँग सुमधुर सम्बन्ध बनाउन गभर्नर सक्षम हुन सक्नुपर्दछ । हाल नेपाल राष्ट्र बैंक आबद्ध भएका केही अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूमा मुख्यतः International Monetary Fund (IMF), World Bank, World Trade Organization, South East Asian Central Banks (SEACEN), South East Asia, New Zealand, Australia (SEANZA), Alliance for Financial Inclusion (AFI), Asian Clearing Union (ACU), Asia Pacific Rural and Agricultural Credit Association (APRACA), Centre for International Cooperation and Training in Agricultural

Banking (CICTAB), Asia Pacific Group (APG) on Money Laundering, SAARCFINANCE, SAARC Payments Council, South Asia Regional Training and Technical Assistance Centre (SARTTAC) र Bank for International Settlements (BIS) रहेका छन् । यी संस्थाहरूसँगको सामिप्यता, सहकार्य, सम्बन्ध र समन्वयनले अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा नेपालको छवि उच्च बनाउन ठुलो टेवा पुऱ्याका साथै विश्व जगत्सँग हातेमालो गर्दै अगाडि बढ्ने अवसर पनि जुटेको हुन्छ । पछिल्लो समयमा आएर नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा आफूलाई चिनाउँदै लगेको अवस्था पनि छ । यो क्रमलाई निरन्तरता दिँदै थप सुधार गर्दै जानुपर्ने चुनौती पनि अब आउने गभर्नरसामु रहेको छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले समष्टिगत अर्थतन्त्र, वित्तीय बजारको विकास, मुद्रा प्रदाय, मूल्य स्थिरता, कर्जाको विस्तार, शोधनान्तर तथा विदेशी विनिमय जस्ता विषयमा आफूले गरेका तथ्याङ्कगत विश्लेषणको जानकारी नियमित रूपले सावर्जनिक रूपमा प्रकाशन र प्रसारण गर्नुपर्ने कानुनी प्रावधान रहेको छ । यसअनुसार नेपाल राष्ट्र बैंकले प्रत्येक महिना मुलुकको मुद्रास्फीति, बाह्य क्षेत्र, मौद्रिक स्थिति र पुँजी बजार लगायतका विषयहरू समेटि देशको वर्तमान आर्थिक तथा वित्तीय स्थितिसम्बन्धी प्रतिवेदन प्रकाशन र प्रसारण गर्दै आइरहेको छ । प्रत्येक महिना प्रकाशित हुने यस्तो प्रतिवेदनले समग्र अर्थतन्त्रको कार्यकुशलता र दिशानिर्देश गर्ने हुँदा केन्द्रीय बैंकिङ्ग नीतिको प्रभावकारिताका साथै परोक्ष रूपमा गभर्नरको कार्यक्षमतासँग पनि जोडिएको हुन्छ ।

४. निष्कर्ष

नेतृत्व तह योग्य, सक्षम, अनुभवी र निर्भिक हुँदा मात्र संस्था आफ्नो उद्देश्य प्राप्तमा धेरै हदसम्म सफल हुन सक्दछ र केन्द्रीय बैंकको गभर्नर भई आउने व्यक्तिमा यस्तै विशेषताहरूको अपेक्षा गरिएको हुन्छ । आर्थिक, मौद्रिक, बैंकिङ्ग वित्तीय, बाणिज्य, व्यवस्थापन तथा बाणिज्य कानूनका क्षेत्रमा लब्धप्रतिष्ठित व्यक्ति हुनुका साथै गभर्नर उच्च नैतिकवान एवम् कुशल प्रशासक पनि हुनुपर्दछ । नेपाल राष्ट्र बैंकमा अब नियुक्त हुने गभर्नरमा सरोकारवालाहरूको समुदायले अपेक्षा गर्ने पनि यही नै हो ।

नेपालमा पूर्वाधार विकासका लागि विदेशी लगानीको अपरिहार्यता

सी. ए. भूपेन्द्र पाण्डे*

नेपाल सन् २०३० सम्ममा दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्न र मध्यम आय भएको मुलुकमा स्तरोन्नति हुन प्रयासरत छ। दिगो आर्थिक वृद्धिका लागि वित्तीय क्षेत्रको विकास गर्न र आर्थिक स्थायित्वमार्फत मुलुककोसमग्र विकासमा सहयोग पुऱ्याउनभौतिक पूर्वाधारका क्षेत्रमा लगानीको आवश्यकता देखिन्छ। उच्च आर्थिक वृद्धि हासिल गर्ने क्रममा समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व कायम गर्दै अगाडि बढ्नु पर्ने चुनौती पनि जोडिएको छ। यसर्थआर्थिक स्थायित्व कायम गर्न पूर्वाधारहरूको समयसापेक्ष विकास गर्न वित्तीय क्षेत्रबाट परिचालन हुने स्रोत तथा साधनमात्र पर्याप्त नहुने देखिन्छ। नेपालको पूर्वाधारको विकासलाई हेर्ने हो भने ऊर्जा, पर्यटन लगायत केही सामाजिक पूर्वाधारमा मात्र निजी क्षेत्र र बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको पहुँच पुगेको देखिन्छ। वास्तवमा पूर्वाधार यति मात्र होइनन्।

अबको एक दशकमा सडक, सुरुङ्गमार्ग, एयरपोर्ट, होटल, यातायात, ऊर्जा, कृषि, पर्यटनका अन्य पूर्वाधार, स्वास्थ्य, शिक्षा, सूचना प्रविधि, उद्योग लगायतका अन्य क्षेत्रहरूमा विकासको अपार सम्भावना छ। अन्य संस्थाहरूसँग भन्दा सरकारसँग आवश्यक पर्ने लगानीका स्रोत तथा साधनको पर्याप्तता हुने हुँदा पूर्वाधारको विकासमा सरकार केन्द्रित हुनाले सरकारको सहभागिता बलियो हुन्छ। विकसित मुलुकहरू जस्तै अमेरिका, युरोप लगायत अन्य मुलुकहरूमा पनि पूर्वाधारको विकास सरकारी तवरबाट गरेको पाइन्छ। पूर्वाधारको विकास मात्रै होइन, देशका जनताको सामाजिक सुरक्षाको जिम्मेवारी पनि सरकारको नै हुन्छ। नेपालमा पनि जे जति भएका ठुला पूर्वाधार परियोजनाहरूमा सरकारको नै लगानी देखिन्छ जुन प्रयाप्त छैन। नेपालमा हाल भएका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको प्रायःजसो लगानी पूर्वाधारका परियोजनाहरूमा भन्दा पनि अन्य क्षेत्रहरूमा नै केन्द्रित छ। यसको मुख्य कारण भनेको पूर्वाधारका परियोजनाहरूमालगानी गर्नका लागि दिर्घकालीन प्रकृतिकोठुलोस्रोतको आवश्यकता हुने तर ती संस्थाहरूकोमूलतःस्रोत सङ्कलन अल्पकालीन प्रकृतिको हुने हुनाले पनि नियामकनिकायले तोकेको सीमासम्म मात्र पूर्वाधारका परियोजनाहरूमा लगानी गरेको पाइन्छ। यसरी हेर्दा देशभित्र रहेका स्रोत र साधनबाट मात्र हामीले सोचेबमोजिमको पूर्वाधार विकास गर्ने सम्भावना भने कम नै देखिन्छ।

विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाबाट प्राप्त तथ्याङ्कअनुसार पनि नेपालमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको कम्तिमा १० देखि १२ प्रतिशत बर्सेनी पूर्वाधारमा लगानी गर्ने हो भने मात्रै सन् २०३० सम्ममा दिगो विकासको लक्ष्यमा पुग्ने योजना पुरा हुने देखिन्छ। नेपालको कुल गार्हस्थ्य उत्पादन सन् २०१९ मा २९ खर्ब रुपैयाँरहेको छ र सन् २०२० मा ३६.२० खर्ब रुपैयाँपुग्ने अनुमान गरिएको छ। यस हिसाबले बर्सेनी सालाखाला साढे ३ खर्ब रुपैयाँदेखि ४ खर्ब रुपैयाँसम्म पूर्वाधारका

परियोजनामा लगानी गर्नुपर्ने देखिन्छ। तर नेपालमा पूर्वाधारका क्षेत्रमा लगानी गर्नुपर्ने भन्दा ज्यादै कम लगानी भएकाले पूर्वाधारको लगानीमा ठुलो अन्तररहेको देखिन्छ। तसर्थ यस्तोअन्तरलाई कम गर्नका लागि विदेशी लगानीलाई आर्कषण गर्नुको अर्को विकल्प छैन। आर्थिक वर्ष २०७६/७७को पहिलो तीन महिनामा खुद प्रत्यक्ष विदेशी लगानी गत आर्थिक वर्षको सोही अवधिको तुलनामा १५८.७ प्रतिशतले बढेर रु ३ अर्ब ९९ करोड पुग्दा पनि पूर्वाधार क्षेत्रको विकासमा यति रकमले खासै योगदान गर्न सक्दैन।

अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले सन् २०१८ मा ३.६ प्रतिशतले वृद्धि भएको विश्व अर्थतन्त्र सन् २०१९ मा ३.३ प्रतिशतले वृद्धि हुने प्रक्षेपण गरेको छ। छिमेकी मुलुकहरू भारत र चीनको आर्थिक वृद्धि सन् २०१९ मा क्रमश ७.३ प्रतिशत र ६.३ प्रतिशत रहने कोषको प्रक्षेपण छ। त्यस्तै नेपाल राष्ट्र बैंकको तथ्याङ्कअनुसार नेपालमा आर्थिक वर्ष २०७५/७६ को आर्थिक वृद्धिदर ७ प्रतिशत रहने अनुमान गरिएपनि उपभोक्ता मुद्रास्फीति ४.२ प्रतिशत कायम रहेको छ। त्यसैगरी २०७६/७७को पहिलो तीन महिनामा विप्रेषण आय रु २.३० खर्ब रहेको छ भने गत आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा यस्तो आय रु २.४२ खर्ब रहेको थियो। नेपालमा विप्रेषण आयको ठुलो हिस्सा उपभोग्य वस्तुमा खर्च गर्ने प्रवृत्तिले त्यस्तो आयको पूर्वाधार विकासको लगानीमा उलेख्य भूमिका देखिँदैन। राजनीतिक स्थायित्व कायम भएसँगै लगानीको वातावरणमा आएको सुधारका कारण चालु आर्थिक वर्षमा अधिकांश आर्थिक, सामाजिक, तथा भौतिक पूर्वाधार विकासका सुचकहरू सन्तोषजनक रहेतापनि अन्य मुलुकहरूको दाँजोमा हाम्रो देशपूर्वाधारको विकासमानिकै पछाडि रहेको देखिन्छ।

पूर्वाधारको विकास बिना सरकारले अवलम्बन गरेको “समृद्ध नेपाल सुखी नेपाली” को नारा पुरा गर्न सम्भव देखिँदैन। पूर्वाधार विकासका लागि वैदेशिक स्रोत सङ्कलन र परिचालन गर्न तथा स्थानीय स्रोतलाई नयाँ ढङ्गबाट परिचालन गर्नु आजको आवश्यकता हो, तथापि विदेशी लगानीकर्ता भित्र्याउँदा नीतिगत एवं व्यावहारिक दुबै पक्ष हेर्नुपर्ने हुन्छ। हाललाई कतिपय विदेशी लगानी सम्बन्धीनीति नियमहरूमा परिमार्जन हुँदा पनि विदेशी लगानीमा उल्लेख्य वृद्धि भएको देखिँदैन। नेपालमा यति ठुलो ‘इन्फ्रास्ट्रक्चरको ग्याप’लाई कम गर्न पूर्वाधारमा लगानीको आवश्यकता धेरै छ, जुन स्वदेशी पुँजीबाट पुरा हुने सम्भावना निकै कम छ। समग्र अर्थतन्त्रकोविकासमा पूर्वाधार विकासमार्फत कुल ग्राहस्थ्य उत्पादन (GDP) मा वृद्धि हुन सकेको अवस्थामा साँच्चिकै अर्थतन्त्रको दिगो विकास हुन्छ।

राज्य मात्रैको लगानीले हाल मुलुकमा रहेको पूर्वाधारको अन्तर पूर्ति गर्न पर्याप्त नहुने हुँदा निजी क्षेत्रको लगानी पनि त्यत्तिकै आवश्यक रहेको छ। पूर्वाधारमा लगानी गर्ने विषय नै चुनौतीपूर्ण विषय हो

* नायब प्रमुख कार्यकारी अधिकृत, नेपाल इन्फ्रास्ट्रक्चर बैंक लि.

र यसबाट प्रतिफल पनि विस्तारै आउने भएकाले निजी क्षेत्रको चासो यसप्रति अलि कम नै हुन्छ । तसर्थ भइरहेका नीति, नियमहरू परिमार्जन गर्दै वा आवश्यक परेमा नयाँ नीति, नियमहरू बनाउँदै पूर्वाधारका परियोजनाहरूमा स्वदेशी तथा विदेशी लगानीका साथ साथै निजी क्षेत्रको लगानीसमेत बढाउन सकेमा मात्र देशको आर्थिक विकास र पूर्वाधारमा लगानीको ग्याप पनि कम भई समग्र देशको विकास हुन सम्भव छ । यसका लागि सम्बन्धित सबै निकायहरूको सहयोग आवश्यक छ ।

शिक्षा, स्वास्थ्य, सञ्चार, भौतिक पूर्वाधार एवं ऊर्जा तथा भूकम्प पछिको पुनर्निर्माण सम्बन्धी तथ्याङ्कहरूले सामाजिक एवं भौतिक पूर्वाधारको विकासमा सुदृढ आधारशीला तयार हुँदै गरेको सङ्केत गरेका छन् । आन्तरिक एवं बाह्य लगानी आकर्षित गर्न भएका नीतिगत एवं कानुनी सुधारबाट दिगो, समावेशी एवं उच्च आर्थिक वृद्धिको मार्ग प्रशस्त हुने वातावरण विकास गर्न जरूरी रहेको छ । संस्था, फर्म, कम्पनी तथा सङ्गठित संस्थासँग सापटी लिने, डिबेञ्चर तथा अन्य ऋण उपकरणहरू जारी गर्ने लगायतका वित्तीय स्रोत सङ्कलन सम्बन्धी व्यवस्था भएपनि उपयुक्त संयन्त्रको अभावमा पूर्वाधारको क्षेत्रमा लगानी अर्पयाप्त नै देखिन्छ । तसर्थ दीर्घकालीन स्रोत र साधनको सङ्कलन र परिचालन गर्नु अत्यावश्यक हुन्छ । सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण कुरा भनेको मुलुकले पूर्वाधार विकासमा फड्को मार्नुपर्ने तथ्य हो । यसका लागि हालको वित्तीय बजारको पहुँचलाई फराकिलो बनाई अगाडि बढ्नुका साथै वैदेशिक वित्त बजारबाट लगानी योग्य स्रोत भित्र्याउनुको विकल्प छैन ।

प्राथमिकताका क्षेत्रहरूमा ऊर्जा, सडक, सुरुङ्ग, केबलकार, एयरपोर्ट, होटल लगायत अन्य पर्यटन पूर्वाधारका साथै सामाजिक

पूर्वाधारहरू शिक्षा, स्वास्थ्य लगायतका पूर्वाधारका परियोजनाहरू पर्दछन् । यस्ता क्षेत्रहरूमा लगानी गर्न धेरै नै पुँजीको आवश्यकता पर्ने हुँदा समयमा नै वैदेशिक स्रोत भित्र्याउनमा देखिएका समस्यालाई सम्बोधन गर्नु पर्दछ । साथै स्वदेशमा पुँजी बजारको विस्तार गरी हाल कारोबार भइरहेको Shares को जस्तै Debenture र Bond हरूको कारोबारसमेतको स्थापना गर्न सकेमा माथि उल्लेख गरिएका टुला टुला पूर्वाधारका परियोजनाहरूलाई Special Purpose Vehicle को Basket राखी त्यस्ता परियोजनाहरूको नाममा Debenture वा Bond issue गरी आन्तरिक तथा मुख्यतः बाह्य बजारबाट लगानी गराई पूर्वाधार विकासमा आशातीत लक्ष्य भेटाउन सकिन्छ ।

बाह्य बजारबाट लगानी भित्र्याउनका लागि आवश्यक पर्ने सबै नीति नियम परिमार्जनका साथै देशको रेटिङ्ग, विदेशी मुद्राको सटही दरको कारणले लगानीकर्तालाई पर्ने जोखिम कम गर्न हेजिङ्गको सुविधा र विदेशी लगानीबाट भएको लाभको लाभांश लैजाने सक्ने सहज तरिकाका साथै आवश्यक परे स्वदेशी पुँजी बजारमा नियमानुसार आफ्नो सेयर बिक्री गर्न सक्ने सुविधा आदि जस्ता कुरालाई सम्बोधन गर्न सकेमा विदेशी लगानी भित्र्याउन सकिने सम्भावना रहन्छ ।

त्यसैले पूर्वाधार विकासमा लगानीको पहुँच राज्यको सबै तहसम्म पुऱ्याउन केन्द्र सरकारसहित प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूसँग निजी क्षेत्रको समेत साभेदारी गर्दै लगानीको प्रतिफल सुनिश्चित हुने गरी वैदेशिक लगानी भित्र्याउन जोड दिनु आजको टड्कारो आवश्यकता हो । तसर्थ नेपालमा पूर्वाधार विकासको अपेक्षित लक्ष्य प्राप्त गरी आर्थिक विकासमार्फत देशलाई समृद्धिको बाटोतर्फ अगाडि बढाउन पूर्वाधारका परियोजनाहरूमा विदेशी लगानी अपरिहार्य छ ।

योगदानमूलक सामाजिक सुरक्षा योजनाले समेटेका विविध विषय

कपिलमणि ज्वाली*

राज्यले बजेटमा आधारित रहेर सीमान्तकृत वर्ग, आर्थिक हिसाबले विपन्न परिवार, अध्ययनमा जेहेनदार एवं विपन्न छात्र-छात्राहरूलाई छात्रवृत्ति, किसानलाई सहूलियत दरमा मल, बीउबिजन तथा असहाय, वृद्ध, अपाङ्ग, एकल महिला आदिलाई उपलब्ध गराउने अनुदान एवं भत्ता व्यवस्था पनि सामाजिक सुरक्षा व्यवस्थाका स्वरूपहरू हुन् ।

पृष्ठभूमि

कुनै पनि देशले आर्थिक तथा सामाजिक रूपमा पछाडि परेका सीमान्तकृत व्यक्ति एवं वर्गका नागरिकहरूका लागि सामाजिक न्यायसहितको लोककल्याणकारी राज्य स्थापनार्थ गरेको व्यवस्था नै सामाजिक सुरक्षा हो, जसले सीमान्तकृत समूह र रोजगारीमा रहेका व्यक्तिहरूको आयको निरन्तरताको व्यवस्थाका साथै सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धमा विशेष व्यवस्था गरेको हुन्छ ।

आर्थिक वर्ष २०६६/०६७ को बजेट वक्तव्यमार्फत सुरु भएको सामाजिक सुरक्षाको अवधारणा ल्याई योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा प्रणाली स्थापनाको कार्य प्रारम्भ भएको हो । प्रशासकीय कार्यविधि नियमित गर्ने ऐन, २०१३ को दफा २ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी वि.सं. २०६७ चैत्र ७ गते सामाजिक सुरक्षाकोष (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) नियमावली, २०६७ जारी भई सोही नियमावली बमोजिम सामाजिक सुरक्षाकोषको स्थापना भयो ।

नेपालको संविधानको भाग ३ धारा ३४ (२) ले श्रमिकको योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षाको प्रत्याभूत गरे बमोजिम सो हकलाई स्थापित गर्न श्रम ऐन, २०७४ आएको हो । यसैगरी संविधान र श्रम ऐन, २०७४ ले गरेको व्यवस्था कार्यान्वयनका लागि मिति २०७४ श्रावण २९ गते योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा ऐन, २०७४ राजपत्रमा प्रकाशन भई कार्यान्वयनमा आएको हो । यसै ऐनको आधारमा सामाजिक सुरक्षा योजना सञ्चालन कार्यविधि, २०७५ स्वीकृत भई वि.सं. २०७५ कार्तिक २६ गते राजपत्रमा सूचना प्रकाशित भए पश्चात् वि.सं. २०७५ मङ्सिर ६ गतेदेखि सूचीकरणको कार्य सुरु भएको हो । वि.सं. २०७५ मङ्सिर ११ गते सम्माननीय प्रधानमन्त्री श्री केपी शर्मा ओलीज्यूबाट औपचारिक रूपमा योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा योजनाको शुभारम्भ भएको हो ।

सामाजिक सुरक्षाका विभिन्न स्वरूपहरू हुने गर्दछन् । एक परिवारले अर्को परिवारमा आइपर्ने सुख दुःखमा, मेला पर्वमा ऍँचो-पैँचो, अरिम-परिम, मर्दा-पर्दा विभिन्न किसिमका सहयोग एक आपसमा आदान प्रदान गरी गर्जो टार्ने लगायतका कार्यहरूका अतिरिक्त नागरिकका

सम्पूर्ण आवश्यकताहरूलाई राज्यले परिपूर्ति गर्ने कार्यसमेत सामाजिक सुरक्षा अन्तर्गत पर्दछ । नेपालमा पनि सीमान्तकृत वर्ग, आर्थिक हिसाबले विपन्न परिवार, अध्ययनमा जेहेनदार एवं विपन्न छात्र-छात्राहरूलाई छात्रवृत्ति, किसानलाई सहूलियत दरमा मल, बीउबिजन तथा असहाय, वृद्ध, अपाङ्ग, एकल महिला आदिलाई उपलब्ध गराउने अनुदान एवं भत्ता व्यवस्था लगायतका बजेटमा आधारित ८० भन्दा बढी सामाजिक सुरक्षा योजनाहरू राज्यले सञ्चालन गरेको छ । यस्ता किसिमका सामाजिक सुरक्षा योजनाहरू र पेन्सन भुक्तानीमा राज्यकोषबाट तुलो रकम वितरण गर्दा विकासका निमित्त बजेट न्यून भई बजेट वितरणमुखी भयो भन्ने टीका-टिप्पणी पनि हुने गरेका छन् । यी सबै परिवेशलाई मध्यनजर गर्दै सरकारले श्रमिक र रोजगारदाता दुबै पक्षको हित रक्षा गर्ने र असल श्रम सम्बन्धको विकास गरी आर्थिक वृद्धि गर्ने पवित्र उद्देश्यका साथ योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम अघि सारेको हो ।

योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा योजनाहरू

श्रम बजारमा श्रमिकको सामाजिक सुरक्षाको प्रत्याभूति हुन गई स्थायित्व प्रदान गर्नमा टेवा पुग्छ । फलस्वरूप: तुलो सङ्ख्यामा रोजगारीका लागि विदेशिने श्रमशक्तिलाई स्वदेशमै रोक्न सकिन्छ । श्रम ऐनले प्रत्याभूत गरेका व्यवस्थाहरू सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रममार्फत ग्यारेन्टी गरिने हुँदा श्रमिक र रोजगारदाताका बिच औद्योगिक सम्बन्ध सुमधुर हुन गई उत्पादकत्व वृद्धिसमेत हुने देखिन्छ । श्रमिकका नाममा सङ्कलन हुने योगदान रकमको सुरक्षाको प्रत्याभूति कोषले (सरकारले) वहन गर्नुका साथै सङ्कलित रकम राज्यको पूर्वाधार विकासमा लगानी गरिने हुँदा स्वदेशमै थप रोजगारी सिर्जना हुने, उत्पादकत्वमा वृद्धि हुने र आयमा वृद्धि हुने हुँदा यसबाट बहुआयामिक प्रभाव पर्न जान्छ । योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा योजनाको सफल कार्यान्वयनले क्रमशः वितरणमुखी बजेट विकासमुखी हुँदै जाने समेत देखिन्छ ।

योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा योजनाअन्तर्गत योगदानकर्ता अर्थात् श्रमिक/कर्मचारीहरू बिरामी हुँदा औषधोपचारको व्यवस्था, गर्भवती अवस्थाको औषधोपचार, शिशु स्याहार, सुत्केरी स्याहार खर्च भुक्तानी, दुर्घटना भएमा उपचारको व्यवस्था, दुर्घटनामा परी अङ्गभङ्ग भई काम गर्न नसक्ने भएमा आजीवन अशक्तता भत्ता र अकालमा कुनै पनि कारणले मृत्यु भएमा आश्रित परिवारलाई पेन्सन, सन्ततिले एक्काइस वर्ष नपुग्दासम्म शैक्षिक वृत्ति पाउनेछन् भने आश्रित परिवारले वृद्धावस्था सुरक्षा योजनाको सम्पूर्ण रकम प्रतिफलसहित एकमुष्ट रकम उपलब्ध गराउने व्यवस्था यस योजनामा छ । अन्तिम संस्कार खर्चबापत

* कार्यकारी निर्देशक, सामाजिक सुरक्षा कोष

एकमुष्ट रकमको व्यवस्था पनि गरिएको छ । त्यस्तै हरेक योगदानकर्ता ६० वर्ष उमेर पुगेपछि आजीवन आयको निरन्तरताका लागि मासिक पेन्सनको व्यवस्था जस्ता सुरक्षा योजनाहरू यस कार्यक्रमभित्र समेटिएका छन् । योगदानकर्ताको योगदानबापत सङ्कलित रकम विभिन्न योजनाहरूमा छुट्टा-छुट्टै खाता खोली जम्मा गर्नुपर्ने र एउटा योजनाको रकम कुनै अर्को योजना सञ्चालन गर्न अपुग भएमा प्रयोग गर्न नपाउने कानुनी व्यवस्था छ । त्यस्तो अवस्थामा सरकारले दायित्व वहन गर्नुपर्ने कानुनी व्यवस्था भएबाट कोषले श्रमिक/कर्मचारीहरूका लागि सम्भावित जोखिमहरूको असीमित दायित्व लिएको हुन्छ ।

श्रम ऐन, २०७४ मा भएको व्यवस्था

नेपालमा श्रम ऐनको कार्यान्वयनमार्फत नै योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा योजनाहरूको प्रारम्भ गर्न खोजेको देखिन्छ । श्रम ऐन, २०७४ को दफा ५२ देखि ५७ सम्म सामाजिक सुरक्षा व्यवस्थालाई निम्नानुसार समेटिएको छ -

दफा ५२ मा सञ्चयकोष रकम जम्मा गर्नुपर्ने व्यवस्था :

रोजगारदाताले प्रत्येक श्रमिकको आधारभूत पारिश्रमिकबाट दश प्रतिशत रकम कट्टा गरी सो रकममा शतप्रतिशत रकम थप गरी सञ्चयकोषबापतको रकम सामाजिक सुरक्षाकोषमा जम्मा गर्नुपर्ने व्यवस्था छ ।

दफा ५३ मा उपदान पाउने व्यवस्था :

रोजगारदाताले प्रत्येक श्रमिकको आधारभूत पारिश्रमिकको आठ दशमलव तैत्तिश प्रतिशत बराबरको रकम प्रत्येक महिना उपदानबापत जम्मा गर्नुपर्ने व्यवस्था छ ।

दफा ५४ मा औषधी उपचार बिमा गराउनु पर्ने व्यवस्था :

रोजगारदाताले प्रत्येक श्रमिकको कम्तिमा वार्षिक एक लाख रूपैयाँ बराबरको औषधी उपचार बिमा गराउनुपर्ने छ र सो बमोजिमको बिमा गर्दा लाग्ने बिमा शुल्क रोजगारदाताले र श्रमिकले आधा-आधा व्यहोर्नुपर्ने छ ।

दफा ५५ मा दुर्घटना बिमा गराउनुपर्ने व्यवस्था :

रोजगारदाताले प्रत्येक श्रमिकको जुनसुकै प्रकारको दुर्घटनालाई समेट्ने गरी कम्तिमा सात लाख रूपैयाँ बराबरको दुर्घटना बिमा गराउनुपर्ने छ ।

दफा ५६ मा रोजगारदाताले रकम भुक्तानी गर्नुपर्ने व्यवस्था :

रोजगारदाताले यस परिच्छेद बमोजिमको बिमा नगरेको वा बिमा गर्दा कुनै लापरवाही वा त्रुटि गरेको कारणबाट श्रमिकले वा निजको आश्रित हकवालाले बिमा रकम प्राप्त गर्न नसकेमा सो बिमा बराबरको रकम रोजगारदाताले त्यस्तो श्रमिक वा आश्रित हकवालालाई भुक्तानी गर्नुपर्ने छ ।

दफा ५७ मा सामाजिक सुरक्षा योजना बमोजिम हुने व्यवस्था :

सामाजिक सुरक्षाकोष सम्बन्धी कानूनबमोजिम सञ्चयकोष, उपदान, औषधी उपचार बिमासमेत सुविधा पाउने गरी सुरक्षा योजनामा योगदान गर्ने रोजगारदाता वा श्रमिकले योगदान गरेको हदसम्म यस

परिच्छेदबमोजिम थप योगदान वा बिमा गर्नुपर्ने छैन ।

यसरी श्रम ऐन, २०७४ मा भएको व्यवस्थाअनुसार नै श्रमिकहरूको सञ्चयकोष, उपदान, औषधी उपचार एवं दुर्घटना बिमाको अनिवार्य व्यवस्था गरेबाट निजी क्षेत्रमा कार्यरत श्रमिक/कर्मचारीहरूको पनि निजामती, जङ्गी, प्रहरी र सरकारी प्रतिष्ठानमा काम गर्ने कर्मचारीहरूको जस्तै सञ्चयकोष, उपदान र सुरक्षाका खातिर बिमा हुने गरेको हो । उपरोक्त सबै व्यवस्था सामाजिक सुरक्षाकोष स्थापना भई सुरक्षा योजना सञ्चालनमा आएपछि सोही बमोजिम योगदान गरेको हदसम्म थप योगदान गर्न नपर्ने भनी श्रम ऐन, २०७४ को दफा ५७ ले व्यवस्था गरेको छ । योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा ऐन, २०७४ बमोजिम योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा योजना कार्यविधि, २०७५ जारी भएपश्चात् सामाजिक सुरक्षाकोषले लिएको मूल जिम्मेवारी नै श्रम ऐनको दफा ५७ ले गरेको व्यवस्था कार्यान्वयन गर्नु हो ।

यस योजनाअन्तर्गत आधारभूत तलबको ३१ प्रतिशत रकम कोषमा जम्मा गर्नुपर्ने हुन्छ, जसमा रोजगारदाताले श्रमिकको आधारभूत पारिश्रमिकबाट ११ प्रतिशत रकम कट्टी गरी सो रकममा श्रमिकको आधारभूत पारिश्रमिकको २० प्रतिशत रकम थप गरी कुल ३१ प्रतिशत रकम कोषमा जम्मा गर्ने छन् र यस्तो रकम कोषले निम्न योजनामा निम्नानुसार बाँडफाँड गर्ने छ ।

- (क) औषधी उपचार, स्वास्थ्य तथा मातृत्व सुरक्षा योजनाको लागि - १ प्रतिशत
- (ख) दुर्घटना तथा अशक्तता सुरक्षा योजनाको लागि - १.४० प्रतिशत
- (ग) आश्रित परिवार सुरक्षा योजनाको लागि - ०.२७ प्रतिशत
- (घ) वृद्धावस्था सुरक्षा योजनाको लागि - २८.३३ प्रतिशत

यसरी कोषमा जम्मा हुन आउने कुल ३१ प्रतिशत रकममध्ये २८ दशमलव ३३ प्रतिशत रकम निवृत्तिभरण योजनाअन्तर्गत प्रयोग हुन्छ भने बाँकी २ दशमलव ६७ प्रतिशत रकम चाहिँ सामाजिक बिमाका लागि प्रयोग हुन्छ, जुन बिमा सुविधाअन्तर्गत श्रमिकले मातृत्व सुरक्षा, बिरामी हुँदाका बखत उपचार खर्च, दुर्घटना हुँदा उपचार खर्च तथा व्यवसायजन्य रोग लागेमा सोको उपचारका लागि सम्पूर्ण उपचार खर्च उपलब्ध गराउने गरी स्किमहरू डिजाइन गरिएको छ ।

अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास

अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा सामाजिक सुरक्षाको अवधारणात्मक विकास जर्मनीबाट प्रारम्भ भएको हो । सन् १८८९ मा बिस्मार्कले सामाजिक सुरक्षाको अवधारणाको प्रारम्भ गरेका भए पनि सन् १९३५ मा अमेरिकाले Social Security Act तर्जुमा गरी कानुनी रूपमा नै सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमलाई व्यवस्थित गरी अघि बढाएको पाइन्छ । अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सामाजिक बिमा र सामाजिक सहायता गरी दुई मोडलमा सञ्चालनमा आएको पाइन्छ । सामाजिक बिमाअन्तर्गत योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा पर्दछ भने सामाजिक सहायता अन्तर्गत राज्यले जनताबाट करमार्फत उठाएको बजेट खर्च गरी सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने गर्दछ । योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा योजनामा विशुद्ध लाभग्राही र संयुक्त रूपमा व्यहोर्ने गरी दुई खालका मोडेलहरू प्रयोगमा

रहेको पाइन्छ, जसमा पहिलो- संयुक्त योगदानमूलक प्रणाली र दोस्रो- योगदानमूलक सामाजिक सुरक्षा योजना हो। वर्तमान विश्वमा सबैजसो देशहरू कुनै न कुनै स्वरूपमा सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गरी नागरिक हित र आवश्यकताको परिपूर्तिमा अग्रसर रहेको पाइन्छ।

सामाजिक सुरक्षा योजना अन्तर्गतका स्किमहरू:

योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा योजना सञ्चालन कार्यविधि, २०७५ को अधीनमा रही हाल सामाजिक सुरक्षाकोषले सञ्चालन गर्ने योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा योजनाहरू देहायबमोजिम रहेका छन् -

(क) औषधी उपचार, स्वास्थ्य तथा मातृत्व सुरक्षा योजना

यस योजनाले सामाजिक सुरक्षाकोषमा योगदान गर्ने योगदानकर्तालाई औषधी उपचारबापत वार्षिक एक लाख रूपैयाँसम्मको खर्च कोषले व्यहोर्ने छ। जसअन्तर्गत चिकित्सकको परामर्श सेवा, अस्पताल भर्नाबापतको शुल्क, निदान तथा परीक्षण सेवाबापतको खर्च, घरैमा बसी उपचार गराउनुपर्ने अवस्थाका बिरामीको डाक्टर घर जाँदा-आउँदाको खर्च लगायतका सुविधा पर्दछन्। तीन महिना योगदान गरेको योगदानकर्ताले योगदान गर्न छाडेको तीन महिनासम्म यस्तो सुविधा पाउने भएकाले नियमित योगदान गर्नुपर्ने हुन्छ। बाह्र दिनभन्दा बढी बिरामी भएमा त्यसपछिको तेह्र हप्तासम्म आधारभूत पारिश्रमिकको साठी प्रतिशत रकम बिरामी सुविधाबापत पाउने व्यवस्था छ।

यसैगरी योगदानकर्ता वा योगदानकर्ताको श्रीमतीको गर्भावस्थाको नियमित परीक्षण, अस्पताल भर्ना, शल्यक्रिया तथा तीन महिनासम्मको शिशुको उपचार खर्च, प्रसूति स्याहारको लागि प्रति शिशु एक महिनाको न्यूनतम पारिश्रमिक बराबरको रकम, चौबिस हप्ताभन्दा बढी अवधिको गर्भपतन भएको अवस्थामा उपचार खर्च पाउने व्यवस्था छ। एक महिनाको न्यूनतम पारिश्रमिक बराबरको रकम श्रीमती प्रसूति हुने श्रीमान्ले पनि पाउनुका साथै कोषमा तीन महिना योगदान गरेका श्रमिक यो योजनामा सहभागी हुन पाउने व्यवस्था छ।

(ख) दुर्घटना तथा अशक्तता सुरक्षा योजना

दुर्घटनाबापतको सुविधाअन्तर्गत रोजगारीजन्यबाहेक अन्य दुर्घटना भएको अवस्थामा कोषले सात लाख रूपैयाँसम्मको उपचार खर्च बेहोर्ने प्रावधान छ भने रोजगारीजन्य दुर्घटनाको हकमा लामो सम्पूर्ण उपचार खर्च कोषले व्यहोर्ने छ। सामाजिक सुरक्षाकोषमा सूचीकृत भई योगदान सुरु गरेको मितिबाट यो योजनामा सहभागी भएको मानिन्छ। योगदान गर्न छाडेपछिको हकमा भने यो योजना लागु हुँदैन।

यस योजनामा कोषले तोकेको अस्पतालमा उपचार गर्दाको खर्च अस्पताललाई नै भुक्तानी गर्ने व्यवस्था छ। सोबाहेकको अस्पतालमा उपचार गर्दाको हकमा भने औषधी तथा स्वास्थ्य सुरक्षा योजनामा उल्लेखित रकमको हदसम्मको रकम, काम गर्न असक्षम भएमा आधारभूत पारिश्रमिकको साठी प्रतिशत रकम योगदानकर्ता काममा नफर्केसम्म पाउने व्यवस्था छ। यदि स्थायी रूपमा नै काम गर्न नसक्ने भएमा आधारभूत

पारिश्रमिकको साठी प्रतिशत रकमलाई शत-प्रतिशत मानी असक्षमताका आधारमा आजीवन निवृत्तिभरण र स्थायी पूर्ण असक्षमता भएमा आधारभूत पारिश्रमिकको साठी प्रतिशत बराबरको रकम मासिक रूपमा निजले जीवित रहुञ्जेल निवृत्तिभरण पाउने व्यवस्था छ।

(ग) आश्रित परिवार सुरक्षा योजना

यसअन्तर्गत योगदानकर्ताको कुनै पनि कारणबाट मृत्यु भएमा आश्रित परिवारलाई प्राप्त हुने सुविधा पर्दछन्। मृत्यु भएका श्रमिकको पति वा पत्नीलाई योगदानकर्ताको अन्तिम आधारभूत पारिश्रमिकको साठी प्रतिशतका दरले निज जीवित रहेसम्म निवृत्तिभरण पाउने छन् तर योगदाकर्ताको पति वा पत्नीले अर्को विवाह गरेमा वा निजको वैकल्पिक रोजगार रहेको अवस्थामा भने यो सुविधा पाइने छैन। यस किसिमको सुविधा अविवाहितका हकमा मृतकको बाबु आमाले आजीवन रूपमा पाउने छन्। साथै सन्ततिलाई शैक्षिक वृत्तिअन्तर्गत एउटामात्र बच्चा भएमा अन्तिम आधारभूत पारिश्रमिकको ४० प्रतिशत र एकभन्दा बढी बच्चा भएमा ६० प्रतिशतले हुन आउने रकम २१ वर्ष नपुग्दासम्म प्राप्त गर्ने छन्।

(घ) वृद्ध अवस्था सुरक्षा योजना

यस योजनाअन्तर्गत कोषमा जम्मा भएको रकम र सोको प्रतिफल समेत एकमुष्ट पाउने व्यवस्था छ, जसमा अवकास सुविधा योजना वा निवृत्तिभरण सुविधा (पेन्सन) पर्दछन्। २०७६ असार मसान्त अगाडि श्रम सम्बन्ध रहेका श्रमिकहरूले निवृत्तिभरण र अवकाश सुविधा योजनामध्ये कुनै एउटा छनौट गर्न सक्ने छन् भने सोपछि श्रम सम्बन्धमा आएका श्रमिकहरूको हकमा भने पेन्सन सुविधा आकर्षित हुने छ। साठी वर्ष उमेर भएपछि यदि निवृत्तिभरण योजनामा सहभागी हुने भएमा लिखित निवेदन दिनुपर्ने छ। त्यसैगरी २०७६ श्रावणदेखि श्रम सम्बन्ध कायम भएका श्रमिकहरूले १५ वर्ष कोषमा योगदान गरेपछि स्वतः निवृत्तिभरण योजनामा सहभागी हुनुपर्ने छ। मासिक पेन्सन हिसाब गणना गर्दा कुल योगदान रकम र त्यसमा प्राप्त प्रतिफलसमेत जोडी हुन आउने रकमलाई १ सय ८० ले भाग गर्दा हुन आउने रकम बराबर मासिक पेन्सन पाउने र समय समयमा मूल्य वृद्धि हुने दर (Inflation) समेत समायोजन गर्ने व्यवस्था छ।

चुनौतीहरू

- वि.सं.२०७६ असारमा सम्पन्न आर्थिक गणना, २०७५अनुसार विभिन्न प्रतिष्ठानमा सक्रिय रूपमा संलग्न जनशक्तिमध्ये ६२ दशमलव ३ प्रतिशत पुरुष र ३७ दशमलव ७ प्रतिशत महिला गरी जम्मा ३२ लाखभन्दा बढी निजी क्षेत्रमा कार्यरत छन्। देशभर सञ्चालित प्रतिष्ठान ९ लाख २३ हजार ३ सय ५६ मध्ये ४ लाख ६२ हजार ६ सय ५ दर्ता भएका र ४ लाख ६० हजार ४ सय २२ दर्ता नभएका प्रतिष्ठान रहेका छन्। यिनै क्षेत्रका सम्पूर्ण प्रतिष्ठान र जनशक्तिलाई यस कोषमा आबद्ध गराई सङ्गठित क्षेत्रमा आइपर्नसक्ने जोखिमलाई समयमै

सम्बोधन गर्न योगदानमूलक सामाजिक सुरक्षा योजनामा ल्याउनु,

- योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा योजनालाई अनौपचारिक क्षेत्रमा समेत विस्तार गरी सर्वव्यापी बनाउँदै संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबिचको समन्वय र सहकार्यलाई प्रभावकारी बनाउन अन्तर-सरकार सूचना प्रणालीको विकास गर्नु,
- सामाजिक सुरक्षा योजनाको सफल कार्यान्वयन गर्नु।

योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा योजनाका आकर्षणहरू

यस योजनाका प्रमुख आकर्षण गर्भावस्था, सन्ततिवृत्ति, दुर्घटनाभिन्न समेटिएका अन्तर-विषयगत योजना, रोजगारदाता र श्रमिकको हित अनुकूलका मुख्य कार्ययोजना नै हुन्। रोजगारदाताले आवश्यक श्रमिक नपाउने समस्याबाट मुक्ति पाउनु, औषधी उपचार लगायतका सुविधा, कामको सुरक्षा, असल श्रम सम्बन्धको निर्माण गर्नु र श्रमिकले पाउने असीमित सुविधा यसका मूल आकर्षणका विषयहरू हुन्।

यस अन्तर्गत, निजी क्षेत्रमा कार्यरत श्रमिक/कर्मचारीहरू र रोजगारदाता/संस्थाहरूबिच न्यूनतम कार्य वातावरणका साथै न्यूनतम तलबमानसमेतको व्यवस्था श्रम ऐन, नियमावलीले गरेको छ। श्रम ऐन, २०७४ सरकार, रोजगारदाता प्रतिनिधि एवं श्रमिक प्रतिनिधिहरूबिच

दशकौं लामो संवाद र छलफलबाट भएको सम्झौताको दस्तावेज भएकाले नेपालको श्रमबजारलाई व्यवस्थित गर्न र श्रमिक तथा रोजगारदाताको सुरक्षा गर्न यसको सफल कार्यान्वयन नै वर्तमान अवस्थाको आवश्यकता हो।

विभिन्न कालखण्डमा विभिन्न प्रयोजनका लागि कोषहरूको स्थापना भएकोमा सामाजिक सुरक्षाकोष श्रमिकको सुरक्षा र आयको निरन्तरता व्यवस्थापन गर्ने कोष हो। यसले श्रमिकको जीवनमा आइपर्ने जन्मदेखि मृत्युसम्मका घटनामा आर्थिक र मनोवैज्ञानिक सहयोग र भरोसा प्रदान गर्दछ। कोषमा निजी सङ्गठित क्षेत्रका रोजगारदाता र योगदानकर्ताको सूचीकरण ऐनले नै अनिवार्य गरेको छ। कोषको सफल कार्यान्वयनका लागि सरकारका अतिरिक्त ILO, GIZ, DIFID लगायतका अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाहरूबाट प्राविधिक सहयोग प्राप्त भएको छ।

उपसंहार:

संस्थागत विकास, मानवीय स्रोतको उचित परिचालन, कार्यविधि पद्धति एवं प्रणालीगत विकासको चरणमा रहेको यस कोषमा बढ्दो चौतर्फी चासो, बढ्दो सूचीकरणको लहरले कार्यान्वयनमा सहजता हुँदै गएको छ। उत्पादनशील क्षेत्रमा गरेको लगानीको प्रतिफल लिने स्वयम् योगदानकर्ता नै हो भने उत्प्रेरित श्रमिकबाट हुने बहुपक्षीय फाइदाको लाभ योगदानकर्ता, रोजगारदाता र राष्ट्रको वृहत्तर हितका पक्षमा देखिन्छ।

सहलियतपूर्ण कर्जा : उत्पादन र रोजगारीको आधार

सी. ए. देवेन्द्ररमण खनाल*

सरकारले आर्थिक वर्ष २०७५/०७६ मा रोजगारी श्रृजना गर्ने र उत्पादनलाई वृद्धि गर्ने लक्ष्यका साथ सहलियतपूर्ण ब्याज कर्जा बैंक तथा वित्तीय संस्थामार्फत प्रवाह गरी स्वदेशमा नै रोजगारी सृजना गर्ने लक्ष्य सहित विभिन्न प्रकारका ७ शीर्षकअन्तर्गत कर्जा प्रवाह गर्ने नीति लिएको छ । महिला, दलित, विपन्न र सीमान्तकृत समुदायको जीवनस्तर उकास्न र २०७२ सालमा गएको महाभूकम्पबाट पीडितहरूलाई आवासको व्यवस्था गर्न यो नीतिगत व्यवस्था गरिएको हो । यसको कार्यान्वयनमा देखिएका केही समस्यालाई सम्बोधन गर्दै पुनः २०७६ कार्तिक २९ गते नेपाल सरकारले सहलियतपूर्ण कर्जामा थप दुई शीर्षकलाई समावेश गरी हाल ९ प्रकारका कर्जा शीर्षकअनुसार कर्जा प्रवाह गर्दै आएको छ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थामार्फत प्रवाह गरिने ब्याज अनुदानसहितको सहलियतपूर्ण कर्जामा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आधारदरमा +२% थप गरी महिला उद्यमी कर्जामा ६% ब्याज अनुदान र अन्य कर्जामा ५% ब्याज अनुदान प्राप्त गरी ब्याज गणना गर्ने गरी कर्जा प्रवाह गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । यसरी गरिएको व्यवस्थामा राष्ट्रिय बाणिज्य बैंकको आधारदर अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थामध्ये सबैभन्दा कम भएकाले यहाँ कर्जाका लागि ग्राहकहरूको भिड हुनु स्वाभाविक नै देखिन्छ । तथापि अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले पनि तल उल्लेखित सङ्ख्यामा सहलियतपूर्ण कर्जा आ.व. २०७६/०७७ भित्र लगानी गरिसक्नुपर्ने नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशन बै.वि.नि.वि/नीति/परिपत्र क ख ग ७/७६/७७ को मिति २०७६/०८/०८ बाट भएको छ ।

१. "क" वर्गको बैंक	५००
२. "ख" वर्गको विकास बैंक	२००
३ "ग" वर्गको	१००

हाल देशभर भएका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको सङ्ख्याको आधारमा हेर्ने हो भने कम्तीमा पनि तल उल्लेख गरेबमोजिमको न्यूनतम कर्जा लगानी गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

क्र.सं.	बैंक तथा वित्तीय संस्था	सङ्ख्या	न्यूनतम	जम्मा कर्जा सङ्ख्या
१.	बैंक	२७	५००	१३५००
२.	विकास बैंक	२९	२००	५८००
३.	वित्तीय संस्था	१८	१००	१८००
				२११००

यसरी हेर्ने हो भने एउटा कर्जा प्रवाहबाट कम्तीमा २ जना व्यक्तिले रोजगारीको अवसर प्राप्त गर्न सके भने कम्तीमा पनि ४२२०० थप रोजगारीको अवसर सृजना हुन जाने देखिन्छ भने अर्कातर्फ रोजगारीको अवसरका साथसाथै आमदानीमा वृद्धि तथा उत्पादनमा समेत वृद्धि भई आयात प्रतिस्थापन समेत हुने देखिन्छ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले प्रवाह गर्ने अनुदान सहितको सहलियतपूर्ण कर्जा निम्न प्रकृतिका छन् :

क्र.सं.	कर्जाको प्रकार	अनुदान अवधि	कर्जा रकम	ब्याजदर
१.	व्यावसायिक कृषि तथा पशुपन्छी कर्जा	५ वर्ष किस्ताबन्दीमा	रु. ५ करोडसम्म	(आधारदर+२%) -५%
२.	शिक्षित युवा स्वरोजगार	५ वर्ष किस्ताबन्दीमा	रु. ५ लाखसम्म	(आधारदर+२%) -५%
३.	विदेशबाट फर्केका युवा	५ वर्ष किस्ताबन्दीमा	रु. १० लाखसम्म	(आधारदर+२%) -५%
४.	महिला उद्यमशीलता कर्जा	५ वर्ष किस्ताबन्दीमा	रु. १५ लाखसम्म	(आधारदर+२%- ६%)
५.	दलित समुदाय व्यवसाय विकास	५ वर्ष किस्ताबन्दीमा	रु. १० लाखसम्म	(आधारदर+२%) -५%
६.	उच्च र प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा कर्जा	५ वर्ष किस्ताबन्दीमा	रु. ५ लाखसम्म	(आधारदर+२%) -५%
७.	भूकम्प पीडितको आवास कर्जा	५ वर्ष किस्ताबन्दीमा	रु. ३ रु. ३ लाखसम्म	(आधारदर+२%) -५%
८.	प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्बाट मान्यता प्राप्त संस्थाबाट लिइने तालिम	५ वर्ष किस्ताबन्दीमा	रु. २ लाखसम्म	(आधार दर +२%) -५%
९.	कपडा उद्योगलाई दिइने कर्जा	५ वर्ष किस्ताबन्दीमा	रु. ५ करोडसम्म	(आधार दर +२%) -५%

बढीमा ५ वर्षको भुक्तानी अवस्थामा यस्तो प्रकारको कर्जा रु. १० लाखभन्दा बढीको कृषि कर्जा परियोजना धितो रहने गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले व्यवसायको प्रकृतिअनुसार भुक्तानी अवधि तोक्न सक्ने छन् । यस्ता कर्जाको प्रकृति हेरी निर्णय गर्ने कार्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको नै हुने छ भने प्राप्त निवेदनको २१ दिनसम्ममा कारबाही टुड्याउनुपर्ने व्यवस्थासमेत गरेको छ । यसबाट देशमा उत्पादनमा वृद्धि, रोजगारीको सृजना सीमान्तकृत समुदायको आयस्तर एवं जीवनस्तरमा वृद्धि भई समृद्धिको आधार तय हुने छ ।

* उपकार्यकारी अधिकृत, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि.

हाम्रो देश प्राकृतिक रूपमा सम्पन्न छ। फरक फरक भूगोल हावापानी तथा तराई, पहाड र हिमालको आआफ्नै विशेषता भएको र सामाजिक एवं सांस्कृतिक रूपमा धनी भए पनि उपलब्ध स्रोतहरूको सही रूपमा परिचालन हुन नसकेका कारण आज हामी धेरै नेपाली गरिबीको रेखामुनि रहनु परेको छ। हावापानी, मौसम र भूगोलका सकारात्मक पक्ष रहँदाहुँदै पनि अवसरको खोजीका कारण बाध्य भएर धेरैजसो युवा जनशक्ति पलायन भई वैदेशिक रोजगारीमा मध्यपूर्व, मलेसिया, कोरिया, जापानलगायत अन्य खाडी मुलुकमा जानुपर्ने यथार्थ हामी माझ विद्यमान नै छ भने अर्कातर्फ अध्ययन गर्ने आकाङ्क्षासहित अवसरको खोजीमा अस्ट्रेलिया, बेलायत एवं अमेरिका जाने ठुलो तीक्ष्ण युवा शक्ति, जो अध्ययनको बहानामा अवसरको खोजी गर्दै विश्वमा प्रतिस्पर्धी हुन पलायन भएको छ। यी दुबै कारणबाट हामी भविष्यमा कसरी योग्य र सक्षम जनशक्तिको अभावबाट देशको विकास र समृद्धिलाई हासिल गर्दछौं भन्ने मूल प्रश्न उब्जिएको छ।

घर जग्गा, पैसा लगायत भौतिक वस्तुको प्राप्तिलाई हामी सुख र समृद्धिको आधार बनाउँछौं भने त्यो सोच हाम्रो क्षणिक हो। सम्पत्ति, सुख र समृद्धि भनेकै मानव संसाधन हो। भौतिक सम्पत्ति त मानवको आवश्यकताले सिर्जित चिजहरू मात्र हुन्। तसर्थ मानव संसाधनको उचित र सफल परिचालनबाट मात्र विकास र समृद्धि हासिल गर्न सकिन्छ। नेपाल सरकारले लिएको यस नीतिले त्यस्ता युवा शक्तिलाई स्वदेशमा नै काम गर्ने वातावरण सृजना गर्दछ र रोजगारीको अवसर साथै उत्पादन वृद्धिमा सहयोग पुऱ्याउँछ।

नेपाल सरकारले कृषि तथा पशुपन्छी कर्जामा मात्र ब्याज अनुदान दिने व्यवस्था ल्याई कार्यान्वयन गरिरहेकोमा वि.सं २०७५ सालमा थप अन्य शीर्षकमा पनि ब्याज अनुदानको व्यवस्था गरेको हो। हाल यसमा थप दुई प्रकारका कर्जामा ब्याज अनुदानसम्बन्धी व्यवस्था गरी अरू फराकिलो बनाइएको छ र यसको कार्यान्वयनमा देखिएका जटिलताहरूलाई अझ सहज र सरल तरिकाले समाधान गर्दै यस कार्यक्रमलाई व्यापक बनाई लक्षित उद्देश्य हासिल गर्न सरकारले यससम्बन्धी प्रष्ट कार्यनीति ल्याएको छ।

सहुलियतपूर्ण ब्याज अनुदानसहितको बैंकहरूले प्रवाह गरेको २०७६ असोज मसान्तसम्मको कर्जा विवरण

क्र.सं.	कर्जाको प्रकार	सङ्ख्या	रकम करोडमा
१.	व्यावसायिक कृषि तथा पशुपन्छी कर्जा	१८८०५	३८२०
२.	शिक्षित युवा स्वरोजगार	३५	२०.७५
३.	विदेशबाट फर्केका युवा	८०	५५.२७
४.	महिला उद्यमशीलता कर्जा	१३९५	१२०.७
५.	दलित समुदाय व्यवसाय विकास	१०४	५७.२१
६.	उच्च र प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा कर्जा	६५	१६.३४
७.	भूकम्प पीडितका लागि आवास कर्जा	१७५	३३.७५

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

गत वर्षभन्दा यो कर्जामा वृद्धि भए पनि यसमा अपेक्षा गरेबमोजिम लक्षित समुदायमा अझै पुग्न नसकेको, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले मागअनुसार कर्जा प्रवाह नगरेको र यसका उद्देश्य र लक्ष्यप्रति संवेदनशील हुन नसकेको सम्बन्धित निकायहरूको धारणा छ।

सहुलियतपूर्ण कर्जाको प्रभावकारी कार्यान्वयनले आयात र निर्यातबिचको खाडल कम गर्न सकिने, उत्पादन र आयमा वृद्धि हुने र आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र निर्माणका आधार तय हुने हुनाले यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन आवश्यक देखिन्छ। यससँग सम्बन्धित विभिन्न निकायहरू नेपाल सरकार, नेपाल राष्ट्र बैंक, बिमा कम्पनी, कर्जा सुरक्षण निगम तथा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको भूमिका आआफ्नो स्थानमा अहम् रहन्छ। समन्वयात्मक रूपमा कार्य गर्न सके यो देशको आर्थिक रूपान्तरणको कोसे ढुङ्गा सावित भई समृद्धिको आधार हुन सक्नेमा कुनै द्विविधा छैन। यसबाट दिगो र आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र निर्माण हुने छ।

यद्यपि बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट प्रदान गरिने सहूलियतपूर्ण कर्जा त्यति ठुलो रकमको नभए पनि यसबाट उद्यमी बन्ने आधार तय हुन्छ। यसबाट स्वरोजगार र थप केही रोजगारीका अवसर सिर्जना गर्न सकिने छ। प्रतिस्पर्धी बजारमा सुरुवातमा प्राप्त ब्याज अनुदानले अन्य व्यवसायसँग प्रतिस्पर्धा गर्न पनि मद्दत गर्दछ।

यसप्रकारको कर्जामा धितो सुरक्षण आवश्यक नभए पनि यसमा निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषबाट २५% सुरक्षण र बाँकी ७५% ने.रा.बैंकबाट कर्जा प्राप्त गरिन्छ। सम्पूर्ण कर्जा रकमलाई खाम्नेगरी बिमा गरिने भएकाले गरिने व्यवसायमा क्षति पुगेमा व्यवसायीलाई क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउने गरी बिमासमेतको व्यवस्था रहेको छ। यसर्थ यो कर्जा आफैमा सुरक्षित छ। यस्ता प्रकारका कर्जा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफै तथा ने.रा.बैंकले पनि नियमन, निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण गर्ने गर्दछ।

कार्यविधि बमोजिम कर्जा चुक्ता नगरेमा, अपचलन गरेमा कारबाही हुने र कर्जा वर्गीकरण तथा जोखिम व्यवस्थापन लगायतका विषयमा नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई जारी गरेको एकीकृत निर्देशनअनुसार हुने व्यवस्था गरेको छ। यस्ता कर्जा प्रवाहको रकमलाई विपन्न वर्ग कर्जामा प्रवाह गरेको कर्जामा गणना गर्ने, अनुदान स्वरूप आउने ब्याजलाई सोही अवधिको आम्दानी जनाउन पाउने र सरकार माथिको दाबी रकमलाई पुँजीकरण गणना गर्दा शून्य प्रतिशत जोखिमभार प्राप्त गर्न सकिने व्यवस्थासमेत गरिएको छ। यसबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई यस्तो कर्जा प्रवाह गर्दा सुरक्षण र आय दुबैमा कुनै समस्या देखिँदैन। तथापि कर्जाका ग्राहकहरूको सोच यस्ता कर्जा प्राप्त गर्नु आफ्नो अधिकार भएको र भविष्यमा यस्ता कर्जा विगतका समयमा सरकारले मिनाहा गरिदिए जस्तै मिनाहा पाउने सोच लिई बिना उद्देश्य एवं परियोजना कर्जा कसरी प्राप्त गर्न सकिन्छ भनी बैंक तथा वित्तीय संस्थामा धाउनु चाँहि विडम्बना नै मान्नुपर्दछ। हाल यस्ता कर्जामा लक्षित वर्गभन्दा पनि समाजमा रहेका अलि टाढाबाटाहरूको बाहुल्यता बढेको यथार्थ देख्न सकिन्छ। अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको तुलनामा रा.बा.बैंकले सहूलियतपूर्ण कर्जामा बढी नै लगानी गरेको छ।

सहुलियतपूर्ण कर्जामा राष्ट्रिय बाणिज्य बैंकको भूमिका

राष्ट्रिय बाणिज्य बैंक नेपाल सरकारको पूर्णस्वामित्व भएको बैंक हो । तसर्थ नेपाल सरकारले ल्याएका नीतिहरूलाई कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख दायित्व यसैमा रहेको छ । सहुलियतपूर्ण कर्जा प्रवाह गरी उत्पादनमा वृद्धि र रोजगारीको अवसरलाई वृद्धि गर्न यसले हदैसम्म महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दै आएको छ । यसको कार्यान्वयनका लागि हालसम्म बैंकले तल उल्लेखित गेबमोजिमका संस्थाहरूसँग समझदारी गरी कर्जा प्रवाहलाई अभ्यवस्थित र प्रभावकारी गर्ने गरी कार्य अगाडि बढाइरहेको छ ।

क्र.स.	संस्थाको नाम	MOU Signed Date	समयावधि
१.	राष्ट्रिय युवा परिषद	२०७६/०८/११	१ वर्ष
२.	हेफेर नेपाल (Heifer Nepal)	२०७६/०५/०४	२०७९/०४/०६
३.	ग्रामीण उद्यम तथा विप्रेषण आयोजना "समृद्धि"	२०७६/०४/२९	-
४.	दक्षिण एसियाली महिला विकास फोरम (SAWDF)	२०७६/०१/२५	५ वर्ष
५.	नेपाल घरेलु तथा साना उद्योग महासंघ	२०७६/०३/२६	१ वर्ष

हालसम्म राष्ट्रिय बाणिज्य बैंकले सहुलियतपूर्ण कर्जामा बिना धितो निम्नप्रकारको कर्जा प्रवाह गरेको छ

२०७६/०९/१६ सम्मको स्वीकृत सहुलियतपूर्ण कर्जा सङ्ख्या र रकम		
	कर्जा सङ्ख्या	रकम रु (हजारमा)
शिक्षित युवा स्वरोजगार कर्जा	२६	१५,३००
विदेशबाट फर्केका युवा परियोजना कर्जा	३५	२७,६००
महिला उद्यमशीलता कर्जा	६३५	५५८,९००
दलित समुदाय व्यवसाय विकास कर्जा	७२	४५,६५०
उच्च र प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा कर्जा	२३	९,६३०
भूकम्प पीडितको निजी आवास निर्माण कर्जा	७७	२२,६५०
व्यावसायिक कृषि तथा पशुपन्छी कर्जा (धितो बिना)	५८५०	७,९९५,०४६
जम्मा स्वीकृत कर्जा		७,८७५,३७६

बैंकका सबै २३८ वटै शाखामार्फत यसले सहुलियतपूर्ण कर्जा प्रवाह गरी राखेको छ । सहुलियतपूर्ण कर्जा कार्यक्रमलाई सोचेअनुसार अभ्यवस्थापन गरी गराउन नसक्नुका प्रमुख कारणहरू यस प्रकार रहेका छन् ।

(१) मानव संसाधनको अभाव: राष्ट्रिय बाणिज्य बैंकमा करिब थप

एक हजार जनशक्तिको तत्काल अभाव रहेको पाइन्छ । ठुलो मात्रामा कर्मचारीको अवकाश हुनु तथा आवश्यक जनशक्तिको परिपूर्ति विविध प्राविधिक कारणबाट परिपूर्ति हुन नसकेका कारण कतिपय शाखाहरूमा सामान्य बैंकिङ्ग कारोबारमात्र गर्न सकिएको छ भने अर्कोतर्फ गत आर्थिक वर्ष एवं यस आर्थिक वर्षमा बाँकी विभिन्न स्थानमा थप शाखा कार्यालयहरू खोल्नुपर्ने र उपलब्ध जनशक्तिको पनि थप व्यवस्थापन गर्नुपर्ने कारणले पनि योजनाअनुसारको कार्यक्रम गर्न सकिएको छैन ।

(२) सेवाग्राहीको अत्यधिक चाप (न्यून आधारदर भई कम ब्याजदर भएकाले) : रा.बा.बैंकको आधारदर अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाको आधारदरभन्दा ज्यादै नै कम भएबाट कम ब्याजदरमा कर्जा प्राप्त गर्न सकिने आकाङ्क्षाका साथै सबै सेवाग्राही यस बैंकमा नै आउने गर्दछन् । यसकारणले सेवाग्राहीको अत्यधिक चाप यस बैंकमा परेको छ । यसको निराकरणका लागि नीतिगत रूपमा नै नेपाल सरकार एवं नेपाल राष्ट्र बैंकले कर्जाको ब्याजदरलाई प्रतिस्पर्धी बनाउन बढी आधारदर भएका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई प्रदान गरिने सहुलियतपूर्ण ब्याज अनुदानको दर बढी कायम गर्न सके सरकारले लिएको लक्ष्य सहजै र सरल तरिकाले प्राप्त गर्न सकिने थियो ।

(३) कर्मचारीहरू एवं सेवाग्राहीको सोचमा परिवर्तन: स्वदेशमा उत्पादन वृद्धि र रोजगारीका अवसर सृजना हुने, यसबाट दीर्घकालमा अर्थतन्त्रमा सकारात्मक प्रभाव पर्न जाने र आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र तयार भई आय र जीवनस्तरका साथै सामाजिक इन्जिनियरिङ्गमा समेत ठुलो सकारात्मक असर पर्न जाने बारे कर्मचारीहरूको सोच पुन सकेको पाइँदैन । कर्मचारीहरूमा यो कर्जा धितो बिना नै प्रवाह गरिने भएकाले धेरै मात्रामा ढुबन् सक्ने र यसबाट आफ्नो व्यक्तिगत करियरमा समस्या हुने भन्ने नकारात्मक सोच रहेको पाइन्छ । यस्तो सोच हुनु पनि एक अर्थमा सही देखिन्छ, किनकि केही सेवाग्राहीहरूको आकाङ्क्षा नै जसरी नि यस्तो कर्जा प्राप्त गर्ने र यस्ता कर्जा भविष्यमा मिनाहा हुनसक्ने प्रबल सम्भावना रहन्छ भन्ने पूर्व धारणा व्यापक पाइन्छ । तसर्थ यस विषयमा नेपाल सरकार, नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था एवं सबै सरोकारवाला पक्षहरूले आम जनता एवं सबै पक्षहरूलाई बुझिने भाषामा यो अरू कर्जा सरह नै कर्जा भएको, कर्जा तिर्नु ऋणीको प्रमुख दायित्व रहने र कर्जा दुरुपयोग भएमा यो कर्जा सरकारी बाँकी सरह उठाइने छ भनी प्रष्टसँग सन्देश प्रवाह गर्नु आवश्यक छ ।

अन्त्यमा, यसको अनुगमन र निरीक्षणका लागि सम्बन्धित बैंक तथा वित्तीय संस्था, नेपाल राष्ट्र बैंक तथा नेपाल सरकारले उच्च प्राथमिकता दिई अनुगमन र मूल्याङ्कन प्रभावकारी ढङ्गबाट गर्न सकेमात्र यस्तो कर्जा प्रवाहबाट उत्पादनमा वृद्धि एवं रोजगारीका अवसरको सृजना भई आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र निर्माणमा कोसे ढुङ्गा सावित हुन सक्ने छ ।

सुनचाँदी धितो कर्जा : सकारात्मक पक्ष र वर्तमान अवस्था

प्रताप सुवेदी*

सुन

सुखको गहना, दुःखको खजना मानिने सुनलाई धातुहरूको राजा पनि भनिन्छ। पानीमा, आगोमा जता राखे पनि यसको गुणस्तरमा फरक नपर्ने तथा अन्य धातु जस्तै: सुन खिइने, सकिने हुँदैन। त्यसैले यसलाई धातुहरूमध्ये सबैभन्दा उत्तम धातु मानिन्छ। यसको प्राकृतिक नाम Aurum हो। संसारमा सर्वप्रथम इ.पू. ७०० मा ग्रीसमा स्वर्ण मुद्रा प्रचलनमा ल्याइएको पाइन्छ। विश्वव्यापी मान्यता र विशेष पहिचान भएकाले यसलाई मुद्रा, गहना, मूर्ति मात्र होइन, मुद्रा छपाइ गर्दा समेत धितो राखिन्छ। प्रायः सबै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले सुनचाँदी कर्जालाई आफ्नो प्रोडक्टको रूपमा लिएका छन्। पृथ्वीमा धेरै पाइने धातुमध्ये सुन ७३ औं नम्बरमा पर्ने गर्दछ भने सुनको तौलमा विश्वव्यापी रूपमा एकरूपता पाइन्छ। त्यसैगरी सुनको विश्वभर गुणस्तर मापन गर्ने इकाई क्यारेट हो। सुनको उच्चतम शुद्धता २४ क्यारेट हो, जसमा ९९.९९ प्रतिशत सुन हुन्छ। सुनलाई उच्चतम विश्वव्यापी रूपमा औंसमा नापिन्छ, एक औंसमा ३१.१० ग्राम हुन्छ। तर नेपालमा सुन तोलामा नाप्ने परम्परागत प्रचलन रहिआएको छ। प्रति १ तोलामा ११.६६४ ग्राम सुन हुन्छ।

चाँदी

सुन पछिको अर्को बहुमूल्य धातु चाँदी हो, जसलाई White Gold पनि भनेर चिनिन्छ। नेपाल भारतजस्ता देशहरूमा सुन लगाउन नसक्नेले विकल्पमा चाँदीको गहना रोज्ने गर्छन् भने कतिपयले सोखको रूपमा गहनाको लागि प्रयोग गर्दछन्। चाँदीको गहनाबाहेक विद्युतीय सामग्रीहरू, फोटोग्राफिक, फिल्म तथा चिकित्सा क्षेत्रमा पनि प्रयोग गरिन्छ। ल्याटिन भाषामा चाँदीको नाम हो Argentum हो, जसको अर्थ सेतो वा उज्यालो भन्ने हुन्छ। यसको तौल पनि विश्वव्यापी रूपमा औंसमा गर्ने भए तापनि नेपालमा सुनको जस्तै गरी तोलामा गरिन्छ, जसको गुणस्तर विश्वव्यापी रूपमा एउटै स्टान्डर्डमा हुने गर्दछ।

सुनचाँदीको नाप तौल तथा मूल्य

सुनचाँदीलाई अत्यन्त तरल सम्पत्ति र सर्व स्वीकार्य धातुको रूपमा लिइन्छ। रुपैयाँ, पैसाकै सद्दा वा सरह प्रयोग गर्न सकिने र यी धातुलाई समृद्धिको प्रतीकको रूपमा समेत लिने गरिन्छ। तर यसको मूल्य भने दैनिक रूपमा अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा हुने उतार चढावबाट निर्धारण हुने गर्दछ। नेपालमा सुनचाँदी व्यवसायी महासंघले दैनिक यसको मूल्य निर्धारण गर्ने भए पनि विश्वका प्रायः देशहरूमा कारोबार समयमा २/२ घण्टामा समेत मूल्य परिवर्तन गरी कारोबार गर्ने गरेको पनि पाइन्छ। सुनको मूल्यमा एकरूपता हुँदा पनि सुनचाँदी व्यवसायीहरूले

भने जर्ती, ज्याला आदि व्यवस्थाहरू बनाएर सुनको वास्तविक मूल्यभन्दा बढीमा सुनका गहना बिक्री गर्ने र आफूले खरिद गर्न पर्दा त्यसलाई कटाएर बिक्री गर्ने गरेको कारण वास्तविक उपभोक्ताहरू सुनको उपयोग गर्दा बढी मूल्य तिर्न बाध्य छन्। विदेशतिर कतिपय स्थानहरूमा भने मेसिनमार्फत गहना बनाउने भएकाले यो शोषणबाट केही हदसम्म मुक्त भएको देखिन्छ। सुनको शुद्धता २४, २२, १८, १४ र १२ क्यारेटमा उपलब्ध हुने गरे पनि २४ क्यारेटको सुन बढी उपयोगी र शुद्ध सुन मानिन्छ। नेपालमा सुनचाँदी तोलामा नाप गर्ने प्रचलन भए पनि यसको नाप गर्ने अन्य केही विधिहरू निम्न अनुसार छन् -

- १०० लाल = १ तोला = ११.६६४ ग्राम
- १/४ लाल = २९ मिलिग्राम
- १/२ लाल ५८ मिलिग्राम
- १ लाल = ११६ मिलिग्राम
- १० लाल = १ ग्राम १६६ मिलिग्राम
- अन्य।

नेपालमा सुनचाँदी व्यवसायी महासंघले सुनचाँदीको अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा आउने उतारचढाव समेतका आधारमा मूल्य निर्धारण गरी सम्बन्धित सुनचाँदी व्यवसायी संघमार्फत दैनिक रूपमा मूल्य निर्धारण गरी पठाउने गरेको पाइन्छ।

सुनचाँदीको गहना र जर्ती रसायनको प्रयोग

सुनचाँदीलाई कालीगढहरूले चाहेअनुसारको गहना, आभूषण मूर्ति वा अन्य प्रयोजनमा प्रयोग गर्न सक्दछन्। यसका लागि सुनका स-साना भागहरू वा खण्डहरू बनाई जोड्ने वा बुझाहरू बनाउनुपर्ने हुन्छ। यसका लागि साना भागहरू बनाउँदा टल्काउँदा, चम्काउँदा, जोड्दा सुनको केही भाग नजार्निंदो रूपमा खेर जान्छ, यसैलाई जर्ती भनिन्छ। यसको कुनै मापदण्ड नबनेकाले व्यवसायीहरूले स्वैच्छाले जर्ती र रसायनको मापदण्ड तोकेर ग्राहकसँग जर्ती ज्यालाको रूपमा असुल गरेको पाइन्छ। यसको मूल्य कति वा कसरी निर्धारण गर्ने हो भन्ने बारेमा कुनै वैज्ञानिक मापदण्ड बनेको देखिँदैन, जसका कारण उपभोक्ताले भनेजति जर्तीवापत्को मूल्य तिर्न बाध्य छन्।

सुनचाँदी धितो र बैंक कर्जा

बैंकहरूले तोकिएको सुनचाँदी निरीक्षकबाट जाँच वा मूल्याङ्कन गरी ग्राहकको एकाघर परिवारको वार्षिक आयसमेतको आधारमा मूल्याङ्कित सुनचाँदीको सामान्यतया ६०-७० प्रतिशत ननरिभल्विड प्रकृतिको कर्जाको Product को रूपमा सुनचाँदी कर्जा दिने गरेका छन्। यसमा प्राथमिक धितो सुरक्षण सुनचाँदी नै हुने र यसलाई थप

* प्रमुख कर्जा अधिकृत (उप महाप्रबन्धक), कृषि विकास बैंक लि.

सुरक्षित गराउन सहायक सुरक्षणको रूपमा व्यक्तिगत जमानत लिने गरेको पाइन्छ। यसको अवधि १ वर्षसम्मको राखिएको हुन्छ भने ग्राहकले ल्याएको सुनमा शङ्का लागेमा ग्राहकसँग अनुमति लिई घोटी, काटी, पोली आवश्यक परेमा Acid test समेत गर्न सकिन्छ। ग्राहकले धितो राख्न ल्याउने सुनचाँदीको बैङ्कको सम्बन्धित कर्मचारीहरूले विवरणहरू उल्लेख गरी नगद सरह बुझिलिन र तोकिएबमोजिम ढुकुटी दाखिला गर्ने एवं बिमासमेत गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ।

बैंक वित्तीय संस्थाले २४ क्यारेटको सुनलाई आधार बनाई मूल्याङ्कन गरी कर्जा दिने प्रचलन छ। सोभन्दा कम क्यारेट (गुणस्तर) को स्वीकार गर्नुपर्दा निश्चित आधारमा मूल्याङ्कन गर्न सकिने व्यवस्था गरेको पाइन्छ। सुनको गुणस्तर, तौल, बजार मूल्यसमेतको आधारमा बैंकले कायम गर्ने मूल्य, कटाउने मार्जिन र ग्राहकले पाउने कर्जा सुविधाको सीमा स्वीकृत गरी अल्पकालीन अवधिका लागि यस्तो कर्जा सुविधा उपलब्ध गराइन्छ। भुक्तानी मिति अगाडि नै सुनको मूल्यमा गिरावट आएमा बैंकले थप रकम भुक्तानी गर्न आग्रह (call) गर्न सक्दछ। त्यस्तो अवस्थामा ग्राहकले थप रकम भुक्तानी गर्नुपर्दछ।

सुनचाँदी कर्जाप्रति बैंकहरू सकारात्मक हुनाका कारणहरू

सुनचाँदी चल सम्पत्ति पनि हो। यसको ओसारपसार पनि सजिलो हुने, परम्परागत रूपमा बिहेवारी जस्ता कार्यमा प्रयोग गरिने भएकाले धनी, गरिब र मध्यम वर्गसँग केही न केही मात्रामा सुन हुने गरेको र सुखको गहना दुःखको खजना पनि मानिने भएकाले यसलाई बैंकहरूले सहज धितोको रूपमा स्वीकार गर्दछन्। जसको मुख्यकारण निम्न अनुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ -

- प्रमाणिक गुणस्तर
- संसारभर एकै प्रकारको मूल्य
- अत्यन्त तरल सम्पत्ति
- संसार भर सर्व स्वीकार्य
- बहुमूल्य धातु
- कम तौल बढी मूल्य
- गहना निर्माणमा प्रयोग हुने
- अन्तर्राष्ट्रिय मूल्यस्तर निर्धारणमा प्रयोग
- नरम र मुलायम
- धितो मूल्याङ्कन गर्न कुनै कठिनाई नहुने
- संसारभर एकै प्रकारको महत्त्व
- रुपैयाँ पैसाको सट्टा प्रयोग
- सजिलै स्वीकार गर्न सकिने
- अचल धितोभन्दा धेरै गुणा सजिलो
- सिक्का छपाई गर्न मिल्ने
- पैसा छपाइमा धितो राख्न सकिने
- खिया नलाम्ने, क्षय नहुने, नभाँचिने।

नेपालमा सुनचाँदी धितो कर्जाको वर्तमान अवस्था

नेपालमा सुनचाँदी धितो कर्जा बैंकहरूको पुरानो प्रोडक्ट पनि हो। प्रायः बाणिज्य बैंकहरूले यस प्रकारको कर्जालाई कार्यान्वयनमा ल्याएको पाइन्छ। माथि उल्लेखित कारणहरूले गर्दा पनि अरू अचल धितो लिई कारोबार गरिने कर्जाको तुलनामा छिटो, छरितो सरल, सजिलो, बैंकको कर्जा लागत पनि कम लाम्ने प्रकृतिको हुने हुँदा

यो लोकप्रिय रहेको छ। नेपालमा सुनचाँदी धितो कर्जाको वर्तमान अवस्था निम्नानुसार छ।

तालिका १

नेपालमा सुनचाँदी धितो कर्जा प्रवाहको अवस्था (रु. १० लाखमा) -

क्र.स.	विवरण	२०७६ कार्तिक मसान्त	२०७५ कार्तिक मसान्त
१.	कुल निक्षेप	३४४४८३६	२९५२५२.८
२.	कुल कर्जा	३०५१४४६	२६२२१९.१८
३.	सुनचाँदी धितो कर्जा	३६७९०	३३५४८.१६

उपर्युक्तानुसार २०७६ कार्तिक मसान्तसम्म नेपालको बैंकिङ क्षेत्रबाट कुल रु. ३० खर्ब ५१ अर्ब ४४ करोड ६० लाख कर्जा प्रवाह हुँदा सुनचाँदी धितो कर्जा रु. ३६ अर्ब ६९ करोड बराबर प्रवाह भएको देखिन्छ।

तालिका २

चालु आ.व.को चार महिनामा सुनचाँदी धितोमा प्रवाह भएको कर्जा (रु. १० लाखमा)

क्र. सं.	विवरण	बाणिज्य बैंक	विकास बैंक	फाइनान्स कम्पनी	कुल जम्मा
१.	निक्षेप	२९७४३४३	३९०४९२	७९००१	३४४४८३६
२.	कर्जा	२६४३१२९	३३६९७३	७१३४४	३०५१४४६
३.	सुनचाँदी धितो	३१५५६	४३०४	९३०	३६७९०

(स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक, २०७६ कार्तिक मसान्त)

उपर्युक्तानुसार हुँदा २०७६ कार्तिक मसान्तसम्म नेपाल राष्ट्र बैंकले प्रकाशन गरेको तथ्याङ्कको आधारमा कुल रु. ३० खर्ब ५१ अर्ब ४४ करोड ६० लाख बराबरको कर्जा बैंकिङ क्षेत्रबाट प्रवाह गर्दा बाणिज्य बैंकले रु. ३१ अर्ब ५५ करोड ६० लाख, विकास बैंकहरूबाट रु. ४ अर्ब ३० करोड ४ लाख र वित्त कम्पनीहरूबाट रु. ९३ करोड बराबर सुनचाँदी कर्जा प्रदान भई कुल रु. ३६ अर्ब ७९ करोड सुनचाँदी कर्जा प्रवाह भएको छ।

सुनचाँदी कर्जाबारे नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशन

नेपाल राष्ट्र बैंकको एकीकृत निर्देशन नं. २ बमोजिम देहायका सर्तहरू पुरा गरी सुनचाँदी कर्जा प्रदान गर्न सकिने व्यवस्था रहेको छ।

- (क) संस्थाको कर्जा नीति, विनियमावलीमा सुनचाँदी धितो लिई कर्जा प्रदान गर्न सकिने व्यवस्था भएको हुनुपर्ने।
- (ख) संस्थाले सुनचाँदीको कर्जा कारोबार गर्नु अगाडि आवश्यक सुरक्षा व्यवस्था, सुरक्षणको मूल्याङ्कन व्यवस्था, ढुकुटी बिमा तथा जाँचकी सम्बन्धी व्यवस्था गरेको हुनुपर्ने।
- (ग) बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले सुनचाँदी कर्जा प्रवाह गर्दा त्यस्तो ऋणीले धितो स्वरूप दिएको सुनचाँदी जाँच गरी सुनचाँदी कर्जा सुरक्षित भएको यकीन गरी मात्र कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने।
- (घ) यसरी कर्जा प्रदान गर्दा ऋणीले धितो स्वरूप दिएको सुन वा चाँदी एउटै थैलीमा रहेको हुनुपर्छ। कथकदाचित कुनै ऋणीले दिएको एकभन्दा बढी थैलीहरू वा एकभन्दा बढी थैलीहरू राखिएको एउटा थैली मात्र धितो राखी वा सुनचाँदीको परीक्षण

जाँच नगरी सुनचाँदी कर्जा प्रदान भएमा त्यस्तो कर्जामा सत् प्रतिशत कर्जा नोक्सानी व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

यसरी सुनचाँदी चल वस्तु भएको, लोकप्रिय, सर्व स्वीकार्य र बहुमूल्य धातु भएका कारण बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले सहज रूपमा यसलाई धितोको रूपमा स्वीकार गर्दछन् । धितो मूल्याङ्कन पनि छिटोछरितो गर्न सकिने र ग्राहकलाई समेत सरल एवं छिटोछरितो प्रकृयाद्वारा कर्जा लिई आफ्नो आवश्यकता पूरा गर्न सकिने अल्पकालीन प्रकृतिको कर्जा भएकाले यसको माग उच्च रहेको देखिन्छ । बैंकहरूले नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशनसमेतको पालना गर्दै सुनचाँदीको धितो बिमासमेत गर्ने र बिमा शुल्क ग्राहकबाट लिन पाउने समेत देखिँदा यो पूर्ण सुरक्षित, सरल एवं तत्काल कर्जा लिई खाँचो टार्न सकिने प्रकृतिको कर्जा हो । यदाकदा कमजोर आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली एवं कर्मचारीको हेलचक्र्याइँ र गलत नियतले काम भएका केही विषयहरूतर्फ सोचन बाध्य बनाएको छ । तथापि यसलाई सुरक्षित

ढङ्गको लगानी एवं उपयुक्त प्रकारको जोखिम व्यवस्थापनका कारण बैंक र कर्जाग्राही दुबैलाई भरपुर फाइदा पुग्ने हुँदा बैंकिङ् प्रोडक्टको रूपमा प्रायः सबै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले कार्यान्वयनमा ल्याएको पाइन्छ ।

सन्दर्भ सामाग्रीहरू

१. नेपाल राष्ट्र बैंक, एकीकृत निर्देशन, २०७६ ।
२. विभिन्न online खबरहरू, राष्ट्रिय दैनिक पत्रिकाहरू ।
३. बैंकिङ्ग व्यवस्थापन र कृषि विकास बैंक लि., प्रताप सुवेदी, उत्सव प्रकाशन, (तेश्रो संस्करण) काठमाडौँ ।
४. Introduction to gold & silver, www.sharptrader.com.
५. Guide to investing in gold & silver, protect your financial future, Michael Maloney wealth cycle press, USA.

नेपालमा विप्रेषण आप्रवाहको अवस्था र यसका प्रभावहरू

दीर्घबहादुर रावल*

विषय प्रवेश

विगत दुई दशक यता नेपालीहरूले वैदेशिक रोजगारमा गई त्यहाँबाट पठाउने विप्रेषण रकम नै गरिबी न्यूनीकरणको प्रमुख कारक, मुलुकको विदेशी मुद्रा सञ्चितिको प्रमुख स्रोत र अर्थतन्त्रको जीवनरेखाका रूपमा विकसित हुँदै आएको छ। यसैकारण कतिपयले नेपाली अर्थतन्त्रलाई विप्रेषण अर्थतन्त्रका रूपमा चर्चा गर्ने गरेको पाइन्छ। यसै सन्दर्भमा विप्रेषण आप्रवाहको अवस्था र यसले नेपाली अर्थतन्त्रका विविध क्षेत्रमा पारेको प्रभावको चर्चा यस लेखमा गर्ने प्रयास गरिएको छ।

विप्रेषणको अर्थ

बैंकिङ व्यवसायमा रेमिट्यान्सको शाब्दिक अर्थ एक ठाँउबाट अर्को ठाँउमा पैसा पठाउनु हो। रेमित शब्दको अर्थ पठाउनु भएकाले बैंकिङ व्यवसायमा चेक, ड्राफ्ट, टी.टी., वायर ट्रान्सफर, विद्युतीय माध्यमबाट पैसा पठाउनुलाई रेमिट्यान्स भनिन्छ। नेपालीमा रेमिट्यान्सलाई विप्रेषण भनिएकोमा विप्रेषणले वैदेशिक रोजगारमा गएका नेपालीहरूले विदेशमा कमाएर नेपालमा पठाएको रकमका रूपमा बुझ्ने गरिन्छ।

अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषको शोधनान्तर निर्देशिका, पाँचौ संस्करणका अनुसार विप्रेषण भन्नाले एउटा मुलुकको बासिन्दाले अर्को मुलुकमा गई आयआर्जन गरी आफ्नो मुलुकमा पठाएको रकमलाई बुझाउँछ। बासिन्दा भन्नाले सामान्यतः एक वर्षभन्दा लामो समयका लागि बसोबास गर्ने व्यक्तिलाई जनाउँछ। यसलाई छुट्याउने अन्य आधारहरू समेत रहेका छन्। बासिन्दालाई वर्गीकरण गर्ने कार्य जटिल भएकाले विश्व बैंकले विप्रेषणको विस्तारित परिभाषा गरेको छ, जसअनुसार विप्रेषणअन्तर्गत कामदारको विप्रेषण, कर्मचारीको पारिश्रमिक र पुँजीगत ट्रान्सफरलाई समेत समेटिन्छ।

अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोषको शोधनान्तर निर्देशिकाको पछिल्लो (छैटौँ) संस्करणअनुसार कुल विप्रेषणले व्यक्तिगत विप्रेषण र सामाजिक लाभलाई समेटेको छ। व्यक्तिगत विप्रेषणलाई नगद वा जिन्सीमा हुने व्यक्तिगत ट्रान्सफर, कर, सामाजिक योगदान, यातायात र यात्रा घटाइसकेपछिको कर्मचारीको पारिश्रमिक र घर परिवारबिच हुने पुँजीगत ट्रान्सफरको योगका रूपमा परिभाषित गरिएको छ। यसैगरी सामाजिक लाभले सामाजिक सुरक्षाकोष र पेन्सनकोषबाट भुक्तानी हुने रकम बुझाउँछ। निर्देशिकाले परिभाषालाई तालिकाबद्ध रूपमा समेत प्रस्तुत गरेको छ।

तालिका १ : कुल विप्रेषणका अवयवहरू

कुल विप्रेषण (क+ख+ग+घ)			
व्यक्तिगत विप्रेषण (क+ख+ग)			(घ)
(क) व्यक्तिगत ट्रान्सफर (चालु ट्रान्सफरको अंश)	(ख) कर्मचारीको पारिश्रमिक (करकट्टी, सामाजिक योगदान, यातायात र यात्राबाहेक)	(ग) घरपरिवारबिच हुने पुँजीगत ट्रान्सफर	(घ) सामाजिक लाभ

स्रोत : अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोषको शोधनान्तर निर्देशिका (नेपाली अनुवाद)

अन्तर्राष्ट्रिय विप्रेषणको अवस्था

विश्व बैंकले सन् २०१९ को अक्टुबरमा सार्वजनिक गरेको तथ्याङ्कअनुसार न्यून र मध्यम आय भएका मुलुकहरूमा सन् २०१९ मा विप्रेषण आप्रवाह ५५१ अमेरिकी डलर पुग्ने अनुमान रहेको छ, जुन अधिल्लो वर्षको तुलनामा ४.७ प्रतिशतले बढी हो। विप्रेषण आप्रवाहको वृद्धिदर भने सन् २०१८ को ८.७ प्रतिशतको तुलनामा सन् २०१९ मा कमजोर रहेको देखिन्छ। विप्रेषण आप्रवाहलाई प्रभाव पार्ने प्रमुख चक्रीय कारकहरूमध्ये गन्तव्य मुलुकको आर्थिक वृद्धि, पेट्रोलियम पदार्थको मूल्य र विनिमयदर नै प्रमुख रहेका छन्।

सन् २०१९ मा कुल विप्रेषण रकमका आधारमा विप्रेषण आय उच्च रहने मुलुकहरू भारत (८२.२ अर्ब अमेरिकी डलर), चीन (७०.३ अर्ब अमेरिकी डलर), मेक्सिको (३८.७ अर्ब अमेरिकी डलर), फिलिपिन्स (३५.१ अर्ब अमेरिकी डलर) र इजिप्ट (२६.४ अमेरिकी अर्ब डलर) रहने प्रक्षेपण गरिएको छ। यसैगरी विश्व बैंककै प्रक्षेपण अनुसार कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको अनुपातका आधारमा विप्रेषण आय उच्च रहने मुलुकहरूको सूचीमा टोङ्गा (३८.५ प्रतिशत), हाइटि (३४.३ प्रतिशत), नेपाल (२९.९ प्रतिशत), ताजकिस्तान (२९.७ प्रतिशत) र क्रिगिज गणतन्त्र (२९.६ प्रतिशत) रहेका छन्।

विप्रेषणको लागतका सम्बन्धमा विश्व बैंकको अध्ययनअनुसार सन् २०१९ मा न्यून र मध्यम आय भएका मुलुकहरूमा अमेरिकी डलर २०० पठाउँदा औसतमा ६.८ प्रतिशत लाग्ने गरेको छ। विप्रेषणको लागत दिगो विकास लक्ष्यले सन् २०३० सम्ममा ३ प्रतिशत पुऱ्याउने लक्ष्यको दोब्बरभन्दा बढी रहेको छ। यस्तो लागत भने विश्वव्यापी रूपमा सबैभन्दा कम दक्षिण एसियामा (५ प्रतिशतको हाराहारीमा) रहेको छ।

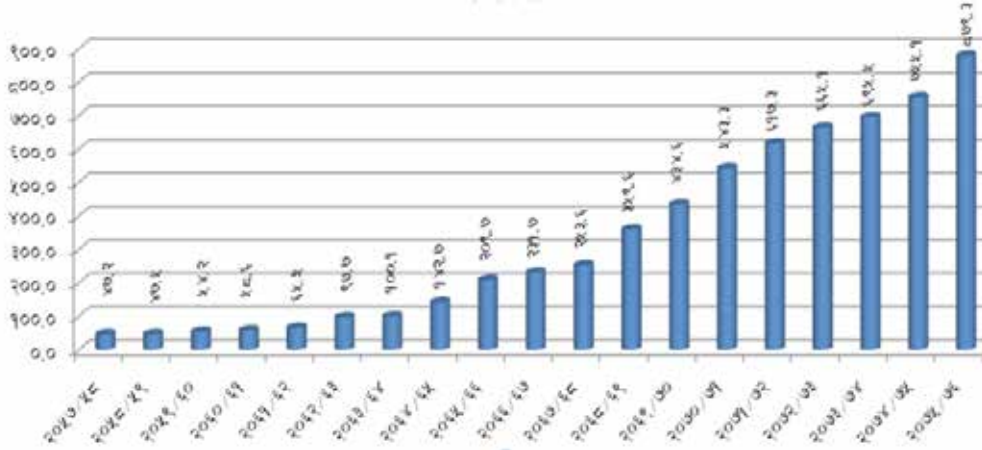
* निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

नेपालमा विप्रेषणको अवस्था

नेपाल राष्ट्र बैंकले प्रकाशन गरेको तथ्याङ्कअनुसार आर्थिक वर्ष २०५७/५८ मा रु. ४७ अर्ब रहेको विप्रेषण आप्रवाह आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा रु. ८७९ अर्ब पुगेको छ। वैदेशिक रोजगारीका लागि

नेपालले विश्वका ११० मुलुक खुला गरेको छ। यू.ए.ई., साउदी अरेबिया, कतार, मलेसिया, कुवेत लगायतका मुलुकहरूबाट नेपालीले पठाउँदै आएको विप्रेषणको रकम क्रमिक रूपले बढ्दै गएको तथ्याङ्क तलको बार चित्रले देखाउँछ -

चार्ट १ : नेपालमा विप्रेषण आप्रवाहको स्थिति (रु. अर्बमा)

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक, देशको वर्तमान आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति (आर्थिक वर्ष २०७५/७६ को वार्षिक तथ्याङ्कमा आधारित)

कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको अनुपातको रूपमा हेर्दा आर्थिक वर्ष २०५७/५८ मा १०.७ प्रतिशत रहेको विप्रेषण आप्रवाह आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा २५.४ प्रतिशत पुगेको छ। विप्रेषणलाई कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको अनुपातमा व्यक्त गर्दा नेपाल विश्वकै उच्च विप्रेषण आप्रवाह हुने पाँच मुलुकहरू भित्र पर्ने गर्दछ। विप्रेषण र कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको अनुपात तलको बार चार्टमा प्रस्तुत गरिएको छ -

चार्ट २ : कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग विप्रेषण आप्रवाहको अनुपात

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक, देशको वर्तमान आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति (आर्थिक वर्ष २०७५/७६ को वार्षिक तथ्याङ्कमा आधारित)

विप्रेषणका प्रभावहरू

विप्रेषण आप्रवाहमा आएको वृद्धिले अर्थतन्त्रमा विविध प्रकारका प्रभावहरू पार्ने गर्दछ। आर्थिक रूपले विपन्न र बेरोजगारीको समस्याबाट उम्किनका लागि विप्रेषणले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दै आएको छ। गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसङ्ख्या उच्च रहेको अवस्थामा गरिबी घटाउँदै यसको प्रभाव न्यूनीकरण गर्नसमेत विप्रेषणको ठुलो योगदान रहेको छ। विप्रेषणका आर्थिक सामाजिक प्रभावहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ -

(क) विप्रेषण आप्रवाहको वास्तविक क्षेत्रमा प्रभाव

वास्तविक क्षेत्रतर्फ विप्रेषणको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा प्रत्यक्ष

योगदान नरहेतापनि विप्रेषण आमदानी प्राप्त गर्ने घरपरिवारको आय, उपभोग, बचत, लगानीमा आउने विस्तारले समष्टिगत आयमा वृद्धि ल्याई अर्थतन्त्रमा सकारात्मक योगदान पुऱ्याउँछ। अर्कोतर्फ श्रम आफैमा उत्पादनको साधन भएकाले गन्तव्य मुलुकको उत्पादन बढ्ने तर श्रम बाहिरिने मुलुकमा कृषियोग्य जमिन बाँझै रहने, औद्योगिक तथा निर्माण क्षेत्रमा श्रमिकको अभाव हुने, ज्याला बढ्ने, आर्थिक रूपले सक्रिय जनशक्ति जति सबै बाहिरिने जस्ता नकारात्मक प्रभावहरू हुने गर्दछन्। वैदेशिक रोजगारमा जाने श्रमिकले विदेशबाट सीप, दक्षता र अनुभव सिकेर आफ्नो मुलुकमा त्यसको उपयोग गर्नसके अर्थतन्त्रमा सकारात्मक प्रभाव पर्दछ। विप्रेषण आप्रवाहको वास्तविक क्षेत्रमा पर्ने प्रभावहरू तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका २: विप्रेषण आप्रवाहको वास्तविक क्षेत्रमा प्रभाव

सकारात्मक प्रभावहरू	नकारात्मक प्रभावहरू
आम्दानी बढ्ने,	स्वदेशमै उत्पादन गर्न सकिने अवसर गुम्ने, जमिन बाँझो हुने, औद्योगिक कामदारको अभाव हुने, ज्यालादरमा वृद्धि हुने,
उपभोग बढ्ने,	उपभोगका लागि विदेशी वस्तुमा निर्भर हुनुपर्ने,
बचत/लगानी बढ्ने,	अनुत्पादक क्षेत्र आकर्षक बन्दै जाने,
समष्टिगत मागमा वृद्धि हुने,	मागअनुरूप आपूर्ति हुन नसक्दा मूल्यमा चाप पर्ने,
आर्थिक क्रियाकलापको विस्तार हुने,	प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता विकासमा कमी,
सीप आर्जन गरी फर्कदा मानवीय पुँजीको विकासमा योगदान ।	मानवीय पुँजी पलायन हुने (ब्रेन ड्रेन) ।

(ख) विप्रेषण आप्रवाहको मौद्रिक तथा वित्तीय क्षेत्रमा प्रभाव

मौद्रिक तथा वित्तीय क्षेत्रमा विप्रेषणले अर्थतन्त्रको मौद्रिकीकरण, वित्तीय सेवाको पहुँच विस्तार, निक्षेप तथा कर्जा वृद्धिमा सकारात्मक प्रभाव पारेको छ । अर्कोतर्फ दिगो एवं भरपर्दो स्रोतको अभावमा तरलता र ब्याजदर उतारचढावको स्थिति आउने, उपभोगमुखी र आयातमुखी कर्जाको माग बढ्ने, घरजग्गा लगायतका क्षेत्रमा कर्जाको विस्तार हुने र अनौपचारिक क्षेत्रको विकासले वित्तीय स्थायित्वमा चुनौती पैदा गर्ने जस्ता नकारात्मक प्रभाव विप्रेषणले पार्न सक्दछ । विप्रेषण आप्रवाहको मौद्रिक तथा वित्तीय क्षेत्रमा पर्ने प्रभावहरू तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ३: विप्रेषण आप्रवाहको मौद्रिक तथा वित्तीय क्षेत्रमा प्रभाव

सकारात्मक प्रभावहरू	नकारात्मक प्रभावहरू
बैंक निक्षेप/कर्जा बढ्ने,	दिगो र भरपर्दो स्रोतको अभाव, तरलता र ब्याजदर उतारचढावको स्थिति आउने,
वित्तीय सेवाको विस्तार सहज हुने,	उपभोगमुखी र आयातमुखी वस्तुमा आधारित वित्तीय सेवाको माग बढ्ने, घरकर्जाको माग बढ्ने,
अर्थतन्त्रको मौद्रिकीकरण बढ्ने ।	अनौपचारिक वित्तीय कारोवारको विकास हुन गई वित्तीय क्षेत्र स्थायित्वमा चुनौति थपिने ।

(ग) विप्रेषण आप्रवाहको सरकारी क्षेत्रमा प्रभाव

सरकारी क्षेत्रतर्फ विप्रेषणका कारण बढ्ने आर्थिक क्रियाकलापका कारण सरकारी राजस्वको दायरा विस्तार हुने, सरकारी खर्चका लागि ऋण उठाउन सक्ने आधार बलियो हुने जस्ता सकारात्मक प्रभावहरू रहन्छन् । अर्कोतर्फ साधनको उपयोग क्षमताभन्दा बढी स्रोत साधन भएको अवस्थामा साधनले अपेक्षित प्रतिफल हासिल गर्न नसक्ने, विनियोजन दक्षताको अभाव हुन सक्ने, आयातमुखी र उपभोगमुखी अर्थतन्त्रको विकास हुँदै जाने जस्ता नकारात्मक प्रभावहरू हुन सक्दछन् । विप्रेषण आप्रवाहको सरकारी क्षेत्रमा पर्ने प्रभाव तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ -

तालिका ४ : विप्रेषण आप्रवाहको सरकारी क्षेत्रमा प्रभाव

सकारात्मक प्रभावहरू	नकारात्मक प्रभावहरू
राजस्वको दायरा विस्तार हुने,	आयात र उपभोगमुखी गतिविधि नै राजस्व संकलनको आधार हुने,
सरकारी खर्चका लागि स्रोत बढ्ने,	स्रोत सङ्कलनअनुसार उपयोग क्षमतामा बढ्न नसक्दा स्रोतको प्रतिफल र प्रभावकारिता कम हुने ।
आन्तरिक रूपमै स्रोत साधन जुटाउन सकिने, राष्ट्र ऋण उठाउन पर्याप्त स्रोतको विकास हुने ।	

घ) विप्रेषण आप्रवाहको बाह्य क्षेत्रमा प्रभाव

बाह्य क्षेत्रमा विप्रेषणले खुद वैदेशिक सम्पत्तिमा वृद्धि ल्याउने, विदेशी विनिमय सञ्चित बढाउने, चालु खाता घाटा कम गरी समग्र शोधनान्तर स्थितिलाई सुधार गरी विनिमयदर स्थायित्व कायम गर्ने जस्ता सकारात्मक प्रभावहरू पार्दछ । अर्कोतर्फ प्राप्त विप्रेषणका कारण बढ्ने कुल मागअनुसार आपूर्ति गर्नका लागि आन्तरिक उत्पादनले धान्न नसक्दा आयात बढ्ने, व्यापार घाटा बढ्ने, शोधनान्तर असन्तुलनको स्थिति सिर्जना हुने जस्ता नकारात्मक प्रभावहरू रहन्छन् । साथै गन्तव्य मुलुकको आर्थिक अवस्थाको प्रभाव विप्रेषणमा पर्ने भएकाले यस्तो आय दिगो र भरपर्दो हुन नसक्ने हुँदा बाह्य क्षेत्र स्थायित्व कायम राख्ने कार्य चुनौतीपूर्ण बन्दै जान्छ । विप्रेषण आप्रवाहको बाह्य क्षेत्रमा पर्ने प्रभाव तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ५: विप्रेषण आप्रवाहको बाह्य क्षेत्रमा प्रभाव

सकारात्मक प्रभाव	नकारात्मक प्रभावहरू
खुद वैदेशिक सम्पत्ति र विदेशी मुद्रा सञ्चित बढ्ने,	आयात बढ्ने,
विनिमय दर स्थायित्व कायम राख्न सघाउ पुग्ने,	व्यापार घाटा बढ्ने,
चालु खाता र शोधनान्तर सन्तुलन कायम गर्न सघाउ पुग्ने ।	बाह्य क्षेत्र स्थायित्वमा दिगोपनको सुनिश्चितता हुन नसक्ने ।

(ङ) विप्रेषण आप्रवाहका सामाजिक प्रभावहरू

विप्रेषण आप्रवाहका सामाजिक प्रभावहरू पनि रहेका छन् । नेपालले गरिबी न्यूनीकरणमा हासिल गर्दै आएको सफलताको प्रमुख कारक विप्रेषण नै मानिन्छ । दिगो विकास लक्ष्यअन्तर्गत गरिबी निवारण गर्ने लक्ष्य हासिल गर्नका लागि विप्रेषणको ठुलो महत्त्व रहन्छ । स्वदेशमा रोजगारीको अवसर नभएको अवस्थामा वैदेशिक रोजगार र यसबाट प्राप्त हुने विप्रेषणले नै शिक्षा, स्वास्थ्य र रोजगारी लगायत नेपालीको जीवनस्तर सुधार गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । अर्कोतर्फ बसाइँसराई, अव्यवस्थित सहरीकरण, पारिवारिक विखण्डन, वैदेशिक रोजगारीमा हुने ठगीजस्ता नकारात्मक प्रभावहरूसमेत विप्रेषणले ल्याएको छ । परनिर्भरता, देखासिकी जीवनशैली र अलछीपनको विकास लगायतका नकारात्मक प्रभावहरूसमेत विप्रेषणले पार्ने गरेको छ । विप्रेषण आप्रवाहको सामाजिक क्षेत्रमा पर्ने प्रभाव तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ६: विप्रेषण आप्रवाहको सामाजिक प्रभाव

सकारात्मक प्रभावहरू	नकारात्मक प्रभावहरू
गरिबी र आय असमानता न्यूनीकरणमा योगदान पुग्ने,	अव्यवस्थित सहरीकरण, बसाइँसराई र परनिर्भरताको विकास हुँदै जाने,
गुणस्तरीय शिक्षा, स्वास्थ्यमा पहुँच बढ्ने,	सक्रियतामा कमी, परनिर्भर र अल्छीपना बढ्ने,
बेरोजगारी र यसले सिर्जना गर्ने समस्याको निकास हुने,	वैदेशिक रोजगारीमा हुने ठगी बढ्ने,
जीवनस्तरमा सुधार आउने ।	पारिवारिक विखण्डन र देखासिकी जीवनशैलीको विकास हुने ।

अन्तमा,

विगत दुई दशकयता विप्रेषण आप्रवाह नेपालका लागि महत्त्वपूर्ण जीवन रेखाका रूपमा सावित हुँदै आएको छ । नेपाली समाज र अर्थतन्त्रमा विप्रेषणले आफ्नो महत्त्व र अपरिहार्यता प्रमाणित गरिसकेको छ ।

यद्यपि विप्रेषणका सकारात्मक र नकारात्मक आर्थिक तथा सामाजिक प्रभावहरू रहँदै आएका छन् । नकारात्मक प्रभावहरूलाई न्यूनीकरण गर्दै विप्रेषणका सकारात्मक प्रभावहरूबाट लाभ लिनुपर्ने आवश्यकता रहेको छ । विप्रेषण आप्रवाह कै जगमा यसबाट अधिकतम लाभ लिँदै क्रमिक रूपले स्वाधीन अर्थतन्त्रको निर्माण गरी वैदेशिक रोजगारमा जानै पर्ने बाध्यात्मक स्थितिको अन्त्य गर्नुपर्ने चुनौती त छँदै छ ।

सन्दर्भ सामग्री :

नेपाल राष्ट्र बैंक, देशको वर्तमान आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति (आर्थिक वर्ष २०७५/७६ को वार्षिक तथ्याङ्कमा आधारित) ।
Balance of Payments and International Investment Position Manual Sixth Edition (BPM6), IMF
<http://blogs.worldbank.org/peoplemove/data-release-remittances-low-and-middle-income-countries-track-reach-551-billion-2019>

आर्थिक समृद्धिका आधार र चुनौतीहरू

हिमप्रसाद न्यौपाने*

पृष्ठभूमि

राष्ट्रिय योजना आयोगले १५ औं पञ्च वर्षीय योजनाको आधारपत्र सार्वजनिक गरी विस्तृत योजना तयार गरिरहेको छ । आधारपत्रमा नेपाललाई सन् २०२२ सम्ममा अतिकम विकसित देशबाट विकासशील देशमा स्तरोन्नती गर्ने, सन् २०३० सम्ममा दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्ने र मध्यम आय भएको मुलुकमा स्तरोन्नती हुने र सन् २०४३ अर्थात् वि.सं २१०० सम्ममा उच्च आय भएको मुलुकमा स्तरोन्नती हुने दीर्घकालीन खाका तयार गरिएको छ । यसका साथै **समृद्ध नेपाल सुखी नेपाली** भन्ने दीर्घकालीन लक्ष्य तय गरिएको छ । समृद्धिको सूचकका रूपमा उच्च आय भएको, मानव पुँजी निर्माण, आधुनिक पूर्वाधार, उत्पादन र उत्पादकत्वलाई आधार मानिएको छ । वर्ल्ड बैंक एटलस मेथड, २०१५ का अनुसार (सन् २०१६ मा रिभाइज गरिएको) अमेरिकी डलर १०२५ भन्दा कम भएको अर्थतन्त्रलाई लो इनकम, अमेरिकी डलर १,०२६- देखि ४,०३५- सम्म लोअर मिडिल इनकम, अमेरिकी डलर ४,०३६- देखि १२,४७५- सम्म अपर मिडिल इनकम र अमेरिकी डलर १२,४७५- भन्दा बढी आम्दानी भएको अर्थतन्त्रलाई उच्च आय भएको अर्थतन्त्रका रूपमा लिइएको छ । सन् २०१९ सम्ममा ४७ अर्थतन्त्र अतिकम विकसित अर्थतन्त्रको (LDCs) मान्यतामा रहेका छन् (अफ्रिकामा मात्र ३३ देशहरू छन्) र नेपाल सन् १९७१ देखि यो वर्गको अर्थतन्त्रको रूपमा रहिरहेको छ । हालको व्यवस्थाअनुसार विकासशील अर्थतन्त्रमा स्तरोन्नती हुन प्रतिव्यक्ति राष्ट्रिय आय अमेरिकी डलर १,२३०- (तोकिएको थ्रेसहोल्ड भन्दा २५ प्रतिशत बढी) भन्दा बढी पुग्नु पर्दछ । अर्थात् नेपालले विकासशील अर्थतन्त्रमा स्तरोन्नती हुन वि.सं. २०७४ असारको भन्दा २१८ डलर अर्थात् करिब २२ प्रतिशत प्रतिव्यक्ति राष्ट्रिय आय बढाउनुपर्ने हुन्छ । सन् २००८ मा प्रतिव्यक्ति राष्ट्रिय आय ४९७- अमेरिकी डलर रहेकोमा सन् २०१९ मा आइपुग्दा १,०४७- पुगेको छ । अर्थात् १० वर्षमा प्रतिव्यक्ति राष्ट्रिय आय करिब दोब्बर भएको छ । विकासशील मुलुकमा स्तरोन्नती हुन हरेक वर्ष ७ प्रतिशतको आर्थिक वृद्धि र प्रतिव्यक्ति आय वृद्धि गर्नुपर्ने देखिन्छ । यसबाहेक स्वदेशमै रोजगारीका अवसर सिर्जना गरी विदेशिएका करिब ६० लाख नेपालीलाई स्वदेशमै फिर्ता गरी आर्थिक उपार्जनमा सहभागी गराउने वातावरण तयार गर्नु, स्वास्थ्य र शिक्षाको गुणस्तर अभिवृद्धि, भौतिक पूर्वाधारको विकास, हाल २१.६ प्रतिशत निरपेक्ष गरिबीको रेखामुनी रहेका जनसङ्ख्यालाई घटाएर ४-५ प्रतिशतमा सीमित राख्नु पनि आवश्यक छ ।

विगतमा देखिएका समृद्धिका सपना

सन् २००० (वि.सं. २०५७) सम्ममा नेपालीको जीवनस्तर अन्य

एसियाली देशको जीवनस्तर सरह पुऱ्याउन तत्कालीन राजा वीरेन्द्रले वि.सं २०४२ मा १५ वर्षे दीर्घकालीन लक्ष्य सार्वजनिक गरेका थिए । यो लक्ष्य पुरा गर्न नसकिने यथार्थता मनन गरेर दुई वर्षपछि न्यूनतम आवश्यकता पुरा गर्ने योजनामा परिणत गरियो । २०४६ सालमा पञ्चायती व्यवस्थाको अन्त्य र बहुदलीय व्यवस्था अवलम्बन गरिए पश्चात् यो एजेण्डाको स्वामित्व कसैले लिएन, न त यसपछि यस्तो योजना नै तय गरियो । त्यो समयको एसियाली स्तरको जीवनस्तरको परिकल्पना सम्भवतः जापान वा सिङ्गापुरको जस्तो भनिएको हुनसक्छ; किनकि चीन त्यो बेलासम्म अनुकरण गर्न लायक अर्थतन्त्रमा गर्निँदैनथ्यो ।

सन् १९८५ (वि.सं. २०४२) मा नेपालीको प्रतिव्यक्ति आय करिब १५७- अमेरिकी डलरमात्र थियो, जब कि त्यसै समयमा जापानको प्रतिव्यक्ति आय ११,५८०- अमेरिकी डलर पुगिसकेको थियो । सन् १९६० देखि दोहोरो अङ्कको आर्थिक वृद्धि हासिल गरिरहेको जापानको प्रतिव्यक्ति आय प्रत्येक वर्ष करिब ५०० अमेरिकी डलरले बढ्दथ्यो । सिङ्गापुरले विकासको गति लिइसकेको थियो भने मलेसिया र चीन विकासको गतिमा तीव्रता दिँदै थिए । राजालाई पनि लाग्दथ्यो होला सबै प्रजाको एक घर होस्, खानलाई पर्याप्त अन्न होस् र न्यूनतम स्वास्थ्य सुविधा, शिक्षा, बाटोघाटो आदिको व्यवस्था होस् । सातौं योजना अवधिमा (२०४२-४७) नेपालमा गरिबी ४९ प्रतिशत थियो । मानिसलाई आवश्यक क्यालोरी पुरा गर्न दाल, भात, तरकारी र कहिलेकाहीँ मासु खान पुगे हुन्थ्यो नि, तर यसका लागि कति आम्दानी गर्नुपर्थ्यो भन्ने कुरा कसैबाट हिसाब गरेर मौसुफमा जाहेरी गराइएको थियो कि थिएन ।

छोटो समयमा समृद्धि हासिल गरेका केही देशहरू

चीनको चमत्कार

पचास वर्ष अघि अमेरिकामा बच्चालाई खानेकुरा खान मनाउन चीनमा बच्चाहरूले खान पाउँदैनन् भन्ने गरिन्थ्यो । अहिले परिस्थिति बदलिएको छ । चीन विश्वको आर्थिक वृद्धिको ड्राइभरको रूपमा रहेको छ । विश्वमा उत्पादन हुने एअर कण्डिसनरको ८० प्रतिशत, मोबाइल फोनको ७० प्रतिशत र जुताको ६० प्रतिशत उत्पादन चीनमा हुन्छ । विश्वको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको करिब १० प्रतिशत हिस्सा चीनको छ र जापान, जर्मनीजस्ता देशलाई पछि पाउँदा चीन विश्वमा दोस्रो ठुलो अर्थतन्त्रको रूपमा उदाएको छ । यसका अलावा चीन विश्वको सबैभन्दा ठुलो नवप्रवर्तन भएको अर्थतन्त्रको रूपमा रहेको छ । यो चमत्कार सन् १९७८ र पछि लिइएको आर्थिक सुधारको प्रतिफल हो । चीनको चमत्कारको पछि ठुलो जनसङ्ख्या, उत्पादनमा

*निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

कुशलता, पुँजीको परिचालन हो। सन् १९७८ पछि वार्षिक प्रतिव्यक्ति आय औसत ९ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ। चीनले एसिएन पुँजी विकास मोडल अपनाएको छ। चीनले अर्थतन्त्रलाई श्रम प्रधानबाट उत्पादनमूलक उद्योगतिर रूपान्तरण गरेको छ। जनसङ्ख्याको ठुलो भाग खेतीबारीबाट उद्योगतिर मोड्न सकेको छ। एसियाका समृद्ध देशहरू दक्षिण कोरिया र जापानभन्दा चीनले पनि अर्थतन्त्रलाई प्रविधि र सेवा क्षेत्र तर्फ रूपान्तरण गरिरहेको छ। सन् २०२० मा गरिबीको रेखामुनी रहेको जनसङ्ख्या नभएको घोषणा गर्ने तयारी गरिरहेको छ।

इथियोपिया : अफ्रिकाको चीन

सन् २००० सम्म इथियोपिया विश्वमा तेस्रो गरिब देशको रूपमा रहेको थियो। प्रतिव्यक्ति आय ६५०१- अमेरिकी डलरभन्दा कम र ५० प्रतिशतभन्दा बढी जनसङ्ख्या गरिबीको रेखामुनी रहेको थियो। सन् २००० देखि २०१६ सम्म तीव्र आर्थिक वृद्धि हासिल गर्ने तेस्रो अर्थतन्त्रमा पर्दछ। सन् २०१६ मा गरिबी घटेर २३.५ प्रतिशत रहेको छ। अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोषको प्रक्षेपण अनुसार आगामी ५ वर्षमा प्रतिव्यक्ति आयमा भारत र म्यान्मार पछि तेस्रो छिटो वृद्धि हुने मुलुकमा पर्ने छ। तीव्ररूपमा आर्थिक प्रगति हासिल गरिरहेको इथियोपियालाई अफ्रिकाको चीनको उपमा दिइएको छ।

रुवाण्डा : अफ्रिकाको सिङ्गापुर

अफ्रिकाको सिङ्गापुरको उपमा पाएको रुवाण्डा बिस वर्ष अधिसम्म गृह युद्धमा फसेको थियो। सन् २००० देखि २०१४ सम्म औसत ८ प्रतिशतको आर्थिक वृद्धि हासिल गरी सन् २००५ मा ५७ प्रतिशत रहेको गरिबी सन् २०१५ मा ३९ प्रतिशतमा ल्याउन सकेको छ। कृषिक्षेत्रको वृद्धिले समग्र अर्थतन्त्रलाई गतिशील बनाएको छ भने चिया र कफि यसका मुख्य ड्राइबर हुन्। यस अवाधिमा औसत उमेर दोब्बरले वृद्धि भएको छ।

विश्वमा उदाहरणीय आर्थिक विकास हासिल गरेका जापान, सिङ्गापुर, मलेसियाको कथा पुरानो भइसकेको छ। देशको नाम लिनै नाक खुम्च्याउने अवस्थाका देशहरू थोरै समयमा समृद्धिको दिशामा अघि बढेका छन्। भियतनाम, लाओस, बङ्गलादेश, श्रीलङ्का पनि तीव्र आर्थिक वृद्धि हुने देशहरूमा पर्दछन्।

नेपाल पनि विश्वमा अतिकम विकसित देशको सूचीमा रहेको छ। ठुलो गृहयुद्धमा नपरेको भए पनि अतिकम विकसित मुलुकमा रहिरहनुमा राजनीतिक रूपमा कसैलाई जिम्मेवार बनाउन सकिएला तर अब पनि कसैलाई सरापेर समृद्धि हासिल हुँदैन भन्ने कुरा चाहिँ मनन गर्ने पर्दछ। जनताको समृद्ध मुलुकको नागरिक बन्ने लालसा अझै कायम छ। हामीसँग उपलब्ध समय छोटो छ। समृद्धि हाम्रै पालामा भन्ने भनाई सान्दर्भिक छ; किनकी यो पुस्ताले समृद्धि हासिल गर्न सकेन भने पछि भन्नु कठिन हुने देखिन्छ। अवसरले सधैं हामीलाई पर्खेर बस्दैन।

नेपालमा समृद्धिको आधार

जनसाङ्ख्यिक लाभ

नेपालको औसत जनसङ्ख्या वृद्धिदर पछिल्लो दशकमा करिब १.३५ प्रतिशत रहेको थियो। काम गर्ने उमेरको जनसङ्ख्या (१५ वर्षदेखि ६४ वर्ष उमेरका) करिब ५९ प्रतिशत रहेको छ। युनिसेफ नेपालको अध्ययन Demographic Changes of Nepal का अनुसार नेपालले जनसाङ्ख्यिक लाभ करिब ३० वर्षसम्म मात्र पाउँन सक्दछ।

यस पछि उमेर बढ्दै गएको (ageing) समूहको जनसङ्ख्या बढी भई आश्रित जनसङ्ख्या धेरै हुन जाने छ। सन् १९९२ को आँकडाअनुसार करिब ५५ वर्षको जनसाङ्ख्यिक लाभ रहनेमा २६ वर्ष व्यतीत भइसकेको छ। बाँकी २९ वर्षको समय उपयोगी र त्यसपछि विस्तारै पाको उमेरको जनसङ्ख्या बढ्दै जाने र भर पर्ने जनसङ्ख्या पनि बढ्दै जाने छ। अहिलेको जापान, सिङ्गापुरमा जस्तै कम जनसङ्ख्याले धेरै जनसङ्ख्याको भरणपोषण गर्नुपर्ने छ। उदाहरणका लागि सन् २०१५ मा नेपालमा ११.१ जनाले एकजना पाको उमेरको व्यक्तिलाई भरणपोषण गर्दथ्यो भने सन् २०५० मा ५.६ जनाले एकजना पाको उमेरका व्यक्तिको भरणपोषण गर्नुपर्दछ। अर्थात् काम गर्ने जनसङ्ख्या कम हुने छ र भरणपोषण गर्नुपर्ने जनसङ्ख्या बढी हुने छ। सन् २०२८ मा नेपाल बुढ्यौली उमेर (कुल जनसङ्ख्यामा ७ प्रतिशतभन्दा बढी जनसङ्ख्या ६५ वर्षभन्दा बढी उमेर भएका) तर्फ र सन् २०४३ पछि पाको उमेर (कुल जनसङ्ख्यामा १४ प्रतिशतभन्दा बढी जनसङ्ख्या ६५ वर्षभन्दा बढी उमेर भएका) भएको समाजमा परिवर्तन हुने छ। आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्या बढी भएको समयमा बढीभन्दा बढी आर्थिक क्रियाकलापमा सहभागी गराई विकासलाई तीव्रता दिन आवश्यक छ। नेपालले जनसङ्ख्याबाट लिनसक्ने लाभको भण्डै आधा समय बितिसकेको छ। आगामी ३० वर्षको अवाधिमा आर्थिक विकासले फड्को मारिसक्नुपर्ने छ।

प्रचुर प्राकृतिक साधन

नेपाल जलस्रोतमा विश्वमा नै धनी मुलुकमध्येमा पर्दछ। उच्च हिमाली भेगबाट बग्ने नदीहरूबाट सालैभर विद्युत् निकाल्न सकिन्छ, स्वच्छ खानेपानी आपूर्ति गर्न र लाखौँ हेक्टर जमिनमा सिँचाई सुविधा विस्तार गरी कृषिमा क्रान्ति ल्याउन सकिन्छ। सन् १९६६ को एक अध्ययनका अनुसार नेपालमा ८३ हजार मे.वा. जलविद्युत् उत्पादन गर्न सकिन्छ। आर्थिक हिसाबले ४३ हजार मे.वा. उत्पादन सम्भाव्य भनिए तापनि अहिलेसम्मको प्राविधिक विकासले योभन्दा बढी उत्पादन सम्भावना रहेको प्राविधिकहरू बताउँछन्। यसमा जल सञ्चय गरेर विद्युत् निकाल्न सकिने क्षमताको हिसाब गरिएको छैन। भौगोलिक हिसाबले भारत र चीनजस्ता विशाल अर्थतन्त्रको बिचमा अवस्थित सानो मुलुकमा करिब १२० कि.मि. को दुरीभित्र भुमध्यरेखीय देखि ध्रुवीय हावापानी, वनस्पति, जङ्गली जनावर र पशुपक्षीको बासस्थान पाइन्छ। ७००० मिटरभन्दा बढी उचाइका ९० हिमाल रहेको, सर्वोच्च शिखर सगरमाथा अवस्थित देश नेपाल विश्वका उत्कृष्ट पर्यटकीय गन्तव्यमा पर्दछ। नेपालमा ६३ प्रकारका खनिज साधनहरूको प्रचूरता रहेको यकीन भइसकेको छ। खानी विभागले प्रकाशन गरेको पुस्तक **मिनरल रिसोर्सस अफ नेपाल**का अनुसार नेपालमा अबौँ टन सिमेन्टको कच्चा पदार्थ, प्रशस्त फलामको कच्चा पदार्थ, तामा, जिङ्क, कोबाल्ट, निकेल युरेनियम, लिथियमजस्ता धातु र लाइमस्टोन, फस्फोराइट, म्याग्नेसाइट, मिका, सिलिका, ग्राफाइट, बहुमूल्य पत्थरहरू, इन्धनमा कोइला, पेट्रोलियम (यद्यपि नेपालमा अन्वेषण नभइसकेको भए तापनि नेपालको समान भूधरातलमा रहेको पूर्वमा भारतको आसाम र पश्चिममा पाकिस्तानको पोतवार क्षेत्रमा पनि पाइने भएकाले नेपालमा पनि उच्च सम्भावना छ) पदार्थ रहेको छ। नेपालको कुल जमिनमध्ये १८ प्रतिशत जमिन खेतीका लागि उपयुक्त छ। सिँचाईको व्यवस्था गर्न सके सालैभर उत्पादन सम्भव छ। यसबाट देशको जनसङ्ख्यालाई खान मात्र होइन निर्यात गर्न पनि सकिने देखिन्छ। देशको ४० प्रतिशतभन्दा बढी क्षेत्रफल वनले ओगटेको छ।

आर्थिक विकासको रणनीति : आर्थिक पछौटेपनको सिद्धान्त

हावर्ड युनिभर्सिटीले प्रकाशित गरेको अलेक्जेन्डर प्रस्चेनक्रनको लेख इकोनोमिक व्याकवार्डनेस हिस्टोरिकल प्रस्पेक्टिभ अनुसार पहिले विकास नभएका कारण अहिले छिटो विकास गर्न सकिन्छ। युरोपले १०० वर्षमा गरेको प्रगति जापानले ४० वर्षमा, सिङ्गापुर, ताइवान, मलेसिया र चीनले २० वर्षमा नै हासिल गर्न सकेको र अझ पछिल्लो समय ब्राजिलको आर्थिक समुन्नतिलाई नियाल्ने हो भने कुनै पनि मुलुक आर्थिक विकासको मार्गमा अघि बढ्न कठिन छैन। विगतमा पुँजी र प्रविधिको एकाधिकार हुन्थ्यो र यसलाई सञ्चय गर्ने प्रवृत्ति रहन्थ्यो। उदारीकरण, निजीकरण र विश्वव्यापीकरणको फलस्वरूप ती साधनहरू लगानीको वातावरण भएमा जहाँ पनि उपलब्ध हुनसक्ने भएका छन्। सूचना प्रविधिको व्यापक प्रयोगले यसलाई अझ मलजल गरेको छ। उदाहरणका लागि भेरी बबई डाइभर्सनका लागि Tunnel Boring Machine को प्रयोग गरी निर्धारित समयभन्दा ३ वर्ष अघि नै टनेलको काम सम्पन्न गर्न सकियो। यसप्रकारका पूर्वाधार निर्माणमा होस् वा अन्य क्षेत्रमा विश्वमा विकास गरिएका उन्नत प्रविधिको उपयोग गरी विकास कार्यलाई तीव्रता दिन सकिन्छ।

भौगोलिक अवस्थिति : ठुला अर्थतन्त्रको बिचमा नेपाल

नेपाल क्षेत्रफलका हिसाबले विश्वका दुई ठुला मुलुकहरू, जनसङ्ख्याको हिसाबले पहिलो र दोस्रो ठुलो, आर्थिक रूपले दोस्रो र छैटौं ठुलो र तीव्र आर्थिक वृद्धि भइरहेको अर्थतन्त्रहरूको बिचमा अवस्थित छ। स्तरीय वस्तु तथा सेवाको उत्पादन गर्नसके बजारको अभाव देखिँदैन। चीन र भारतमा भइरहेको औद्योगिकीकरणलाई सहयोग गर्ने वस्तु उत्पादन गरेर निर्यात बढाउनुका साथै सेवा उत्पादन गर्न सकिने अवस्था छ। यसको लागि यी दुबै अर्थतन्त्रलाई जोड्ने यातायात सञ्जाल विस्तार र पूर्वाधारको विकास गर्न आवश्यक छ। सन् २०१८ मा करिब १८ करोड चिनियाँ नागरिक बाह्य देशमा भ्रमणको लागि गएको अनुमान छ। त्यस्तै करिब २ करोड ५० लाख भारतीय नागरिक बाह्य मुलुकको भ्रमण गर्दछन्। प्राकृतिक सुन्दरता, कम खर्चिलो, रहनसहन र संस्कृति पनि मिल्ने भएकाले उनीहरूलाई नेपालमा आकर्षित गर्न सकिन्छ। यी दुई देशबाट घुम्न जाने पर्यटकको २ प्रतिशतलाई मात्र नेपालमा आकर्षित गर्न सकिएमा ४० लाख पर्यटक नेपालमा ल्याउन सकिन्छ। छिमेकमा भइरहेको आर्थिक प्रगतिको फाइदा लिने गरी योजना तयार गर्न सके नेपाली अर्थतन्त्रले उचाइ लिन समय लामो देखिँदैन।

मित्रहरूको सद्भाव र विश्वव्यापी डायोस्पोरा

नेपाल विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय समुदायसँग राम्रो सम्बन्ध भएको मुलुक हो। सार्क, बिमस्टेक, युएन, अतिकम विकसित देश, विश्व व्यापार सङ्गठन, विश्व बैंक, अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोष, एसियाली विकास बैंक, एसियाली पूर्वाधार लगानी बैंकजस्ता बहुपक्षीय संस्थाहरूको सदस्य र ती संस्थाहरूमा सक्रिय रहेको छ। असंलग्न आन्दोलनमा आबद्ध नेपाल कसैको पक्षमा रहेको छैन र अझै पनि यही धारणामा प्रतिबद्ध छ। नेपालको द्विपक्षीय सम्बन्धतर्फ जापान, बेलायत, चीन, अमेरिका, युरोपियन देशहरू लगायत थुप्रै देशहरूसँग राम्रो सम्बन्ध रहेको छ। नेपालमा उचित वातावरण तयार गरी विकासको लागि आह्वान गरेमा मित्रराष्ट्र र निकायहरूबाट हुने सहयोगको राशि अवश्य बढ्ने छ। त्यस्तै विश्वका ७८ देशमा औपचारिकरूपमा गैरआवासीय नेपालीहरू

रहेका छन्। विगत लामो समयदेखि विभिन्न उद्यम व्यवसायमा संलग्न उनीहरूको आर्थिक हैसियत उच्च रहेको छ। उनीहरूको सीप, अनुभव र पुँजी स्वदेशको विकासमा परिचालन गराउन सकिन्छ। अहिले पनि गैरआवासीय नेपालीले पर्यटन, पूर्वाधार, शिक्षा, स्वास्थ्य लगायतका क्षेत्रमा लगानी गरिरहेका छन्। चीनले पनि सुरुमा हडकडमा रहेका चिनियाँ नागरिकहरूबाट लगानी आकर्षित गरी बाह्य लगानीको लागि उपयुक्त वातावरण बनाएको कुरा बिर्सनु हुन्न।

चुनौतीहरू

समृद्धिका लागि पर्याप्त लगानी

दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न र विकासशील अर्थतन्त्रमा स्तरोन्नतीको लागि वार्षिक ८ प्रतिशतभन्दा बढीको आर्थिक वृद्धि हासिल गर्नुपर्ने हुन्छ। सोबमोजिमको वृद्धि हासिल गर्न वार्षिक रूपमा १७ खर्ब लगानी गर्नुपर्ने हुन्छ। आर्थिक वर्ष २०७४/७५ मा १० खर्ब २५ अर्ब लगानी भएकोमा करिब २२ प्रतिशत (२ खर्ब ३३ अर्ब) सरकारी र ७८ प्रतिशत (७ खर्ब ९२ अर्ब) निजी क्षेत्रबाट लगानी भएको थियो। लक्षित आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न करिब रु.४ खर्ब सरकारी क्षेत्रबाट र १३ खर्ब निजी क्षेत्रबाट लगानी गर्नुपर्दछ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट वार्षिक रूपमा ४ खर्ब, बाह्य सहयोग र ऋण ३ खर्ब र अन्य क्षेत्रबाट ३-४ खर्ब लगानी गर्न सकिए पनि ५-६ खर्ब लगानी अपुग हुने अवस्था छ। वैदेशिक लगानी आकर्षित नगरी ती लक्ष्य हासिल गर्न सकिँदैन। वैदेशिक लगानीका लागि लगानीयोग्य वातावरण आवश्यक पर्दछ। वैदेशिक लगानी आकर्षित गर्न लागि Doing business, corruption perception index, competitive index सुधार गर्नु आवश्यक छ। यसका अलावा देशमा सुशासनमा उल्लेख्य सुधार गर्नुपर्ने अवस्था छ। विभिन्न अध्ययनहरूले भ्रष्टाचार र वैदेशिक लगानीको बिचमा विपरीत सम्बन्ध रहेको देखाएका छन्।

नेपालमा अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय केन्द्र : कार्यान्वयन नभएको उत्कृष्ट रणनीति

नेपालको तीव्र आर्थिक वृद्धिको लागि आवश्यक पर्ने ठुलो मात्राको लगानी गार्हस्थ्य बचतबाट मात्र सम्भव नहुने भएकाले स्विट्जरल्याण्ड, सिङ्गापुर, हडकड, मलेसिया आदि देशमा उल्लेख्य सफलता पाएको अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय केन्द्र (बोलिचालीको भाषामा अफसोर फाइनान्सियल सेन्टर) को स्थापना गर्ने सन् १९९५ मा तत्कालीन सरकारले घोषणा गरेको थियो। सम्भाव्यता अध्ययन गर्न र आवश्यक तयारीका लागि अमेरिकास्थित कोलिन एण्ड एसोसियट्सलाई अध्ययन गर्ने जिम्मा दिइएको थियो। परामर्शदाताले A Financial Future for Nepal प्रतिवेदन तयार गयो। प्रतिवेदनका अनुसार नेपालमा अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय केन्द्र स्थापना विभिन्न दृष्टिकोणबाट उपयुक्त देखियो। सन् १९९८ (वि.सं. २०५४) मा अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय कारोबार ऐन पनि पारित गरियो। घोषणा गरिएका सबै राम्रा कार्यक्रमहरू कहाँ कार्यान्वयन हुन्छन् र नेपालमा, त्यस्तै भयो। लगभग त्यसै समयमा अफसोर फाइनान्सियल सेन्टर सुरु गरेका मरिसस, क्यामन आइल्यान्ड, दुबईका वित्तीय केन्द्रले त्यहाँको अर्थतन्त्रलाई नयाँ उचाइमा लान सहयोग गरेका छन्। नेपाल भने विपरीत बाटोतिर लाग्यो।

राजनीतिक स्थिरता र वितरणमुखी कार्यक्रम

आवधिक निर्वाचनले लोकतन्त्र सुदृढ बनाउँछ। नेपालमा राजनीतिक अस्थिरताको कारण आर्थिक विकास हुन नसकेको भनिन्छ। देशमा गणतन्त्रको स्थापनापश्चात् १३ वर्षमा ११ वटा सरकार फेरिएका छन्। संविधान सभाबाट संविधान निर्माण भई संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको निर्वाचन सम्पन्न भई तीनै तहमा सरकार निर्माण भएका छन्। आगामी ५ वर्षसम्म स्थिर सरकारको म्यान्डेट जनताले दिएका छन् तर समृद्धिको यात्रा एक दुई निर्वाचनबाट मात्र सम्भव हुँदैन। लामो समयसम्म स्थिरता कायम भएन भने समृद्धिको सपना सपना मै सीमित हुने छ। जनतालाई वाचा गरेअनुसार सेवा प्रवाह हुन नसकेमा राजनीतिक स्थिरता खलबालिन जान्छ। राजनीतिक स्थिरताले सरकारको मात्र स्थिरता इङ्गित गर्दैन राजनीतिक दलले गरेका वाचा कतिको पुरा गर्दछन् र त्यो दिशामा उन्मुख छन् वा छैनन् भन्ने पनि हेरिन्छ। निर्वाचन अघि र पछि पनि जनताबिच लोकाप्रिय बन्ने नाउँमा उत्पादनका तुलनामा वितरणमा जोड दिने प्रतिस्पर्धा चल्ने गर्दछ। वितरण गर्नु अघि उत्पादनमा जोड दिन जरुरी छ। उत्पादनमा भन्दा वितरणमा जोड दिइयो भने मुलुक भनेजुयला जस्तै समस्यामा फस्ने जोखिम रहन्छ। सामाजिक सुरक्षा खर्च धान्न बढी कर लगाइयो भने लगानीको वातावरण खलबालिन सक्दछ।

रोजगारीको अवसर सिर्जना र विदेशिएका जनशक्ति फिर्ता गर्नु

विगत १० वर्षको औसत आर्थिक वृद्धि ४.३ प्रतिशत रहेको थियो। स्वदेशमा पर्याप्त रोजगारीको अभावमा दैनिक करिब १५०० युवा विदेशिने गरेका छन्। यद्यपि हालका दिनमा यो सङ्ख्या केही घटेको देखिन्छ। काम गर्ने उमेरका युवा विदेशिएका कारण खेतबारी बाँभै रही खाद्यान्न आयात गर्नु पर्ने अवस्थामा छ भने विदेशबाट प्राप्त विप्रेषणले आयात धानिएको छ। नेपालले आफ्नो जनसङ्ख्याबाट पाउनु पर्ने जनसाङ्ख्यिक लाभ अन्य देशले पाइरहेका छन्। स्वदेशमा नै रोजगारी सिर्जना गरी विदेशमा रहेका करिब ६० लाख जनतालाई राष्ट्र निर्माणमा लगाउनुका साथै परिवारसँग एकीकृत गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण रहेको छ।

विकास प्रशासनलाई प्रभावकारी बनाउनु

राज्यले तीव्र आर्थिक वृद्धिमार्फत आर्थिक समृद्धि हासिल गर्ने नीति अङ्गीकार गरेर मात्र पुग्दैन, त्यस्ता नीतिलाई कार्यक्रम र आयोजनामा रूपान्तरण गरी प्रभावकारी कार्यान्वयन गराउनुपर्दछ। नेपालमा आयोजनाहरूको कार्यान्वयन प्रभावकारी नभएको हामी सबैले महसुस गर्दै हो। सम्भाव्यता अध्ययन नभई, विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन नै तयार नभई बजेट विनियोजन गर्ने, समयमा टेन्डर नहुने, समयमै काम सम्पन्न नहुने, सम्पन्न भएका कामको पनि गुणस्तर नहुने कारणले हरेक आर्थिक वर्षमा विनियोजन गरिएको बजेट खर्च नहुने र खर्च भएको बजेट पनि उपलब्धमूलक देखिने गरेको छैन। यसका लागि विकास प्रशासन प्रभावकारी हुन आवश्यक छ। सुशासन कायम गरी पूर्वाधार विकास र आर्थिक वृद्धिलाई तीव्रता दिन विकास प्रशासनलाई प्रभावकारी बनाउने कार्य चुनौतीपूर्ण छ। चालिसको दशकको पूर्वार्द्धमा तत्कालीन राजा वीरेन्द्रको एसियाली स्तरको नेपालीको जीवनस्तर बनाउने सोच होस् वा अहिलेको विकासशील हुँदै विकसित अर्थतन्त्रमा रूपान्तरण हुने दीर्घकालीन लक्ष्य बिच केही समानता र केही असमानता छन्। राजामा कुनै बेला जागृत भएको ईच्छा र आवधिक निर्वाचनबाट निर्माण हुने सरकारको मूल्याङ्कन एकै तरिकाले गर्नु व्यावहारिक नहोला। फेरि हामीले प्राप्त गरेको जनसाङ्ख्यिक अवसरको करिब ४५ प्रतिशत समय गुमाइसकेका छौं। बाँकी समयमा केही गर्न सकेनौं भने आगामी पुस्ताले धिक्कार्ने छ। एकै पुस्तामा समृद्धि हासिल भएका उदाहरण प्रशस्त भेटिन्छन्। कुनै एक पुस्ताले मेहनत नगरे मुलुक बन्दैन भन्ने पाठ धेरै देशहरूबाट हामीले सिकेका छौं। चुनौती र जोखिम छन्, तिनलाई सामना गर्न सके नेपाल पनि छोटो समयमा विकास गरी सम्मानजनक अवस्थामा पुग्ने हैसियत राख्दछ। यसका लागि आन्तरिक स्रोतको उपयोग गर्दै विदेशी लगानी आकर्षित गर्न कुनै कसर बाँकी राख्नुहुँदैन। गरिबी र विपन्नताको दुश्चक्रमा स्वाधिनताको आवाज मधुरो हुन्छ। अतः गरिबी र पछौटेपनबाट छुटकारा पाउन सही प्रकारको नीति र योजना तय गरिनु आवश्यक छ। अहिलेको नेतृत्वलाई इतिहासले महत्त्वपूर्ण अवसर दिएको छ। अवसरको सही सदुपयोग गर्दै समृद्धिको यात्रामा समस्त नेपाली अघि बढ्न आवश्यक छ।

अर्थतन्त्रमा विप्रेषण : एक समीक्षा

राजनविक्रम थापा*

विषय प्रवेश

कुनै एक देशबाट अन्यत्र मुलुकमा गई आर्जन गरेको धनराशी स्वदेशमा पठाइन्छ भने त्यस्तो रकमलाई नै विप्रेषण (रेमिट्यान्स) भनिन्छ। विश्वका धेरै मुलुकहरूको विदेशी मुद्रा आर्जनको मुख्य स्रोत विप्रेषण रहेको देखिन्छ। कुनै पनि मुलुकको दिगो आर्थिक विकासका लागि अर्थव्यवस्थामा विद्यमान उत्पादनका प्रमुख साधनहरू (जमिन, पुँजी, श्रम, उद्यमशीलता) को आर्दशतम उपयोग हुनु पर्दछ। प्रसिद्ध अर्थशास्त्री हिकसर ओलिनको Factors endowment Theory¹ ले पनि उपलब्ध उत्पादनका साधनहरूलाई तुलनात्मक लाभका हिसाबले उपयोग गर्ने विषयमा वकालत गरेको देखिन्छ। तर विकासोन्मुख मुलुकका लागि पुँजी, सीप र प्रविधि जस्ता तत्त्वहरूको जहिले पनि अभाव नै रहन्छ, जसका कारण वस्तु तथा सेवाको उत्पादन गरी विश्व बजारमा प्रतिस्पर्धामा प्रवेश गर्न नै कठिन हुन्छ। यस्तो अवस्थामा देशले उपलब्ध जनशक्ति वा श्रम नै कोरा रूपमा बिक्री गर्ने अवस्था सृजना हुन्छ। अतः आजको विश्वव्यापीकरणको जमानामा कुनै पनि मुलुकले तुलनात्मक लाभको क्षेत्र पहिचान गरी उत्पादनका साधनहरूलाई परिचालन गर्न सक्ने भएकाले विश्व बजारमा श्रमको खरिद बिक्री सहज भएको हो। यसरी अन्य मुलुकमा गई श्रम बिक्री गरेर प्राप्त हुने रकम नै विप्रेषण हो।

स्वदेशमा रोजगारीको सजिलै पहुँच नहुँदा खेर गइरहेको जनशक्तिको उपयोग हुनु सकारात्मक मानिए तापनि अन्यत्र कमाएर ल्याएको रकम खर्च गर्ने आदत र स्वदेशमा पूर्वाधारको विकास तथा उत्पादन बन्द हुने अवस्थाले पार्ने दीर्घकालीन असर सधैं चिन्ताको विषय बन्ने गरेको छ। विकासशील मुलुकहरूले विदेशी मुद्राको आर्जन गर्नसक्ने सहज माध्यम विप्रेषण भएकाले त्यस्ता मुलुकहरूमा यसलाई अर्थतन्त्रको जीवनरक्त पनि मानिन्छ। विश्व बैंकको पछिल्लो प्रतिवेदनअनुसार नेपालबाट बाहिर गई काम गर्ने कामदारहरूले सन् २०१८ मा ८.१ अर्ब अमेरिकी डलर स्वदेश पठाएर विश्वको विप्रेषण प्राप्त गर्ने मुलुकमा नेपाल १९ औँ स्थानमा रहेको देखिन्छ। सोही प्रतिवेदनअनुसार विश्वका २० तुला विप्रेषण प्राप्त गर्ने मुलुकहरूमा नेपालसहित दक्षिण एसियाका ५ वटा मुलुक परेको देखिन्छ। विप्रेषण प्राप्त गर्ने मुलुकहरूमा भारत विश्व कै प्रथम स्थानमा परेको छ। नेपालजस्ता तुलो व्यापार घाटामा रहेका मुलुकहरूका लागि विप्रेषण अर्थतन्त्रमा बाह्य सन्तुलन कायम गर्ने प्रमुख तत्त्वको रूपमा समेत रहेको हुन्छ।

नेपालको सन्दर्भमा विप्रेषणको पृष्ठभूमि

विश्वव्यापीकरणको युगमा कुनै एक मुलुकका नागरिकले अन्य मुलुकमा गई आफ्नो ज्ञान र क्षमताका आधारमा रोजगारीमा संलग्न भएर आय आर्जन गर्नु सामान्य कुरा मानिन्छ। नेपालको सन्दर्भमा

सन् १९८० को दशकदेखि अङ्गीकार गरेको आर्थिक उदारीकरणको नीतिसँगै नेपालबाट रोजगारीका लागि बाहिरिनेको सङ्ख्यामा पनि वृद्धि हुँदै गयो। यसका अतिरिक्त देशमा छोटो समयमा हुने राजनीतिक उतारचढाव र कमजोर रोजगारीको अवस्थाले नेपालबाट अन्य मुलुकमा जनशक्ति विदेशिने क्रम पनि बढ्यो, जसको फलस्वरूप नेपाली नागरिकले प्रवासमा गई आर्जन गरेर स्वदेशमा पठाउने रकमको परिमाणमा पनि उल्लेख्य रूपमा वृद्धि हुन थाल्यो। वि.सं. २०४७ मा नेपालको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा विप्रेषणको अंश केबल १.७४ प्रतिशतमात्र रहेको थियो। यति बेलासम्म नेपालबाट भारतीय सेनामा काम गर्ने सिपाहीहरूले पठाएको रकम नै विप्रेषणको मुख्य अंश रहने गर्दथ्यो। आर्थिक वर्ष २०५०/५१ सम्ममा श्रम स्वीकृति लिएर वैदेशिक रोजगारीमा जाने नेपालीहरूको सङ्ख्या ३,६०५ मात्र रहेको थियो। तर नेपालबाट खाडी मुलुक लगायत अन्य मुलुकमा काम गर्न कामदार जाने प्रचलन बढेसँगै सन् २०५५/५६ मा आइपुग्दा औपचारिक माध्यमबाट स्वदेशमा भित्रिएको रकम नै कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको १० प्रतिशत नाघिसकेको थियो। अर्थतन्त्रका विभिन्न महत्त्वपूर्ण परिसूचकहरूमध्ये विप्रेषण पनि एक हो।

नेपालमा विप्रेषणको पछिल्लो अवस्था

पछिल्लो पाँचवर्षको विप्रेषणको तथ्याङ्कलाई केलाउँदा विदेशबाट नेपाल भित्रिने विप्रेषण रकमको परिमाण नघटे पनि वृद्धिदरमा भने सङ्कुचन हुँदै आएको देखिन्छ। वि.सं. २०७२ र ०७३ असारमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादन करिब तिस प्रतिशत नाघिसकेको विप्रेषणको हिस्सा पछिल्लो तीन वर्षमा कम हुँदै गएको देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा विप्रेषण आप्रवाह अधिल्लो वर्षको तुलनामा १६.५ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ८७९ अर्ब २७ करोड पुगे पनि अमेरिकी डलरमा भने विप्रेषण आप्रवाह ७.८ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ। चालु आर्थिक वर्षको अधिल्लो चार महिनाको तथ्याङ्कको आधारमा हेर्दा त भन्नु विप्रेषणको रकममा नै गिरावट आएको देखिन्छ। वि.सं. २०७६ कार्तिकसम्मको अवधिमा विप्रेषण आप्रवाह २.३ प्रतिशतले घटी रु. ३०४ अर्ब ९७ करोड कायम रहेको छ। नेपालबाट श्रम स्वीकृति लिएर रोजगारीमा जानेहरूको सङ्ख्या ४३ लाख ६५ हजार पुगेको छ। विदेशमा रहेका कामदारमध्ये सबैभन्दा बढी मलेसियामा ३० प्रतिशत, कतारमा २७ प्रतिशत र साउदी अरबमा २० प्रतिशत गरी भण्डै अंसि प्रतिशत नेपाली कामदार ३ मुलुकमा मात्र रहेको देखिन्छ। विप्रेषणका माध्यमबाट नेपालको अर्थतन्त्रलाई लामो समयसम्म टेवा पुगेको कुरालाई स्वीकार्दा स्वीकार्दै पनि विप्रेषणका कारण अर्थतन्त्र परजीवी हुँदै गएको, स्वदेशमा उत्पादन बढाउन सक्ने वातावरण र सम्भावना हुँदाहुँदै श्रमशक्ति रोक्न नसकिएको, सामाजिक एवम् सांस्कृतिक विकृति र विचलन बढ्दै गएको, देशप्रेम र राष्ट्रियता लोप

* निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

1 In economics a country's factor endowment is commonly understood as the amount of land, labor, capital, and entrepreneurship that a country possesses and can exploit for manufacturing.

हुँदै गएको जस्ता तत्वहरूलाई नजरअन्दाज गर्न पनि सकिँदैन । अर्कोतर्फ विदेशमा कामको सिलसिलामा मृत्युवरण गर्नेहरूको सङ्ख्या औसत वार्षिक ८०० जनाभन्दा बढी पुगिसकेको कहानी लाग्दो अवस्था तलको तथ्याङ्कले पनि पुष्टि गर्दछ ।

आर्थिक वर्ष	पुरुष	महिला	जम्मा	सहायता रकम (रु. करोडमा)
२०७०/७१	८५३	२४	८७७	१२
२०७१/७२	१०००	६	१००६	२२
२०७२/७३	७९२	२४	८१६	२२
२०७३/७४	७३८	१८	७५६	२२
२०७४/७५	८०१	२०	८२१	४६
२०७५/७६ पहिलो आठ महिना	४८९	१५	५०४	३३

स्रोत: आर्थिक सर्वेक्षण २०७५।७६

अभ्र यो आँकडामा आफूखुसी श्रम स्वीकृति नलिई पलायन हुने, अवैध माध्यम र बाटो प्रयोग गरी ज्यानको बाजी लगाएर विदेश जाने सङ्ख्या समावेश भएको छैन । अध्ययनका लागि भनी विदेशिए पनि जोखिमपूर्ण श्रम र सङ्घर्षका क्रममा पिल्सिएकाहरूको छुट्टै व्यथा छ । त्यस्तै विदेश जाने क्रममा दलालको फन्दामा फस्ने र रकम गुमाउने जस्ता विकृति बढिरहेका छन् । घरका मूल मानिस नै विदेशमा गई लामो समयसम्म रोजगार गर्नु पर्दाका सामाजिक र सांस्कृतिक असरको मूल्य मौद्रिक रूपमा व्यक्त गर्नसमेत नसकिने अवस्था रहेको छ ।

विप्रेषणप्रतिको भ्रम र वास्तविकता

विगत दुई दशकको अवधिमा विप्रेषणको योगदान नेपाली अर्थतन्त्रमा निकै महत्त्वपूर्ण रहेको तथ्यलाई नकार्न पनि सकिँदैन । विप्रेषणले नेपालको अर्थतन्त्रमा पारेको सकारात्मक तथा नकारात्मक प्रभावको पाटोका बारेमा अलग्गै अध्ययन र बहस हुन सक्छ । यद्यपि हालसम्म पनि नेपालको अर्थतन्त्रमा विप्रेषणको विकल्प नै छैन । विदेशबाट रकम नआउने हो भने नेपालीको जनजीवन निकै कष्टकर हुन्छ भन्ने

विद्यमान आर्थिक परिसूचक

क्र.सं.	परिसूचक	इकाई	२०७२ आषाढ	२०७३ आषाढ	२०७४ आषाढ	२०७५ आषाढ	२०७६ आषाढ
१	कुल गार्हस्थ्य उत्पादन	रु. अर्बमा	२१३०	२२५३	२६७४	३०३१	३४६४
२	विप्रेषणको रकम	रु. अर्बमा	६१७	६६५	६९६	७५५	८९७
३	कुल वस्तु आयात रकम	रु. अर्बमा	७७५	७७४	९९०	१२४३	१४२९
४	कुल वस्तु निर्यात रकम	रु. अर्बमा	८५	७०	७३	८२	९४
५	व्यापारघाटा	रु. अर्बमा	६९०	७०४	७१७	११६१	१३३६
६	पर्यटन आय	रु. अर्बमा	५३	४९	५९	६७	७८
७	आर्थिक वृद्धिदर	प्रतिशत	११	२	३१	२७	१५
८	विप्रेषणको वृद्धिदर	प्रतिशत	१४	८	५	९	१९
९	विप्रेषण र जीडीपी अनुपात	प्रतिशत	२९	३०	२६	२५	२६
१०	व्यापारघाटा र जीडीपी अनुपात	प्रतिशत	३२	३१	२४	२८	३९
११	विदेशी विनिमय सञ्चिति	रु. अर्बमा	८२४	१०३९	१०७९	११०३	१०५३
१२	प्रतिव्यक्ति आय डलरमा	यूएस डलर	७६६	७४८	८७७	९९८	१०३४

स्रोत : आर्थिक सर्वेक्षण, २०७५।७६

पछिल्लो तीन वर्षको आर्थिक वृद्धिदर आशा लाग्दो सङ्केत बनेको छ । दुई दशकसम्म आर्थिक वृद्धिदर नगण्य रहेको मुलुक पछिल्लो तीन वर्षमा औसत ८ प्रतिशतको लक्ष्यसहित कम्तीमा छ प्रतिशत वृद्धिदर कायम गर्दै अघि बढेको छ । सरकारले चालु वर्षमा आर्थिक वृद्धिदर ८.५ प्रतिशत प्रक्षेपण गरेको छ भने सामाजिक सुरक्षा

किसिमको आमधारणा विकसित हुँदै गएको देखिन्छ । अभ्र विदेश पलायन भई देशको नागरिकता नै परित्याग गरिसकेकाहरूको दिमागमा मुलुकको अर्थतन्त्र त ध्वस्त नै भइसक्यो, विप्रेषणको रकम जनताका लागि भरणपोषण कै लागि पठाइएको हो, यसको विकल्प छैन भन्दै मलुक, राजनैतिक व्यवस्था र संयन्त्रहरूप्रति आक्रोश व्यक्त गर्ने गरेको पनि देखिन्छ । तर पछिल्ला केही वर्षका आँकडालाई हेरेर विश्लेषण गर्ने हो भने त्यस्तो अवस्था विद्यमान देखिँदैन ।

हो, विगतमा देश राजनैतिक सङ्क्रमणकालीन अवस्थामा रहेका कारण अर्थतन्त्रमा न त विदेशी मुद्रा आर्जन गर्नसक्ने कुनै अवस्था विद्यमान थियो, न त स्वरोजगारका लागि प्रयास गर्ने वातावरण नै । देश आन्तरिक द्वन्द्वमा अल्भिएको, अस्थिर र कमजोर सरकार, संविधान हीनताको अवस्था, दिनहुँको बन्द र चक्काजाम, लोडसेडिङले जनताको मनोभावना व्याप्त थियो । मानिसहरू जीवीकोपार्जन र जीवन रक्षाका लागि समेत विदेशिनु पर्ने अवस्था थियो । विदेशमा कमाएको रकमले परिवार पाल्ने र जीवनस्तर उकास्ने सोच राख्नु पर्ने बाध्यतात्मक अवस्था थियो । त्यस्तो कठिन समयमा विप्रेषणको योगदान र आवश्यकतालाई नजरअन्दाज गरी विकल्प खोज्न सकिने अवस्था पनि थिएन सायद । तर अहिले परिस्थिति फेरिएको छ ।

लामो समयसम्मको राजनैतिक अस्थिरता एवं सङ्क्रमणपश्चात् मुलुकमा लोकतान्त्रिक पद्धतिबाट संविधान निर्माण भई कार्यान्वयनमा आइसकेको छ । संघीय संरचना स्थापित गर्नेतर्फ देश अघि बढिरहेको छ । नयाँ संविधान बमोजिम स्थानीय निकाय लगायत सबै तहका निर्वाचनपश्चात् मुलुकमा भण्डै दुई तिहाइको स्थायी सरकार क्रियाशिल छ । निकै छोटो अवधिको अन्तरमा सरकार गिराउने र बनाउने समस्याबाट देश मुक्त भएको छ । प्रतिपक्षको शक्ति र भूमिका कमजोर हुँदै गएका कारण बन्द हडतालको सङ्ख्या र प्रभाव पनि घट्दै गएको छ । लोडसेडिङको मारबाट जनताले राहत पाएका मात्र छैनन्, विद्युतको खपत बढाउनका लागि प्रचारप्रसार भइरहेको अवस्था छ । यी सबका कारण नेपालको अर्थतन्त्र तुलनात्मक रूपमा गतिशील देखिएको छ । तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएका आर्थिक परिसूचकहरूले सकारात्मक सङ्केत गर्नुका साथै विप्रेषणको विकल्पको खाजी गर्ने उपयुक्त अवसरको समेत सङ्केत गरेको छ ।

र रोजगारीको क्षेत्रमा पनि निकै महत्त्वाकाङ्क्षी योजनाहरू सार्वजनिक गरी कार्यान्वयनको प्रयास गरेको छ । विदेशी मुद्रा सञ्चितिको अवस्था लामो समयदेखि सुलभ र स्थिर नै रहेको छ । अर्थतन्त्रको प्रमुख समस्याको रूपमा रहेको व्यापारघाटामा कमी त आएको छैन तापनि आयातको अधिकेन्द्रीकरण र वृद्धिदर घट्न थालेको छ भने

निर्यातको वृद्धिदर बढ्दो छ । पूर्वाधारमा पर्याप्त लगानी र राज्यको कमजोर दृष्टिको बाबजुद पनि पर्यटनको सम्भावना दिन प्रतिदिन बढ्दो छ । विगत एक दशकको पर्यटन आगमनको अवस्थालाई विश्लेषण गर्दा पर्यटकको आगमन सङ्ख्याको वृद्धिदर सुधार हुँदै गए तापनि पर्यटकहरूको औसत बसाइ र औसत प्रतिदिन खर्चको अवस्थामा सुधार हुन सकेको देखिँदैन । सन् २००७ मा ५ लाख २६ हजार पर्यटक नेपाल आएकोमा सन् २०१८ मा सो सङ्ख्या करिब १२ लाख पुगेको भए तापनि औसत बसाइ र औसत प्रतिदिन खर्च भने क्रमशः १२.४ दिन र ४४ डलर प्रतिदिन रहेको छ, जुन सन् २००७ मा पनि उस्तै थियो । तर अहिले नेपालमा पर्यटनका लागि सकारात्मक वातावरण बन्दै गएको छ । हालै फोर्ब्स पत्रिकाले नेपाललाई भ्रमण गन्तव्यको पहिलो नम्बरको सूचीमा सार्वजनिक गरेको अवस्था छ । पर्यटन क्षेत्रको आय पछिल्लो समयमा उल्लेख्य रूपमा बढिरहेको छ भने सन् २०२० लाई सरकारले उच्च महत्त्व दिई प्रचारप्रसारको अभियानमा लागेकाले यसबाट पर्यटन क्षेत्रमा दीर्घकालीन प्रभाव पर्ने अपेक्षा पनि गर्न सकिन्छ ।

विप्रेषणको उपयोगको सवाल

पछिल्ला दुई दशकमा नेपाली अर्थतन्त्रमा विप्रेषणको उल्लेख्य प्रभाव बढेसँगै यसको उपयोगका सम्बन्धमा पनि धेरै खाले तर्क र मत प्रस्तुत हुने गरेका छन् । विप्रेषणले पारेको प्रभाव एवं योगदानका बारेमा विभिन्न निकायबाट अनुसन्धान भई आआफ्ना किसिमका निष्कर्षहरू सार्वजनिक भएका छन् । सबैजसो अध्ययनहरूले देशमा गरिबीको रेखामुनी रहेको जनसङ्ख्या १८.७ प्रतिशतमा भर्ना सफल हुनुमा एउटा प्रमुख तत्त्व विप्रेषणलाई मानेका छन् । लामो समयसम्म मुलुक द्वन्द्वमा रहेको र देशमा पर्याप्त रोजगारीको सृजना हुन नसकिरहेको अवस्थामा पनि गरिबीको दर घट्दै जानु अर्थतन्त्रका लागि सबल पक्ष हो । खासगरी अदक्ष र अर्धदक्ष जनशक्तिको रूपमा देशबाट बाहिरिएका न्यून तथा मध्यम वर्गीय परिवारहरू नै यस क्षेत्रका प्रमुख र लक्षित वर्ग भएकाले ती वर्गको जीवनस्तर उकासिनु र गरिबीको आँकडामा सकारात्मक प्रभाव पर्नु स्वाभाविकै हो । नेपालमा हालसम्म विप्रेषणको उपयोगको अवस्थालाई हेर्दा दीर्घकालीन लगानी तथा उत्पादनशील क्षेत्रमा विप्रेषणको लगानी हुन सकेको देखिँदैन । नेपाल राष्ट्र बैंकबाट गरिएको एक सर्वेक्षणका आधारमा प्रकाशित लेख^२ का अनुसार विप्रेषणको उपयोग श्रमिकले आफूले स्वदेशमा रकम पठाउने कारणसँग जोडिएको हुन्छ । यस्तो कारण केलाउँदा मुख्यतः निम्न तीन कारण रहेको पाइन्छ -

- **मानवीय तथा पारिवारिक दायित्वबोध (Altruistic):** विदेशिएका श्रमिकहरूले स्वदेशमा रहेका आफ्नो परिवारका सदस्यहरूको आधारभूत आवश्यकताका लागि नै बढी मात्रामा रकम स्वदेश पठाउने गरेको पाइन्छ । एक जनाले कमाएर धेरै जना पालिनु पर्ने नेपाली समाजको संरचना र परम्पराका कारण अधिकांश श्रमिकहरूले आफ्ना परिवारको दैनिक खानपान, शिक्षा, स्वास्थ्यका लागि रकम पठाउने गरेको पाइन्छ । यस्तो प्रयोजनमा खर्च भएको रकमको महत्त्व ती सीमित वर्गको सीमित समयको आवश्यकता परिपूर्तिसम्ममा मात्र रहेको हुन्छ । यसले अर्थतन्त्रमा दीर्घकालीन लाभ हासिल हुँदैन ।
- **निजी लाभ (Self interest) :** हाल जुन मुलुकहरूमा अदक्ष र अर्धदक्ष कामदारहरू गइरहेका छन् तिनको आय शक्ति र देशमा विद्यमान क्रयशक्ति उस्तै रहेको छ । अर्थात् महिनाको कमाइले जेनतेन परिवार पाल्न सक्ने अवस्था विद्यमान छ । अलि लामो समयदेखि विदेशमा श्रम गर्ने अर्धदक्ष वा दक्ष कामदारहरूले

स्वदेशमा घरजग्गा वा सुनचाँदी किनेर निजी सम्पत्ति थप्ने आकाङ्क्षा राख्ने गरेका कारण रकम पठाउने गरेको देखिन्छ । दुई दशकको बिचमा विप्रेषणका कारण सहर र सहर उन्मुख क्षेत्रमा घरजग्गाको मूल्यमा पनि निकै उतारचढाव आइरहेको देखिन्छ । अर्कोतर्फ नेपाल राष्ट्र बैंकले बचत गराउने उद्देश्यले प्रचलित ब्याजदरभन्दा अझ बढीदरमा बिक्रीसमेत हुने गरेको देखिँदैन । यस्तो प्रयोजनमा खर्च भएको रकमको महत्त्व ती सीमित वर्गको सीमित समयको आवश्यकता परिपूर्तिसम्ममा मात्र रहेको हुन्छ । अर्थतन्त्रमा दीर्घकालीन लाभ हासिल हुँदैन ।

- **आन्तरिक पारिवारिक (Implicit family contact):** त्यसबाहेक अधिकांश व्यक्तिहरूले विदेश जाँदा औपचारिक वा अनौपचारिक क्षेत्रबाट कर्जाको रूपमा लिएको ऋण रकमको साँवा र ब्याज तिर्नका लागि रकम मुलुकमा पठाउने गरेको देखिन्छ । यसका अतिरिक्त पछि भुक्तानी गर्ने सर्तमा घर जग्गा गाडीजस्ता विलासिताका सम्पत्तिमा खर्च गरी सोको कर्जा चुक्ता गर्न रकम पठाउने गरेको पाइन्छ ।

अतः मानिस वैदेशिक रोजगारीमा जानुका आफ्नै कारण तथा मजबुरिहरू हुन्छन् । ती सबैलाई बिर्सेर रोजगारीको बाटो बन्द गर्ने वा विप्रेषण रकम देशको लागि आवश्यक छैन भन्नुभन्दा पनि खासै उत्पादनमूलक क्षेत्रमा प्रयोग हुन नसकेको विप्रेषणको रकमलाई प्राथमिकतामा राखेर देशको अर्थतन्त्र मजबुत बन्न सक्दैन भन्ने कुरा सबैले मनन गर्नु आवश्यक छ ।

निष्कर्ष

प्रस्तुत सन्दर्भमा विप्रेषणले विदेशी मुद्राको आपूर्तिमा योगदान दिएको देखिए तापनि बचतको क्षमता बढाउँदै उत्पादन वृद्धि गर्ने र अर्थतन्त्रलाई आत्मनिर्भर र सबल बनाउनेतर्फ योगदान दिनसक्ने अवस्था देखिँदैन । पछिल्ला तीन वर्षको अवधिमा नै विप्रेषणका परिसूचकहरू सबैको नकारात्मक चक्र सुरु भएको छ । विप्रेषण रकम र कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको अनुपात घट्दै गइरहेको छ । श्रम स्वीकृति लिएर काम गर्न विदेश जानेहरूको सङ्ख्या प्रत्येक वर्ष घटिरहेको छ । विदेशमा श्रम गरेका र सीप भएका जनशक्तिहरूले नेपाल मै स्वरोजगार गरी सफल भएका उदाहरणहरू सार्वजनिक हुन थालेका छन् । बाह्य वातावरण र अर्थतन्त्रका परिसूचक सकारात्मक हुँदा नै राज्य र सम्बद्ध निकायले विप्रेषणको विकल्प खोज्नु आवश्यक देखिन्छ ।

मुलुकको अर्थतन्त्रलाई दिगो बनाउन र परनिर्भरताबाट जोगाउनका लागि विद्यमान सहजतालाई अवसरको रूपमा लिनु आवश्यक छ । जनतामा छाएको निराशालाई आशामा परिणत गर्न नेपालको अधिक सम्भावना देखिएका कृषि, जलविद्युत् र पर्यटनको क्षेत्रमा लगानी बढाई सोको संरक्षण र प्रवर्द्धनमा लाग्नु आवश्यक छ । सरकारले आधारभूत आवश्यकताको रूपमा रहेको शिक्षा र स्वास्थ्यलाई न्यून आय भएका वर्गको पहुँचमा सहजै विस्तार गर्नसके धेरै समस्याको समाधान हुन सक्छ । यसका साथै स्वरोजगारको वातावरणलाई प्रोत्साहित गर्ने, कृषिजन्य पदार्थ र नगदेवालीको उत्पादनका लागि माहोल सृजना गर्ने, विद्युत्को अधिक उत्पादन र त्यसको व्यावसायिक उत्पादनमा जोड दिने, निर्यात बढाउन नसके पनि आयात प्रतिस्थापनको नीतिलाई जोड दिने, स्वदेशी उत्पादन प्रयोगका लागि उत्प्रेरित गर्ने, विदेशमा सीप सिकेर आएका युवाहरूलाई स्वदेशमा नै काम गर्ने वातावरण र अवसर प्रदान गर्ने, आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटनको लागि आवश्यक पूर्वाधार विकास गर्दै दिगो बनाउने लगायतका उपायहरू अवलम्बन गर्नु आवश्यक छ ।

चुलिंदो व्यापार घाटा र वित्तीय लगानी

दुर्गा कँडेल छत्कुली*

सबै देशहरूले आफूलाई आवश्यक पर्ने सम्पूर्ण वस्तु तथा सेवाहरू आफै उत्पादन गर्न नसक्ने हुँदा वैदेशिक व्यापारको स्थिति सिर्जना हुन्छ। पर्याप्त मात्रामा वस्तु तथा सेवा उत्पादन गर्ने देशहरूले वस्तु तथा सेवा निर्यात गर्दछन् भने उत्पादन गर्न नसक्ने देशहरूले तिनै उत्पादित सामानहरू महङ्गो मूल्यमा आयात गर्दछन्। वैदेशिक व्यापारबाट उत्पादनमा विशिष्टीकरण भई श्रम विभाजनको फाइदा प्राप्त गर्न सकिन्छ। हङकङ, कोरिया, सिङ्गापुर, ताइवान, चीन, दक्षिण कोरिया लगायतका मुलुकहरूले वैदेशिक व्यापारबाटै समुन्नति हासिल गरेका छन्। तसर्थ वैदेशिक व्यापारलाई आर्थिक वृद्धि तथा विकासको इन्जिन पनि भन्ने गरिन्छ।

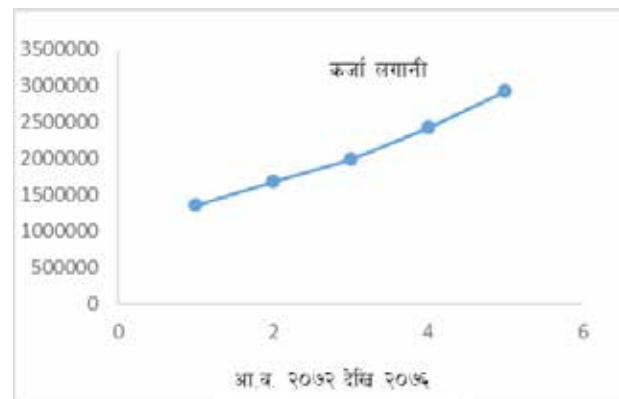
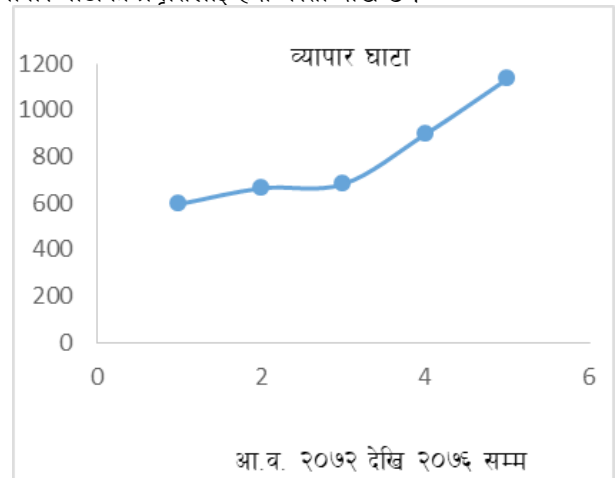
वि.सं. १९९४ बाट सुरु भएको वित्तीय संस्थाको इतिहास वि.सं. २०७६ असोज मसान्तसम्म आइपुग्दा १६४ वटा वित्तीय संस्थाका ५३५७ वटा शाखामा विस्तार भई वित्तीय सेवा प्रवाह हुँदै आएको छ। वित्तीय संस्थाहरूको निक्षेप रकम रु.३४,४२,९४८.- मिलियन, निक्षेपकर्ताको सङ्ख्या २,९२,६९,६३१, कर्जा रकम रु.३०,३६,८७४.- मिलियन, कर्जा ग्राहक १४,५६,४१०.- रहेको विद्यमान अवस्था रहेको छ। देशका ७५३ वटै स्थानीय तहमा वित्तीय पहुँच पुऱ्याउने ध्येय राखी वित्तीय साक्षरताको अभियान प्राथमिकताका साथ सञ्चालन गरेको पाइन्छ। सबै कामहरू भएका छन् तर त्यसको प्रभाव कहाँ पर्नु पर्थ्यो र कता परिरहेको छ ? सवाल यहीँनेर अल्झिएको छ।

बाह्य क्षेत्रको कारोबारअन्तर्गत चालु खाता, पुँजी खाता, वित्तीय खाता गरी तीन किसिमका खाता हुन्छन्। चालु खाताअन्तर्गत पर्ने वस्तु व्यापारका दुई पक्ष वस्तु निर्यात र वस्तु आयातमध्ये वस्तु आयात बढी भएमा व्यापार घाटा भएको मानिन्छ। कुनै पनि मुलुकको बाह्य क्षेत्र दिगो हुन मूलतः वस्तु निर्यात दिगो तथा उच्च हुनु आवश्यक छ तर हाम्रो मुलुकको सन्दर्भमा वस्तु निर्यातको आधार सङ्कुचित रहनु र वस्तु आयातको आधार तथा वृद्धिदर उच्च रहनुले व्यापार घाटा रहँदै आएको छ।

नेपालमा अहिले डरलाग्दो असन्तुलन देखिन थालेको छ। राष्ट्रिय अर्थतन्त्र ओरालो लाग्न थालेको छ। नेपालमा उत्पादनमा कमी, निर्यातमा कमी र आयातमा वृद्धि भइरहेको तथ्याङ्कले देखाउँछ। नेपालले आफूलाई आवश्यक पर्ने वस्तु तथा सेवा आफैले उत्पादन गर्न सकिरहेको छैन। विगत ४ दशकदेखि खाद्यान्नहरू मकै, धान, चामल, गहुँ, फलफूल, तरकारी, माछा, मासु, पेय पदार्थहरू आयात गरिरहेको छ। अत्याधुनिक चार पाङ्ग्रे गाडीहरू, अन्य विलासिताका सामानहरू, सौन्दर्यका सामानहरू, माल मेसिनहरू, निर्माण सामग्रीहरूदेखि भौतिक पूर्वाधारका सामानहरू सम्पूर्ण रूपमा आयात गरिरहेको छ तर सद्दा भर्नाका लागि नेपालले बेच्ने वस्तु तथा सेवा अझ घट्दै गइरहेकाले व्यापार घाटा र त्यसको प्रत्यक्ष प्रभावको कारणले शोधनान्तर घाटा भई अर्थतन्त्र असन्तुलनतर्फ बढेको छ।

*मुख्य प्रबन्धक, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि.

निर्यातको तुलनामा आयात अधिक भई व्यापार घाटा रहनु नेपालको वैदेशिक व्यापारको परम्परागत प्रवृत्ति नै हो। यस्तो व्यापार घाटा दिनानुदिन चुलिंदो छ। २०७२ असारदेखि २०७६ असारसम्मको व्यापार घाटाको प्रवृत्तिलाई हेर्दा यस्तो देखिन्छ।

माथिको ट्रेन्ड लाइनलाई हेर्दा व्यापार घाटा आ.व. २०७२ देखि २०७६ सम्म आउँदा हरेक वर्ष बढ्दो क्रममा रहेको छ। यी दुई पक्षहरूको सम्बन्ध सकारात्मक देखिन्छ तर यथार्थमा यिनीहरूको सम्बन्ध सकारात्मक नभई नकारात्मक हुनुपर्दछ। अर्थतन्त्रमा वित्तीय लगानी सही ढङ्गले सही ठाउँमा हुँदा उत्पादनमा वृद्धि भई रोजगारी वृद्धि, बचत सङ्कलन, वस्तु तथा सेवाको मागमा वृद्धि, पुनः उत्पादनमा वृद्धि हुनजान्छ, जसले गर्दा व्यापार घाटा कम भई समग्र राष्ट्रिय आम्दानीमा त्यसको प्रभाव पर्दछ।

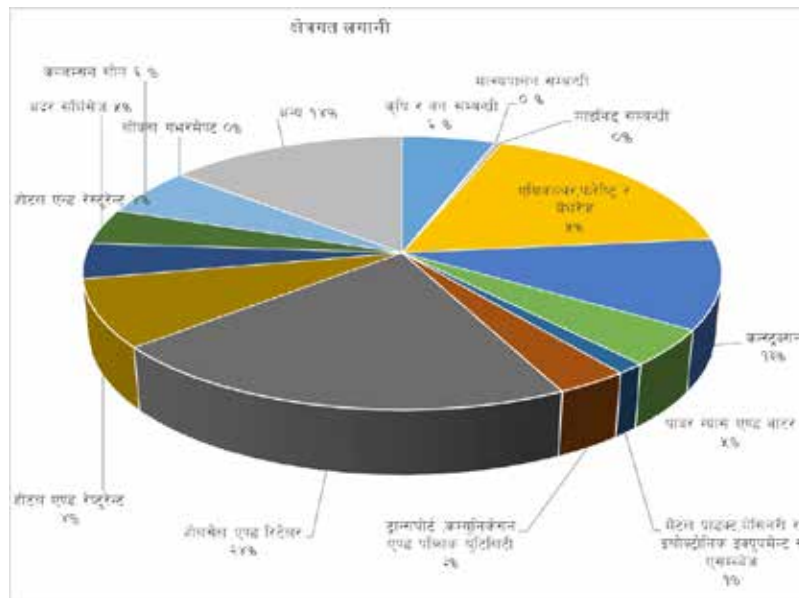
भुक्तानी सन्तुलनका विभिन्न परिसूचकहरू, जस्तै : व्यापार सन्तुलन, चालु खाता सन्तुलन र समग्र शोधनान्तरको स्थितिले हरेक देशको आर्थिक स्थितिको पहिचान गराउँदछ। चालु खाता तथा शोधनान्तर

बचत हुनु अर्थतन्त्रको बलियो कसीको रूपमा मानिने हुनाले विश्व बजारमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने वस्तु तथा सेवाको पहिचान गरी त्यस्ता वस्तुहरूको पहिचान गरी गुणस्तरीय उत्पादनमा जोड दिनु, उपयुक्त र समयसापेक्ष नीतिहरू तर्जुमा गर्नु अति आवश्यक हुन्छ । यस्ता नीतिहरूसँग जोडिएका विषयहरूलाई कडाइका साथ कार्यान्वयन गर्न सकेमा मात्र वस्तु तथा सेवाको दिगोपना साथै निर्यातमा द्रुत रूपले वृद्धि सम्भव देखिन्छ । वित्तीय क्षेत्रलाई अर्थतन्त्रको मूल धारमा समायोजन गर्नसक्ने खालका नीतिहरू तर्जुमा गरी सोही बाटोमा हिँडाउन सक्नुपर्दछ । निर्यातमा सुधारका लागि पर्याप्त विद्युत सेवा, गुणस्तरीय सडक सञ्जाल, शान्ति सुरक्षाको राम्रो प्रबन्ध लगायतका विषयमा राज्य र सम्बन्धित निकायको ध्यान केन्द्रित हुनु आवश्यक देखिन्छ ।

व्यापार घाटा वि.सं. २०७२ देखि हेर्ने हो भने हरेक वर्ष उच्चदरमा वृद्धि हुँदै गइरहेको छ । यो परिस्थिति कहिले सम्म ? गम्भीर प्रश्न खडा भएको छ । विदेशी विनिमय सञ्चित जति बढी भयो, त्यति राम्रो मानिन्छ तर पछिल्लो समयमा यसमा पनि आउँदो ६ महिनासम्मलाई धान्ने विदेशी विनिमय सञ्चित बोड {र लाइनको नजिक आएको राष्ट्र बैंकको तथ्याङ्कले देखाउँछ । बढीभन्दा बढी विदेशी मुद्रा आर्जन गर्ने

उपायहरूले नै देशको शोधनान्तर घाटा र अर्थतन्त्रको असन्तुलन कम गर्न सकिन्छ । निर्यात अभिवृद्धि, वैदेशिक रोजगारी सिर्जना, पर्यटनको विकास, वैदेशिक लगानीमा आमन्त्रण एवं आकर्षण आदि विदेशी मुद्रा आर्जन गर्ने प्रमुख माध्यमहरू हुन सक्छन् । एकातिर व्यापार घाटा दिनानुदिन बढिरहनु, निर्यात ठप्प जस्तै हुनु, उत्पादन नहुनु, मूल्य वृद्धि बढेको बढ्दै हुनु, देशबाट युवाहरूको समूह श्रमको मूल्य खोज्न वैदेशिक रोजगारीलाई रोक्नुपर्ने जस्ता परिस्थिति विद्यमान छ भने अर्कातिर प्रायः सबै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आफ्नो लगानीबाट नाफा आर्जन गरिरहेको अवस्था विद्यमान छ । अहिलेको अवस्थामा बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रको लगानी सही ढङ्ग र सही दिशामा लगानी हुन नसक्दा यो स्थिति सिर्जना भएको मानिन्छ । अर्थतन्त्र र वित्तीय क्षेत्र सँगसँगै हिँड्ने पक्षहरू हुन्, जुन समानान्तर रूपमा हिँड्नुपर्ने मान्यता राखिन्छ । तर हामीकहाँ अर्थतन्त्र रेमिटियान्सले टेको लागि रहुँदा वित्तीय संस्थाले प्रकाशित गर्ने वित्तीय विवरणहरू फराकिला बन्दै गएका छन् ।

वित्तीय संस्थाको लगानी कता र कुन क्षेत्रमा गइरहेको छ भन्ने जानकारीका लागि क्षेत्रगत रूपमा लगानीलाई तलको चार्टबाट स्पष्ट रूपमा हेर्न सकिन्छ ।

माथिको चार्टले यो देखाउँछ, वित्तीय लगानी उत्पादनशील क्षेत्रमा न्यून देखिन्छ । जहाँ वस्तु उत्पादनको अंश न्यून छ, त्यहाँ आफूलाई आवश्यक वस्तु तथा सेवा पनि आयात गर्नुपर्ने हुन्छ । निर्यातको विषय त धेरै टाढा रहन्छ । लगानीलाई विभिन्न शीर्षकमा वर्गीकरण गरिएको भए तापनि उत्पादनमूलक क्षेत्रमा केन्द्रित हुन नसक्दा त्यसको प्रभाव सकारात्मक रूपमा देखिन सकेको छैन ।

आन्तरिक उत्पादन क्षमताको वृद्धि नै आयात प्रतिस्थापन र निर्यात वृद्धिको आधार हो । अल्पकालमा आयात व्यवस्थापन गर्दै क्रमशः निर्यात प्रवर्द्धन गर्नका लागि आन्तरिक उत्पादन क्षमता बढाउनु पर्ने हुन्छ । यस कार्यमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको अहम भूमिका रहने हुँदा रणनीतिक योजनाका माध्यमबाट वित्तीय संस्थाको लगानीलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा केन्द्रित गर्न अति आवश्यक छ । उत्पादन र उपभोगमा परिनिर्भरताबाट आत्मनिर्भर हुँदै क्रमशः अन्तरनिर्भरताको

दिशातर्फ लामका लागि आन्तरिक उत्पादनको क्षमता अभिवृद्धि गर्न सक्नु नै पहिलो महत्त्वपूर्ण पाइला हो, जसका लागि आन्तरिक वित्तीय क्षेत्रमा भएको बचत र लगानीलाई अल्पकालीन, मध्यकालीन र दीर्घकालीन रणनीति बनाएर अघि बढ्नु आवश्यक हुन्छ । यदि आन्तरिक लगानी अपर्याप्त रहेको खण्डमा विदेशी लगानी आकर्षण गरी आय, उत्पादन र रोजगारी बढाउन सकेमा व्यापार घाटा कम गर्न सकिन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाको लगानीलाई उत्पादनमुखी क्षेत्रमा लगानी गर्न प्रोत्साहन गरी उत्पादन बढाएर व्यापार घाटा कम गर्नतर्फ सम्बन्धित निकायको ध्यान जानु जरुरी देखिन्छ । बैंकिङ व्यवसायको मूल लक्ष्य आर्थिक समृद्धिको सहायक प्रणालीका रूपमा स्थापित हुनु पर्दछ । सरकार र नियमनकारी निकायले निर्देशन गरेभन्दा माथि उठेर काम गर्न सक्नुपर्दछ ।

आर्थिक कूटनीति र नेपालमा यसको परिचालन

रमेश अर्याल*

१. पृष्ठभूमि

विश्वव्यापीकरण र उदारीकरणको लहरसँगै आर्थिक पक्षको महत्त्व बढ्दै गएको छ । विश्वमा बढ्दै गएको आर्थिक, राजनीतिक गतिशीलता, प्रतिस्पर्धा, पारस्परिकता र अन्तरनिर्भरताले गर्दा मुलुक-मुलुकबीचको कूटनीतिक सम्बन्धमा राजनीतिक र आर्थिक दुबै पक्ष प्रभावकारिताका साथ सँगसँगै जानुपर्ने भएकोले समकालीन विश्वमा आर्थिक कूटनीति महत्त्वपूर्ण विषय बनेको छ । आर्थिक कूटनीतिको अभावमा कुनै पनि मुलुकले आफूलाई अर्थतन्त्रको मूलप्रवाहमा समाहित गर्न असम्भव छ । विदेशी मुलुकहरूको अर्थ व्यवस्था र नीतिहरूको अध्ययन गरी आफ्नो देशको आर्थिक हितलाई कूटनीतिक माध्यमबाट परिपूर्ति गर्न सकिने विश्वास गरी आर्थिक कूटनीतिको सुरुवात भएको मानिन्छ ।

२. परिचय

सरकारहरू बिचको वा सरकार र गैरसरकारी निकायबिचको सम्बन्धको व्यवस्थापनलाई कूटनीति भनिन्छ । कूटनीति विभिन्न मुलुकहरूका बिचमा वार्ता तथा सम्झौता गर्ने कला हो । विगतमा राजनीतिक कूटनीतिलाई मात्र जोड दिइएकामा अहिले आर्थिक कूटनीति र सांस्कृतिक कूटनीतिमा समेत जोड दिइएको छ । आर्थिक कूटनीति भनेको कुनै पनि देशले आफ्नो राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको संरक्षण, सम्वर्द्धन, प्रवर्द्धन र सबलीकरण गर्नका लागि द्विपक्षीय, क्षेत्रीय र विश्वव्यापी स्तरमा प्रयोग गर्ने कूटनीति हो । परराष्ट्र मामिला अध्ययन प्रतिष्ठानका अनुसार आर्थिक कूटनीति भन्नाले अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा र अन्तर्राष्ट्रिय तथा क्षेत्रीय विकाससँग सम्बन्धित सङ्गठनहरूमा सक्रिय रूपले सहभागी भई द्विपक्षीय, क्षेत्रीय तथा विश्वव्यापी स्तरमा संलग्न हुँदै राष्ट्रिय स्वार्थको प्रवर्द्धन र परिपूर्ति गर्नका लागि प्रयोग गरिने रणनीतिहरूको समग्र रूपलाई बुझिन्छ ।

३. आर्थिक कूटनीतिको क्षेत्र

आर्थिक कूटनीतिका क्षेत्रहरू निम्नानुसार छन् :

- **वैदेशिक व्यापार/निर्यात प्रवर्द्धन** : निर्यात व्यापार बढाउने र आयात व्यवस्थापन गरी व्यापार घाटा कम गर्ने ।
- **वैदेशिक सहायता परिचालन** : वैदेशिक सहायतालाई प्राथमिकताका क्षेत्रमा प्रभावकारी रूपमा परिचालन गर्ने ।

- **पर्यटन प्रवर्द्धन** : देशलाई आकर्षक पर्यटकीय गन्तव्यको रूपमा विश्वसामु परिचित गराई विदेशी मुद्रा आर्जन गर्ने ।
- **वैदेशिक लगानी** : वैदेशिक लगानीको प्रवाह बढाई देशको अर्थतन्त्रलाई सुदृढ गर्ने ।
- **वैदेशिक रोजगार व्यवस्थापन** : देशमा विद्यमान वेरोजगार श्रमशक्तिलाई वैदेशिक रोजगारीका अवसर सिर्जना गर्ने ।

यी क्षेत्रका अतिरिक्त नेपालको सन्दर्भमा जलविद्युत उत्पादन गरी निर्यात गर्ने विषयलाई पनि आर्थिक कूटनीतिको क्षेत्रको रूपमा लिने गरिन्छ ।

४. आर्थिक कूटनीतिको महत्त्व

- देशको अर्थतन्त्रलाई विश्व अर्थतन्त्रको मूल प्रवाहमा समाहित गराउँछ ।
- अन्तर्राष्ट्रिय मित्रता, सद्भाव, समझदारी र सहयोग विस्तार गर्दछ ।
- राष्ट्रिय हितको संरक्षण र सम्वर्द्धन गरी विकास कार्यलाई गति दिन्छ ।
- औद्योगिक विकास, बजार विस्तार र व्यापार विविधीकरण गर्छ ।
- वैदेशिक सहायतामा अनुदानलाई प्राथमिकता दिई न्यून ब्याजदर भएको ऋण मात्र प्राप्त गर्न सहयोग गर्छ ।
- वैदेशिक लगानीका लागि अनुकूल वातावरणको सिर्जना गर्छ ।
- उच्च ज्यालादर र सुविधाका सर्त भएको वैदेशिक रोजगारीको अवसर प्रदान गर्छ ।
- प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी तथा पुँजी, प्रविधि भित्र्याई अर्थतन्त्रलाई गतिशील बनाउँछ ।
- गैरआवासीय नागरिकको सीप, साधन, स्रोत र अनुभव आकर्षित गरी अर्थतन्त्रलाई सुदृढ गर्छ ।
- आर्थिक विकासमार्फत राजनीतिक स्थिरता कायम गरी द्वन्द्व निवारणमा सहयोग पुऱ्याउँछ ।
- गुणस्तरीय पर्यटक भित्र्याएर र पर्यटकीय स्थलको प्रवर्द्धन गरेर पर्यटन प्रवर्द्धनमा सहयोग गर्छ ।
- व्यापार विस्तार गर्न व्यापार साभेदारसँग वार्ता गरी व्यापार विवादको अन्त्य गर्छ ।
- देशलाई आर्थिक आत्मनिर्भरतातर्फ उन्मुख गराउँछ ।

* उपसचिव, अर्थ मन्त्रालय

५. आर्थिक कूटनीतिका तहहरू

- **द्विपक्षीय आर्थिक कूटनीति** : राष्ट्र-राष्ट्रबिच सम्झौता गरेर आर्थिक लाभ लिन सकिन्छ। यसअन्तर्गत द्विपक्षीय व्यापार सन्धि, दोहोरो कर उन्मुक्ति सम्झौता, वैदेशिक रोजगार सम्झौता, वैदेशिक सहायता सम्झौता, लगानी सम्झौता पर्दछन्।
- **क्षेत्रीय आर्थिक कूटनीति** : यसमार्फत क्षेत्रीय रूपमा राष्ट्र-राष्ट्रबिच प्रतिस्पर्धा बढ्न गई तुलनात्मक लाभ लिन सहयोग पुग्दछ। यसअन्तर्गत दक्षिण एसियाली स्वतन्त्र व्यापार सम्झौता (साफ्टा), विमस्टेक आदिलाई लिन सकिन्छ।
- **बहुपक्षीय आर्थिक कूटनीति** : विश्व व्यापार सङ्गठन, विश्व बैंक, अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष, संयुक्त राष्ट्रसंघीय विभिन्न संस्थासँग यसप्रकारको आर्थिक कूटनीति विद्यमान रहन्छ। यी संस्थासँग आबद्ध हुन हरेक देशले आफ्ना नीति नियममा परिवर्तन गरेको पाइन्छ।

६. नेपालमा आर्थिक कूटनीति

नेपालले १८ औं शताब्दीमा तिब्बतसँग र बेलायतसँग व्यापार गरेको, सन् १९५१ देखि वैदेशिक सहायता लिन सुरु गरेको, सन् १९५० मा भारतसँग व्यापार तथा वाणिज्य सन्धि गरेको भए तापनि आर्थिक उदारीकरणको लहरसँगै वि.सं. २०४७ पछि आर्थिक कूटनीतिलाई चर्चा र महत्त्व दिन थालेको हो। सरकारले आर्थिक नीतिको प्रवर्द्धनका लागि सुझाव दिन वि.सं. २०५२ सालमा उच्चस्तरीय कार्यदलको गठन गरेको र कार्यदलले परराष्ट्र नीतिमा आर्थिक विषयलाई समावेश गर्ने, आर्थिक कूटनीतिको प्रवर्द्धन गर्न कूटनीतिक नियोगलाई क्रियाशील बनाउने, आर्थिक कूटनीतिका लागि निजी क्षेत्र र विभिन्न मन्त्रालयबिच समन्वय गर्ने, आर्थिक विकासका लागि क्षेत्रीय र उपक्षेत्रीय सहयोगको सम्भावना पहिचान गर्ने लगायतका सुझावहरू दिएपश्चात् आर्थिक कूटनीति सम्बन्धमा संस्थागत र नीतिगत प्रयासहरू भएका छन्। जसलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ -

(क) सवैधानिक, कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्था

- नेपालको संविधानको धारा ५० (४) मा नेपालको स्वतन्त्रता, सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता, स्वाधीनता र राष्ट्रिय हितको रक्षा गर्दै सार्वभौमिक समानताका आधारमा अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध कायम गरी विश्व समुदायमा राष्ट्रिय सम्मानको अभिवृद्धि गर्नेतर्फ राज्यको अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध निर्देशित हुने उल्लेख छ। त्यस्तै धारा ५१ (ड) मा अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध सम्बन्धी नीतिमा नेपालको सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता, स्वाधीनता र राष्ट्रिय हितको रक्षा गर्न क्रियाशील रहँदै संयुक्त राष्ट्रसंघको बडापत्र, असंलग्नता, पञ्चशीलको सिद्धान्त, अन्तर्राष्ट्रिय कानून र विश्वशान्तिको मान्यताका आधारमा राष्ट्रको सर्वोपरि हितलाई ध्यानमा राखी स्वतन्त्र परराष्ट्र नीति सञ्चालन गर्ने, विगतमा भएका सन्धिहरूको पुनरावलोकन गर्दै समानता र पारस्परिक

हितको आधारमा सन्धि सम्झौताहरू गर्ने उल्लेख छ।

- विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण सम्बन्धी ऐन, २०७५
- वैदेशिक रोजगार सम्बन्धी ऐन, २०६४ र नियमावली, २०६५
- गैरआवासीय नेपाली सम्बन्धी ऐन, २०६४ र नियमावली, २०६६
- अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता परिचालन नीति, २०७६
- विदेशी लगानी नीति, २०७१
- पर्यटन नीति, २०६५
- वाणिज्य नीति, २०७२
- वैदेशिक रोजगारी नीति, २०६८
- पन्ध्रौं योजनामा अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक सम्बन्ध शीर्षकमा समुन्नत र समन्यायिक विकास एवम् राष्ट्रिय सम्मानका लागि अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक सम्बन्ध भन्ने सोच राखिएको छ भने अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा नेपालको राष्ट्रिय हित प्रवर्द्धन गर्दै तीव्र आर्थिक वृद्धि, गरिबी न्यूनीकरण तथा दिगो विकासका लक्ष्यहरू प्राप्तमा योगदान पुऱ्याउन अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धको महत्तम परिचालन गर्नु उद्देश्य राखिएको छ। अन्तर्राष्ट्रिय जगत्मा नेपालको राष्ट्रिय हित, राष्ट्रिय छवि, राष्ट्रिय पहिचान र प्रतिष्ठाको प्रवर्द्धन गर्ने, नेपालको आर्थिक कूटनीतिलाई रणनीतिक तथा नतिजामूलक रूपमा परिचालन गर्ने, राष्ट्रिय हित अनुकूल हुने गरी विद्यमान सन्धि, सम्झौता र समझदारको विश्लेषण गरी पुनरावलोकन गर्ने र कूटनीतिक दक्षतामा अभिवृद्धि गरी गुणस्तरीय सेवा प्रवाहको सुनिश्चितता गर्ने रणनीति रहेको छ।
- आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को बजेटमा नेपालको आर्थिक कूटनीतिलाई देशगत र क्षेत्रगत तोकिएको परिचालन गर्ने, विकास सहायता, व्यापार, लगानी, श्रम र पर्यटन प्रवर्द्धनमा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग बढाउने गरी आर्थिक कूटनीति सञ्चालन गर्ने उल्लेख छ।

(ख) संस्थागत व्यवस्था

- परराष्ट्र मन्त्रीको अध्यक्षतामा आर्थिक कूटनीति कार्यान्वयन तथा अनुगमन समिति,
- परराष्ट्र मन्त्रालयमा नीति, योजना, विकास कूटनीति तथा विदेशमा रहेका नेपाली सम्बन्धी महाशाखा,
- अर्थ मन्त्रालयमा अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक सहायता समन्वय महाशाखा,
- विदेशमा ३० वटा नेपाली राजदुतावास, ३ वटा स्थायी नियोग र ६ वटा महावाणिज्यदूतावासहरू
- लगानी बोर्ड, नेपाल पर्यटन बोर्ड, उद्योग तथा लगानी प्रवर्द्धन बोर्ड, व्यापार तथा निकासी प्रवर्द्धन केन्द्र, वैदेशिक रोजगार प्रवर्द्धन बोर्ड लगायतका निकाय,
- संयुक्त राष्ट्र सङ्घ, दक्षिण एसियाली क्षेत्रीय सहयोग सङ्गठन, विश्व बैंक, अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष, एसियाली विकास बैंक, अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार सङ्गठन, बहुक्षेत्रीय प्राविधिक र

आर्थिक सहयोगका लागि बङ्गालको खाडीसम्बन्धी पहल (विमस्टेक) र कोलम्बो प्लान जस्ता अन्तर्राष्ट्रिय तथा क्षेत्रीय सङ्घ संस्थाहरूको नेपाल क्रियाशील सदस्य,

- परराष्ट्र मामिला अध्ययन प्रतिष्ठान,
- १६८ देशसँग कूटनीतिक सम्बन्ध ।

(ग) कार्यक्रमगत व्यवस्था

- वैदेशिक व्यापार मेलाको आयोजना गर्नुका साथै विदेशमा समेत व्यापार मेलामा सहभागिता जनाउने गरिएको छ ।
- सम्बन्धित देशका विशिष्ट व्यक्तिहरू तथा कूटनीतिक समुदायको उपस्थितिमा सबै नेपाली नियोगहरूमा असोज ३ गतेलाई सांस्कृतिक कार्यक्रम सहितको राष्ट्रिय दिवसको रूपमा मनाउने गरिएको छ ।
- नेपाल पहिचान भ्रमण (Familiarization Trip) मार्फत अन्तर्राष्ट्रिय भ्रमण नियत्रा लेखक, ब्लग लेखक र पत्रकारलाई नेपाल भ्रमण गराई नेपालको बारेमा लेखन र प्रचार प्रसार गर्न प्रोत्साहन गरिएको छ ।
- पर्यटन प्रवर्द्धन, निर्यात तथा लगानी प्रवर्द्धन, श्रमिक सुरक्षा तथा जनचेतना कार्यक्रम सञ्चालन भएको छ ।
- विभिन्न ६ मुलुकसँग बिप्पा सम्झौता गरिएको छ ।
- ११ वटा देशसँग दोहोरो कर मुक्ति सम्झौता गरिएको छ ।
- सहमतिको आधारमा विगतमा भएका सन्धिहरूको पुनरावलोकन गर्नका लागि प्रयासहरू भइरहेका छन् । जस्तै : सन् १९५० को नेपाल र भारतबिचको सन्धि ।
- गैरआवासीय नेपालीहरूले विभिन्न क्षेत्रमा लगानी बढाई आर्थिक कूटनीतिको प्रवर्द्धन गरेका छन् ।
- लगानी सम्मेलनको आयोजना गरी लगानीमैत्री वातावरणको सन्देश दिइएको छ ।
- विभिन्न देशसँग श्रम सम्झौता भएको छ ।
- अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरूमा सहभागिता जनाई आर्थिक कूटनीतिका क्षेत्रमा सक्रियता बढाइएको छ ।

द. नेपालमा आर्थिक कूटनीति परिचालनका अवसर

- राजनैतिक स्थायित्वबाट अन्तर्राष्ट्रिय जगत्मा नेपालप्रति सकारात्मक दृष्टिकोण र सद्भाव रहनु,
- १६८ देशसँग नेपालको कूटनीतिक सम्बन्ध कायम भई ३९ स्थानमा आवासीय कूटनीतिक नियोग क्रियाशील रहनु,
- भारत र चीनजस्ता दुई ठुला अर्थतन्त्र भएका मुलुकको बिचमा रही भू-राजनीतिक अवास्थितिको लाभ हुनु,
- लगानीमैत्री वातावरणमा सुधार हुनु (व्यवसाय सहजताको सूचकाङ्कमा नेपालले गत वर्षको तुलनामा १६ स्थान सुधार गरी १९० देशमध्ये ९४ औं स्थानमा रहेको),
- प्राकृतिक एवम् सांस्कृतिक सम्पदा र विविधताका कारण नेपाल आकर्षक पर्यटन स्थलको रूपमा रहनु,
- द्विपक्षीय, क्षेत्रीय तथा बहुपक्षीय सम्झौताबाट अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा सहज पहुँच हुनु ।

९. आर्थिक कूटनीति परिचालनमा देखिएका समस्याहरू

नेपालमा आर्थिक कूटनीति परिचालनमा देखिएका समस्या

निम्नानुसार छन् -

- आर्थिक कूटनीतिको परिचालनमा आर्थिक क्षेत्रसँग सम्बन्धित मन्त्रालयबिच समन्वय नहुनु,
- देशगत तथा क्षेत्रगत रूपमा आर्थिक कूटनीति परिचालन नहुनु,
- आर्थिक कूटनीतिको लागि समग्र रूपमा अर्थतन्त्रको मूल्याङ्कन गर्नसक्ने प्रणालीको अभाव हुनु,
- विदेशस्थित कूटनीतिक निकायहरूले आर्थिक मामिलालाई कम महत्त्व दिनु,
- आर्थिक पृष्ठभूमिका व्यक्तिहरूलाई कूटनीतिक नियोगको प्रमुख नबनाइनु, राजनीतिक भागबण्डामा प्रमुख बनाइनु,
- कूटनीतिक नियोगमा काम गर्ने कर्मचारीलाई आर्थिक कूटनीतिसँग सम्बन्धित विषयवस्तु बारेमा पर्याप्त जानकारी नहुनु,
- आर्थिक स्थिति र गतिविधिबारे सूचना र तथ्याङ्कको सङ्कलन तथा विश्लेषण गर्ने परिपाटीको विकास नहुनु,
- आर्थिक कूटनीति सम्बन्धमा दिर्घकालीन नीति नहुनु,
- आर्थिक कूटनीतिको क्षेत्रमा काम गर्ने कर्मचारीको कार्यसम्पादनलाई दण्ड र पुरस्कारसँग आबद्ध नगरिनु,
- देशको प्राथमिकताअनुसार सबै विकास सहायता परिचालन नहुनु,
- निर्यातको लागि उत्पादन भएका वस्तु तथा सेवाको गुणस्तर तथा प्रतिस्पर्धात्मक क्षमतामा कमी हुनु,
- नेपालका प्राकृतिक, सांस्कृतिक र ऐतिहासिक सम्पदाहरूको विश्वमा पर्याप्त प्रचारप्रसार नहुनु,
- पर्यटकको समयसापेक्ष मागअनुसारका पर्यटनस्थल र सेवाको विकास नहुनु तथा हवाईसेवा नियमित र भरपर्दो नहुनु ।
- वैदेशिक रोजगार सुरक्षित र मर्यादित नहुनु,
- विप्रेषणको उपयोग उत्पादनमूलक क्षेत्रमा नहुनु,
- उत्पादनशील उद्योग, पर्यटन लगायतका प्राथमिकताका क्षेत्रमा वैदेशिक लगानी बढाउन नसक्नु,
- गैरआवासीय नेपालीहरूलाई आर्थिक हितका लागि परिचालन नगरिनु ।

१०. आर्थिक कूटनीति परिचालन प्रभावकारी बनाउने उपाय

नेपालमा आर्थिक कूटनीतिलाई प्रभावकारी रूपमा परिचालन गर्न गर्न देहायका उपाय अपनाउनुपर्छ -

- दीर्घकालीन सोच, रणनीति, कार्यनीति सहितको छुट्टै आर्थिक कूटनीतिसम्बन्धी नीति बनाई कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ ।
- देशगत तथा क्षेत्रगत रूपमा लाभ प्राप्त हुने गरी आर्थिक कूटनीति परिचालन गर्नुपर्छ ।
- उच्चस्तरीय भ्रमण, बहुपक्षीय, क्षेत्रीय तथा द्विपक्षीय तहमा हुने बैठकहरूमा नेपालको आर्थिक हित अभिवृद्धि हुने गरी सहभागिता जनाउनुपर्छ ।
- आर्थिक कूटनीति बहुआयामिक भएको र यसको परिचालनमा परराष्ट्र मन्त्रालयको साथसाथै अर्थ मन्त्रालय,

उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय लगायतका क्षेत्रगत मन्त्रालयको भूमिका महत्त्वपूर्ण हुने भएकोले यी मन्त्रालयबिच प्रभावकारी र कार्यमूलक समन्वय हुनुपर्छ ।

- आर्थिक कूटनीतिको लागि समग्र रूपमा अर्थतन्त्रको मूल्याङ्कन गर्नसक्ने प्रणालीको विकास गर्नुपर्छ ।
- विदेशस्थित कूटनीतिक निकायहरूले आर्थिक मामिलालाई महत्त्व दिई आर्थिक कूटनीतिको परिचालनलाई बढावा दिनुपर्छ ।
- राजनीतिक भागबण्डा भन्दा पनि आर्थिक पृष्ठभूमिका व्यक्तिलाई कूटनीतिक नियोग/दूतावासको प्रमुख बनाई आर्थिक कूटनीतिमार्फत पर्याप्त फाइदा लिनुपर्छ ।
- परराष्ट्र मन्त्रालयमा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई आर्थिक कूटनीतिसँग सम्बन्धित विषयवस्तुको तालिम प्रशिक्षण दिनुपर्छ ।
- राजनीतिक दलहरूबिच आर्थिक कूटनीति परिचालनमा एकरूपता हुनुपर्दछ ।
- राष्ट्रिय प्राथमिकता र आवश्यकताको पहिचान गरी आर्थिक विकासमा टेवा पुऱ्याउने किसिमको उपयुक्त आर्थिक नीति अवलम्बन गर्नुपर्दछ ।
- आर्थिक कूटनीतिबाट फाइदा लिन निजी क्षेत्रको सहभागितामा वृद्धि गर्नुपर्दछ ।
- नीतिगत स्थिरता र लगानीमैत्री वातावरणको सिर्जना गरी आर्थिक कूटनीतिलाई प्रभावकारी र परिणाममुखी बनाउनुपर्दछ ।
- आर्थिक कूटनीतिसम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्न विदेशस्थित नियोग/दूतावासमा पर्याप्त स्रोत, साधन र दक्ष जनशक्तिको व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।
- गैरआवासीय नेपालीहरूलाई आर्थिक हितका लागि परिचालन गर्ने कार्यक्रम र नीति ल्याउनुपर्दछ ।
- आर्थिक कूटनीतिको क्षेत्रमा काम गर्ने कर्मचारीको कार्यसम्पादनलाई दण्ड र पुरस्कारसँग आबद्ध गर्नुपर्दछ ।
- नेपालको राष्ट्रिय प्राथमिकताअनुसार विकास सहायता प्राप्त गर्ने र यसलाई पूर्णतः बजेट प्रणालीबाट परिचालन गर्ने कार्यमा जोड दिनुपर्छ ।
- लगानीमैत्री वातावरणको सिर्जना गरी विदेशी लगानीकर्तालाई आकर्षित गर्नुपर्छ ।
- एकल बिन्दु सेवा केन्द्रबाट लगानीकर्ताका सबै काम हुने गरी नीतिगत तथा संस्थागत व्यवस्था गर्नुपर्छ ।
- नेपालका प्राकृतिक, सांस्कृतिक र ऐतिहासिक सम्पदाहरूको विश्वमा प्रचारप्रसार गरी पर्यटनबाट मनग्य लाभ लिनुपर्दछ ।

- नेपालमा पर्यटकीय पूर्वाधार र भरपर्दो हवाई सेवाको व्यवस्था गरी पर्यटकको सङ्ख्यामा वृद्धि गर्दै लैजानुपर्छ ।
- वैदेशिक रोजगारमा जानेहरूमा अदक्ष कामदारको सङ्ख्या उच्च भएकोले स्वदेशमा सीप तथा तालिम दिएर दक्ष बनाई विदेश पठाउनुपर्छ ।
- विप्रेषणबाट प्राप्त रकम उत्पादनमूलक कार्य (जस्तै: जलविद्युत्) मा उपयोग गर्नुपर्छ ।
- निर्यात व्यापार अभिवृद्धि गर्न निरपेक्ष, तुलनात्मक र प्रतिस्पर्धात्मक लाभ भएका निर्यातजन्य वस्तु तथा सेवाहरूलाई प्रोत्साहन, सुविधा तथा सहूलियत प्रदान गर्नुपर्छ ।
- अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा स्थापित नेपाली वस्तु तथा सेवाको गुणस्तर अभिवृद्धि गर्दै अधिकतम लाभ हासिल गर्न थप बजार विस्तार र प्रवर्द्धन कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्छ ।

११. निष्कर्ष

नेपालको आर्थिक कूटनीति मुलुकको समृद्धि र विकासमा परिचालन गर्ने दिशामा केन्द्रित भए तापनि यसको प्रभावकारितामा प्रश्न उठ्ने गरेको छ । यसको परिचालनमा विभिन्न समस्या देखा परेका छन् । अतः अति कम विकसित मुलुकबाट विकासोन्मुख मुलुकमा स्तरोन्नति हुने, दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्ने र **समृद्ध नेपाल सुखी नेपाली**को राष्ट्रिय आकाङ्क्षा पुरा गर्न सहयोग हुने गरी आर्थिक कूटनीतिलाई परिचालन गर्न सम्बद्ध सरकारी निकाय र निजी क्षेत्र अग्रसर हुनुपर्ने देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामाग्री

- नेपालको संविधान, २०७२, कानुन किताब व्यवस्था समिति, काठमाडौं ।
- आर्थिक सर्वेक्षण, आर्थिक वर्ष २०७५/७६, २०७६, अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।
- पन्ध्रौं योजना (२०७६/७७-२०८०/८१), आधारपत्र, राष्ट्रिय योजना आयोग, काठमाडौं ।
- आ.व. २०७६/७७ को बजेट वक्तव्य, २०७६, अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।
- आर्थिक वर्ष २०७५/७६ को मन्त्रालयगत प्रगति विवरण, २०७६, अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।
- देशको वर्तमान आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति (आर्थिक वर्ष २०७५/७६ को वार्षिक तथ्याङ्कमा आधारित), नेपाल राष्ट्र बैंक, काठमाडौं ।
- मध्यमकालीन खर्च संरचना (२०७५/७६-२०७७/७८), राष्ट्रिय योजना आयोग, काठमाडौं ।
- अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता परिचालन नीति, २०७६, अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।

नेपालको वैदेशिक व्यापारका विविध पक्षहरू

खगेश्वर भण्डारी*

पृष्ठभूमि

वैदेशिक व्यापार प्रत्येक अर्थतन्त्रको लागि एक महत्त्वपूर्ण अवसर हो। यस अवसरको सदुपयोगबाट प्रत्येक देशले विश्व उत्पादनको लाभ प्राप्त गरिरहेका छन्। वैदेशिक व्यापारबाट अधिक लाभ लिने प्रयास स्वरूप विश्वभर विभिन्न विचार, वाद र आविष्कारको जन्म भएको छ। फस्वरूप वस्तु विनिमय प्रथाबाट सुरु भएको सीमित वैदेशिक व्यापार हाल विश्वव्यापी भई विद्युतीय व्यापारको युगमा प्रवेश गरिसकेको छ। यस क्षेत्रमा भएका आविष्कार, विकास र विस्तारले अवसरमात्र नभई चुनौतीहरू समेत उत्पन्न भएका छन्।

वैदेशिक व्यापारबाट अधिकतम लाभ लिन नेपालले पनि विगतदेखि नै विभिन्न प्रयासहरू गर्दै आएको छ। खासगरी प्रथम आवधिक योजनादेखि निर्यात प्रवर्द्धन र बजार पहुँच वृद्धिलाई विशेष जोड दिइएको पाइन्छ। यसैक्रममा नेपालले विभिन्न द्विपक्षीय, क्षेत्रीय तथा बहुपक्षीय व्यापार सम्झौताहरूमा हस्ताक्षर गरिसकेको छ। पछिल्लो समय नेपालले व्यापार सहजीकरण, व्यापारको लागत न्यूनीकरण, व्यापारमा प्रविधिको प्रयोग, भन्सार सुधार, वैकल्पिक पारवाहन बिन्दुको खोजी र उपयोग, सीमापार विद्युत् व्यापार लगायतका कार्यमा समेत जोड दिन थालेको पाइन्छ। विभिन्न नीतिगत प्रयास भए पनि नेपालको वैदेशिक व्यापार अनुकूल हुन सकेको छैन। विगतको तुलनामा नेपालको वैदेशिक व्यापारमा उल्लेख्य परिवर्तन आएको भए पनि यसको वाञ्छित विविधीकरण हुन सकेको छैन। नेपालको व्यापार संरचनासमेत प्रतिकूल रहेको छ। निर्यात आधार कमजोर रहेको र आयातको माग बेलोचदार रहेकाले व्यापार घाटा उच्च रहेको छ। नेपाल खुला अर्थतन्त्रको पक्ष राष्ट्र भएको तथा राजस्व लक्ष्य आयातसँग पनि सम्बन्धित रहने भएकाले आयात व्यवस्थापन हुन नसकेको देखिन्छ। यस परिप्रेक्षमा नेपालको वैदेशिक व्यापारका केही महत्त्वपूर्ण पक्षहरूको तलका खण्डहरूमा चर्चा गर्ने प्रयास गरिएको छ।

नेपालको वैदेशिक व्यापारको वर्तमान अवस्था

नेपालको आयात र निर्यात वृद्धिदर विगत लामो समयदेखि प्रतिकूल रहँदै आएकोमा आर्थिक वर्ष २०७५/७६ देखि यसमा केही सुधार देखिएको छ। निर्यातको वृद्धिदर उच्च रहेपनि यसको आधार सानो भएकाले व्यापार घाटा भने आशातीत रूपमा कम हुन सकेको छैन। त्यस्तै विगत लामो समयदेखि नेपालको पहिचान बनेका परिमना, गलैँचा, तयारी पोसाक लगायतको निर्यात घट्टै जानु पक्कै पनि सुखद सङ्केत होइन। आयातको वृद्धिदरमा विगतको तुलनामा केही कमी आएको देखिन्छ। यसको आधार ठुलो रहेकोले वृद्धिदर कम हुँदै गएको हो। आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को पहिलो त्रयमासको तथ्याङ्कलाई आधार मानेर हेर्दा हाल वस्तु तथा सेवाको विश्व व्यापारमा आएको न्यूनता, अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा तेलको मूल्यमा आएको कमी, सुनको मूल्यमा भएको वृद्धि लगायतका कारणले पनि नेपालको आयात केही कम भएको देखिन्छ। नेपालको वैदेशिक व्यापारको वर्तमान अवस्थाको निम्न बुँदाहरूमा समीक्षा गर्ने प्रयास गरिएको छ।

वैदेशिक व्यापारको स्थिति

आर्थिक वर्ष २०३७/३८ मा निर्यात रु. १.६ अर्ब र आयात रु. ४.४ अर्ब व्यापार घाटा रु. २.८ अर्ब रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०४७/४८ मा निर्यात ७.४ अर्ब र आयात रु. २३.२ अर्ब भई व्यापार घाटा रु. १५.८ अर्ब पुगेको थियो। व्यापार घाटा बढ्ने क्रम निरन्तर रही आ.व. २०६०/६१ मा रु. ८२.४ अर्ब हुँदै आ.व. २०७५/७६ मा रु. १३२१ अर्ब पुगेको छ। आर्थिक वर्ष २०७५/७६ को प्रथम चार महिनामा निर्यात रु. ३६.३ अर्ब र आयात रु. ४५०.३ अर्ब भई व्यापार घाटा रु. ४१४ अर्ब पुगेको छ। यी सबै तथ्यहरूले नेपालमा आयातको माग उच्च रहेको र निरन्तर वृद्धि हुँदै गएको देखाउँछन्। यससम्बन्धी विस्तृत तथ्याङ्क तालिका १ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका १ : नेपालको वैदेशिक व्यापारको स्थिति

रकम रु. अर्बमा

आर्थिक वर्ष	निर्यात	आयात	व्यापार सन्तुलन	कुल व्यापार	आयात-निर्यात अनुपात	
१९८०/८१	२०३७/३८	१.६	४.४	-२.८	६.०	२.७५
१९९०/९१	२०४७/४८	७.४	२३.२	-१५.८	३०.६	३.१४
२००३/०४	२०६०/६१	५३.९	१३६.३	-८२.४	१९०.२	२.५३
२०१८/१९	२०७५/७६	९७.१	१४१८.५	-१३२१.४	१५१५.६	१४.६१
२०१९/२०	२०७६/७७*	३६.३	४५०.३	-४१४.०	४८६.६	१२.४१

* प्रथम चार महिनाको तथ्याङ्क
स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक, २०७६

* उपनिर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

आयात-निर्यात अनुपात

आर्थिक वर्ष २०३७/३८ मा आयात-निर्यात अनुपात २.७५ थियो । यसले निर्यातभन्दा आयात २.७५ गुणा धेरै रहेको देखाउँदछ । उक्त अनुपात निरन्तर वृद्धि हुँदै गएको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०४७/४८ मा आयात-निर्यात अनुपात ३.१४ प्रतिशत रहेकोमा आ.व. २०७५/७६ मा १४.६१ र आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को प्रथम चार महिनामा १२.४१ रहेको छ । यस तथ्यका आधारमा हेर्दा नेपालले रु. १ बराबरको वस्तु निर्यात गर्दा रु. १२.४ बराबरको आयात गरिरहेको देखिन्छ । यससम्बन्धी तथ्याङ्क तालिका १ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

वैदेशिक व्यापारको वृद्धि

केही अपवाद बाहेक नेपालको आयात वृद्धिदर विगत लामो समयदेखि निर्यात वृद्धिदरको तुलनामा उच्च रहँदै आएको छ । मात्रात्मक हिसाबले हेर्दा नेपालको वैदेशिक व्यापारमा क्रमशः वृद्धि हुँदै गएको भए पनि आयातको तुलनामा निर्यात वृद्धि हुन सकेको छैन । आर्थिक उदारीकरणपूर्व आर्थिक वर्ष २०३७/३८ मा नेपालको वस्तु निर्यात कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ५.९ प्रतिशत रहेको थियो । प्रजातन्त्रको पुनर्बहाली पश्चात् आर्थिक वर्ष २०४७/४८ मा यस्तो अनुपात ६.१ प्रतिशत रहेकोमा विश्व व्यापार सङ्गठनको सदस्यता प्राप्त

गर्नुभन्दा अगाडि आ.व. २०६०/६१ मा उक्त अनुपात १० प्रतिशत पुगेको देखिन्छ । त्यसपछिका दिनहरूमा क्रमशः कम हुँदै गई आ.व. २०७५/७६ मा उक्त अनुपात केवल २.८ प्रतिशत कायम भएको छ । यस तथ्यले के देखाउँछ भने जतिसुकै संरचनागत, नीतिगत एवं संस्थागत परिवर्तन भए पनि आन्तरिक क्षमता अभिवृद्धि नभई निर्यात प्रवर्द्धनबाट पर्याप्त लाभ प्राप्त हुँदैन ।

आयात तथा कुल व्यापारको तथ्याङ्क हेर्दा नेपालको वैदेशिक व्यापार उल्लेख्य मात्रामा वृद्धि भएको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०३७/३८ मा नेपालको वस्तु आयात कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको १६.२ प्रतिशत रहेको थियो । आर्थिक वर्ष २०४७/४८ मा यस्तो अनुपात १९.३ प्रतिशत रहेकोमा आ.व. २०६०/६१ मा उक्त अनुपात २५.४ प्रतिशत र आ.व. २०७५/७६ मा उक्त अनुपात ४०.९ प्रतिशत पुगेको छ । आयातसँगै व्यापार घाटा र कुल व्यापारसमेत वृद्धि हुँदै गएको देखिन्छ ।

आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा कुल व्यापार कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ४३.८ प्रतिशत र व्यापार घाटा ३८.१ प्रतिशत पुगेको छ । व्यापारको आकार वृद्धि हुनु सुखद् पक्ष भए पनि यसको मुख्य निर्धारक निर्यातको सट्टा आयात हुनु भने सोचनीय विषय हुन सक्दछ । यससम्बन्धी तथ्याङ्क तालिका २ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका २ : नेपालको वैदेशिक व्यापारको वृद्धि

आर्थिक वर्ष		वार्षिक वृद्धिदर		कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपात			
		निर्यात	आयात	निर्यात	आयात	व्यापार सन्तुलन	कुल व्यापार
१९८०/८१	२०३७/३८	३९.८	२७.२	५.९	१६.२	-१०.३	२२.१
१९९०/९१	२०४७/४८	४३.३	२६.७	६.१	१९.३	-१३.२	२५.४
२००३/०४	२०६०/६१	८.०	९.६	१०.०	२५.४	-१५.३	३५.४
२०१८/१९	२०७५/७६	१९.४	१३.९	२.८	४०.९	-३८.१	४३.८

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक, २०७६

व्यापार विविधीकरण:

प्राचीनकालमा तिब्बत र भारतमा मात्र सीमित रहेको नेपालको वैदेशिक व्यापार हाल विश्वका १५० भन्दा बढी राष्ट्रमा फैलिएको छ । देशगत रूपमा नेपालको वैदेशिक व्यापार विविधीकरण भई विश्वका अधिकांश देशमा फैलिएको देखिन्छ । व्यापारको मात्राका हिसाबले हेर्दा भने हालसम्म पनि नेपालका प्रमुख व्यापारिक साभेदार भारत र चीन रहेका छन् । सन् १९६० को दशकमा नेपालको कुल आयातमा भारतको अंश ९८.५ प्रतिशत र कुल निर्यातमा ९७.७ प्रतिशतसम्म पुगेको देखिन्छ (नेपाल राष्ट्र बैंक, २०७५) । सन् १९७० को दशकदेखि भारतको अंश क्रमशः कम हुँदै गई चीन तथा अन्य मुलुकको अंश बढ्दै गएको पाइन्छ । सरकारले लिएको व्यापार विविधीकरण नीतिको प्रभाव स्वरूप सन् १९९० को दशकमा कुल व्यापारमा भारतको अंश उल्लेख्य मात्रामा घटेको थियो । आर्थिक वर्ष २०५३/५४ (सन् १९९७ जुलाई) मा नेपालको कुल वैदेशिक व्यापारमा भारतको अंश घटेर सबैभन्दा कम २५.९ प्रतिशत कायम भएको देखिन्छ । त्यसपछिका वर्षहरूमा यो क्रम बङ्ग भई पुनः भारतको अंश वृद्धि हुँदै गएको छ । आर्थिक वर्ष २०७५/७६ को वार्षिक तथ्याङ्कलाई आधार मान्दा नेपालको कुल वैदेशिक व्यापारमा भारतको हिस्सा करिब ६५ प्रतिशत, चीनको हिस्सा करिब १४ प्रतिशत र अन्य मुलुकको हिस्सा करिब २१ प्रतिशत रहेको देखिन्छ ।

नेपालको निर्यातको वस्तुगत विविधीकरण हेर्दा सन् १९८० र १९९० को दशकमा नेपालका प्रमुख निर्यात ऊनी, गलैँचा र तयारी पोसाक रहेका थिए । आर्थिक वर्ष २०५०/५१ (सन् १९९३/९४) मा नेपालको कुल निर्यातमा ऊनी, गलैँचा र तयारी पोसाकको हिस्सा ८० प्रतिशतभन्दा बढी थियो भने आर्थिक वर्ष २०५६/५७ भन्दा अगाडिका अन्य वर्षहरूमा यी वस्तुहरूको संयुक्त हिस्सा कुल निर्यातमा करिब ६० प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०७५/७६ को वार्षिक तथ्याङ्कअनुसार यी दुई वस्तुको हिस्सा करिब १२ प्रतिशत कायम भएको देखिन्छ । यी बाहेक तेलहन, छाला, जीवित जनावर, अदुवा, दाल, जुट र जुटका सामान लगायतका वस्तुहरू ती दशकका अन्य प्रमुख निर्यातहरू थिए । त्यसपछिका वर्षहरूमा माथि उल्लेखित वस्तुहरूको अतिरिक्त अलैँची, तामाको तार, वनस्पति घ्यू, जुस, जडीबुटी, धागो, खोटो, पस्मिना, चिया लगायतका वस्तुहरूसमेत प्रमुख रूपमा निर्यात हुन थालेको देखिन्छ । वि.सं. २०५९ (सन् २००२) मा भारतले कोटा निर्धारण गर्दा प्रभावित बनेको वनस्पति घ्यूको निर्यात आ.व. २०६५/६६ देखि बन्द भएको छ । पछिल्ला वर्षहरूमा गलैँचा, पस्मिना, तेलहन, जीवित जनावर लगायतका वस्तुको निर्यात घट्दै गएको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०७५/७६ देखि पाम र सोयाबिन तेलको निर्यातले प्रमुख स्थान हासिल गर्न थालेको छ । यसबाट नेपालको निर्यातको वस्तुगत विविधीकरण क्रमशः हुँदै

गइरहेको भए पनि उच्च मूल्ययुक्त औद्योगिक वस्तुको उत्पादन र निर्यात भने हुन सकेको देखिँदैन। निर्यात वस्तु डालो छिटो छिटो परिवर्तन (Shift) हुनुले तुलनात्मक लागत लाभ भएका, देशभित्र उच्च मूल्य जोड (Value Addition) हुने र स्वदेशी कच्चा पदार्थमा आधारित वस्तुमा केन्द्रित हुन नसकेकोतर्फ सङ्केत गर्दछ। निर्यातको आधार दिगो बनाउन वस्तुगत विविधीकरणभन्दा पनि तुलनात्मक लाभ भएका केही सीमित वस्तु केन्द्रित निर्यात प्रवर्द्धन नीति अङ्गीकार गर्न आवश्यक देखिन्छ। जलविद्युत्को निर्यात गर्न सकेमा दिगो आधार सृजना गर्न सहयोग पुग्ने छ।

निर्यातमा नगद अनुदानसम्बन्धी व्यवस्था र यसको प्रभाव

नेपाल सरकारले आर्थिक वर्ष २०६७/६८ देखि निर्यातकर्तालाई प्रोत्साहन गर्न निर्यातबाट प्राप्त विदेशी मुद्रा बैंकमा जम्मा भएको प्रमाणको आधारमा नगद अनुदान प्रदान गर्ने व्यवस्था गरेको थियो। यस व्यवस्थाको कार्यान्वयनका लागि ल्याइएको “निर्यातमा नगद अनुदानसम्बन्धी कार्यविधि, २०६८” को समयानुकूल परिमार्जन गर्दै हाल “निर्यातमा नगद अनुदानसम्बन्धी कार्यविधि (पहिलो संशोधन), २०७५” कार्यान्वयनमा रहेको छ। उक्त कार्यविधिअनुसार प्रशोधित चिया, प्रशोधित काफि, हस्तकला र काष्ठकलाका वस्तु, प्रशोधित छाला र छालाजन्य उत्पादनहरू, हाते कागज तथा सोबाट उत्पादित सामान, प्रशोधित जडीबुटी तथा सारयुक्त तेल, मिनरल वाटर, तरकारी, पुष्प, प्रशोधित मह, प्रशोधित अलैंची, प्रशोधित अदुवा गरी जम्मा १५ वटा वस्तुको निर्यातमा कुल निर्यात मूल्यको ५ प्रतिशत नगद अनुदानको व्यवस्था गरिएको छ। त्यसैगरी स्वदेशमा उत्पादित कपडा, तयारी पोसाक, गलैँचा र ऊनीका सामान, च्याङ्ग्रा पस्मिना तथा सोबाट उत्पादित सामान, स्वदेशी प्रशोधित जुट तथा जुटका उत्पादनहरू, सुन तथा चाँदीका गरगहना, स्वदेशी अर्ध प्रशोधित छाला, औषधी (आयुर्वेदिक), फेल्ट (ऊनीजन्य) का वस्तुहरू, पेलिष्टर यार्न/फाईबर भिस्कोष यार्न/एक्रेलिक यार्न/कटन यार्न र तामाका सामान गरी जम्मा ११ वस्तुहरूको निर्यातमा कुल निर्यात मूल्यको ३ प्रतिशत नगद अनुदान प्रदान गर्ने व्यवस्था रहेको छ। यो व्यवस्था कार्यान्वयनमा आउनु अघि आर्थिक वर्ष २०६६/६७ मा यी २६ वटा वस्तुको कुल निर्यातमा ३.९८ प्रतिशत हिस्सा थियो भने आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा यस्तो हिस्सा ४.२ प्रतिशत मात्र पुगेको देखिन्छ। यस व्यवस्थाले जडीबुटी, अलैंची, ऊनी गलैँचा, पस्मिना, जुट र जुटका सामान लगायतका केही वस्तुको निर्यातमा सकारात्मक प्रभाव परेको देखिए पनि निर्यात मूल्य (Value) हेर्दा यसको प्रभाव सामान्य नै मान्नुपर्ने हुन्छ।

नेपाल व्यापार एकीकरण रणनीति र नेपालको निर्यात

नेपाल सरकारले विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय दाताहरूको सहयोगमा नेपालमा लगानी तथा व्यापारको लागि उचित व्यावसायिक वातावरण निर्माण गर्ने, प्राथमिकता प्राप्त वस्तुको उत्पादन वृद्धिमार्फत आपूर्ति व्यवस्थालाई सबल बनाउने, संस्थागत क्षमता सुधार गर्ने र व्यापार सम्बद्ध पूर्वाधारहरूको निर्माण गर्ने लगायतका उद्देश्यले नेपाल व्यापार एकीकरण रणनीति, २०१६ कार्यान्वयनमा ल्याएको छ। यो नेपालको तेस्रो व्यापार एकीकरण रणनीति हो। यसले अलैंची, अदुवा, चिया, आयुर्वेदिक औषधि, कपडा तथा धागो, छाला, जुत्ता चप्पल, पस्मिना र गलैँचा गरी नौ वटा वस्तु, दक्ष तथा अर्ध-दक्ष जनशक्ति, सूचना प्रविधि इन्जिनियरिङ्ग सेवा र पर्यटन गरी ३ वटा सेवा क्षेत्र गरी जम्मा

१२ क्षेत्रलाई प्रमुख निर्यात सम्भावना भएका क्षेत्र पहिचान गरेकाले सोहीअनुसार यी क्षेत्रमा कार्यक्रमहरू केन्द्रित हुँदै आएका छन्। यी बाहेक नेपाल व्यापार एकीकरण रणनीति, २०१० ले निर्यात सम्भावना रहेका प्रमुख वस्तु भनी पहिचान गरेका जलविद्युत्, काफि, कपडा, तयारी पोसाक, लगायतका १२ वटा वस्तुलाई यस रणनीतिले अन्य निर्यात सम्भावना भएका वस्तुको रूपमा पहिचान गरेको छ। प्रमुख निर्यात सम्भावना भएका वस्तुको निर्यात अवस्था हेर्दा आर्थिक वर्ष २०७२/७३ मा यी वस्तुहरूको कुल निर्यातमा ३३.६५ प्रतिशत हिस्सा रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा यस्तो हिस्सा २२.६८ प्रतिशतमा भरेको देखिन्छ। यसले नेपालका प्रमुख निर्यातयोग्य वस्तुहरू गलैँचा, चिया, पस्मिना, तयारी पोसाक लगायतका वस्तुको अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा प्रतिस्पर्धा बढ्दै गएको सङ्केत गर्दछ।

आयात व्यवस्थापन

नेपालमा लामो समयदेखि आयात व्यवस्थापनमा जोड दिने कि निर्यात प्रवर्द्धनमा भन्ने बहस चलिरहँदा पक्ष र विपक्षमा थुप्रै तर्कहरू भए। नेपाल खुला अर्थतन्त्रको पक्ष राष्ट्र र विश्व व्यापार सङ्गठनको सदस्य भएकाले आयात व्यवस्थापन गर्न सहज नभए पनि असम्भव भने देखिँदैन। आयात हुने वस्तुको प्रकृति हेर्दा एक हदसम्म आयात व्यवस्थापन आवश्यक देखिन्छ। धेरै अगाडिदेखि नै नेपालले निर्यात प्रवर्द्धनमा बढी जोड दिई आयात व्यवस्थापनलाई ध्यान नदिएकै कारणले आयातको आकार धेरै ठुलो भई व्यापार घाटा उच्च हुन पुग्यो। आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को बजेट वक्तव्यमार्फत सरकारले कुखुराको ताजा मासु, जुसहरू, बियर, वाइनहरू, इर्नर्जि ड्रिङ्क्स लगायतका विलासी एवं कमसल वस्तुको भन्सारदरमा वृद्धि गर्‍यो। त्यस्तै खसी बोका, तरकारी तथा फलफूलको आयातमा गुणस्तर परीक्षण गर्नु पर्ने व्यवस्था र इर्नर्जि ड्रिङ्क्स लगायत कमसल खाद्य वस्तुको आयातमा कडाई गरियो। निजी सवारी साधन खरिदमा प्रदान गरिने कर्जामा कडाई गरियो। यी नीतिगत कदमहरूले आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को पहिलो चार महिनासम्म आयातमा केही कमी आएको छ। साथै अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा कच्चा तेलको मूल्यमा आएको गिरावट, पुँजीगत खर्चको न्यूनता, निजी क्षेत्रतर्फको पुनः निर्माणको धेरैजसो कार्य सम्पन्न भएको, सुनको मूल्यमा भएको वृद्धि, विद्युत् आपूर्तिमा सहजता लगायतका कारणले समेत यस आर्थिक वर्षमा आयात केही मात्रामा घटेको देखिन्छ।

सारांश तथा निष्कर्ष

विगत लामो समयदेखि नेपालको व्यापार घाटा उच्च रहँदै आएको छ। खासगरेर निर्यातको तुलनामा धेरै गुणा आयातको माग रहेको तर आन्तरिक क्षमता विस्तार हुन नसकेकाले यो अवस्था सृजना भएको हो। आर्थिक वर्ष २०७५/७६ देखि निर्यात वृद्धिदर केही उत्साहप्रद देखिए पनि निर्यातको आधार सानो भएकाले व्यापार घाटाको आकार कम गर्न भने सकिएको छैन। तेस्रो मुलुकबाट आयातित कच्चा पदार्थमा आधारित पाम तेलको निर्यातले उक्त वृद्धिदर कायम गरेकाले यो दिगो रहनेमा समेत विश्वास गर्ने ठाउँ कमै रहेको देखिन्छ। नेपालको वैदेशिक व्यापारमा देखिएको हालको आशालागो अवस्था आन्तरिक क्षमता वृद्धिबाट नभई अन्य बाह्य तत्त्वले गर्दा सृजना भएकाले स्थायी नहुन सक्ने देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०७६/७७ देखि जलविद्युत्को आयात केही कम भई केही मात्रामा निर्यातसमेत हुन लागेको देखिएको छ। यो भने सुखद् सङ्केत हो, जसले निर्यातको

बृहत् आधार खडा गर्ने र पेट्रोलियम पदार्थको आयात प्रतिस्थापन गर्ने क्षमता राख्दछ ।

जतिसुकै संरचनागत, नीतिगत एवं संस्थागत परिवर्तन भए पनि आन्तरिक क्षमता अभिवृद्धि नभई निर्यात प्रवर्द्धनबाटै पर्याप्त लाभ प्राप्त हुँदैन भन्ने कुरा स्पष्ट छ । हामीले अङ्गीकार गरेको व्यापार नीतिले वैदेशिक व्यापारको आकार कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको करिब ४१ प्रतिशत पुगेको छ । व्यापारको आकार वृद्धि हुनु सुखद पक्ष भए पनि यसको मुख्य निर्धारक निर्यातको सट्टा आयात हुनु भने सोचनीय विषय हुन सक्दछ । आन्तरिक क्षमतामा पर्याप्त सुधार नभएसम्मका लागि एक हदसम्म आयात व्यवस्थापन नीति अङ्गीकार गर्नु आजको आवश्यकता हो ।

देशगत रूपमा नेपालको वैदेशिक व्यापार विविधीकरण भई विश्वका अधिकांश देशमा फैलिएको भए पनि व्यापारको मात्राको हिसाबले हालसम्म पनि नेपालका प्रमुख व्यापारिक साझेदार भारत र चीन नै रहेका छन् । सन् १९९० को दशकमा विविधीकरणका लागि गरिएको प्रयास स्वरूप भारतको हिस्सा उल्लेख्य मात्रामा घटेको भए पनि यो दिगो हुन सकेन र पुनः भारतको हिस्सा कुल व्यापारमा करिब ६५ प्रतिशत पुगेको छ । यस तथ्यले हामीले भारत केन्द्रित व्यापार नीति अङ्गीकार गर्नु नै दिगो र देशको हितमा हुन्छ भन्ने सङ्केत गर्दछ ।

नेपालको निर्यातको वस्तुगत विविधीकरण क्रमशः हुँदै गइरहेको भए पनि उच्च मूल्ययुक्त औद्योगिक वस्तुको उत्पादन र निर्यात भने हुन सकेको देखिँदैन । निर्यात वस्तु डालो छिटो छिटो परिवर्तन (Shift) हुनुले तुलनात्मक लागत लाभ भएका, देशभित्र उच्च मूल्य जोड (Value Addition) हुने र स्वदेशी कच्चा पदार्थमा आधारित वस्तुमा केन्द्रित हुन नसकेकोतर्फ सङ्केत गर्दछ । निर्यातको आधार दिगो बनाउन वस्तुगत विविधीकरणभन्दा पनि तुलनात्मक लाभ भएका केही सीमित वस्तु केन्द्रित निर्यात प्रवर्द्धन नीति अङ्गीकार गर्न आवश्यक देखिन्छ । जलविद्युत्को निर्यात गर्न सकेमा दिगो आधार सृजना गर्न सहयोग पुग्ने छ ।

निर्यातमा नगद अनुदान प्रदान गर्ने व्यवस्थाले तोकिएका केही वस्तुको निर्यातमा सामान्य रूपमा सकारात्मक प्रभाव देखिए पनि निर्यात मूल्य

(Value) हेर्दा यसको प्रभाव सामान्य नै मान्नुपर्ने अवस्था रहेको छ । यसको प्रभावकारिता हेर्ने नजर र मापन गर्ने सूचकहरूमा मत भिन्नता रहन पनि सक्दछ । तर तथ्यगत रूपमा हेर्दा जसलाई राज्यले प्रोत्साहन गरिरहेको छ, तिनै वस्तुको निर्यात हिस्सा सामान्य रूपमा मात्र वृद्धि हुनु भने सोचनीय विषय हो । उच्च मूल्ययुक्त, विलासी एवं बेलोचदार वस्तुको आयात भइरहँदा केही प्राथमिक वस्तुको निर्यात प्रवर्द्धनबाट व्यापार घाटा कम गर्ने लक्ष्य राख्नु पनि सधैं सान्दर्भिक नहुन सक्दछ ।

नेपाल व्यापार एकीकरण रणनीति, २०१६ ले नेपालका प्रमुख निर्यात योग्य वस्तुहरू गलैँचा, चिया, पस्मिना, तयारी पोसाक लगायतका ९ वटा वस्तु र अन्य ३ वटा सेवा क्षेत्रलाई निर्यात सम्भावना रहेका क्षेत्रको रूपमा पहिचान गरेर सोहीअनुसार ती क्षेत्रको उन्नतिको लागि राज्यका साधन र स्रोतको परिचालन गरिरहेको छ । तर तिनै वस्तुको निर्यात अंश क्रमशः घट्दै जानु चिन्ताको विषय हो । नीतिगत कमजोरी, नीतिको कार्यान्वयनमा जटिलता वा अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा बढ्दै गएको प्रतिस्पर्धा के कारणले यसो भएको हो ? आगामी दिनमा त्यसको समीक्षा अवश्य हुने छ ।

(यस लेखमा नेपालको वैदेशिक व्यापारको वर्तमान अवस्था, प्रवृत्ति, व्यापार संरचना, विविधीकरण लगायतका विषयहरूको छोटो विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ । यस लेखमा प्रयोग भएका तथ्याङ्कहरू नेपाल राष्ट्र बैंक, अर्थ मन्त्रालय र भन्सार विभागका प्रकाशनहरूबाट लिइएको छ ।)

सन्दर्भ सामग्रीहरू:

- नेपाल सरकार, उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय (२०७५), निर्यातमा नगद अनुदान प्रदान गर्ने सम्बन्धी कार्यविधि, २०७५ ।
Department of Customs. Annual Trade Statistics 2075/76.
Government of Nepal. (2016). Nepal Trade Integration Strategy 2016.
Nepal Rastra Bank. (2019). Current Macro Economic and Financial Situation of Nepal.
Nepal Rastra Bank. (2019). Quarterly Economic Bulletin.
Nepal Rastra Bank. (2018). Sixty Years of Nepal Rastra Bank.

बैंकिङ् व्यवसायमा लिखत कागजातहरू र तिनको प्रयोग

शिवकुमार अधिकारी*

बैंकिङ् व्यवसाय विश्वसनीयतामा सञ्चालन हुने तर जोखिममा आधारित व्यवसाय हो । विश्वसनीयता आर्जन गर्न, साख सिर्जना गर्न र प्रतिस्पर्धामा श्रेष्ठता हासिल गर्न नयाँ नयाँ उत्पादन र प्रविधिहरू प्रयोगमा आइरहेका छन् । परम्परागत बैंकिङ्देखि आजको आधुनिक बैंकिङ्, दुनियाँमा अभ्यास हुन थालेको अत्याधुनिक प्रविधिमा आधारित कागज रहित/मानव रहित बैंकिङ् (Paper less/Humanless Banking), र Paperless Money तर्फको यात्रा र बैंकिङ् व्यवसायमा भएको विस्तार र परिवर्तनले विश्व अर्थव्यवस्थालाई एक आपसमा जोड्न, त्यसको परिचालन गर्न, भौतिक विकास र समुन्नति हासिल गर्न बैंकिङ् व्यवसाय विश्व अर्थतन्त्रको एक महत्त्वपूर्ण साधन बन्न पुगेको छ । अधिकांश मानिस बैंक, वित्तीय कारोबार र बैंकिङ् प्रणालीमा जोडिँदै छन् । नेपाल सरकारले एक व्यक्ति एक बैंक खाताको नीति नै अधि सारेको छ । त्यसैगरी लगभग सबैजसो स्थानीय तहमा बैंकका शाखाहरू खोलिएका छन् । सूचना प्रविधि र आधुनिक बैंकिङ्को विकासले यस व्यवसायलाई वोधगम्य, पहुँचयोग्य र सहज बनाउँदै लगेको छ । बैंकिङ् व्यवसाय जतिजति आधुनिक विधि, पद्धति र प्रणाली स्थापित गर्दै अधि बढ्दैछ, त्यति नै कारोबारमा नयाँ नयाँ चुनौती र जोखिमहरू पनि वृद्धि हुँदै छन् । विगतमा कागजका ढुङ्गाहरूमा लेखेर अभिलेखित गर्ने पद्धति (Manual System) लाई आधुनिक कम्प्युटरिकृत प्रणाली (Computerised System) ले प्रतिस्थापित गरिसकेको छ । आजको बैंकिङ् व्यवसाय विद्युतीय कारोबारमार्फत अनलाइन प्रणालीमा आबद्ध हुने क्रममा छ ।

वित्तीय प्रणालीभित्र असल र राम्रा संस्कृति तथा अभ्यासहरूमात्र भित्रिएका छैनन् । यसभित्र गलत अभ्यास र आपराधिक कृयाकलापहरू समेत नयाँ नयाँ स्वरूप र आकारमा प्रकट हुने गरेका छन् । विभिन्न अन्तराष्ट्रिय आतङ्कवादी सञ्जाल/सङ्गठन एवं आपराधिक व्यक्तिहरूले बैंकिङ् प्रणालीमार्फत गर्ने आर्थिक चलखेल, गैरकानुनी एवं अवैध आर्थिक, मौद्रिक तथा गैरमौद्रिक कारोबार र प्रविधिको दुरुपयोग गर्दै हुने गरेका अनलाइन ह्याकिङ्, एटिएम चोरी, डाटा तथा सूचना चोरी एवं विभिन्न प्रकृतिका बैंकिङ् कसुरका घटनाहरू बढ्दो क्रममा देखा पर्ने गरेका छन् । यस्ता क्रियाकलापहरू बैंकिङ् व्यवसायमा चुनौतीका रूपमा खडा भएका छन् । बैंकिङ् अपराधका कसुरजन्य घटनाहरू कुनै एउटा देशको भौगोलिक सीमारेखाभित्र मात्र सीमित छैनन् । संसारको कुनै पनि कुनामा बसेर यस्ता आपराधिक क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्ने क्रम बढ्दो छ, जसबाट ग्राहकहरू मात्र होइन बैंककै सम्पत्तिसमेत असुरक्षित हुन सक्दछ । यसबाट बैंकिङ् बजारमा उत्पन्न हुन सक्ने सम्भावित अकल्पनीय दुर्घटनाहरू (Unpredicted Disasters) प्रति समय मै सचेत बन्नु जरुरी छ । यस्ता समस्या र चुनौतीहरूको सामना गर्न तदनुकूलको कानुनी प्रबन्ध, प्रतिरक्षात्मक प्रणाली, लिखत

तथा अभिलेखीकरण पद्धतीको विकास हुनु आवश्यक छ । त्यसो हुन सकेन भने समग्र बैंकिङ् प्रणाली धराशाथी हुन गई अर्थव्यवस्थामा नै विकराल सङ्कट सिर्जना हुन सक्दछ । यसतर्फ नीति निर्माता तथा यस क्षेत्रका विज्ञहरूले यथासमयमा नै ध्यान दिनु नितान्त आवश्यक छ ।

यस आलेखमा मूलतः बैंकिङ् व्यवसायमा लिखत कागजातहरूको महत्त्व र तिनको प्रयोगको सन्दर्भ उल्लेख गर्ने प्रयास गरिएको छ । यस सन्दर्भमा प्रचलित कानुनी व्यवस्थाहरूको चर्चा गर्दा अन्तराष्ट्रिय बैंकिङ् कारोबारलाई नियमन गर्न अन्तराष्ट्रिय कानूनका साथै पारित सन्धि, सम्झौता र अभिसन्धिहरू एवं नेपालको बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको सञ्चालनको लागि मुख्यतया बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३, नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८, विद्युतीय कारोबार ऐन, २०६४, बैंकिङ् कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ तथा सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण ऐन, २०६४, बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असुली ऐन, २०५८, विनियम अधिकारपत्र ऐन, २०३४ र सोअन्तर्गत नियम विनियमहरू जारी भई कार्यान्वयनमा रहेका छन् । विद्यमान ऐन कानूनको परिधिभित्र रहेर नेपाल राष्ट्र बैंकले कन्द्रीय बैंकको रूपमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको अनुगमन, नियमन, निरीक्षण, सुपरिवेक्षण तथा नियन्त्रण गर्दै आएको छ । त्यस क्रममा राष्ट्र बैंकले हरेक वर्ष आवश्यक परिमार्जनसहित एकीकृत बैंकिङ् निर्देशिका जारी गर्ने गरेको छ, जुन हरेक बैंकका लागि नीतिगत एवं सैद्धान्तिक मार्गदर्शनको रूपमा मात्र होइन, बाध्यकारीसमेत रहेका छन् । कानुनी लिखत तथा कागजातहरूका सन्दर्भमा उल्लेखित विशेष कानून र सोअन्तर्गत बनेका नियम, विनियम र निर्देशनमा उल्लेख नभएका तर अन्य प्रचलित सामान्य कानूनमा भएका व्यवस्थाहरू पनि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले पालना गर्नुपर्ने हुन्छ ।

मुलुकी देवानी कार्यविधि (संहिता) ऐन, २०७४ को परिच्छेद- ४ ले लिखत तयार गर्ने कार्यविधि सम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ । ऐनको दफा २८ ले लिखत तयार गर्दा जुन विषयको लिखत तयार गरिने हो, सो विषय स्पष्ट रूपमा खुलाई त्यसमा कुनै अशुद्धि र केरमेट नहुने गरी छापी, टाइप गरी वा हातले लेखी तयार गर्नुपर्ने र त्यस्तो लिखतसँग सम्बन्धित कारणीले सहीछाप गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्दै सोही दफाको स्पष्टीकरण खण्डमा "लिखत" भन्नाले घर व्यवहारमा हुने सबै किसिमका लेनदेन व्यवहार, सम्पत्ति हस्तान्तरण वा धितो बन्धक दिने गरी भएको लिखत, धर्मपुत्र र धर्मपुत्री सम्बन्धी लिखत, करार, अखितयार दिएको लिखत, अखितयारनामा, मन्जुरीनामा वा त्यस्तै प्रकृतिका अन्य कागज, सरकारी कार्यालय वा सङ्गठित संस्थामा पेस

* अधिवक्ता एवं पूर्व वरिष्ठ प्रबन्धक, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि.

हुने कुनै पनि लिखत, अदालतमा पेस हुने फिरादपत्र, प्रतिउत्तरपत्र, पुनरावेदनपत्र, निवेदनपत्र, दरखास्त लगायत जुनसुकै किसिमको लिखत, सरकारी कार्यालय वा सङ्गठित संस्थाबाट जारी हुने लिखत, कानुनी हक वा दायित्व सृजना गर्ने वा नगर्ने अन्य कुनै लिखत सम्भन्धु पर्दछ भनी बृहत् रूपमा परिभाषित गरिदिएको छ। सोही परिच्छेदमा लिखत सच्याउने तरिका, लिखतमा रकम उल्लेख गर्नु पर्दा अड्क र अक्षर दुबैमा लेख्नुपर्ने, अड्क र अक्षर फरक परेमा अक्षरमा लेखिएको कुरा मान्य हुने व्यवस्था छ।

त्यसैगरी लिखतमा सहीछाप, हस्ताक्षर र ल्याप्चे सहीछाप गर्दा अपनाउनुपर्ने कार्यविधि, संरक्षक वा माथवरलाई रोहबरमा राखी सहीछाप गराउनुपर्ने अवस्था, अन्धो, बहिरो, नाबालक वा होस ठेगानामा नभएका व्यक्तिसँग लिखत गर्दा अपनाउनुपर्ने कार्यविधि, सङ्गठित संस्थाको तर्फबाट लिखत गर्दा, गराउँदा अपनाउनुपर्ने कार्यविधि, लिखतमा पहिचानको विवरण, लिखत तयार भएको स्थान र मिति उल्लेख हुनुपर्ने, लिखतमा कम्तीमा दुईजना व्यक्ति साक्षी र लेखकको विवरणसहित हस्ताक्षर गर्नुपर्ने तथा कुनै पनि लिखतमा हस्ताक्षर, ल्याप्चे, सहीछाप गर्दा, गराउँदा नउड्ने पक्का मसीले गर्नुपर्ने कानुनी व्यवस्था छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थासँग सम्बन्धित ऐन, कानुनमा उल्लेखित सन्दर्भमा कुनै कानुनी व्यवस्था नभएकाले सामान्य कानुन (मुलुकी देवानी कार्यविधि (संहिता) ऐन, २०७४) मा उल्लेखित आधारभूत कानुनी व्यवस्थाहरू बैंक तथा वित्तीय संस्थाका हकमा समेत बाध्यकारी रहेका छन्। कानुनमा उल्लेखित कार्यविधि पुरा नगरी तयार भएका लिखत कच्चा हुन सक्ने हुँदा रितपूर्वक नभएका लिखत, कागजातका कारण बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई हुन सक्ने सम्भावित कानुनी जोखिम प्रति विशेष सजगता अपनाउनु आवश्यक छ। बैंकिङ्ग व्यवसायका क्रममा बैंकका नियम/ विनियम/ कार्यविधि/ निर्देशिका बमोजिम तयार गर्नुपर्ने कुनैपनि लिखत माथि उल्लेखित कार्यविधिको पूर्ण परिपालना भएको अवस्थामा मात्र त्यसले कानुनी लिखतको पूर्ण मान्यता प्राप्त गर्न सक्दछ।

माथि लिखत एवं कागजात तयार गर्दा अपनाउनु पर्ने कार्यविधिगत पक्षमा चर्चा गरियो। बैंकले विशेष गरी कर्जा कारोबारका क्रममा तयार गर्नुपर्ने लिखत कागजात र सोसम्बन्धी कानुनी व्यवस्थाबारे यहाँ चर्चा गर्ने प्रयास गरिएको छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०७३ को दफा ५५ को उपदफा (२) बमोजिम बैंक वा वित्तीय संस्थाले कर्जा दिँदा आफूलाई मान्य हुने चल अचल सम्पत्ति सुरक्षण लिई वा अन्य उचित जमानी लिई आफ्नो र निक्षेपकर्ताको हितको सुरक्षा हुने गरी कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने, सोही दफाको उपदफा (३) मा यस दफाबमोजिम कर्जाको सुरक्षणबापत लिएको सम्पत्ति कुनै पनि व्यहोराबाट कसैका नाउँमा रजिस्ट्रेसन वा दाखिल खारेज गर्न वा हस्तान्तरण हुन नसक्ने गरी बैंक वा वित्तीय संस्थाको नाममा रजिस्ट्रेसन वा दाखिल खारेज वा रोक्का राखिदिनको लागि बैंक वा वित्तीय संस्थाले सम्बन्धित कार्यालयमा लेखी पठाउनु पर्ने र उपदफा (४) मा सोबमोजिम लेखी आएमा सम्बन्धित कार्यालयले रजिस्ट्रेसन दाखिल, खारेज वा रोक्का गरिदिनुपर्ने, ऐ. को उपदफा (६) मा ऋणीले बैंक वा वित्तीय संस्थासँग लिएको कर्जाको सर्त, भाका र ब्याजसम्बन्धी कुराहरू कर्जा लेनदेन सम्बन्धमा भएको लिखत वा करारमा उल्लेख भएबमोजिम हुने व्यवस्था गरिएको छ। ऐ. को उपदफा (८) मा बैंक वा वित्तीय संस्थाले कर्जा प्रदान गर्दा ऋणीलाई प्रदान गरेको कर्जा रकम र सोमा लामे ब्याज, हर्जाना तथा सो तिर्नु, बुझाउनु पर्ने

समय तालिकासमेत लिखत वा करारमा स्पष्ट रूपमा खुलाई सोको जानकारी ऋणी तथा जमानतकर्ता भए जमानतकर्ता समेतलाई दिनुपर्ने व्यवस्था छ।

त्यसैगरी ऐनको दफा ५७ मा कर्जा असुलीसम्बन्धी व्यवस्थाअन्तर्गत ऋणीले कर्जा लेनदेनसम्बन्धी लिखत वा करारमा उल्लेखित सर्त कबुलियतको पालना नगरेमा कर्जा असुलीका लागि धितो सुरक्षण, लिलाम बिक्री लगायत अन्य विभिन्न कारबाही गर्न सक्ने अधिकार बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई प्रदान गरेको छ। यस कानुनी व्यवस्थाबमोजिमका सम्पूर्ण असुलीसम्बन्धी कारबाहीबाट पनि बैंकको लेना असुल उपर हुन नसकेको अवस्थामा पाँच लाखभन्दा ठुला कर्जाको भाखा नाघेको मितिले चार वर्षभित्र ऋण असुली न्यायाधीकरणमा असुली मुद्दा दायर गर्न पाउने अधिकार बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असुली ऐन, २०५८ ले बैंकलाई प्रदान गरेको छ। यी सबै कानुनी प्रक्रियाका क्रममा हेरिने र मूल्याङ्कन गरिने प्रमाणका आधारभूत वस्तुहरू लिखत तथा कागजातहरू नै हुन्। यस आधारमा पनि परिपक्व, पूर्ण एवं पर्याप्त लिखत तथा कागजातहरू बैंकको कर्जा लगानी जोखिम न्यूनीकरणका लागि महत्त्वपूर्ण औजार हुन् भन्ने निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ।

कर्जासम्बन्धी लिखत तयार गर्नुपूर्व ऋण सम्बन्धी आवेदन, ऋणीको पहिचान हुने विस्तृत विवरण (KYC Update), नागरिकता, फर्म/कम्पनी दर्ता प्रमाण पत्र, अख्तियारी प्रत्यायोजनसम्बन्धी निर्णय/पत्र, फर्म/कम्पनीको विधान, विनियम/प्रबन्धपत्र, नियमावली, फर्म/कम्पनीको कर्जासम्बन्धी निर्णय/माइन्ट, धितो सुरक्षणमा रहने चल, अचल सम्पत्तिको विवरण/प्रमाण पत्र, ब्लुप्रिन्ट नक्सा/ट्रेस नक्सा, चारकिल्ला प्रमाणित, तिरो तिरेको रसिद, भवनको नक्सापास तथा निर्माण सम्पन्न प्रमाणपत्र, सुरक्षणमा राखिने सेयरको डिम्याट विवरण, तेस्रो पक्षको धितो भए धितोदाताको मन्जुरीनामा, आवेदक ऋणीको भ्याट/पान नं. प्रमाणपत्र/परिचय पत्र, गत आर्थिक वर्षको कर चुक्ता प्रमाणपत्र, लेखापरीक्षण गरिएको वित्तीय विवरण, कर्जा सूचना केन्द्रबाट प्राप्त कर्जा सूचना, साख सूचना, परियोजना विश्लेषण तथा उल्लेखित कागजातहरूका आधारमा सूचीकृत मूल्याङ्कनकर्ताद्वारा गरिएको धितो मूल्याङ्कन प्रतिवेदन प्राप्त गर्नुपर्दछ। यसका अतिरिक्त कर्जाको प्रकृतिअनुसार स्टक माल सामानको विवरण, परियोजनामा जडान गरिने माल मिसिनरको विवरण, कुनै परियोजना सञ्चालन गर्न कानुनबमोजिम आवश्यक पर्ने इजाजत पत्र, धितोमा लिइने हदबन्दीभन्दा बढीको अचल सम्पत्तिको हकमा नेपाल सरकारको पूर्व स्वीकृती, सहवित्तीयकरण कर्जाको हकमा अगुवा बैंक र सहभागी बैंकको निर्णय तथा कन्सोर्टियम बैठकको निर्णय आदि जस्ता कागजातहरूको अध्ययन, विश्लेषण गरी ग्राहक, कारोबार एवं धितो सुरक्षणको एकीन पहिचान गर्नुपर्दछ। सोही आधारमा बैंकको हित सुरक्षित हुने गरी लिखत तथा कागजातहरू तयार गर्नुपर्दछ।

यसरी सुरक्षित तवरमा कर्जा लगानी गर्ने क्रममा तयार गरिने लिखत कागजातहरू अत्यन्त महत्त्वपूर्ण हुन्छन्। कर्जा लगानीको समयमा तयार गर्नुपर्ने लिखतमा त्रुटी भएमा कतिपय पछि सच्याउन नसकिने भई कानुनी जोखिम सिर्जना हुन सक्दछ। सम्पूर्ण लिखत कागजातहरू रितपूर्वक तयार गरी, गराई, धितो सुरक्षण लिखत पारित गराई बैंकको नाउँमा अचल सम्पत्ति रोक्का गराएपश्चात् मात्र कर्जा/किस्ता लगानी गर्नुपर्ने हुन्छ।

कर्जा प्रकृत्यामा कर्जा स्वीकृत सम्बन्धी निर्णय (प्रस्ताव, सिफारिस

तथा निर्णय), कर्जा सुविधा सम्भौता/जानकारी तथा प्रतिबद्धता पत्र, प्रमिसरी नोट, मन्जुरीनामा, जमानी पत्र, व्यक्तिगत/संस्थागत जमानत, पारिपासु सम्भौता, धितोबन्धक पारित लिखत, रोक्का पत्र तथा आन्तरिक तमसुक मुख्य कानुनी लिखत/कागजातहरू हुन् । माथि विवेचना गरिएबमोजिमको प्रकृया पुरा गरी बैंकको नीति, निर्देशन र कार्यविधिमा तय भएबमोजिमको फर्मेटमा यी लिखतहरू तयार गरिन्छ । कर्जा असुली प्रक्रियामा ग्राहकलाई गरिने पत्राचार, सार्वजनिक सूचना, लिलामी प्रक्रिया तथा लिलामी मुचुल्का, लिलाम सदर तथा सकारसम्बन्धी निर्णय, ऋणी/धितोदाता वा तेस्रो पक्षसँग गरिने सम्भौता, कर्जा पुनर्संरचना/पुनर्तालिक्तीकरण सम्बन्धी निर्णय एवं गैरबैंकिङ् सम्पत्ति बिक्री प्रक्रियाका क्रममा समेत विभिन्न लिखत तथा कागजातहरू तयार गरिन्छन् । ती सबै कागजातहरू प्रचलित कानुन एवं बैंकका नीति, नियम र कार्यविधिका अधीनमा रही बैंक र निक्षेपकर्ताको अधिकतम हित हुने गरी रितपूर्वक तयार गर्नुपर्दछ ।

लिखत, कागजातले ऋणी/धितोदातालाई बैंक कर्जाप्रति करारीय दायित्व सिर्जना गराउँदछ भने बैंकका लागि सुरक्षा कवचको काम गर्दछ । कर्जामा कमजोर लिखत र कागजातका कारण कर्जा असुरक्षित हुने, कर्जा ढुब्ने र बैंकले सम्पत्ति गुमाउने अवस्था हुनसक्दछ भने गलत लिखत र कागजातका कारण बैंकका पदाधिकारी, कर्मचारी एवं

ग्राहकसमेत दण्ड सजायका भागी हुने र अन्ततोगत्वा बैंक नै धराशायी हुन सक्दछ ।

लिखत कागजातहरूको गोपनीयता र सुरक्षाको सवाल पनि महत्त्वपूर्ण रहेको छ । नेपालको संविधान एवं सूचनाको हक सम्बन्धी ऐन, २०६४ बमोजिम नागरिकको सूचना प्राप्त गर्ने हकको सम्मान गर्दै सोही ऐनको दफा ३ (३) मा आर्थिक, व्यापारिक तथा मौद्रिक हित वा बौद्धिक सम्पत्तिको संरक्षण वा बैंकिङ् वा व्यापारिक गोपनीयतामा गम्भीर आघात पार्ने सम्बन्धी सूचना प्रवाह गरिने छैन भन्ने कानुनी व्यवस्था हुनुका साथै बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३ को दफा १०९ मा बैंकिङ् गोपनीयता कायम राख्नुपर्ने कानुनी व्यवस्थाका अधीनमा रही बैंकका लिखत, कागजात एवं कारोबारको सूचना एवं जानकारी सरोकारवाला व्यक्ति वा कानुनले तोकेको निकायबाहेक अनधिकृत व्यक्तिलाई जानकारी गराउन नहुने र गोपनीयता भङ्ग गर्न, गराउन नहुने व्यवस्था छ । यस्तो कानुनी व्यवस्थाको परिपालना गर्दै लिखत कागजातहरूलाई नासिन, मासिन र चोरी हुनबाट जोगाउन विशेष सुरक्षा प्रबन्ध मिलाउनु आवश्यक छ । लिखत कागजातको अभावमा उत्पन्न हुन सक्ने कानुनी जोखिम निराकरणका लागि लिखत कागजात सुरक्षित राख्नुबाहेक अन्य विकल्प हुन सक्दैन । लिखत, कागजात एवं बैंकिङ् गोपनीयता भङ्ग गर्नु तथा लिखत कागजात नास्ने, मास्ने जस्ता कार्य गर्नु गम्भीर प्रकृतिको बैंकिङ् कसुर नै मानिन्छ ।

नेतृत्व र निर्णय क्षमताबिचको अन्तरसम्बन्ध

भोलानाथ पौडेल*

नेतृत्व (Leadership)

नेतृत्व एक प्रकारको यस्तो विशेष कला हो, जसले व्यक्तिलाई उपयुक्त समयमा उपयुक्त निर्णय गर्न सक्षम तुल्याउँछ। यस्तो निर्णयबाट व्यक्तिले आफूलाई अरूको मार्गदर्शक बन्न र उनीहरूलाई लक्ष्यतर्फ उन्मुख गर्न प्रेरित गर्न सक्तछ। अतः नेतृत्व र निर्णय क्षमताबिच अत्यन्त घनिष्ट र सकारात्मक सम्बन्ध रहेको हुन्छ।

हुनत जुनसुकै व्यक्तिले पनि जीवनयापनका क्रममा विविध निर्णयहरू लिन पर्दछ। तर कतिपय निर्णयहरूले व्यक्तिको जीवनमा नकारात्मक असरसमेत पैदा गर्ने गर्दछन्। यसको मुख्य कारण सही समयमा सही निर्णय लिन नसक्नु अर्थात व्यक्तिले आफूलाई सही नेतृत्व दिन नसक्नु हो।

संघ संस्था वा सङ्गठनमा नेतृत्वको भन्ने ठुलो भूमिका रहन्छ। फरक किसिमका व्यक्तिको समुहलाई परिचालन गरी सामूहिक लक्ष्य हासिल गर्ने कार्य कठिन विषय हो। कुनै पनि सङ्गठनले सम्बद्ध व्यक्तिको उपयुक्त किसिमले निर्देशित गर्न सकेमा मात्र आफ्नो लक्ष्य हासिल गर्न सफल हुन्छ। सङ्गठन सञ्चालनको सन्दर्भमा नेतृत्वको अर्थ तथा परिभाषालाई विभिन्न तवरले परिभाषित गरेको पाइन्छ। केही परिभाषाहरू निम्नानुसार छन् -

Leadership is a process by which an executive can direct, guide and influence the behavior and work of others towards accomplishment of specific goals in a given situation. Leadership is the ability of a manager to induce the subordinates to work with confidence and zeal.

Leadership is the potential to influence behavior of others. It is also defined as the capacity to influence a group towards the realization of a goal. Leaders are required to develop future visions, and to motivate the organizational members to want to achieve the visions.

According to Keith Davis, "Leadership is the ability to persuade others to seek defined objectives enthusiastically. It is the human factor which binds a group together and motivates it towards goal."

उल्लेखित परिभाषाहरूको आधारमा नेतृत्वलाई एक प्रकारको कला, प्रकृया वा व्यवहारको रूपमा लिएको पाइन्छ। नेतृत्व निर्दिष्ट अवस्थामा

तोकिएका उद्देश्यहरू हासिल गर्नेतर्फ अरूको काम तथा व्यवहारलाई निर्देशित एवं उत्साहित गर्ने एक प्रक्रिया हो। नेतृत्व आफ्ना मातहतका व्यक्तिहरूलाई भित्रैदेखि काम गर्ने भावनाको विकास गराउने एक किसिमको खास क्षमता वा कला हो।

नेतृत्वले,

- अरूमा कामप्रतिको लगाव बढाउँछ।
- सामूहिक रूपमा लक्ष्य प्राप्तितर्फ अग्रसर गराउँछ।
- सदस्यहरूलाई विशेष परिस्थितिमा निर्दिष्ट लक्ष्यतर्फ डोर्काउँछ।
- अनुयायीहरूलाई स्वतःस्फूर्त रूपमा उद्देश्य हासिल गर्न उत्प्रेरित गर्दछ।

नेतृत्वको महत्त्व

नेतृत्व व्यवस्थापनको एक महत्त्वपूर्ण कार्य हो। नेतृत्वले अनुयायीहरूको कार्यकुशलतामा अभिवृद्धि गरी संस्थागत लक्ष्य हासिल गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ। सामूहिक रूपमा लक्ष्यप्राप्ति तर्फ सदस्यहरूलाई उत्प्रेरित गराउँदै संस्थाका क्रियाकलापहरूलाई लक्ष्यतर्फ उन्मुख गराउन मार्गदर्शकको रूपमा कार्य गर्ने हुनाले व्यवस्थापनको हरेक तहमा नेतृत्वको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ।

नेतृत्वले आफु मातहतका सदस्यहरूलाई कामप्रति उत्साहित गर्न अभिप्रेरित गर्ने हुनाले व्यवस्थापनलाई निर्धारित उद्देश्य हासिल गर्न मद्दत पुऱ्दछ। यसका साथै नेतृत्वले निम्न कार्यहरू समेत गर्ने हुनाले संस्थागत लक्ष्य प्राप्तियासको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ -

- कार्य प्रारम्भ गर्छ, -Initiate action)
- उत्प्रेरणा जगाउँछ, -Motivate)
- निर्देशित गर्छ, -Provide Guidance)
- आत्मविश्वास सृजना गर्छ, -Create Confidence)
- आत्मबल जगाउँछ, -Build Morale)
- असल कार्यवातावरण निर्माण गर्छ, -Build work environment)
- उचित समन्वय मिलाउँछ -Co-ordinate Properly)

नेतृत्वको भूमिका (Role of Leader)

नेतृत्व व्यवस्थापनको सबै तहमा महत्त्वपूर्ण हुन्छ। यसले

* वरिष्ठ प्रबन्धक, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि.

संस्थाका निर्धारित लक्ष्यहरू प्राप्तिका लागि उपलब्ध मानव स्रोतलाई उत्प्रेरित गराई कार्य गर्न अग्रसर गराउँछ। यसका लागि एउटा कुशल नेतृत्वले आवश्यकताअनुसार विभिन्न रूपमा भूमिका निर्वाह गर्नुपर्दछ। खासगरी नेतृत्वको भूमिकालाई निम्न बुँदाहरूमा व्यक्त गर्न सकिन्छ -

- व्यवस्थापनको सबै तहमा आवश्यक (Requires at all levels of management)
- संस्थाको प्रतिनिधिको रूपमा (Representative of the organization)
- व्यक्तिगत लक्ष्यहरूलाई संस्थागत लक्ष्यसँग एकीकृत र मिलान गर्नमा (Integrates and reconciles the personal goals with organizational goals)
- व्यवस्थापनको रणनीति कार्यान्वयनकर्ताको रूपमा (Bridge between Management and Subordinates)
- असल मित्र, दार्शनिक र निर्देशकको रूपमा (As a friend, philosopher and guide)

कतिपय सन्दर्भमा नेतृत्व र व्यवस्थापनलाई एकै किसिमका कार्यका रूपमा लिएको समेत पाइन्छ। कार्य क्षेत्रको हिसाबले नेतृत्व र व्यवस्थापन बिचमा केही भिन्नता रहेको भए पनि यी दुई कार्यहरू एक आपसमा अन्तरसम्बन्धित रहेको पाइन्छ। यस सम्बन्धमा केही विचारहरू निम्नानुसार व्यक्त गरिएको पाइन्छ -

- Leadership is setting a new direction or vision for a group that they follow, ie: a leader is the spearhead for that new direction.
- Management controls or directs people/resources in a group according to principles or values that have been established.

Albert Einstein said that leadership and management are often part of the same role because there is a continual adjustment of the direction (leadership) and controlling resources to achieve that direction (management).

निर्णय क्षमता (Decision-Making)

नेतृत्वको मूल्याङ्कन वा मापन उसको निर्णय क्षमतामा निर्भर गर्दछ। निर्णय लिने कार्य नेतृत्वको सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण कार्य हो। नेतृत्वको सही निर्णयका कारणले संस्थाले सफलता प्राप्त गर्छ भने गलत निर्णयले संस्थालाई ठुलो नोक्सानी हुन जान्छ। अतः निर्णय क्षमतामा नेतृत्वको सफलता निर्भर रहेको हुन्छ।

उपलब्ध विभिन्न विकल्पहरूमध्येबाट उत्तम विकल्पको छनौट गर्ने प्रकृया नै निर्णय क्षमता हो। यो एक किसिमको छनौट गर्ने कार्य हो, जसअन्तर्गत विकल्पहरूको मूल्याङ्कन गरी त्यसमध्ये आवश्यक र

उपयुक्त विकल्पको छनौट गरी कार्यान्वयन गर्ने गरिन्छ।

संस्थाका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्ने क्रममा धेरै समस्याहरू आउँछन्। त्यस्ता समस्याहरू समाधान गर्ने एकभन्दा बढी उपायहरू हुन सक्दछन्। तर तीमध्ये उत्तम उपायको छनौट गर्नु नै निर्णय क्षमता हो। यसले उत्तम निर्णय गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ। त्यसैले निर्णय क्षमता व्यवस्थापनको एक महत्त्वपूर्ण कार्य हो। यो कार्य व्यवस्थापनको सबै तहमा बारम्बार गरिरहनुपर्ने हुन्छ।

According to Stephen P. Robbins, "Decision making is defined as the selection of a preferred course of action from two or more alternative."

निर्णय क्षमतालाई उल्लेखित अवधारणा र परिभाषाको आधारमा निम्न बुँदाहरूमा व्यक्त गर्न सकिन्छ:-

- Selecting a logical choice from the available options,
- Act of choosing between two or more course of action,
- Choosing between possible solutions to a problem,
- The cognitive process resulting in the selection of a brief or a course of action among several alternative possibilities,
- The process of identifying and choosing alternatives based on the values and preferences of the decision maker.

A systematic Approach for Making Decisions

उत्तम विकल्पको छनौट हुन नसक्दा कतिपय निर्णयहरू असफलसमेत हुने गर्दछन्। विकल्प छनौट प्रकृया प्रभावकारी नभएमा तथा विकल्पको मूल्याङ्कन गर्ने तत्त्वहरूमाथि पर्याप्त ध्यान दिन नसकिएमा त्यस्तो निर्णय प्रकृया असफल हुने गर्दछ। त्यसैले निर्णय क्षमतालाई प्रभावकारी र प्रतिफलयुक्त बनाउन निर्णय प्रकृयाको व्यवस्थित अवधारणा अपनाउनुपर्ने हुन्छ। यस अवधारणाअन्तर्गत निम्न चरणहरूमा ध्यान दिनुपर्दछ -

१. सृजनात्मक वातावरण बनाउने (Create a constructive environment)
२. अवस्थाको विस्तृत अनुसन्धान गर्ने (Investigate the situation in detail)
३. असल विकल्पहरू बनाउने (Generate good alternatives)
४. आफ्नो धारणा राख्ने (Explore your options)
५. उत्तम विकल्पको छनौट गर्ने (Select the best solution)
६. योजना मूल्याङ्कन गर्ने (Evaluate your Plan)
७. निर्णयको सञ्चार गर्ने र कार्यान्वयन गर्ने (Communicate your decision and take action)

निर्णय कला र पद्धति (Decision Making Skills and Techniques)

निर्णय लिने कार्य एक जटिल कार्य हो। सही निर्णयले सफलताको शिखरमा पुऱ्याउन सक्छ भने निर्णय गलत भएमा ठुलो नोक्सानी

व्यहोर्नुपर्ने हुन सक्छ । त्यसैले समयमा नै परिस्थिति अनुकूल निर्णय गरी अगाडि बढ्न सकिएमा मात्र सफलता प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

जब समस्या पर्दछ, तब समाधानको लागि उत्तम विकल्पको आवश्यकता पर्दछ । त्यसैले समस्याको सही पहिचान गरी सोको उचित समाधानका लागि उपलब्ध विकल्पहरूमध्ये उत्तम विकल्पको छनौट गर्ने कार्य निर्णयकर्ताको सीप तथा निर्णय क्षमतामा निर्भर गर्दछ । त्यसका लागि निर्णयकर्ताले निश्चित उपायहरू अवलम्बन गर्नु आवश्यक हुन्छ । निर्णय प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाउन निम्न चरणहरूको परिपालना गर्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ -

Steps:

- Identify the purpose of decision
- Gather information
- Identify the principles to judge the alternatives
- Brainstorm and list different possible choices
- Evaluate each choice in terms of its consequences
- Determine the best alternative
- Put the decision into action
- Evaluate the outcome of decision and action steps.

व्यवस्थापनमा निर्णय क्षमताको महत्त्व

(Importance of Decision Making in Management)

व्यवस्थापनमा निर्णय क्षमताको ज्यादै ठुलो महत्त्व रहेको हुन्छ । विवेकपूर्ण निर्णयले संस्थामा असल कार्य वातावरणको सृजना भई

कर्मचारीहरूको कार्यकुशलतामा वृद्धि हुन्छ, संस्थाको सेवा सुविधाको गुणस्तरमा वृद्धि हुन्छ, संस्थाको लागत तथा समयमा वचत हुन गई लाभदायकतामा वृद्धि हुन्छ र संस्थाले निर्धारित गरेको लक्ष्य हासिल गर्न सहयोग पुग्दछ । त्यसैले निर्णय क्षमताले व्यवस्थापनका हरेक तहमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । व्यवस्थापनमा उत्तम विकल्पको छनौट गरी गरिने निर्णय क्षमताको महत्त्वलाई निम्न बुँदाहरूमा समेत व्यक्त गर्न सकिन्छ -

- Better utilization of resources,
- Facing problems and challenges,
- Business growth,
- Achieving Objectives,
- Increase efficiency,
- Facilitate innovation,
- Motivates employees

उपसंहार

संस्थाका महत्त्वपूर्ण विषयहरूमा हुने निर्णयले संस्थाको सफलतामा प्रत्यक्ष असर गर्ने भएको हुँदा नेतृत्वले उपयुक्त समयमा उपयुक्त निर्णय लिन आफूलाई सदैव सक्षम राख्नुपर्दछ । यसका लागि नेतृत्वमा हुनुपर्ने गुण र व्यवहारको विकास गर्नुपर्दछ । नेतृत्वले सही समयमा सही निर्णय लिएर त्यसलाई अनुयायीबिच उचित तवरबाट सञ्चार गर्न सक्नुपर्दछ । यसका साथै नेतृत्वमा दूरदर्शिता, आत्मविश्वास, इमान्दारिता, पारदर्शिता, संयमता, सहनशीलता, उदारता तथा मानवीयता जस्ता गुणहरू हुनुपर्दछ । यस्ता गुणहरूले मानिसहरूलाई सजिलै प्रभावमा पार्न सक्ने र मनभित्रैदेखि उत्साहित भई कार्य गर्न प्रेरित गर्ने क्षमता राख्दछन् ।

वित्तीय नीति र मौद्रिक नीतिको अन्तर्सम्बन्ध, उद्देश्य तथा विशेषताहरू

ऋषि राम ढकाल*

वित्तीय नीति

- सामान्य अर्थमा वित्तीय नीति भन्नु सरकारले दैनिक प्रशासन एवं राष्ट्रिय विकासका कार्य सञ्चालन गर्ने प्रयोजनका निमित्त आवश्यक पर्ने श्रोत एवं साधनसम्बन्धी व्यवस्था गर्न अपनाउने नीति हो ।
- सरकारका दैनिक प्रशासनिक एवं विकास खर्च र ती खर्चको पूर्तिका निमित्त अपनाउने माध्यम एवं प्रक्रियासम्बन्धी कुरा व्यवस्थित गर्न कुनै पनि मुलुकको सरकारले अपनाउने नीति नै वित्तीय नीति हो ।
- वित्तीय नीतिको वास्तविक उद्देश्य अर्थतन्त्रमा स्थायित्व कायम गर्नु, आर्थिक विकास गर्नु र राष्ट्रिय आय तथा सम्पत्तिको समान वितरण गर्नु हो ।
- वित्तीय नीतिले सीमित श्रोत र साधनको विवेकशील रूपमा बाँडफाँड गरी उत्पादनशील क्षेत्रमा लगाउँछ । राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको विकासमा निजी क्षेत्रलाई बचत गर्न, पुँजी लगानी गर्न र उत्पादनको माध्यमबाट बजारमा सक्रिय हुन प्रोत्साहित गर्दछ ।
- वित्तीय नीतिको माध्यमबाट राष्ट्रिय आयको समान वितरण गर्ने क्रममा सम्पन्न वर्गलाई विभिन्न किसिमका कर लगाई उनीहरूको आर्जनको केही अंश सामाजिक सेवाको क्षेत्रमा र उत्पादनशील रोजगारीको क्षेत्रमा लगाई समानता कायम गर्ने गरिन्छ ।
- त्यसैगरी राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा स्थायित्व हासिल गर्न मुद्रास्फिती नियन्त्रण गर्ने र यसका लागि अतिरिक्त आयबाट हुने क्रय शक्ति सिर्जना र क्रय शक्ति सृजनाको कारण हुनसक्ने मूल्य अस्थिरता नियन्त्रण गर्न करका विभिन्न माध्यम एवं उपायहरू प्रयोगमा ल्याउने कार्य वित्तीय नीतिले गर्दछ ।
- त्यसैगरी देश विकास र पुर्वाधार विकासका निमित्त स्रोत जुटाउनका लागि सरकारले देश, काल, परिस्थितिअनुसारको वित्त नीति तर्जुमा गर्नुपर्दछ, जसले गर्दा समय समयमा कर तथा

राजस्वका दरहरूमा परिवर्तन हुने र समग्र बजारमा यसको प्रभाव पर्न सक्दछ ।

- वित्तीय नीतिले जनताको उपभोग गर्ने प्रवृत्तिमा नियन्त्रण गरी बचत गर्ने प्रवृत्तिको विकास गर्ने र छरिएर रहेको पुँजी सङ्कलन गरी दिर्घकालीन विकासका लागि पुँजीको पर्याप्तता सुनिश्चित गर्दछ ।
- वित्तीय नीति मार्फत ठुला-ठुला ऊर्जा उत्पादन गर्ने कम्पनीहरूका लागि पुँजी सङ्कलन गर्ने र पर्यटन विकास तथा वैदेशिक लगानी भित्र्याउन सहयोग गर्दछ ।

वित्तीय नीतिका उद्देश्यहरू

- आर्थिक साधनको उचित रूपमा बाँडफाँड गर्नु,
- सम्पत्ति र आयको असमान वितरणमा कमी ल्याउनु,
- मूल्य स्थिरता कायम गर्नु,
- रोजगारी सृजना गर्नु,
- आर्थिक विकास गर्नु,
- मुद्रास्फिती नियन्त्रण गर्नु,
- उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी आकर्षित गर्नु,
- छरिएर रहेको पुँजी सङ्कलन र परिचालन गर्नु ।

वित्तीय नीतिका विशेषताहरू

- उपभोगमा नियन्त्रण कायम गरी बचत वृद्धि गर्नु,
- पुँजी लगानी गर्नु,
- लगानी अभिप्रेरित गर्नु,
- निर्देशित गर्नु,
- आय एवं सम्पत्तिको विषमतामा कमी ल्याउनु,
- मूल्य स्थिरताको माध्यमबाट आर्थिक स्थायित्व कायम गर्नु ।

मौद्रिक नीति

- मुलुकको आर्थिक विकास तथा आर्थिक स्थायित्वका लागि मुलुकको मौद्रिक अधिकारी नेपाल राष्ट्र बैंकले राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा वाञ्छित परिणाम हासिल गर्न अपनाउने समष्टिगत नीति नै मौद्रिक नीति हो ।
- खासगरी मौद्रिक नीति बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू मार्फत कार्यान्वयनमा ल्याइन्छ ।

* वरिष्ठ प्रबन्धक, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि.

- कुनै पनि मुलुकको सरकार र मौद्रिक पदाधिकारीले आफ्नो मुलुकको राष्ट्रिय आवश्यकताअनुसार मुद्रा प्रदाय, विनिमयदर, कर्जा प्रवाह, ब्याजदर, मुद्रास्फिति र मूल्य सम्बन्धमा अपनाउने समष्टिगत नीति नै मौद्रिक नीति हो ।
- आर्थिक विकास, विनिमय स्थिरता, बचत तथा लगानीविच सन्तुलन कायम गर्नु यसको मुख्य उद्देश्य हो । यद्यपि विगत केही वर्षदेखि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा बचत र लगानीविच असन्तुलन पैदा हुन गई तरलता समस्या देखिरहेको विद्यमान अवस्था छ । तरलता समस्याले गर्दा अर्थतन्त्रमा ब्याजदर छिटो छिटो परिवर्तन भई लगानी र बचतमा अस्थिरताको स्थिति सृजना हुन्छ, जसले गर्दा मौद्रिक नीतिका मुख्य चरहरू नै बढी प्रभावित भई अपेक्षित परिणाम हासिल हुन सक्दैन ।
- मूल्य स्थिरता र सोधनान्तर सुदृढीकरण गरी आर्थिक वृद्धि गर्ने, रोजगारी सृजना गर्ने र वित्तीय स्थिरता कायम गर्ने जस्तो जटिल उद्देश्य बोकेको मौद्रिक नीतिले उद्देश्य अनुरूप काम गर्न भने सजिलै सक्दैन ।
- नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन-२०५८ को दफा ४४ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल राष्ट्र बैंकले मौद्रिक नीति जारी गर्दछ ।
- मौद्रिक नीतिको तर्जुमा र कार्यान्वयन केन्द्रिय बैंकको एक प्रमुख कार्य हो । नोट निष्कासन गर्ने अधिकारी भएको नाताले सामान्यतया केन्द्रीय बैंकलाई अधिकारीको रूपमा मौद्रिक नीतिको तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी दिइन्छ ।
- मौद्रिक नीति तर्जुमाका लागि मौद्रिक रणनीतिको खाँचो पर्दछ । विश्वमा विविधखाले मौद्रिक रणनीतिहरू तर्जुमा गरी प्रचलनमा आएका छन् । जस्तै ब्याजदर लक्षित मौद्रिक नीति, उत्पादन लक्षित मौद्रिक नीति, मुद्रा प्रदाय लक्षित मौद्रिक नीति, मुद्रास्फिति लक्षित मौद्रिक नीति र विनिमयदर लक्षित मौद्रिक नीति ।
- मौद्रिक नीतिमा निश्चित ढाँचा तोकिएको हुन्छ । जस्तै - नेपालमा पहिले मौद्रिक नीतिका उपकरणहरू तय गरिन्छ, सञ्चालन लक्ष्य तोकिन्छ, अन्तरिम लक्ष्य र अन्तिम लक्ष्य तोकी सोही अनुरूप कार्यान्वयनमा ल्याइन्छ।

समग्र रूपमा मुलुकमा आर्थिक उत्पादनका साधनहरूको विकास र सोसँगै रोजगारीमा अभिवृद्धि गरी मुद्रा प्रदाय, मुद्रास्फितिमा नियन्त्रण गर्दै मूल्यस्थिरता कायम गर्न नसकिए राज्यले हासिल गर्न खोजेको आर्थिक वर्ष ०७६।०७७ का लागि लक्षित आर्थिक वृद्धिदर ८.५% कसरी सम्भव होला र ? यतिमात्रै होइन आर्थिक वृद्धिको लक्ष्यसँगसँगै १८% को लक्षित मुद्रा प्रदायदर र ६.०%

को सीमाभित्र कायम राख्ने भनिएको मुद्रास्फितिसमेत नियन्त्रणमा रहन सक्दैन । राज्यले अवलम्बन गरेको आर्थिक नीति, हालको संघीय संरचना र सोअनुरूप हुनु पर्ने जति पनि आर्थिक क्रियाकलापहरू हुन्, ती हुन सकिरहेको देखिँदैन । हाल सरकारी क्षेत्रबाट बढी खर्च भइरहेको अवस्थामा यथाथमा मौद्रिक नीति र यसका संवाहकहरूविच नै तालमेल भइरहेको देखिँदैन ।

मौद्रिक नीतिका मुख्य संवाहक भनेका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू नै हुन् । यिनीहरूको असल चरित्रविना मौद्रिक अधिकारीको उपयुक्त मौद्रिक नीतिमात्र पनि आर्थिक स्थायित्वका लागि पर्याप्त मानिँदैन । नेपाल राष्ट्र बैंकले ब्याजदर नियन्त्रण गरी समग्र आर्थिक स्थायित्व र मूल्य स्थिरता कायम गर्न विभिन्न किसिमका मौद्रिक उपकरणहरू जारी गरी राखेको छ, तापनि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू “औँलो दिँदा डुडुल्लु निल्ले” भन्ने उखानको चरितार्थ गर्दैछन् । मौद्रिक नीतिका महत्त्वपूर्ण लक्ष्यहरूमध्ये २४% को आन्तरिक लगानी वृद्धि र सोमध्ये निजी क्षेत्रमा २१% को लगानी वृद्धि गरिने छ भन्ने लक्ष्यमात्र हासिल हुन सक्ने देखिन्छ, किनकि यो लक्ष्य मौद्रिक अधिकारीको मात्र नभई वित्तीय संस्थाहरूको नाफासँग प्रत्यक्ष जोडिएको विषय हो ।

आफूसँग भएको अधिकतम नगद तरलता रकम लगानी तथा ऋण प्रवाह गरी बढी भन्दा बढी नाफा कमाउन प्रयत्नशील रहँदा समग्र वित्तीय क्षेत्र नै तरलता समस्याको मारमा परेको छ । पर्याप्त पुँजी, लगानी विविधीकरण, र उपयुक्त नीतिहरूको पूर्ण कार्यान्वयनको अभ्यासद्वारा मात्र सबल, सक्षम र प्रतिस्पर्धी वित्तीय संस्थाको निरन्तरता रहन सक्दछ । जुनसुकै विषम परिस्थितिमा पनि बैंकहरूको नाफामा प्रत्येक वर्ष उल्लेख्य वृद्धि भइरहेको देखिन्छ । तसर्थ नेपाल राष्ट्र बैंकले कसिलो नाफा नियन्त्रित मौद्रिक नीति अवलम्बन नगर्ने हो भने समग्र अर्थतन्त्र नै धरासायी हुने देखिन्छ ।

मौद्रिक नीतिले तय गरेको कार्यदिशा र यसको स्वरूप अनुरूप राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा वाञ्छित परिणाम हासिल गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकले समयानुकूल विभिन्न किसिमका मौद्रिक उपकरणहरू प्रयोगमा ल्याएको छ । जसमा -

१. अनिवार्य नगद अनुपात ।
२. स्थायी तरलता सुविधा ।
३. खुलाबजार कारोबार ।
४. बैंकदर ।
५. पुनर्कर्जादर ।
६. निक्षेप सङ्कलन ।

उल्लेखित उपकरणहरूभित्र पनि विभिन्न किसिमका निक्षेप बोलकबोल, खरिद बोलकबोल, बिक्री बोलकबोल, रिपो, रिभर्स रिपो र ब्याजदर करिडोर जस्ता अति उपयोगी उपकरणहरू प्रयोगमा ल्याउने गरिएको छ, जसले गर्दा बजारमा तरलता अभाव हुँदा तरलता

प्रवाह गर्ने र अधिक तरलता हुँदा तरलता प्रशोचन गर्न सजिलो हुन्छ । हालैमात्र आएको नयाँ उपकरण ब्याजदर करिडोरको तल्लो सीमाले न्यूनतम ब्याजदर र माथिल्लो सीमाले अधिकतम ब्याजदरको रूपमा काम गरिरहेको छ । त्यस्तै खुलाबजार कारोबार मार्फत बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफूसँग भएको ट्रेजरी बिल र सरकारी ऋणपत्र वा बचतपत्रको माध्यमबाट ५ दिनका लागि ६ प्रतिशत ब्याजदरमा अधिकतम ९० प्रतिशतसम्म ऋण लिन सक्दछन् । यसका साथै बजारमा तरलता अभाव हुँदा राष्ट्र बैंकले रिपो मार्फत तरलता प्रवाह गर्दछ भने रिभर्स रिपो मार्फत तरलता प्रशोचन गर्दछ ।

मौद्रिक नीतिका उद्देश्यहरू

- अर्थतन्त्रमा आर्थिक तथा वित्तीय स्थायित्व कायम गर्नु,
- १. विदेशी विनिमयदरमा स्थायित्व कायम गर्नु,
- २. मूल्यमा स्थिरता कायम गर्नु,
- अर्थतन्त्रमा विकासलाई प्रोत्साहित गर्नु,
- बचत र लगानीबिच सन्तुलन कायम गर्नु,
- शोधनान्तर स्थिति सुदृढीकरण गर्नु,
- वित्तीय क्षेत्रको विकास र सुदृढीकरण गर्नु ।

मौद्रिक नीतिका विशेषताहरू

- प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा कर्जा वृद्धि,
- विदेशी विनिमय व्यवस्थापन गर्नु,
- भुक्तानी प्रणालीको व्यवस्थापन गर्नु,
- आर्थिक वृद्धिलाई सहयोग पुऱ्याउँदै मूल्य वृद्धि नियन्त्रण गर्नु,
- तरलता व्यवस्थापन र ब्याजदर स्थायित्व गर्नु,
- संघीय ढाँचा अनुरूपको कार्य विस्तार गर्नु ।

विकासोन्मुख राष्ट्रको मौद्रिक नीति

- भुक्तानी सन्तुलन गर्नु,
- उत्पादनशील उद्योग र प्राथमिकता प्राप्त उद्योगमा ऋण प्रवाहित गर्नु,
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको विकासमा जोड दिने,
- बचत प्रोत्साहन गर्नु,
- केन्द्रीय बैंकको सुदृढीकरण तथा विकास गर्नु,
- मुद्राको माग र आपूर्तिबिच सन्तुलन कायम गर्नु,
- मागपक्षबाट मुद्रास्फितिमा चाप पर्न नदिने ।

विकासोन्मुख राष्ट्रको मौद्रिक नीतिका सीमितताहरू

- प्रतिनिधि मुद्राप्रति उदासीनता,
- मौद्रिकीकरणको अभाव,
- ब्याजदरमा विविधता,
- पुँजी तथा मुद्रा बजारको अभाव,
- मौद्रिक तथा वित्तीय उपकरणले सोचे अनुरूप काम नगर्नु ।

वित्तीय नीति तथा मौद्रिक नीतिको अन्तर्सम्बन्ध

- सामान्यतया मौद्रिक नीति एक वर्ष भित्रका लागि बनाइन्छ भने वित्तीय नीति सोभन्दा बढी अवधिका लागि रहन्छ ।
- मौद्रिक नीतिले वित्तीय नीतिका उद्देश्य तथा लक्ष्यलाई सहयोग गर्दछ ।
- मौद्रिक नीति बहिनी हो भने वित्तीय नीति दिदी हो ।
- सरकारका हरेक प्रशासनिक तथा करका दरहरू वित्तीय नीतिले निर्धारण गर्दछ भने मौद्रिक नीतिले सोको नियन्त्रण गर्ने गर्दछ ।
- सरकारले विकास निर्माण तथा पूर्वाधार विकासका लागि वित्तीय नीतिमार्फत श्रोत जुटाउँछ ।
- मौद्रिक नीति अल्पकालीन योजना हो भने वित्तीय नीति दीर्घकालीन योजना हो ।
- वित्तीय नीतिबाट दीर्घकालीन योजनाहरू प्रभावित हुन्छन् ।
- करका दायराहरू फराकिलो बनाउन वित्तीय नीतिले सहयोग गर्दछ ।
- माग र आपूर्तिबिच सन्तुलन कायम गरी मूल्य स्थिरता कायम गर्न मौद्रिक नीतिले सहयोग गर्दछ ।
- मौद्रिक नीतिले ब्याजदर परिवर्तन गर्ने र मुद्रा प्रदायलाई प्रभावित गर्ने गर्दछ ।
- वित्तीय नीतिले सरकारका कर तथा राजस्वको दायरा प्रभावित गर्ने गर्दछ भने मौद्रिक नीतिले नियन्त्रण गर्ने प्रयास गर्दछ ।

वित्तीय नीति तथा मौद्रिक नीतिबिच फरक

वित्तीय नीति	मौद्रिक नीति
सरकार परिवर्तनसँगै कर तथा खर्चको दायरा फरक पर्न सक्छ ।	ब्याजदर परिवर्तन र मुद्रा प्रदायमा परिवर्तन गर्दछ ।
वित्तीय नीति सरकारले तर्जुमा गर्दछ ।	मौद्रिक नीति केन्द्रीय बैंकले तर्जुमा गर्दछ ।
राजनीति वा सरकारबाट प्रभावित हुन्छ ।	राजनीति वा सरकारबाट प्रभावित हुँदैन ।
यसमा विशिष्ट रूपमा तोकिएको लक्ष्य हुँदैन ।	यसमा विशेष किसिमले तोकिएको लक्ष्य हुन्छ ।
यसको असर बजेट तथा ऋणमा पर्दछ ।	यसको असर ब्याजदर तथा बजारमा पर्दछ ।
सरकारका नीति तथा कार्यक्रमभित्र पर्दछ ।	केन्द्रीय बैंकको कार्यक्रमभित्र पर्दछ ।

समानान्तर अर्थतन्त्रको बढ्दो जोखिम

गजेन्द्र बुढाथोकी*

नेपाल राष्ट्र बैंकको नेपालमा अहिलेसम्म निष्कासित नोटको अनुपात ५ खर्ब ६३ अर्ब २५ करोड रुपैयाँ नाघेको छ । यसमध्ये बैंकिङ प्रणालीमा ८१ अर्ब रुपैयाँ मात्र छ भने बैंकिङ प्रणाली बाहिर ४ खर्ब ४४ अर्ब रुपैयाँ छ, बाँकी राष्ट्र बैंकमा सञ्चित छ । जब अर्थतन्त्रमा बैंकिङ प्रणालीभन्दा बाहिर ठुलो अनुपात बस्छ, त्यसले छाया अर्थतन्त्र बढेको सङ्केत गर्दछ । नेपालको अर्थतन्त्रको वास्तविक आकार कति हो भन्ने विषयमा लामो समयदेखि विभिन्न कोणबाट बहस हुँदै आएका छन् । नेपाली अर्थतन्त्रको न्यून मूल्याङ्कन (अन्डर भ्यालुएसन) भएको भन्ने ठहर सरकारले गरिसकेको छ र यसकै आधारमा अर्थतन्त्रको पुनर्मूल्याङ्कन गरी राष्ट्रिय लेखा विवरण नै अर्को तयार पार्ने प्रक्रिया थालिसकिएको छ । अर्थतन्त्रका आधारस्तम्भ मानिने कृषि तथा औद्योगिक क्षेत्रको योगदान कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (जीडीपी) मा लगातार खुम्चँदै गइरहेका बेला सेवा क्षेत्रको योगदान बढ्दै गएको छ । बैंकिङ, निजी शिक्षा तथा स्वास्थ्य, यातायात, सञ्चार, बिमाजस्ता सेवा क्षेत्रका वाहकहरूको वृद्धिदर अत्यन्तै उत्साहजनक छ । थोक तथा खुद्रा व्यापारको सूचकाङ्क पनि त्यति नै उच्चदरमा वृद्धि भइरहेको छ । देशमा वित्तीय प्रणालीको विस्तारले समग्र सेवा क्षेत्रको योगदान कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (जीडीपी) मा बढाउँदै लगेको छ र वित्तीय प्रणालीको विस्तारलाई रेमिट्यान्स आयले टेवा पुऱ्याइरहेको पनि उत्तिकै सत्य हो । गत आर्थिक वर्षमा मात्र विदेशमा काम गर्ने नेपालीहरूले ८ खर्ब ६५ अर्ब रुपैयाँ बराबरको रेमिट्यान्स घर पठाएका छन् । त्यो रकम औपचारिक र अनौपचारिक दुबै रूपमा बैंकिङ प्रणालीमै चलायमान भएको छ । यसले अर्थतन्त्रका अन्य गतिविधिलाई पनि विस्तारित गरेको छ । तर चिन्तालाग्दो विषय भनेको यो क्षेत्रको ठुलो हिस्सा अनौपचारिक अर्थतन्त्रमा आश्रित छ । हाम्रो अर्थतन्त्रका विभिन्न प्रणालीगत समस्याहरूका कारण मुलुकभित्र अनौपचारिक अर्थतन्त्र बढेको विभिन्न अध्ययनहरूले देखाएका छन् । विगत केही समययता देशमा अनौपचारिक अर्थतन्त्रको आकार बढ्दै गएको विषयलाई सरकारकै जिम्मेवार आर्थिक अधिकारीहरूले समेत गम्भीर समस्याका रूपमा लिँदै आएका छन् । जब अर्थतन्त्रमा औपचारिकभन्दा अनौपचारिक कारोबार-लेनदेन बढ्न थाल्छ, त्यसका अनेकन प्रतिकूल प्रभावहरू क्रमशः देखिन थाल्छन् । व्यक्तिले औपचारिक प्रणालीलाई भन्दा अनौपचारिक प्रणालीमा बढी विश्वास गर्दा सरकारले पाउनु पर्नेजति कर राजस्व उठाउन सक्दैन । औपचारिक वित्तीय प्रणालीभन्दा बाहिर हुन्डीजस्ता अनौपचारिक कारोबारहरू विस्तारित हुँदै जान्छन् । अनौपचारिक कारोबार बढ्दै जाँदा झोत नखुलेका सम्पत्तिहरू देश बाहिर लैजाने र हुन्डी तथा अन्य माध्यमबाट देशभित्र पुनः भित्र्याइ सम्पत्ति शुद्धीकरण गर्ने खेल पनि चल्दै जान्छ ।

विश्व बैंक र अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले विश्वव्यापी मानकहरूका आधारमा तयार पारेको सूचकले नेपालको कुल अर्थतन्त्रको भन्डै ३७ प्रतिशत अनौपचारिक अर्थतन्त्रले ओगटेको देखाएको थियो । यसबाहेक नेपालमा पहिलो पटक सम्पन्न भएको 'राष्ट्रिय आर्थिक गणना'ले देशको आधा अर्थतन्त्र अर्धै पनि अनौपचारिक प्रणालीमै रहेको चिन्तालाग्दो विवरण देखाएको छ । देशभित्र सञ्चालनमा रहेका भन्डै ५० प्रतिशत उद्योग-व्यवसायमध्ये ५० प्रतिशत त दर्तै नभई सञ्चालनमा छन् भने नेपालमा सञ्चालित ५२ प्रतिशतभन्दा बढी प्रतिष्ठानहरूले आफ्नो कारोबारको हिसाब-किताब राख्दैनन् । यसको सोभो अर्थ के हो भने देशको कुल वित्तीय कारोबारको आधा राष्ट्रिय लेखा प्रणालीमा अभिलेखित छैन । देशभरी रहेका भन्डै साढे ९ लाख उद्योग-व्यवसाय प्रतिष्ठानहरू कर प्रणालीमा समेटिसकेका छैनन् । अहिले मुस्कलले ३० लाख करदाताहरू कर प्रणालीमा समेटिएको देखिए पनि नियमित करदाताहरूको सङ्ख्या निकै कम छ । यसले देशमा अनौपचारिक अर्थतन्त्रको हिस्सा ठुलो रहेको देखाउँछ । केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले देशभित्रका उद्योग, व्यवसाय, संघ, संस्था, प्रतिष्ठानहरूमा गरेको यो सर्वेक्षणको नतिजाअनुसार ४९.८५ प्रतिशत व्यवसाय दर्ता नै नभई सञ्चालन भएको देखाएको छ भने तिनले के कति र कस्तो आकारको आर्थिक कारोबार गर्ने गर्छन् भन्ने लेखा नै नराखनाले अनौपचारिक अर्थतन्त्रको आकार ठुलो देखिएको हो । यसले नेपालको कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (जीडीपी)को न्यून मूल्याङ्कन भइरहेको भन्ने आर्थिक विश्लेषकहरूको टिप्पणीलाई आधार प्रदान गरेको छ । सम्भवतः केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले आगामी आर्थिक वर्षको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको गणना गर्दा यो सर्वेक्षणको नतिजालाई पनि समावेश गर्नेछ । त्यसो गर्दा अर्थतन्त्रको आकार बढेको देखिन सक्छ । नयाँ तथ्याङ्क समावेश गरिँदा आर्थिक वृद्धिदर पनि हालको भन्दा बढी देखिन सक्छ, तर त्यसलाई चालु आर्थिक वर्षको यथार्थ वृद्धिसँग तुलना गर्न भने मिल्दैन । यद्यपि केही स्वतन्त्र अर्थशास्त्रीहरूले नेपालमा अनौपचारिक अर्थतन्त्रको आकार ४० देखि ४५ प्रतिशतसम्म रहेको बताउने गरेका छन् । खासगरी नेपाल-भारत तथा नेपाल-चीनबिच रहेको विशालतम अनौपचारिक व्यापार तथा नेपालको परम्परागत उद्योग, व्यापार र कृषि पद्धतिका कारण यहाँको अर्थतन्त्रको लगभग आधाको हाराहारीमा अनौपचारिक अर्थतन्त्र भएको अनुमान गरिएको हो । देशभरि रहेका आर्थिक रूपमा क्रियाशील जनशक्तिको भन्डै ९० प्रतिशत अनौपचारिक क्षेत्रमै संलग्न रहेको विभिन्न अध्ययनहरूले उल्लेख गरेका छन् । यसको अर्थ हो, भन्डै १ करोड ४५ लाखजति जनसङ्ख्या अनौपचारिक क्षेत्रमै संलग्न छ । यही तथ्याङ्कलाई आधार

* प्रधानसम्पादक, न्युजकारोबार डटकम

मान्दा पनि कुल औपचारिक अर्थतन्त्रको आधा अनौपचारिक क्षेत्रले ओगटेको छ, जसको सही गणना हुन नसक्दा अर्थतन्त्रको आकार सानो देखिएको तर्कमा विमत हुने अवस्था छैन ।

राष्ट्रिय लेखा तथ्याङ्कमा यस्तो विवरणको समायोजनभन्दा अनौपचारिक अर्थतन्त्रको ठुलो आकारलाई कसरी औपचारिक प्रणालीमा ल्याउने भन्ने विषयमा राज्यले अब गम्भीर रूपमा योजना बनाउनु पर्ने आवश्यकता बढेको छ । विचारणीय पक्ष के छ भने तथ्याङ्क विभागको अध्ययनमा केबल उद्योग वा व्यवसाय गरिरहेका उद्यमी-व्यवसायी र तिनमा कार्यरत कर्मचारीमात्रै समेटिएका हुन् । अनौपचारिक अर्थतन्त्रलाई नै मूल आयआर्जनको कारोबार गर्दै आएका विभिन्न खालका बिचौलिया/मध्यस्तकर्ता/दलाल, मनोरञ्जन व्यवसायी, ससाना पेटी ठेकेदारसहितका 'अन्य' वर्गका पेसाकर्मी, व्यवसायीहरू यो अध्ययनमा सामेल भएका छैनन् । केही वर्षअघि बेलायतले आफ्नो अर्थतन्त्रको पुनर्गणनामा वेश्यावृत्तिसहितका गतिविधिलाई पनि गणना पद्धतिमा सामेल गरेको थियो ।

नेपालमा राजनीतिक अस्थिरता भएको मौका छोपेर पिछिल्लो समयमा सरकार, प्रशासनिक संयन्त्र र अन्य संवैधानिक अङ्गहरूलाई समेत प्रभावित तुल्याएर सम्पत्ति शुद्धीकरण गर्ने क्रम बढेको छ । सम्पत्ति शुद्धीकरणका विभिन्न प्रक्रियामध्ये नेपालभित्रैको विभिन्न वैध-अवैध माध्यमबाट आर्जित पुँजी हुन्डीका माध्यमबाट अर्को देश पठाउने र त्यहाँबाट कागजी प्रक्रिया पूरा गरी नेपाल भित्र्याउने तथा विदेशमा स्रोत नखुलेका सम्पत्ति अमुक कम्पनी सिर्जना गरी यहाँ भित्र्याउने क्रम बढेको देखिएको छ । यस्ता केही सम्पत्तिमाथि अहिले सम्पत्ति शुद्धीकरण विभागमार्फत अनुसन्धान चलिरहेको भए पनि ठुलो अनुपातमा स्रोत नखुलेको सम्पत्तिधारकहरू अहिले पनि छानबिनको दायराभन्दा बाहिरै छन् । अर्थतन्त्र आवश्यकताअनुसार चलायमान नहुनु, आयात बढ्नु तर त्यसको अनुपातमा राजस्व आय नबढ्नु, आर्थिक प्रणालीमा मुद्रा प्रवाह भन्भन् सङ्कुचित हुँदै जानु, देशमा शोधनान्तर सङ्कट गहिरिनु, विदेशी मुद्राको सञ्चित व्यापक अनुपातमा घट्दै जानु पुँजी पलायनका केही सङ्केतहरू हुन् । सबैभन्दा डरलाग्दो सङ्केत भनेको बैंकिङ् प्रणालीमा विगत केही वर्षयता जुन तरिकाले पैसा फिक्ने क्रम बढेको छ, त्यसका तुलनामा वित्तीय प्रणालीमा फर्केर आउने पैसाको अनुपात कम भएको छ । सोही कारणले बैंकिङ् क्षेत्रमा लगानीयोग्य पुँजीको समस्या गहिरिएर गएको छ । कतिपय आर्थिक विश्लेषकहरूले नेपालको बढ्दो आयातको राशिप्रति पनि आशङ्का जनाएका छन् ।

हालैका केही वर्षयता देशका केही 'उद्यमी-व्यवसायी'हरूको विदेश भ्रमण, विदेश बसाइ आश्चर्यजनक तरिकाले बढेको छ । देशमा लगानीका लागि वातावरण नै नभएको हल्ला गर्न थालिएको लामै समय बितेको छ, तर सीमित उद्यमी व्यवसायीको विदेशमा लगानी बढेको

विभिन्न प्रकरणहरूले देखाएका छन् । देशका नीतिनियम, ऐनकानुनले दिएसम्म यहाँका लगानीकर्ताहरूले औपचारिक च्यानलको प्रयोग गरेर विदेशमा आफ्नो उपस्थिति जनाउनुलाई अन्यथा मान्न नसकिए पनि यहाँको मुलुकको आन्तरिक पुँजी प्रवाहमै असर हुने गरी लगानी बाहिर लगिनुलाई सही ठहर्‍याउन सकिँदैन ।

यतिखेर देशकै लागि ठुलो पुँजी लगानीको आवश्यकता छ, चाहे त्यो उद्योग-व्यवसायको क्षेत्र होस् अथवा भौतिक पूर्वाधार निर्माण । एक थुकी सुकी-हजार थुकी नदी भनेभैँ ससानो पुँजीको परिचालनबाटै मुलुकले समृद्धिको आधार समाउने हो । अहिलेको खुला बजार अर्थतन्त्रमा राज्यको एकलो लगानीबाट मुलुकले समृद्धिको मार्ग समाउँछ भन्ने मूर्खतासिवाय अरू केही होइन । यसका लागि राज्यको सामर्थ्य पनि पुग्दैन । यदि मुलुकले साँच्चिकै समृद्धिको मार्ग समाउने हो भने नागरिक तहदेखि नै उचित लगानी परिचालन, उद्यमशीलता, रोजगारी सिर्जना, स्वरोजगारी र आर्थिक गतिविधिको विस्तारमा सहभागिता जनाइ अर्थतन्त्रको आकार वृद्धिमा योगदान बढाउन सक्नुपर्छ । केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको विवरणले देशभित्र पुँजी सिर्जना निकै कमजोर अवस्थामा रहेको देखाउँछ । पुँजी लगानी नै अवरुद्ध भयो, अर्कोतिर परिचालित भयो भने मुलुकभित्र त्यसले न आर्थिक उत्पादकत्व बढाउँछ, न रोजगारी सिर्जना गर्छ, न त राज्यले आर्थिक विकासको गति पक्रन्छ । त्यसैले जुनसुकै नाम र माध्यमबाट भइरहेको होस्, सबै किसिमको पुँजी पलायन रोक्न राज्यका सबै सम्बद्ध संयन्त्रहरू चनाखो बन्नुपर्ने आवश्यकता पनि बढेको छ ।

यस्ता अनौपचारिक ढङ्गले पुँजी पलायन बढ्दा सरकारको राजस्व प्रणालीलाई मात्र होइन, वैध मुद्रा बजारमाथि समेत चुनौती सिर्जना गरिरहेको छ । नेपालले सम्पत्ति शुद्धीकरण विरुद्धको अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धीमा हस्ताक्षर गरेर स्थानीय तहमा कानुन र संयन्त्रसमेत बनाइसकेको छ । तर अनौपचारिक अर्थतन्त्रको नियन्त्रणमा पर्याप्त पहल हुन सकेको छैन । यसका पछाडि कैयन् तत्वहरूले एकसाथ मिलेर काम गरेका छन्, जसमध्ये प्रमुख कारण हो भ्रष्टाचार । र त्यसपछिको अर्को कारण हो मिलेमतोवादी पुँजीवाद, जसले अर्थतन्त्र नै खोक्रो बनाउँदै लगेको छ ।

अनौपचारिक वा छायाँ अर्थतन्त्र नेपालको मात्र होइन, विकासशील मुलुकहरू अधिकांशको समस्या हो । यसको पूर्ण नियन्त्रण सम्भव पनि छैन । तर, राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको आधा बराबर हिस्सा अनौपचारिक अर्थतन्त्रले ओगट्नु भने पक्कै चिन्तालाग्दो विषय हो । यसले औपचारिक व्यापार, व्यवसायलाई त निरुत्साहित गर्छ नै सरकारको राजस्व प्रणालीमा समेत ठुलो चुहावट सिर्जना गर्छ भने समानान्तर अर्थतन्त्र बढ्दा आमनागरिकहरूको आय असमानता पनि उच्च दरमा बढ्दै जानेछ । यसले गरिबहरू भन्ने चरम गरिबीको खाडलमा जाकिइरहने र धनीहरू भन्भन् धनाढ्य बढ्दै जाने जोखिम रहन्छ ।

मौद्रिक नीति र उपकरणहरू

रमेश कुमार पोखरेल*

विषय प्रवेश

सरकार गठनको प्रक्रिया राजनैतिक प्रकृतिको हुन्छ भने राजनीतिले लिएको लक्ष्य र सोसम्म पुन गरिने कार्य आर्थिक प्रकृतिको हुन्छ । जनताको जीवनस्तर उठाउन र आर्थिक विकास गर्न नसक्ने राजनीति टिकाउ पनि हुँदैन । त्यसैले सरकारका सबै प्रयासहरू आर्थिक उपलब्धि हासिल गर्नेतर्फ केन्द्रित हुनुपर्छ । यसको लागि देश, समय, परिस्थिति र आफ्नो क्षमतासँग मेल खाने व्यावहारिक आर्थिक नीतिहरू निर्माण हुनुपर्दछ र निर्माण भएका नीतिहरू कार्यान्वयनयोग्य र परिणाममुखी हुनुपर्दछ । आर्थिक नीतिहरूमा वित्त नीति, औद्योगिक नीति, व्यापार नीति र मौद्रिक नीतिहरू पर्दछन् । यस लेखमामुद्रा, मौद्रिक नीति, यसका विभिन्न उपकरणहरू र ती उपकरणहरूको उपादेयता सम्बन्धमा प्रकाश पार्ने प्रयास गरिएको छ ।

मुद्रा

सामान्य अर्थमा केन्द्रीय बैंकले जारी गरेका नोट तथा सिक्कालाई मुद्रा भनिन्छ । तर यतिले मात्र मुद्राको समग्र पक्षलाई समेट्न सक्दैन । अर्थशास्त्रमा विनिमयको माध्यमको रूपमा सबैले स्वीकार गर्ने, अन्य वस्तु तथा सेवाको मूल्यलाई मापन, सञ्चय र हस्तान्तरण गर्न सकिने गुण भएको वस्तुलाई मुद्रा भनिन्छ । यसले सिक्का तथा नोटलाई मात्र नभएर सजिलै नगदमा रूपान्तरण गर्न सकिने सम्पत्ति, छोटा तथा लामा अर्वाधिका निक्षेपहरू, विद्युतीय तथा साखको रूपमा रहेका सम्पत्तिहरूको समग्र रूपलाई जनाउँदछ ।

मौद्रिक नीति के हो ?

मौद्रिक नीति कुनै पनि देशको केन्द्रीय बैंक वा मौद्रिक अधिकारीबाट जारी गरिने बृहत् अर्थशास्त्रीय नीति हो । मुद्राको आपूर्तिलाई विभिन्न वित्तीय तथा गैरवित्तीय उपकरणहरूको माध्यमबाट प्रभावित गरी अर्थात् तरलता व्यवस्थापनको माध्यमद्वारा ब्याजदरलाई स्थिर राख्ने, समग्र मूल्यस्तरलाई वाञ्छित सीमाभित्र राख्ने, विनिमयदरमा आउने उतार चढावलाई व्यवस्थित गर्ने र सरकारको वित्त नीतिद्वारा लक्षित आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न सहयोग पुऱ्याउने नीतिलाई समग्रमा मौद्रिक नीति भनिन्छ ।

मौद्रिक नीति सामान्यतः दुई प्रकारको हुन्छ- सङ्कुचनकारी मौद्रिक नीति र विस्तारकारी मौद्रिक नीति । मुद्रास्फीति नियन्त्रण गर्न केन्द्रीय बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको कर्जा लगानी गर्न सक्ने क्षमतामा अङ्कुश लगाएर मुद्राको आपूर्तिमा सङ्कुचन ल्याउँदछ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कर्जाको ब्याजदरमा वृद्धि गरेर मुद्राको आपूर्तिमा नियन्त्रण गर्दछन् । यसप्रकारको नीतिलाई **सङ्कुचनकारी मौद्रिक नीति** भनिन्छ । बेरोजगारीलाई न्यून गर्न, आर्थिक मन्दीलाई हटाउन

केन्द्रीय बैंकले मुद्राको आपूर्ति बढाई बैंकहरूलाई लगानी वृद्धि गर्न प्रोत्साहित गर्दछ । बैंकहरूले कर्जालाई सस्तो बनाउन ब्याजदर घटाइदिन्छन्, व्यवसायीले बढी ऋण लिन्छन्, जसले गर्दा रोजगारी श्रृजना हुन्छ र व्यवसाय विस्तार हुन्छ । व्यक्तिले पनि घर, गाडी तथा घरायसी सामग्रीहरू किन्न कर्जा लिन्छन्, आर्थिक वृद्धिलाई मद्दत पुग्दछ । यसप्रकारको मौद्रिक नीतिलाई भने **विस्तारकारी मौद्रिक नीति** भनिन्छ ।

केन्द्रीय बैंकले खुला बजार सञ्चालन, बैंक दर निर्धारण, अनिवार्य मौज्जात प्रणालीको स्थापना, साख नियन्त्रणको व्यवस्था, नैतिक दबाबको श्रृजना लगायतका थुप्रै परिमाणात्मक र गुणात्मक उपकरणहरू प्रयोग गरेर मौद्रिक नीति कार्यान्वयन गर्दछ । मुद्राको आपूर्तिलाई विभिन्न उपकरणको प्रयोग गरी प्रभावित गर्ने र ब्याजदरमा स्थिरता ल्याउने काम मौद्रिक नीतिले गर्दछ ।

मौद्रिक नीतिले मुद्रा प्रदायमार्फत बृहत् अर्थशास्त्रीय चरहरूलाई प्रभावित गर्दछ । मुद्रा प्रदाय र सामान्य मूल्यस्तरबीच प्रत्यक्ष सम्बन्ध हुन्छ । मूल्यस्तर क्रमिक रूपले वृद्धि हुँदै गएमा मुद्रास्फीति पैदा हुन्छ भने मूल्यस्तर हास हुँदै गएमा मुद्रा सङ्कुचन पैदा हुन्छ । मुद्रास्फीतिले नाफाको दरमा वृद्धि हुन्छ । यसबाट उत्पादन, रोजगारी, आयस्तरजस्ता आर्थिक गतिविधिहरूको विस्तार हुन थाल्छ । सङ्कुचनले नाफाको दरमा हास ल्याउँछ, उत्पादन एवम् अन्य आर्थिक गतिविधिहरूमा हास आउन थाल्छ । आधुनिक अर्थव्यवस्थामा उत्पन्न आर्थिक अस्थिरता र आर्थिक अभिवृद्धिको मूल कारण मुद्रा नै हुने गरेको छ ।

अर्थतन्त्रलाई स्वस्थ बनाउन ब्याजदरमा स्थिरता आवश्यक हुन्छ । ब्याजदरमा छिटो छिटो परिवर्तन भइरहने स्थिति आर्थिक क्रियाकलापका लागि हितकर मानिँदैन । धेरै महङ्गो ब्याजदरले लगानीलाई खुम्च्याउँछ र आर्थिक क्रियाकलापमा शिथिलता पैदा गर्दछ । उत्पादन लागतमा वृद्धि हुन्छ, लगानी निरूत्साहित हुन्छ । सस्तो ब्याजदरले उपभोगमा वृद्धि हुन्छ, अनुत्पादक क्षेत्रतर्फ लगानी प्रोत्साहित भई कम प्रतिफलका आयोजनाहरूमा पुँजी प्रवाहित हुन्छ । यसको असर बहुआयामिक हुन्छ । मौद्रिक नीतिले यसलाई सम्बोधन गर्नुपर्दछ । मौद्रिक नीतिले वस्तु तथा सेवाको मूल्यमा प्रभाव पारी समग्र मूल्यमा स्थिरता प्रदान गर्नुपर्दछ । विनिमयदरमा आउने उतारचढाव र यसको प्रभावलाई न्यून गर्न मौद्रिक नीति अग्रसर हुनुपर्दछ ।

मौद्रिक नीति ल्याउनु अघि उद्देश्य किटान गर्नुपर्दछ । विकसित र विकासोन्मुख देशहरूमा मौद्रिक नीतिको उद्देश्यमा भिन्नता पाइन्छ । विकसित देशहरूमा रोजगारीलाई मौद्रिक नीतिको प्रमुख उद्देश्यको रूपमा लिइएको हुन्छ भने विकासोन्मुख देशहरूमा बहुउद्देश्यमा

* पूर्व प्रबन्धक, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि.

आधारित मौद्रिक नीति निर्धारण गरिन्छ । बहुउद्देश्य भएको मौद्रिक नीतिका मुख्यतः छवटा उद्देश्य हुन सक्छन् - मुद्राको तटस्थता, मूल्य स्थिरता, विनिमय स्थिरता, पूर्ण रोजगारी, आर्थिक वृद्धि र भुक्तानी सन्तुलन । धेरै उद्देश्यहरू एकैपटक हासिल गर्न खोज्दा कुनै पनि उद्देश्य हासिल नहुने सम्भावना पनि रहन्छ । मौद्रिक नीतिले निर्दिष्ट गरेका उद्देश्यहरू हासिल गर्न विभिन्न उपकरणहरूको प्रयोग गरिन्छ ।

मौद्रिक नीतिका उपकरणहरू

मौद्रिक नीतिका उपकरणहरू भन्नाले मुद्रा र साखको विस्तारमा नियन्त्रण ल्याउनका लागि मौद्रिक अधिकारीले प्रयोग गर्ने विभिन्न उपायहरू भन्ने बुझिन्छ । मौद्रिक नीतिलाई दुई प्रकारका उपायद्वारा लागु गर्न सकिन्छ : पहिलोपरिमाणुत्मक वा सामान्यउपाय र दोश्रो गुणात्मक वा चयनात्मक उपाय ।

बैंकदर : परिमाणात्मक उपकरणअन्तर्गत प्रचलनमा रहेको बैंकदर बैंक अफ इङ्गल्यान्डले सुरु गरेको साख नियन्त्रणको परम्परागत उपकरण हो । सन् १९३० को मन्दीभन्दा अघि बैंकदरलाई मौद्रिक नीतिको महत्त्वपूर्ण उपकरणको रूपमा प्रयोग गरिन्थ्यो । केन्द्रीय बैंकले बैंकदर घटाएमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले केन्द्रीय बैंकबाट लिने कर्जाको लागत घटेर कर्जाको माग बढ्दछ । यसले गर्दा उनीहरूले कम ब्याजदरमा कर्जा प्रदान गर्न सक्दछन् । ब्याजको बजारदर घटेर कर्जा प्रवाह बढ्न गई व्यावसायिक गतिविधिमा वृद्धि एवम् मूल्यस्तरमा कमी आउन थाल्छ । बैंकदर बढाएमा बैंक कर्जाको लागत बढेर कर्जा प्रवाहमा ह्रास आउन थाल्छ । यसले व्यावसायिक गतिविधिसङ्कुचित हुन्छ र मूल्यस्तरमा वृद्धि हुन्छ । बैंकदरको परिवर्तनले दीर्घकालीन ब्याजदरलाई सोही दिशामा परिवर्तन गराएर लगानी, मूल्य र रोजगारीलाई प्रभावित पार्दछ ।

नेपालमा बैंकदरलाई मौद्रिक एवम् साख नियन्त्रणका उपायहरूसँग आबद्ध गर्ने गरिएको छ । नेपालजस्तो असङ्गठित मुद्रा बजार र अनौपचारिक अर्थतन्त्रको बाहुल्य भएको देशमा बैंकदर र अन्य ब्याजदरका बिच निकटतम सम्बन्ध नरहने हुँदा बैंकदर नीतिको प्रभावकारिता देखिएको छैन । आजकल बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू आफै वित्तीय साधनहरू जुटाउन सक्षम बन्दै गइरहेको हुँदा केन्द्रीय बैंकप्रतिको निर्भरता क्रमशः घट्दै गएको छ । अन्तर बैंक कारोबारका कारण पनि बैंकदर नीतिको प्रभावकारिता घट्न पुगेको छ ।

खुलाबजार प्रक्रिया : खुलाबजार प्रक्रियालाई मौद्रिक नीतिको महत्त्वपूर्ण औजार मानिन्छ । खुला बजार प्रक्रियाभनेको सरकारी सुरक्षणपत्रहरूको खरिद बिक्रीसम्बन्धी कारबाही हो । खुला बजार प्रक्रिया अन्तर्गत केन्द्रीय बैंकले गर्ने सुरक्षणपत्रहरूको खरिद बिक्रीसम्बन्धी कारबाहीले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको नगद सञ्चयमा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्दछ । यसको प्रयोगबाट बैंकहरूको साख सृजना गर्ने क्षमतामा परिवर्तन भई व्यावसायिक गतिविधि, रोजगारी र मूल्यस्तर प्रभावित हुन पुग्दछ । खुला बजार प्रक्रियाअन्तर्गत केन्द्रीय बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको नगद सञ्चय एवम् तिनीहरूले प्रवाह गर्ने कर्जाको ब्याजदरलाई प्रभावित गरेर साखको विस्तारमा नियन्त्रण ल्याउँदछ । बजारमा तरलता बढी भए प्रशोचन गर्ने र कम भए प्रवाहित गर्ने कार्य यस उपकरणअन्तर्गत गरिन्छ । बैंकदर नीतिको तुलनामा खुला बजार प्रक्रियाको प्रभाव प्रत्यक्ष र तत्कालै पर्ने भएकाले

यस नीतिको लोकप्रियता बढ्न गएको हो ।

बैंकदर नीतिले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूद्वारा प्रदान गरिने कर्जाको लागत र पूर्तिलाई प्रभावित गर्दछ भने खुला बजार प्रक्रियाको नीतिले बैंक तथा वित्तीय संस्थाको नगद सञ्चयको परिमाण प्रभावित हुन्छ । बैंकदर नीतिको तुलनामा खुला बजार प्रक्रियालाई अधिक प्रभावी ठानिन्छ । बैंकदर नीतिले अल्पकालीन ब्याजदरलाई प्रत्यक्ष प्रभावित गर्ने भए पनि दीर्घकालीन ब्याजदरलाई भने अप्रत्यक्ष तवरले मात्र प्रभावित गर्दछ । खुला बजार प्रक्रियाको नीतिले दीर्घकालीन सुरक्षणपत्रहरूको मूल्य एवम् दीर्घकालीन ब्याजदरलाई प्रत्यक्ष प्रभाव पार्दछ ।

नगदकोष अनुपात : बैंकदर एवम् खुला बजार प्रक्रियाजस्ता मौद्रिक नीतिका विभिन्न सीमाहरू रहेका कारण यी उपायहरूअसामान्य अवस्थामा खास प्रभावकारी देखिँदैनन् । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूसँग अधिक नगदकोष अनुपात रहन गएमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको साख श्रृजना क्षमतामा वृद्धि आउँदछ र बैंकदर एवम् खुला बजार प्रक्रियाका कारण उत्पन्न मुद्रास्फीति नियन्त्रण गर्न कठिन हुन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आफूसँग जम्मा हुन आएको कुल निक्षेपको निश्चित अनुपात कानुनतः केन्द्रीय बैंकमा सञ्चय गर्नुपर्ने हुँदा यस्तो सञ्चयको अनुपात वा प्रतिशत वृद्धि गरी केन्द्रीय बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूसँग रहने नगदकोषमा ह्रास ल्याउन सक्दछ । यही तरिकालाई नै तरलता व्यवस्थापनको उत्तम तरिका मानिन्छ । अमेरिकाको फेडरल रिजर्भ सिष्टमद्वारा सन् १९३५ मा तरलता व्यवस्थापन गर्ने उद्देश्यले यस उपायको अवलम्बन गरिएको थियो ।

खुला बजार प्रक्रियाले बैंकहरूको साख श्रृजना क्षमतालाई प्रभावित गर्दछ । केन्द्रीय बैंकले सुरक्षणपत्रहरूको खरिद बिक्री गरिरहनु पर्ने भन्फट रहन्छ र यस्तो प्रक्रियाका लागि लामो समय लाग्ने हुन्छ । तर नगद सञ्चय अनुपातको हकमा भने तुरुन्तै परिवर्तन गर्न सकिन्छ । केन्द्रीय बैंकले नगद सञ्चय अनुपातमा परिवर्तनको घोषणा गरेमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले तत्कालै यस नीतिलाई अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसैले नगद सञ्चय अनुपातमा गरिने परिवर्तनको प्रभाव प्रत्यक्ष र तत्कालै पर्न जान्छ । नगद सञ्चय अनुपातको उपाय विकसित र अविकसित एवम् सङ्गठित र असङ्गठित दुबै प्रकारका मुद्राबजारमा उतिकै प्रभावकारी हुन्छ ।

अर्थतन्त्रमा मौद्रिक नीतिलाई प्रभावकारी तुल्याउने दृष्टिबाट अपनाइने बैंकदर नीति, खुला बजार प्रक्रिया एवम् नगद सञ्चय अनुपात जस्ता परिमाणात्मक वा सामान्य उपायहरूमध्ये तीनवटै उपायहरूलाई एक अर्काको सहयोगी उपायको रूपमा सञ्चालन गर्नुपर्ने हुन्छ । देशको मुद्रा बजार एवम् आर्थिक संरचनाको स्वरूपको भिन्नताका कारण यी तीनवटा उपायहरूको प्रभाव फरक प्रकारले पर्न जाने भए पनि कुनै दुई उपायहरूलाई त्यागेर एउटामात्र उपाय अवलम्बन गर्दा त्यसको प्रभावकारिता ठोस रूपमा नपर्न सक्छ । त्यसैले यी तीनवटा नीतिहरू एक अर्काका प्रतिस्पर्धी नभएर एक अर्काका पूरक हुन् ।

मौद्रिक नीतिका गुणात्मक उपायहरू

मौद्रिक नीतिका परिमाणात्मक उपायले सबै क्षेत्रमा समान प्रकारको प्रभाव पार्दछ । यसले आवश्यक वा अनावश्यक क्षेत्रका बिच कुनै विभेद गर्दैन । मुद्रास्फीतीय दबाव नियन्त्रण गर्ने उद्देश्यले केन्द्रीय

बैंकले बैंकदरको वृद्धि, खुला बजारमा सुरक्षणपत्रहरूको बिक्री वा नगद सञ्चय अनुपातको वृद्धि गरेमा अथवा यी तीनवटै उपायहरू अवलम्बन गरेमा पनि यसबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको साख सृजना क्षमता घट्न गई अर्थतन्त्रमा उत्पादनशील एवम् अनुत्पादक सबै क्षेत्रमा समान प्रभाव पर्दछ। तर मुद्रास्फीतीय दबाव नियन्त्रणका लागि उत्पादनशील क्षेत्रको विस्तार आवश्यक ठानिन्छ। त्यसैले परिमाणात्मक वा सामान्य उपायलाई मौद्रिक नीति अधिक उपयुक्त उपकरण मान्न सकिदैन। गुणात्मक उपायद्वारा उत्पादनशील क्षेत्रलाई प्रतिकूल असर नपर्ने गरी अनुत्पादक क्षेत्रमा हुने लगानीलाई निरुत्साहित गर्न सकिन्छ। परिमाणात्मक उपायको उद्देश्य अर्थतन्त्रमा मुद्राको कुल आयतनलाई नियमन गर्नु हो भने गुणात्मक उपायको उद्देश्य कुनै खास प्रयोजनका लागि मुद्राको नियमन गर्नु हो। यस उद्देश्यका आधारमा मौद्रिक नीतिको औजारको रूपमा प्रयोग गरिने परिमाणात्मक उपायका तुलनामा गुणात्मक उपाय अधिक उपयुक्त मानिन्छ।

मार्जिन निर्धारण : बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले निश्चित धितो जमानतका आधारमा कर्जा प्रदान गर्दछन्, तर यस्तो धितो जमानतको कुल मूल्य बराबर हुने गरी कर्जा प्रदान नगरेर त्यसको केही निश्चित प्रतिशत कट्टा गरेर मात्र कर्जा दिने गरिन्छ। सीमा निर्धारण गर्ने काम केन्द्रीय बैंकले गर्दछ। जस्तै - धितो जमानतको कुल मूल्य रु. १ करोड छ र केन्द्रीय बैंकले ५० प्रतिशत मार्जिन निर्धारण गरेको छ भने बैंक तथा वित्तीय संस्थाले रु. ५० लाख मात्र कर्जा लगानी गर्न सक्दछ। केन्द्रीय बैंकले मार्जिनदर घटाएमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कर्जा प्रदान गर्ने क्षमता बढ्छ भने मार्जिन दर बढाएमा कर्जा प्रदान गर्ने क्षमता घट्दछ। यस उपायको प्रयोग सर्वप्रथम फेडरल रिजर्व सिस्टमले अमेरिकामा ५५ प्रतिशत मार्जिन राखी सुरु गरेको थियो। यसअन्तर्गत प्राथमिकता प्राप्त तथा उत्पादनशील क्षेत्रमा प्रवाहित हुने कर्जाको मार्जिनदर कम गरेर र अनुत्पादक क्षेत्रमा लगानी हुने कर्जाको मार्जिनदर बढाएर उत्पादनशील क्रियाकलापमा विस्तार ल्याउन सकिन्छ। मार्जिनदरमा गरिएको वृद्धिले मुद्रा प्रदायको विस्तारमा नियन्त्रण ल्याउने हुँदा मुद्रास्फीति नियन्त्रणका लागि यस उपायलाई अधिक उपयुक्त मानिन्छ।

उपभोक्ता कर्जाको सीमाङ्कन: बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले ग्राहकहरूलाई उनीहरूको जीवनस्तरलाई उन्नत बनाउन आम्दानीको आधारमा उपभोग गर्ने प्रयोजनको लागि विभिन्न शीर्षकमा किस्ताबन्दीमा भुक्तानी गर्ने गरी कर्जा उपलब्ध गराउँदछन्। यसरी

स्वीकृत भएको कर्जा लिँदा सुरुको रकम उपभोक्ता स्वयमले तिर्नुपर्दछ। बाँकी रकम बैंकले उपभोक्ताको तर्फबाट भुक्तानी गरिदिन्छ। बैंकले उपभोक्ताबाट किस्ताबन्दीमा असुल गर्दछ। केन्द्रीय बैंकले यसप्रकारको कर्जा नियन्त्रण गर्ने उद्देश्यले उपभोक्ताहरूले सुरुमा गर्नुपर्ने भुक्तानी रकमको परिमाणमा परिवर्तन ल्याइदिन सक्छ। सुरुमा भुक्तानी गर्नुपर्ने रकम घटाएमा किस्ताबन्दीमा वस्तु खरिद गर्न प्रोत्साहन मिल्दछ, वस्तुको मागमा वृद्धि हुन्छ, उत्पादनमा वृद्धि हुन्छ र अर्थतन्त्र चलायमान हुन्छ। तेजीको समयमा भने केन्द्रीय बैंकले यस्तो रकम बढाएर मुद्राको आपूर्तिलाई नियन्त्रण गर्दछ।

प्रत्यक्ष कारबाही : प्रत्यक्ष कारबाही केन्द्रीय बैंकले आफ्नो नीति लागू गराउन अपनाउने उपाय हो। बैंक तथा वित्तीय संस्थाले पुँजीकोषको तुलनामा अधिक कर्जा प्रवाह गर्न नपाउने, ब्याजदर स्प्रेड तोकिएको सीमाभित्र राख्नुपर्ने जस्ता निर्देशन जारी गर्दछ र पालना नगरे कारबाही गर्न सक्दछ।

केन्द्रीय बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाले प्रदान गर्ने कर्जाको सीमा निर्धारण गरेर मुद्राको नियन्त्रण र नियमन गर्न सक्दछ। यस उपायको प्रयोगद्वारा केन्द्रीय बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कर्जा प्रवाह गर्न सक्ने क्षमतालाई प्रभावित गर्ने गरी कर्जाको निश्चित सीमा निर्धारण गर्दछ।

नैतिक दबाव : केन्द्रीय बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई आवश्यक मात्रामा सल्लाह, सुझाव र अनुरोधका माध्यमबाट मुद्राको विस्तारलाई नियन्त्रण गर्दछ। यस उपायको सफलता केन्द्रीय बैंकको नेतृत्व क्षमता एवं बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई प्रदान गर्नसक्ने सुविधाद्वारा निर्धारित हुन्छ। केन्द्रीय बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई कुशल र प्रभावशाली नेतृत्व दिन सकेमा र आवश्यक समयमा वित्तीय सहयोग एवम् सुविधाहरू प्रदान गर्न सकेमा यो उपाय प्रभावकारी हुन्छ।

केन्द्रीय बैंकले मूल्य, मुद्रा प्रदाय, रोजगारी, उत्पादन, मुद्रा बजार, पुँजीबजारजस्ता विविध मौद्रिक र आर्थिक क्रियाकलापहरूको तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने र प्रकाशित गर्ने गर्दछ। नियमित रूपमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको सम्पत्ति, दायित्व तथा अन्य वित्तीय परिसूचकहरू प्रकाशित गरेर सर्वसाधारणलाई जानकारी गराउँदछ। यसरी प्रचारको माध्यमबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमाथि नैतिक दबावसृजना हुन पुग्दछ।

“समृद्धिसँग जौडौं नाता : सबै नेपालीको बैंक खाता” र वित्तीय समावेशीकरण

ईश्वर उप्रेती*

१. परिचय

“समृद्ध नेपाल सुखी नेपाली” को राष्ट्रिय आकाङ्क्षा पूरा गर्न समृद्धिसँग जौडौं नाता : सबै नेपालीको बैंक खाता भन्ने नाराका साथ खोलौं बैंक खाता राष्ट्रिय अभियान वि.सं.२०७६ बैशाख १ गते नयाँ वर्षको अवसर पारेर सम्माननीय प्रधानमन्त्री केपी शर्मा ओलीले आफ्ना बुबा मोहनप्रसाद ओली र सासूआमा धनलक्ष्मी शाक्यको राष्ट्रिय बाणिज्य बैंकमा खाता खोलेर शुभारम्भ गर्नुभएको हो ।

सरकारले चालु आर्थिक वर्षको नीति तथा कार्यक्रममा समेटेको हरेक नेपालीमा बैंक खाता पुऱ्याउने राष्ट्रिय अभियानलाई सहयोग गर्ने उद्देश्यले नेपाल राष्ट्र बैंकले खाता खोल्दा सरकारले प्रमाणित गरेको कुनै एक कागजातमात्र भए पुग्ने व्यवस्थाका साथै सरलीकृत के.वाई.सी. भर्नुपर्ने गरी सहज व्यवस्था गरिदिएको छ । नागरिकलाई खाता खोल्न प्रोत्साहन गर्ने उद्देश्यले नेपाल राष्ट्र बैंकले कुनै पनि बैंक खाता नभएका नागरिकले खाता खोल्दा संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्वअन्तर्गत जम्मा भएको रकमबाट निजको खातामा रकम जम्मा गरिदिने व्यवस्थासमेत गरेको छ । सम्पूर्ण नागरिकमा वित्तीय पहुँच पुऱ्याउने, सबल, सक्षम एवं जागरूक बनाउने र सबै आर्थिक कारोबार बैंक खातामार्फत गर्ने गरी सुरु गरिएको यो राष्ट्रिय अभियान सशक्त र प्रभावकारी कार्यक्रमको रूपमा विकास भइरहेको छ । यो अभियानको सफलतापश्चात् सबै नेपालीको बैंक खाता हुने र यसले पूर्ण रूपमा नागरिकको वित्तीय पहुँच स्थापित हुने देखिन्छ । सरल रूपमा सबै नेपालीको वित्तीय सेवामा पहुँच कायम गराउने लक्ष्यका साथ २७ वटै ‘क’ वर्गका बाणिज्य बैंकबाट बैंक खाता खोल्ने व्यवस्था गरिएको छ । नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय र नेपाल राष्ट्र बैंकले सबै नेपालीलाई बैंक खाता खोल्नका लागि सहजीकरण गरिरहेका छन् भने बैंकहरूले नयाँ खाता खोल्ने व्यक्तिलाई एक सय रुपैयाँ संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्वअन्तर्गत उपलब्ध गराइरहेका छन् ।

२. खोलौं बैंक खाता अभियानको नीतिगत व्यवस्था

अभियानअन्तर्गत बैंक खाता खोल्दा कुनै पनि शुल्क तिर्नुपर्ने छैन । बैंक खाता खोल्न विगतमा अवलम्बन गर्नुपर्ने भन्झटिलो प्रक्रियालाई राष्ट्र बैंकले सरलीकरण गरेको छ । सोबमोजिम बैंक खाता खोल्नका लागि सरलीकरण गर्ने गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाले थप नयाँ कार्यक्रम सुरु गरेका छन् । निजी क्षेत्रका बाणिज्य बैंकहरूले पनि बैंक खाता खोल्ने सरकारको अभियानमा साथ दिने गरी आवश्यक प्राक्रिया अगाडि बढाएका छन् । राष्ट्रिय बाणिज्य बैंकले समृद्धि बचत खाता सञ्चालन गरेको छ भने अन्य सरकारी तथा निजी बैंकले

विभिन्न नामबाट खाता खोल्ने अभियान सुरु गरेका छन् । नेपाल राष्ट्र बैंकले सबै नेपालीको बैंक खाता खोल्ने प्रयोजनका लागि खोलौं बैंक खाता अभियानअन्तर्गत खोल्ने खाताका लागि बैंक खाता नभएका नेपाली प्राकृतिक व्यक्तिको हकमा ग्राहक पहिचान तथा सम्पुष्टि गर्दा सरलीकृत खाता खोल्ने फाराम प्रयोग गर्नुपर्ने, खाता खोल्दा ग्राहकको अन्य बैंक खाता नभएको स्वघोषणा लिनुपर्ने, ग्राहक पहिचान तथा सम्पुष्टि गर्दा नागरिकताको प्रमाणपत्र वा राहदानी वा फोटोसहितको मतदाता परिचयपत्र वा राष्ट्रिय परिचयपत्र वा सवारी चालक अनुमतिपत्र वा कुनै सरकारी निकायले जारी गरेको फोटोसहितको परिचयपत्र वा सम्बन्धित स्थानीय तहले प्रमाणित गरी उपलब्ध गराएको फोटोसहितको सिफारिसको आधारमा सम्पुष्टि गर्नुपर्ने, खोलिएका खाताको अधिकतम वार्षिक कारोबारको सीमा रु. १ लाखसम्म हुने, रु. १ लाखभन्दा बढीको कारोबार भएको अवस्थामा विस्तृत ग्राहक पहिचान तथा सम्पुष्टि गर्नुपर्ने, खोलिएका खातामा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफ्नो तर्फबाट प्रति खाता रु. १००/- (एक सय) जम्मा गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ ।

३. वित्तीय समावेशीकरण

वित्तीय समावेशीकरण भन्नाले सबै नागरिकको सर्वसुलभ किसिमले वित्तीय सेवामा पहुँच पुऱ्याउनु भन्ने बुझिन्छ । समाजका सबै जातजाति, वर्ग, क्षेत्र, लिङ्ग, उमेर समूह, समुदायका उपभोक्तलाई औपचारिक रूपले सर्वसुलभ माध्यमबाट सुपथ मूल्यमा वित्तीय तथा गैरवित्तीय सेवा पुऱ्याउनु नै वित्तीय समावेशीकरण हो । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट दिइने सेवाहरू समाजका सबै वर्ग, क्षेत्र, लिङ्ग, उमेर समूह, समुदायका उपभोक्ताहरूलाई प्रतिस्पर्धी बजारमा बिना भेदभाव उपलब्ध हुनुपर्दछ । वित्तीय समावेशीकरणमा आफूलाई सहज हुने संस्थामा गई वित्तीय सेवाहरू छनौट गर्ने ग्राहकको अधिकार सुरक्षित

* राष्ट्रिय बाणिज्य बैंक लि. सँग सम्बद्ध हुनुहुन्छ ।

हुनुपर्दछ । वित्तीय समावेशीकरणका लागि नेपाल सरकार, नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू, शैक्षिक संस्थाहरू, गैरसरकारी संस्थाहरू, स्थानीय तह तथा सरोकारवालाहरूको उत्तिकै महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । वित्तीय समावेशीकरण कायम गर्नका लागि गरिनुपर्ने प्राथमिक कार्य भनेको बैंक तथा वित्तीय संस्थामा खाता खोल्नु हो । बैंक तथा वित्तीय संस्थामा खाता भएपछि मात्र अन्य व्यक्तिगत एवं सामूहिक आवश्यकताका लागि वित्तीय सेवा लिन सकिन्छ । सम्पूर्ण वित्तीय कारोबार बैंकमार्फत गर्नुपर्ने हुँदा सर्वप्रथम बैंकमा खाता हुनु आवश्यक छ ।

वित्तीय समावेशीकरणका लागि **खोलौँ बैंक खाता राष्ट्रिय अभियान**लाई प्रचारात्मक रूपमा अगाडि बढाउनु आवश्यक देखिन्छ । गत बैशाख १ देखि सुरु गरिएको यो राष्ट्रिय अभियानपश्चात् बैंक तथा वित्तीय संस्थामा खाता खोल्ने क्रम बढ्दो छ । राष्ट्रिय बाणिज्य बैंक लिमिटेडले यो अभियानलाई सघाउ पुग्ने गरी सञ्चालन गरेको समृद्धि बचत खाताअन्तर्गत गत मङ्सिर महिनासम्ममा आठ हजार खाता खोलिएका छन् । यसबाट हालसम्म प्रति बैंक बैंक खाता नभएका करिब एक हजार नागरिकको मासिक रूपमा खाता खुलिरहेको देखिन्छ । सबै बैंक तथा वित्तीय संस्थाले यही स्तरमा कार्य गर्ने हो भने वित्तीय समावेशीकरणका लागि ल्याइएको यो अभियान सफल र साकार हुने देखिन्छ ।

४. वित्तीय पहुँचको अवस्था

सहरी क्षेत्रमा बसोबास गरी अध्ययन-अध्यापन, व्यापार-व्यवसाय, रोजगारी आदि विभिन्न पेसा व्यवसायमा संलग्न व्यक्तिहरूले अनिवार्य रूपमा बैंक खाता खोलेका छन् । एकै व्यक्तिका दुईभन्दा बढी बैंक खाता रहेका छन् । केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागका अनुसार हाल नेपालको जनसङ्ख्या करिब दुई करोड ९८ लाख रहेको छ भने नेपाल राष्ट्र बैंकका अनुसार हाल बैंक तथा वित्तीय संस्थामा करिब दुई करोड ९३ लाखको हाराहारीमा निक्षेप खाता खुलेका छन् । केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको जनसङ्ख्यासम्बन्धी तथ्याङ्क र राष्ट्र बैंकको निक्षेप खातासम्बन्धी तथ्याङ्कका आधारमा विश्लेषण गर्दा बैंकमा रहेको निक्षेप खाताको सङ्ख्या कुल जनसङ्ख्याको निकट पुग्न खोजेको देखिन्छ, तर वास्तविकता भने फरक छ । कुनै व्यक्तिका बहुसङ्ख्यामा खाता रहेका छन् भने कुनै व्यक्तिको हालसम्म कुनै पनि बैंक तथा वित्तीय संस्थामा खाता नरहेको अवस्था विद्यमान छ । अझै पनि वित्तीय पहुँच नपुगेका ग्रामीण तथा सहरी क्षेत्रमा बैंक खाता खोल्नुपर्छ भन्ने वित्तीय चेतनासमेत पुगेको छैन ।

विश्व बैंकको दी ग्लोबल फिन्डेक्स, २०१७ को रिपोर्टअनुसार विश्वमा ६९ प्रतिशत वयस्कहरूको (१५ वर्ष माथि) बैंकमा खाता रहेको छ भने नेपालमा ४५ प्रतिशत वयस्कहरूको मात्र बैंकमा खाता रहेको छ । हाल १८ प्रतिशत नेपाली नागरिक वित्तीय पहुँचभन्दा बाहिर रहेका छन् । त्यसबाहेक २० प्रतिशत नेपालीहरूले गैरबैंकिङ् कारोबार गरिरहेको र २१ प्रतिशत नेपाली नागरिकले अनौपचारिक क्षेत्रबाट कारोबार गरिरहेको पाइन्छ । विश्व बैंकले निजी तथा सार्वजनिक क्षेत्रको साभेदारीमा सन् २०२० सम्म विश्वव्यापी वित्तीय पहुँच पुऱ्याउने लक्ष्य लिएको छ । वित्तीय पहुँचका विविध सूचकहरूका परिप्रेक्ष्यमा बैंक तथा वित्तीय संस्थामा निक्षेप खाता भएको

जनसङ्ख्यालाई वित्तीय पहुँचको एउटा मानकको रूपमा लिइएको छ । हालै नेपाल राष्ट्र बैंकको एक अध्ययनमा बाणिज्य बैंक, विकास बैंक र वित्त कम्पनीहरूमा रहेका नेपालीको तीनपुस्ते विवरणलाई विश्लेषण गरी एक व्यक्तिको एकभन्दा बढी खाताहरूलाई हटाएर एक व्यक्ति एक खाता हेर्दा करिब १ करोड ८० लाखको सङ्ख्यामा निक्षेप खाता रहेको देखिएको छ । यो सङ्ख्या नेपालको कुल जनसङ्ख्याको ६०.९ प्रतिशत हुन आउँछ । यसले नेपालमा करिब ६०.९ प्रतिशत जनसङ्ख्यामा बैंकिङ् पहुँच पुगेको देखाउँछ । यसमा लघुवित्त वित्तीय संस्था र बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाबाट सेवा प्राप्त गर्ने जनसङ्ख्यालाई समावेश गर्ने हो भने यो हिस्सा अझै बढ्ने राष्ट्र बैंकको अध्ययनले देखाएको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको शाखा विस्तारसँगै एउटा बैंक शाखाबाट सेवा प्राप्त गर्नसक्ने औसत जनसङ्ख्याको आकार पनि क्रमशः घट्दै गएको छ । २०७५ असार मसान्तसम्ममा कुल जनसङ्ख्या र बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको शाखा सङ्ख्याको अनुपात ४३३४ रहेकोमा हाल यो अनुपात ३२३० रहेको छ । बाणिज्य बैंकमा पुग्न लामो औसत समय सहरी क्षेत्रमा १६ मिनेट र ग्रामीण क्षेत्रमा १३५ मिनेट रहेको छ । **खोलौँ बैंक खाता राष्ट्रिय अभियान**ले नागरिकलाई वित्तीय सचेतनासहित बैंक खाता खोल्नका लागि आकर्षण गरेको हुँदा बैंक खाता नभएका नागरिकको बैंक खाता खुल्ने सम्भावना बढेकाले वित्तीय पहुँचको अवस्था अझ बढ्ने निश्चित छ ।

दूरदराजका जनतालाई बैंकिङ् सेवा दिन विकट ग्रामीण क्षेत्रमा जान नखोज्ने र सहर केन्द्रित भई कारोबार गरिरहेका बैंकहरू सबै स्थानीय तहमा पुग्नपर्ने बाध्यात्मक सरकारी नीतिले देशको कुनाकापचामा पुगेर बैंकिङ् सेवा दिन बैंकहरू तयार भएका छन् । सङ्घीय संरचनाअनुसार बनेका ७५३ वटै स्थानीय तहमा बाणिज्य बैंकको शाखा पुऱ्याउने सरकारी योजनाअनुसार हाल ७४० स्थानीय तहमा बाणिज्य बैंकका शाखा सञ्चालन भइसकेका छन् । चालु आ.व.को अन्त्यसम्ममा सबै स्थानीय तहमा बैंकका शाखा पुऱ्याउने सरकारको तयारी रहेको छ ।

पछिल्लो समय शाखा विस्तारमार्फत मात्र बैंकिङ् सेवा सहज नहुने भएकाले सेवग्राहीलाई बैंकमा उपस्थित हुन नपर्ने गरी इलेक्ट्रोनिक उपकरणको प्रयोगमार्फत सेवा दिन सक्नु अत्यावश्यक देखिएको छ । सफ्टवेयर तथा आधुनिक प्रविधिका साधनको प्रयोगद्वारा ग्राहकलाई सहज र सुलभ प्रक्रियाबाट वित्तीय सेवा प्रदान गर्नु नै आजको आवश्यकता हो । इलेक्ट्रोनिक उपकरणहरूको यथोचित प्रयोग भएमा वित्तीय पहुँच विस्तार भई सन् २०२२ सम्ममा नेपालको वित्तीय समावेशीकरण ७५ प्रतिशत पुऱ्याई आर्थिक सशक्तीकरण गर्ने लक्ष्यमा सघाउ पुग्ने देखिन्छ । नेपाल सरकार र नेपाल राष्ट्र बैंक दुबैले विभिन्न नीति तथा कार्यक्रमहरूका माध्यमबाट वित्तीय पहुँच तथा समावेशीकरण प्रवर्द्धन गरिरहेका छन् । यसअन्तर्गत पुरानो ग्रामीण स्वावलम्बन कोष र युवा स्वरोजगार कोषमार्फत लघुवित्त संस्थाहरूलाई थोक कर्जा उपलब्ध गराउने, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले विपन्न वर्ग तथा उत्पादनशील क्षेत्रमा ऋण लगानी गर्नुपर्ने, 'क' वर्गका वित्तीय संस्थाहरूले कर्जामा लिने र निक्षेपमा दिने ब्याजदरबिच तोकिएभन्दा बढी अन्तर कायम गर्न नहुने, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले लगाउने शुल्क तथा कमिसनको अनुगमन गर्ने, ई-बैंकिङ् प्रवर्द्धन गर्ने, मोबाइल बैंकिङ्, शाखा रहित बैंकिङ्, एटिएम

सेवा, कनेक्ट आइपिएस, आरटिजिएस र वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम अधि बढाउने जस्ता व्यवस्था गरिएको छ ।

नेपालको वित्तीय प्रणालीमा हाल 'क' वर्गका बाणिज्य बैंकहरू २७ वटा, 'ख' वर्गका विकास बैंक २५ वटा, 'ग' वर्गका वित्त कम्पनीहरू २२ वटा र 'घ' वर्गका लघुवित्त कम्पनीहरू ८९ वटा गरी जम्मा १६३ वटा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूका कुल शाखा सङ्ख्या ९२२३ रहेका छन् । बिमा कम्पनीहरूको सङ्ख्या ३९ रहेको छ । गैरबैंकिङ्ग कारोबार गर्ने ३ वटा वित्तीय संस्थाहरू कर्मचारी सञ्चयकोष, नागरिक लगानीकोष र निक्षेप सुरक्षणकोष रहेका छन् । त्यस्तै पुँजी बजारमा काम गर्ने विभिन्न संस्थाहरू रहेका छन् । करिब १३ हजारभन्दा बढी बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरू पनि वित्तीय प्रणालीभित्र रहेका छन् । यिनै वित्तीय प्रणालीका सदस्यहरूले गरेको इलेक्ट्रोनिक उपकरणको सुरक्षित प्रयोगले वित्तीय पहुँचको विस्तारमा सघाउ पुऱ्याई अनौपचारिक आर्थिक कारोबारलाई निरुत्साहित गरेको छ ।

नागरिकलाई सुपथ मूल्यमा सर्वसुलभ रूपमा गुणस्तरीय वित्तीय सेवा पुऱ्याउनु राज्यको एउटा महत्त्वपूर्ण उद्देश्य हो र बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको प्रमुख दायित्व । यसका लागि केन्द्रीय बैंकले एकातिर वित्तीय संस्थाहरूको सेवा विस्तारसँगसँगै सेवाको गुणस्तर अभिवृद्धिमा ध्यान दिनुपर्दछ भने अर्कातिर नागरिकमा वित्तीय साक्षरता अभिवृद्धि गरी नागरिकको वित्तीय सेवा उपभोगमा सहज पहुँच पुऱ्याउन जानकारीमूलक एवं चेतनामूलक कार्यक्रमहरूसमेत सञ्चालन गर्नुपर्दछ । सामान्यतया वित्तीय पहुँचको मापनबाट नागरिकको वित्तीय

सेवामा पहुँचको स्तर पहिचान हुन्छ । वित्तीय सेवामा नागरिकको पहुँच पुग्न वित्तीय संस्थाहरूको विस्तार हुनुका साथै वित्तीय उपकरणहरूको उपलब्धतासमेत हुनु आवश्यक छ । नागरिकमा वित्तीय सेवाको उपयोग गर्ने आवश्यकता र चाहना दुबै हुनुपर्दछ । अर्थात् वित्तीय पहुँच सुनिश्चित हुन वित्तीय सेवाको आपूर्ति र माग दुबै पक्ष सुदृढ हुनु जरूरी छ ।

५. उपसंहार

वित्तीय समावेशीकरणको गतिलाई अगाडि बढाउन केही चुनौतीहरू रहेका छन् । सहरी क्षेत्रमा बढी वित्तीय संस्थाहरू सञ्चालन हुनु, छायाँ बैंकिङ्गको प्रभाव बढ्नु, निस्कृत्य कर्जाको मात्रा बढ्नु, बैंकिङ्ग क्षेत्रको दायरा फराकिलो बन्न नसक्नु, बैंकिङ्ग तथा वित्तीय सञ्जाल प्रभावकारी बन्न नसक्नु, ग्रामीण क्षेत्रमा उद्यमशीलताको विकास हुन नसक्नु, अनौपचारिक वित्तीय कारोबार मजबुत हुनु, वित्तीय चेतना एवं वित्तीय साक्षरताको स्तर कमजोर हुनु, स्थानीय सरकारको वित्तीय साक्षरता कार्यक्रमतर्फ ध्यान नपुग्नु, कर्जामा दोहोरोपना, भौगोलिक विकटता, आवश्यक पूर्वाधारको कमी, पारदर्शिताको अभाव, दिगो र प्रभावकारी मौद्रिक तथा वित्तीय नीतिको अभाव, वित्तीय संस्थाहरूका अनेकौँ सर्तलगायत कारणहरूले गर्दा वित्तीय समावेशीकरणको गति युद्धस्तरमा अधि बढ्न सकेको छैन । **खोलौँ बैंक खाता राष्ट्रिय अभियान**लाई सफलतापूर्वक अगाडि बढाउन सके उल्लेखित चुनौतीहरूको सामना गर्दै वित्तीय समावेशीकरणको दिशामा अधि बढ्न सघाउ पुग्ने देखिन्छ । फलस्वरूप: औपचारिक कारोबारको प्रतिशत वृद्धि हुन गई वित्तीय स्थायित्वसमेत कायम हुन सक्दछ ।

Monetary Transmission and Relation between Bank Lending and Economic Growth of Nepal

Madhav Prasad Dahal, PhD*

1. Introduction

Fiscal and monetary policies are two important macroeconomic policy tools in the hand of the government to influence aggregate demand, supply and price level in the economy. Monetary policy involves the actions of the central bank of a country. They may include the size of monetary injections, reserve requirements, the discount rate, or the sale of interventions in bond or foreign exchange markets. Fiscal policy is use of tax rates and expenditures on various commodities by the government.

Monetary policy actions of the central bank are transmitted in the economy through the actions of commercial banks, finance companies and other non-bank financial intermediaries. Monetary transmission mechanism defines the channels and mechanisms through which money may influence real and nominal magnitudes. In the words of Ireland (2010), "*The monetary transmission mechanism describes how policy-induced changes in the nominal money stock or the short-term nominal interest rate impact on real variables such as aggregate output and employment*".

Literature on monetary economics has documented different channels through which monetary policy actions affect supply, demand and inflation in the economy. The objective of this essay is to present an overview of major transmission mechanisms of monetary policy actions and empirically test the effect of bank lending on the economic growth of Nepal.

2. Channels of Monetary Influences

Mishkin (1995) usefully describes the various channels through which monetary policy actions, as briefed by changes in either the nominal money stock or the short-term nominal interest rate, influence on real variables such as aggregate output and employment.

2.1 The Interest Rate Channel

Interest rate is the key monetary transmission mechanism in the Keynesian policy models.

The fundamental hypothesis of the interest rate channel is: Central bank has control over short-term nominal interest rates through management of liquidity conditions (Open Market Operations, OMOs) which gives it some effect over long-term interest rates in both nominal and (to a lesser extent) real terms. Long term real interest rates matter for aggregate demand. For example, when the central bank follows a tight monetary policy, money supply is restricted leading to a rise in interest rates, which in turn raises the cost of capital, thereby causing a decrease in investment spending consequently leading to a decline in aggregate demand and a fall in the level of aggregate real output.

Interest rates matter because interest rates are the cost of borrowing and have a direct impact on consumer expenditure (particularly durables), housing and corporate investment. Interest rates are the return on saving and the opportunity cost on consumer spending. It is the real interest rate that determines savings/investment decisions. The real interest rate, that is, the cost of borrowing in real terms (or in terms of purchasing power) is the interest rate adjusted by the inflation rate between the time a loan is made and the time it is repaid.

Although Keynes originally emphasized this channel as operating through business sector's decisions about investment spending, later research recognized that consumers' decisions about housing and consumer durable expenditure also are investment decisions. Thus, the interest rate channel of monetary transmission applied to business investment spending equally applies to consumers' residential housing and consumer durable spending.

The interest rate channel remains at the heart of the traditional Keynesian IS-LM model, due originally to Hicks (1937), and it also appears in the more recent New Keynesian models. In an empirical model Taylor (1995) argues that the interest rate channel of monetary transmission is a key component of how monetary policy affects are transmitted to the economy. However, Bernanke

* Professor & Member, Board of Director, Rastriya Banijya Bank Ltd.

and Gertler (1995) have observed that empirical studies have had great difficulty in identifying quantitatively important effects of interest rates through the cost of capital.

2.2 Credit Channel

Monetary policy changes affect economic activities via the credit channel. Some of the total borrowing in the economy occurs in the form of loans by banks to their customers, firms or households, in the form of trade/business credit, and home loan and/or consumer durable loans.

The most important hypothesis of credit channel is that as (i) bank lending depends on interest rates, and (ii) on economic conditions more generally, monetary policy affects economic conditions, which amplifies its direct effect on bank lending via interest rates. The transmission mechanism operating through the credit channel emphasizes the impact of asymmetric information and transaction costs in financial markets. As argued by Bernanke and Gertler (1995) asymmetric information and costly enforcement of contracts creates agency problems in financial markets.

There are *two mechanisms* that intensify the direct interest rate effect on bank lending. In other words, the ways that credit markets affect the economy are divided into two categories. They are “the pure credit channel” and “the balance sheet channel”. The former affects the amount of credit supplied, for given creditworthiness of borrowers, as well as its interest costs. A part of the pure credit channel is the bank-lending channel, which emphasizes the special nature of bank credit and the role of banks in the economy.

Mishkin (1995) explains that in the financial system banks are especially well suited to deal with certain types of borrowers, particularly small firms where the problems of asymmetric information can be specifically stated. On the other hand, large firms can directly access the credit markets through stock and bond markets without going through banks. Therefore, tight monetary policy that decreases bank reserves and bank deposits will have an impact through its effect on these borrowers. The result will be the decrease in investment leading to decrease in output of the economy.

The balance sheet channel affects the demand for credit and the creditworthiness of borrowers. In other words, the balance-sheet channel operates through the net worth of business firms. The issue of net worth is not less important in understanding the effect of monetary policy changes (Bernanke

& Gertler, 1995). Monetary policy tightening tends to reduce the net worth of businesses and individuals, making it harder for them to qualify for loans at any interest rate, thus reducing spending and price pressures.

The *credit channel theory* of monetary transmission assumes that recessions are worsened by the inability of credit-dependent firms to borrow at the levels they could in good times, either because banks decrease the supply of loans after a monetary tightening, or because firms' credit-worthiness declines when net worth falls. If firms depend on bank loans to continue production and investment activities and to finance inventories, a monetary contraction will have a greater impact on real activity than that predicted by the pure “money” view, according to which loan supply responds passively to changes in the demand for credit induced by variation in the cost of capital.

Credit channel matters much when there is (i) High dependence upon bank credit, (ii) Low development of domestic capital markets, and (iii) Inadequate legal protection of creditors. Of course, these are factors raising the importance of the credit channel. Empirically, the relative availability of bank credit may be a useful predictor of future investment and output.

2.3 The Exchange Rate Channel

Monetary policy shock also transmits in the economy through exchange rate effects. For open economies, a possibly important channel through which monetary policy may affect real activity is through its effects on the exchange rate. Particularly, a nominal depreciation created by monetary easing, combined with sticky prices, results in a depreciation of the real exchange rate in the short-run and thus higher net exports (Disyatat & Vongsinsirikul, 2003). The power of the exchange rate channel depends on the responsiveness of the exchange rate to monetary shocks, the degree of openness of the economy, and the sensitivity of net exports to exchange rate variations. However, large unexpected exchange rate depreciations can actually reduce output when a significant share of debt in the economy is foreign currency denominated (Disyatat & Vongsinsirikul, 2003).

Given the price stickiness, changes in the nominal exchange rate brings about changes in the relative price of domestic and foreign goods. If domestic currency is depreciated, this, in the domestic market, tends to cause expenditure shifting from foreign goods towards domestic goods. In foreign

markets, domestic firms gain competitiveness. But both effects depend on pricing strategy of import/export firms. Additionally, import-intensity of domestic production matters.

The exchange rate channel also involves interest rate effects because when domestic real interest rate rise, domestic currency deposits become more attractive relative to deposits denominated in foreign currencies, leading to a rise in the value of domestic currency deposits relative to other currency deposits, that is, an appreciation of the domestic currency. The higher value of the domestic currency makes domestic goods more expensive than foreign goods, thereby causing a fall in net exports and hence in aggregate output (Mishkin, 1995).

2.4 Asset Price Channel

In the asset price channel, the principal hypothesis is that monetary policy influences asset prices through its management of liquidity conditions. Asset prices, particularly real estate and equity prices, affect demand through private consumption and business investment. Asset prices also impact the balance sheets of banks and businesses. Equity and real estate prices affect: (i) *household wealth* and hence consumption (wealth effect), and (ii) *household's borrowing capacity* to finance current consumption.

An easy monetary policy can raise equity prices by making equity relatively more attractive to bonds (since interest rate fall) and by improving the earnings conditions for firms (since household spending rises). Higher equity prices, in turn, can transmit monetary impulses in two principal ways as introduced in subsequent paragraphs.

First, higher equity prices increase the market value of firms relative to the replacement cost of capital, also known as Tobin's- q (Tobin, 1969), encouraging investment. As stated in Mishkin (1995) Tobin defines q as the market value of firms divided by the replacement cost of capital. If q is high, the market price of firms is high relative to the replacement cost of capital, and new plant and equipment capital is cheap relative to the market value of business firms. Firms can then issue equity and get a high price for it relative to the cost of the plant and equipment they are buying. In this way, investment spending will rise because companies can buy a lot of new investment goods with only a small issue of equity. Alternatively, when q is low, firms will not buy new investment goods because the market value of firms is low relative to the cost of capital. If firms want to acquire capital when q is low, they can buy another firm cheaply and

get old capital instead. Consequently, investment spending will be low. Thus Tobin's- q theory provides a mechanism through which monetary policy affects the economy through its effects on the valuation of equities.

In another way, increase in stock prices turns into higher financial wealth of households and therefore higher consumption. Additionally, to the extent that higher equity prices raise the net worth of firms and households and improve their access to funds, the effects captured would partly reflect the "balance sheet channel" of monetary policy as well. It requires to note here that the notion of equity here can also be expanded to encompass a broader range of assets, such as real estate denominated (Disyatat & Vongsiririkul, 2003).

3. Review of Literature on Bank Lending and Economic Growth

The role of banks to economic growth has been widely studied in the economic literature possibly beginning with Bagehot (1873) and Schumpeter (1911). As explained by Schumpeter (1934) capital formation is one of the scarce resources essential for long-term economic growth and since funds are required to finance capital formation, the efficiency of the financial intermediaries in allocating savings to investments is important for long-term functioning of an economy. Pagano (1993) detects three channels through which a more efficient financial sector could increase economic growth: increased productivity of investment, reduction of transaction costs of intermediation and the ability to influence the share of saving in the economy.

A large volume of existing theoretical and empirical literature dealing with the relationship between the financial sector and real sectors of the economy is concentrated on the most important segment of the financial sector, the banking sector. In least developed countries like Nepal, underdevelopment of other sectors of the financial market rationalizes the role of banks even more. The significance of banks credit on the aggregate demand side of the economy is well revealed by Bernanke and Blinder (1988). In search of the role of commercial banks in the economic growth of Malaysia Vaithilingam, Guru and Shanmugam (2003) empirically analyzed the issue of causality between commercial bank credit and economic growth. They utilized quarterly data spanning the period of thirty years from 1968 to 1998, obtained from IMF's publication of the International Financial Statistics (IFS). The findings indicate that an increase in commercial bank loans to the

private sector has a direct effect on real income.

Tang (2005) empirically investigated the causality relationship between bank lending and economic growth in five ASEAN founding nations, namely Malaysia, Singapore, Thailand, Indonesia and the Philippines. The data series were annual: Malaysia (1957-2001), Singapore (1963-2001), Indonesia (1965-2001), Thailand (1953-2001), and the Philippines (1949-2001). The empirical work showed that the supply-leading hypothesis (bank lending causes economic growth) is supported by Thailand data, implying that rapidly growing financial development plays a significant role in accumulating economic performance. In the meantime, the demand-following hypothesis (economic growth causes bank lending) is only evidenced by Singapore. This implied that real sector activity was an important determinant of intermediary development in Singapore. Result for other countries, however, failed to support neither supply-leading hypothesis nor demand-following hypothesis.

Botrić and Slijepčević (2008) analyzed the relationship between banking sector efficiency and economic growth using a panel data analysis of six South-eastern European countries during the period 1995-2005. The analysis concentrated on the banking sector as other segments of the financial market are underdeveloped in the sampled countries. By applying the panel data method in a growth-type equation setting, the study confirmed that improvements in banking sector efficiency, measured through the decreasing interest rate spread, exerted a positive influence on the growth rate of the countries in the region.

Using a city-level dataset over the period 2004-2006, Lu and Shen (2012) investigated the relationship between bank lending and the economic growth of Chinese cities by dividing bank lending into loans from foreign banks, city banks and other banks. In their results lending of foreign banks exhibited a strong and positive association with the economic growth of Chinese cities. Another result of the study is that foreign direct investment in the sampled cities enhanced

the lending effects of foreign banks but reduced the lending effects of other banks on the economy of Chinese cities. One more finding of the study was that the effects of city competitiveness were similar to those of foreign direct investment, that is, city competitiveness augmented the lending effects of foreign banks but reduced the lending effects of other banks.

Using quarterly time series data of the period 1996-2015, Awad and Karaki (2019) investigated the impact of bank lending on the economic growth in Palestine applying different econometric tools. The study found an insignificant contribution of bank lending to GDP growth. This insignificant effect is attributed to the fact that banks are not highly interested in lending to the production sector of the economy due to the high level of risk. The primary empirical evidence revealed that bank lending did not cause economic growth, but economic growth caused bank lending.

In the context of Nepal, few empirical studies have been made to analyze the role of banks credit on the economic growth of the country. One study is of Timsina and Pradhan (2017) which analyzes the effect of commercial bank lending on economic growth using the annual panel data of 24 banks of the period of 1996-2015. The result obtained from the ordinary least squares (OLS) regression showed that bank lending provided positive effect on the economic growth in Nepal. This study does not perform unit root and cointegration test in the model. Moreover, it leaves out labour force, an important factor of production, in the production function.

4. Empirical Methods

The empirical part is definitely quantitative as demanded by the issue whether there is any significant role of commercial banks' lending in the economic growth of Nepal. The sources of data and methods of analysis are presented in different sub-sections.

4.1 Data

This study uses secondary data obtained from different sources. Variables used in the empirical study and their sources are summarised in Table 1.

Table 1: Variable Description

Variables	Data Source
Gross Domestic Product (GDP)	Obtained from National Account data of Nepal, Central Bureau of Statistics (CBS), Government of Nepal
Commercial Banks Loan to the Private Sector (CBLON)	Quarterly Economic Bulletin, Volume 53, Number 2 Mid-January 2019, Nepal Rastra Bank
GDP Deflator	Obtained from Economic Survey of different fiscal years published by Ministry of Finance, Government of Nepal.

Variables	Data Source
Enrollment in Higher Education (ENRHE)	Compiled from the data on higher education published by University Grant Commission, Tribhuvan University, Kathmandu University, and also from the publications of Ministry Education, Science and Technology of the Government of Nepal.
Labour force(L)	First, the annual series of the number of economically active population of the age group 15-64 years was obtained by interpolation and extrapolation of the CBS's Population Census data of Nepal of the years 1991, 2001 and 2011. Then number of students who passed SLC /SEE examination of Nepal who would enroll in the 11 th Grade were deducted from the projected economically active population. Similarly, the number of students enrolled in Higher (Tertiary) education were also deducted from the estimated economically active population. The reason behind doing so is that part of the economically active population that is full time enrolled in higher secondary and tertiary education is not counted as the employed labour force.

The time series for the empirical analysis span over the period 1990-2018.

4.2 Model

The model used for empirical analysis originates from a production function as:

$$GDP = A L^{\beta} HE^{\alpha} CBLON^{\gamma} \varepsilon \dots \dots \dots (1)$$

where, GDP stands for gross domestic product, the dependent variable of the study; A is an index of efficiency (or Solow residual), HE is enrollment in higher education, CBLON is commercial banks loan to the private sector, and ε is the usual error term; on the other hand, β , α , and γ are the parameters to be estimated.

Taking natural logarithm (ln) in the model specified in Equation (1) results,

$$\ln GDP = \ln A + \beta \ln L + \alpha \ln HE + \gamma \ln CBLON + \varepsilon \dots \dots (2)$$

Equation (2) is the basic equation that is estimated in the context of Nepal using time series data of the period 1990-2018. In the estimation the term 'lnA' is treated as an intercept.

The main variable of interest of the study is the commercial banks loan (CBLON) to the private sector. Following the theory that banks enhance economic growth by lending to producers of goods and services in the economy, the coefficient of the variable CBLON is expected to be positive and statistically significant.

As a proxy of the measure of higher education, the variable enrollment in higher education (HE) is entered in the model following the new growth theory (endogenous growth theory) developed in the second half of the 1980s with the seminal work of two economists Paul M. Romer and Robert E. Lucas, Jr. Education has both individual and social (spillover) benefits. Lucas (1988) discusses the positive externality effect of education. Education benefits to the individual who acquires it and it also benefits to co-workers in the work place. It also produces other positive spillover benefits to the society.

4.3 Econometric Approach

For empirical analysis this study uses the autoregressive distributed lag (ARDL) approach also known as the bounds test approach of cointegration innovated by Pesaran and Shin (1999) and further extended by Pesaran, Shin and Smith (2001). The attribute of this approach is it involves a single equation estimation which allows for the possibility of different variables with different lag lengths as they enter the model. In addition, once the appropriate lag lengths for each variable are determined, the relationship can be estimated by ordinary least squares (OLS) method, and hence it is easy to implement and the results can be easily interpreted.

The production function specified in Equation (2) is estimated in the framework of the ARDL approach. To apply the ARDL it is required to test for unit root to ensure that none of the variables of the model are integrated of order two, I(2), because the ARDL approach is valid for variables that are integrated of zero order, I(0), or integrated of order one, I(1), or a mix of order zero or order one; ARDL test statistics fail if any of the variables of the model are integrated of order two, I(2). To detect the stationarity (unit root) of the variables of the model, this study uses the most commonly used Augmented Dickey-Fuller (ADF) test (Dickey & Fuller, 1979). It is equally important to ascertain the lag length of the variables of the model. Following previous empirical practices in growth regression and also because of short time series data (1990-2018 or 29 annual observations) lag order of one is chosen for the variables of the model. To select the best lag-model, Schwartz information criteria (SIC) is used.

5. Empirical Result and Discussion

This section presents results on unit root test, cointegration and model diagnostic test.

5.1 Unit Root Test

The augmented Dickey-Fuller (ADF) unit root test was conducted for all variables of the study under the three conditions: (i) with intercept, and (ii) with intercept and trend, and (iii) with none (neither intercept nor trend) in the test equation. The ADF test indicated that the logarithmic values of variables real GDP (lnRGDP), real amount of commercial banks loans to the private sector (lnRCBLON), economically active labour force accounted for enrollment in higher secondary and tertiary education (lnL), and enrollment in higher education (lnENRHE) in their level values contained unit root. However, the ADF test on the first difference of all the variables were stationary, $I(1)$, contained no unit root, and none of the variables were integrated of order two. And

hence, the road for the use of the ARDL approach to cointegration in the model specified in Equation (2) was clear. However, for the conservation of space these results are not reported here (Beg apology from esteemed readers!).

5.2 Bounds Test Result

After ascertaining that the variables of the model were integrated in first difference, in the first step of the ARDL approach to cointegration the bound test is conducted to determine whether there is cointegration in the model being estimated. The result of the bound test is given in Table 2. In the ARDL bound test approach of Pesaran, Shin and Smith (2001), there are different cases. In this study “Case 2: Restricted Constant and No Trend” is used. The estimates of the associated equations are given in Appendix A and B.

F-Bounds Test		Null Hypothesis: No levels relationship		
Test Statistic	Value	Signif.	I(0)	I(1)
Asymptotic: n=1000				
F-statistic	4.9393	10%	2.37	3.2
k (Number of regressors)	3	5%	2.79	3.67
		2.5%	3.15	4.08
		1%	3.65	4.66
Actual Sample Size	28	Finite Sample: n=35		
		10%	2.618	3.532
		5%	3.164	4.194
		1%	4.428	5.816
		Finite Sample: n=30		
10%		2.676	3.586	
5%		3.272	4.306	
1%		4.614	5.966	

Source: Author's estimation

The bound test indicates that at the 5 % level of significance, the computed F-value of size 4.9393 is greater than the critical value (theoretical value) of upper bound whether we consider large sample size ($n=1000$) replications or small sample replications ($n=35$ or 30) [i.e., at 5% significance level, $4.9393 > 3.67$; $4.9393 > 4.194$; $4.9393 > 3.306$]. So there is statistical evidence to reject the null hypothesis that no levels relationship (or cointegration) of the dependent variable of

the model exists with the regressors (independent variables). This means that there is existence of the co-movement of the level values of the variables of the model over the long run.

5.3 The Long-run Test Result

The long-run relationship of the dependent variable logarithm of real GDP (lnRGDP) with the explanatory variables entered in the model (lnL, lnENRHE, and lnRCBLON) is given in Table 3.

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
lnL	1.0403	0.3386	3.0723	0.0056
lnENRHE	0.1204	0.0251	4.7892	0.0001
lnRCBLON	0.1547	0.0621	2.4901	0.0208
C(Intercept)	8.8136	0.2483	35.4962	0.0000

Source: Author's estimation.

The coefficient of the conventional input of production labour force (proxied by the economically active population) is positive and statistically significant. This indicates that economically active population (population of the age group 15-59 years) is an important factor causing real GDP growth in Nepal.

The coefficient of the higher education variable proxied by enrollment in higher is positive and statistically significant. This is consistent with the prediction of education-centric human capital theory that education, particularly higher education, enhances economic growth of nations. The size of the estimated regression coefficient of the higher education variable is 0.1204 which would mean that other variables of the model remaining constant the increase in enrollment in higher education by one percentage point would foster real GDP growth by about 0.12 percentage point.

Specifically, the positive result of the cointegration equation with respect to higher education in this study is in line with previous studies that examine the case of one country, such as Jenkins (1995) for the United Kingdom, Asterious and Agiomirgianakis (2001) for Greece, Lin (2004) for Taiwan, Loening (2005) for Guatemala, Aziz et al (2008) for Pakistan, Huang et al (2009) for China, Shaihani et al (2011) for Malaysia, and Rahman and Peng (2012) for Bangladesh and China.

The coefficient of the variable of main focus of this study “bank-lending” (lnRCBLON) is positive and statistically significant in the conventional level of significance. The size of the coefficient

of bank lending variable is 0.1547 which would imply that other variables of the model remaining constant, if commercial banks’ loan to private sector of the economy of Nepal increases by one percentage point, real GDP would increase by about 0.15 percentage point on the average. This indicates the important role of commercial banks in bringing growth in the real GDP of Nepal. Theory predicts that financial intermediaries, particularly commercial banks, could foster economic growth through the channel of increased productivity of investment, reduction of transaction costs of intermediation and the ability to influence the share of saving in the economy. This finding of this study is similar to the findings of the study of Vaithilingam, Guru and Shanmugam (2003) in the case of Malaysia, study of Lu and Shen (2012) in the case Chinese cities, and the study of Timsina and Pradhan (2017) in the case of Nepal.

5.4 The Error Correction Representation

The second step of the ARDL cointegration approach involves the error correction (EC) estimate of the model. The equation for the error correction term (EC) is derived as a difference between value of actual real GDP and estimated real GDP, that is, from the long-run level relationship estimates so that $EC = \ln RGDP - (1.0403 * \ln L + 0.1204 * \ln ENRHE + 0.1547 * \ln RCBLON + 8.8136)$.

The result of the error correction mechanism (ECM) model is given in Table 4. As already mentioned, the original model represented by Equation (2) is estimated following “Case 2: Restricted Constant and No Trend” of Pesaran, Shin and Smith (2001).

Table 4 : ARDL ECM Regression

Dependent Variable: D(lnRGDP)				
Selected Model: ARDL (1, 1, 0, 0)				
Sample: 1990 2018		Included observations: 28		
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(LNL)	1.7203	0.1419	12.1238	0.0000
CointEq (-1) *	-0.4854	0.0899	-5.4025	0.0000
R-squared = 0.3877		Mean dependent var = 0.0456		
Adjusted R-squared = 0.3641		S.D. dependent var = 0.0182		
S.E. of regression = 0.0145		Akaike info criterion = -5.5625		
Sum squared resid = 0.0055		Schwarz criterion = -5.4674		
Log likelihood = 79.8749		Hannan-Quinn criterion = -5.5334		
Durbin-Watson stat = 2.1030				
* p-value incompatible with t-Bounds distribution.				

The variable of interest in the estimate of the error correction model (ECM) is the sign of the coefficient of the one period lagged error term “CointEq (-1)”. As expected the sign of the coefficient of the lagged error term is negative and statistically significant as indicated by high t-statistics and the-p value of the highest precision. This result is the evidence of the presence of cointegration in the estimation model.

The coefficient of the one period lagged error term is of the size of -0.4854 which indicates the speed of convergence in the model. It tells that when the system deviates from equilibrium due to shocks in the explanatory (independent) variables of the model, around 48.54 % of the disequilibrium gets corrected every year.

5.5 Model Diagnostic

In order to be more reliable on the estimated model, diagnostic test of serial correlation among the residuals, and heteroskedasticity of the residuals were carried. The test results are given in Table 5. In the serial correlation test maximum two lags of the residual were used.

Table 5: Diagnostic of the ARDL Model (1,1,0,0)
[Main Model is Equation (2)]

Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test			
F-statistic	0.5962	Prob. F (2,20)	0.5604
Obs*R-squared	1.5755	Prob. Chi-Square (2)	0.4549
Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey			
Test Equation: Dependent Variable: RESID^2			
F-statistic	1.1234	Prob. F (5,22)	0.3771
Obs*R-squared	5.6947	Prob. Chi-Square (5)	0.3371
Scaled explained SS	4.3924	Prob. Chi-Square (5)	0.4944

The Breusch-Godfrey Serial Correlation LM (Lagrange Multiplier) Test indicates that there is no problem of serial correlation among the residuals of the estimated model because the computed/observed prob. of Chi-Square is much greater than 0.05 (5 % level of significance). So the null hypothesis of there is serial correlation among the residuals is rejected in favour of alternative hypothesis of no serial correlation.

The Breusch-Pagan-Godfrey heteroskedasticity test also provides evidence to reject the null hypothesis that the residuals of the estimated model are heteroskedastic because the computed/observed prob. of Chi-Square is much greater than 0.05 (5 % level of significance). So, we accept the alternative hypothesis that variance of the residuals(errors) is homoscedastic, that is, residuals have a constant variance.

5.6 Parameter Stability Test

In order to know whether the space of the estimated parameters of the ARDL model is stable or not, the cumulative sum (CUSUM) of recursive residuals and the CUSUM of square (CUSUMSQ) tests are applied. Figure 1 and 2 present the plot of these tests.

Figure 1: CUSUM Test

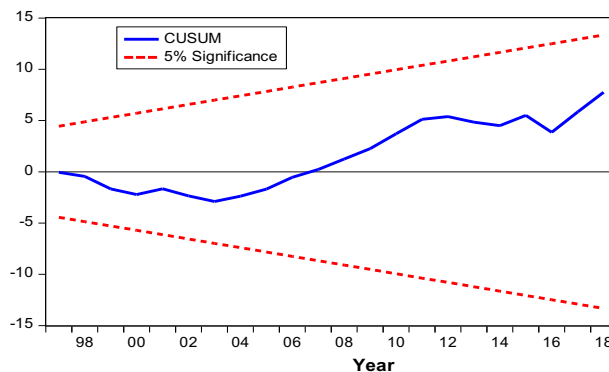
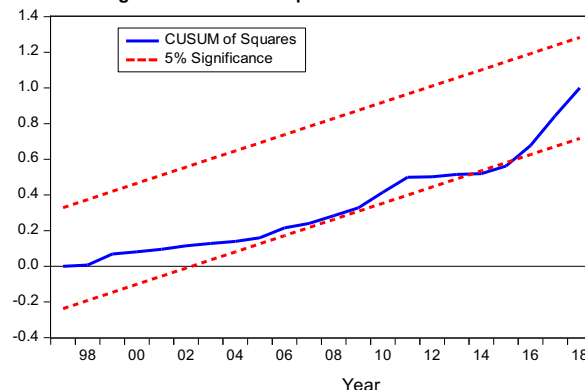

Figure 2: CUSUM of Squares Test

The CUSUM test identifies systematic changes in the regression coefficients while the CUSUMSQ test detects sudden changes from the constancy of the regression coefficients. The plots of the test result in Figure 1 and 2 indicate the absence of any instability of the coefficients because the plots of CUSUM and CUSUMSQ statistics fall inside the critical bounds of the 5 % significance intervals of parameter stability. Therefore, there exists stability in the estimated coefficients over the sample period of 1990-2018 for Nepal on the effect of commercial banks loan to the private sector and higher education on the real GDP of the country.

6. Conclusion

Monetary policy affects output, demand and inflation in an economy through channels like interest rate, credit, exchange rate, and asset prices. Banks' lending is one of the important channels of monetary policy transmission in the economy. In this context this article has first explained briefly the theoretical views on the monetary transmission channel. In the second part, by applying the ARDL approach to cointegration this paper has empirically analysed whether commercial banks lending to the private sector of Nepal has been fostering the GDP growth of the country. In addition to commercial banks' lending variable, this article has also searched the role of higher education in promoting economic growth of Nepal.

A production function model estimated by using the time series data on the chosen variables of the period 1990–2018 indicates that commercial banks lending and higher education proxied by enrolment in higher education indicates that these variables have positive and statistically significant role in fostering the real GDP of Nepal. There is long run association of the dependent variable (GDP) and selected explanatory variables. The diagnostic test of serial correlation and heteroskedasticity provide evidence on the reliability of the estimate model. The stability test through the CUSUM and CUSUMSQ indicates that the space of the estimated parameters is stable. Therefore, the empirical results of this study are more reliable than the earlier ones made in the context of Nepal. As least two policy implications emerge after

the empirical results of this study. First is that commercial banks' lending to the private sector are important vehicles to foster economic growth via capital formation and the role of commercial banks will continue in this area over the long run even with the development of alternative financial markets. Another suggestion is that higher education will continue to be more decisive for economic growth in the days to come to manage production activities facing the challenges emerging from advances in technology and increasing internationalization. A caveat of this study is that it has covered only commercial banks lending to the private sector and left the lending activities of other financial institutions to the private sector and its effect on the economic growth. This an avenue for future research.

Appendix A : First Step Estimation Result of the ARDL Method

Dependent Variable: lnRGDP				
Method: ARDL				
Sample (adjusted): 1991 2018		Included observations: 28 after adjustments		
Maximum dependent lags: 1 (Automatic selection)				
Model selection method: Schwarz criterion (SIC)				
Dynamic regressors (1 lag, automatic): lnL lnENRHE lnRCBLON				
Fixed regressors: C(Intercept)				
Number of models evaluated: 8		Selected Model: ARDL (1, 1, 0, 0)		
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.*
lnRGDP (-1)	0.5146	0.1753	2.9351	0.0077
lnL	1.7203	0.7123	2.4150	0.0245
lnL (-1)	-1.2153	0.5761	-2.1094	0.0465
lnENRHE	0.0585	0.0169	3.4677	0.0022
lnRCBLON	0.0751	0.0323	2.3264	0.0296
C	4.2783	1.4789	2.8929	0.0084
R-squared				
	0.9984	Mean dependent var		13.1150
Adjusted R-squared				
	0.9980	S.D. dependent var		0.3532
S.E. of regression				
	0.0157	Akaike info criterion		-5.2768
Sum squared resid				
	0.0055	Schwarz criterion		-4.9913
Log likelihood				
	79.8749	Hannan-Quinn criterion		-5.1895
F-statistic				
	2711.605	Durbin-Watson stat		2.1040
Prob(F-statistic)				
	0.0000			
*Note: p-values and any subsequent tests do not account for model selection				

Appendix B: Second Step Bound Test of the ARDL Approach

ARDL Long Run Form and Bounds Test				
Dependent Variable: D(lnRGDP)				
Selected Model: ARDL (1, 1, 0, 0)				
Case 2: Restricted Constant and No Trend				
Sample: 1990 2018		Included observations: 28		
Conditional Error Correction Regression				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	4.2783	1.4789	2.8930	0.0084
lnRGDP (-1)*	-0.4854	0.1753	-2.7689	0.0112
lnL(-1)	0.5050	0.2934	1.7210	0.0993
lnENRHE**	0.0585	0.0169	3.4677	0.0022
lnRCBLON**	0.0751	0.0323	2.3264	0.0296
D(lnL)	1.7203	0.7123	2.4150	0.0245
* p-value incompatible with t-Bounds distribution.				
** Variable interpreted as $Z = Z(-1) + D(Z)$.				

Levels Equation				
Case 2: Restricted Constant and No Trend				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
lnL	1.0403	0.3386	3.0723	0.0056
lnENRHE	0.1204	0.0251	4.7892	0.0001
lnRCBLON	0.1547	0.0621	2.4901	0.0208
C(Intercept)	8.8136	0.2483	35.4962	0.0000
EC = lnRGDP - (1.0403*lnL + 0.1204*lnENRHE + 0.1547*lnRCBLON + 8.8136)				
F-Bounds Test		Null Hypothesis: No levels relationship		
Test Statistic	Value	Signif.	I(0)	I(1)
Asymptotic: n=1000				
F-statistic	4.939322	10%	2.37	3.2
K(Number of regressors)	3	5%	2.79	3.67
		2.5%	3.15	4.08
		3.65	4.66	
Actual Sample Size	28	Finite Sample: n=35		
		10%	2.618	3.532
			3.164	4.194
			4.428	5.816
		Finite Sample: n=30		
			2.676	3.586
			3.272	4.306
			4.614	5.966

References

- Asterious, D., & Agiomirgianakis, G.M. (2001). Human capital and economic growth: Time series evidence from Greece. *Journal of Policy Modelling*, 23, 481-489. DOI: 10.1016/S0161-8938(01)00054-0
- Awad, I.M., & Al Karaki, M.S. (2019). The impact of bank lending on Palestine economic growth: An econometric analysis of time series data. *Financial Innovation*, 5(14), [open Access] Link: <https://doi.org/10.1186/s40854-019-0130-8>
- Aziz, B., Khan, T., & Aziz, S. (2008). Impact of higher education on economic growth of Pakistan. *Journal of Social Sciences and Humanities*, 6(2), 15-29.
- Bagehot, W. (1873). *Lombard street* 1962 ed. Homewood, IL: Irwin, R.D.
- Bernanke, B.S., & Blinder, A.S. (1988). Credit, money and aggregate demand. *The American Economic Review*, 78, 435-439.
- Bernanke, B.S., & Gertler, M. (1995). Inside the black box: The credit channel of monetary policy transmission. *The Journal of Economic Perspectives*, 9(4), 27-48.
- Botrić, V., & Slijepčević, S. (2008). Economic growth in South-eastern Europe: The role of the banking sector. *Post-Communist Economics*, 20, 253-262.
- Dickey, D.A., & Fuller, W.A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427-431.
- Disyatat, P., & Vongsinsirikul, P. (2003). Monetary policy and the transmission mechanism in Thailand. *Journal of Asian Economics*, 14, 389-418.
- Hicks, J.R. (1937). Mr. Keynes and the Classics; A suggested interpretation. *Econometrica*, 5, 147-159.
- Huang, F., Jin, L., & Sun, X. (2009). Relationship between scale of higher education and economic growth in China. *Asian Social Science*, 5(11), 55-60.
- Ireland, P. N. (2010). Monetary transmission mechanism. In S. N. Durlauf and L. E. Blume (Eds.), *Monetary Economics* (pp. 216-223). UK | USA: Palgrave Macmillan.
- Jenkins, H. (1995). Education and production in the United Kingdom. *Economics Discussion Paper No.101*, Nuffield College, Oxford University.
- Lin, T. (2004). The role of higher education in economic development: An empirical study of Taiwan case. *Journal of Asian Economics*, 15, 355-371.
- Loening, J.L. (2005). Effects of primary, secondary, and tertiary education on the economic growth: Evidence from Guatemala. *Policy research working paper series 3610*, The World Bank.
- Lu, C.H., & Shen, C.H. (2012). Bank lending and economic growth of Chinese cities. *China & World Economy*, 20(2), 59-79.
- Lucas, R.E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22, 3-42.
- Mishkin, F.S. (1995). Symposium on the monetary transmission mechanism. *The Journal of Economic Perspectives*, 9 (4), 3-10.
- Pagano, M. (1993). Financial markets and growth: An overview. *European Economic Review*, 37, 613-622.
- Pesaran, M., & Shin, Y. (1999). An autoregressive distributed lag modelling approach to cointegration analysis. In S. Storm (Ed.) *Econometrics and economic theory in the 20th century: The Ragnar Frisch centennial symposium* (pp. 371-413). England: Cambridge University Press.
- Pesaran, M., & Shin, Y., & Smith, J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289-326.
- Rahman, M., & Peng, L. (2012). Long run effect of education on GDP: An empirical evidence from BCIM countries. *International Research Journal of Finance and Economics*, 82(1), 95-106.
- Schumpeter, J. (1911). *The theory of economic development*. Translated by: Redvers Opie, Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Schumpeter, J. (194). *The theory of economic development*. Translated by: Redvers Opie, Cambridge, MA, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Shaihani, G.E., Haris, A., Ismail, N., & Said, R. (2011). Long run and short run effects on education levels: Case in Malaysia. *International Journal of Economic Research*, 2(6), 77-87.
- Tang, T. C. (2005). An examination of the causal relationship between bank lending and economic growth: Evidence from ASEAN. *Savings and Development*, 29, 313-343.
- Taylor, J. B. (1995). The monetary transmission mechanism: An empirical framework. *The Journal of Economic Perspectives*, 9(4), 11-26.
- Timsina, N., & Pradhan, R. (2017). Effects of bank lending on economic growth in Nepal. *Journal of Advanced Academic Research*, 3 (3), 53-75. Link: <https://doi.org/10.3126/jaar.v3i3.16810>
- Tobin, J. (1969). A general equilibrium approach to monetary theory. *Journal of Money, Credit, and Banking*, 1, 15-29.
- Vaithilingam, S., Guru, B.K., & Shanmugam, B. (2003). Bank lending and economic growth in Malaysia. *Journal of Asia-Pacific Business*, 5(1), 51-69. DOI:10.1300/J098v05n01_05

Financial Inclusion In Nepal: Past, Present and Future

Nara Hari Dhakal, Ph. D.*

INTRODUCTION

Financial Inclusion refers to people having access to a wide range of financial services through formal financial institutions regardless of their social or economic background. These services, at the very basic level, start with opening a deposit account or a transaction account, in order to save and store money and receive or make payments. The fundamental objective of financial inclusion is inclusive growth. It is one of the important mechanisms for all participants in the economy to attain their true productive potential. In this context, the poor are poor since they are caught up in low productivity activities, not being able to gain access to many essential inputs, including basic services like water, electricity, and affordable transport as well as financial services.

Financial inclusion contributes to the growth of the real economy by generating higher productivity in agriculture and MSMEs, especially those owned and managed by women, and by mobilizing household savings among smallholders and low-income households. Financial inclusion and access is driven by both formal and informal financial services. Microfinance institutions potentially play a dominant role in facilitating inclusion as they are distinctively placed in reaching out to the rural poor. Many of them function in a limited geographical area and possess a greater understanding of specific issues of the rural poor.

In Nepal, only 25.31% of the adults had accounts in 2011 and that number increased to 33.80% in 2014 and there has been notable increase on this indicator beyond 2014. Even though the increase is significant, the percentage of adult account holders in Nepal is still much lower than the world's average. If we define financial inclusion in terms of account ownership, facts suggest that Nepal has a low level of financial inclusion. This is surprising, given that Nepal was the third largest remittance recipient country worldwide (when remittances are measured

as a share of nominal GDP) in 2014.

The World Bank data also shows that account ownership in Nepal is the smallest for every demographic and economic characteristic such as gender, age, and household income. Research has shown that financial inclusion has positive impacts on savings, women empowerment, entrepreneurship, productive investment, and consumption. Additionally, it can significantly reduce poverty and income inequality through efficient resource allocation. An inclusive financial system can help in reducing the growth of informal sources of credit (such as moneylenders) that are more likely to be exploitative in the poor society. Thus, financial inclusion can be considered as an imperative for sustainable reduction of poverty from the low-income countries.

The need of financial inclusion in Nepal is indisputable. Beyond the potential of being able to uplift the financially underserved poor from poverty, an inclusive financial system will contribute towards greater social and economic stability. Advances in technology, new products and services and innovative business models have been driving rapid transformation in the financial inclusion ecosystem. The relationship between financial inclusion and equitable growth has been acknowledged, and major global platforms, including the United Nation's Sustainable Development Goals, have incorporated the objective of broader access to financial services.

Planners, policy makers and regulators have been making every effort to build the enabling conditions for inclusion. Their endeavors are complemented by the experimentation of service provider—banks, non-banks, fin-techs and payments companies with the eventual goal to provide previously excluded population access to financial services to improve their livelihoods. Despite innovation and change, still large segment of population lack access to formal financial services. A lack of access and usage continue to limit the growth of thousands of micro,

* *Financial Inclusion, Economic and Financial Analysis, Public Policy (Macro and Micro economics), and Executive Director, Centre for Empowerment and Development, Nepal, Lalitpur, Nepal.*

small and medium-sized enterprises (MSMEs), obstruct women's access to economic opportunity, and appear detrimental to vulnerable communities.

Economy can accrue a number of benefits through financial inclusion. First, it is an important instrument to lower income inequality in the economy. Low income individuals are often those unable to access financial services, and once access is provided, these individuals have bigger potential to improve their income levels. Second, more financial resources become available for efficient intermediation and allocation. Third, more financial stability may arise if financial activity goes from unregulated to regulated institutions. Fourth, access to finance encourages start-up enterprises that often contribute to employment generation.

Addressing the problem of financial exclusion in Nepal requires a holistic approach and it should consider both the demand and the supply aspects and this aspects should receive top priority if the country is to graduate from the least developed country status by 2022, and to achieve the United Nations Sustainable Development Goals and become a middle-income country by 2030 as envisioned by the Government of Nepal (GON) in "Envisioning Nepal 2030" on March 28, 2016.

POLICY FRAMEWORK ON FINANCIAL INCLUSION

Promoting financial inclusion remained to be the issue of political, policy and academic debate in Nepal. GON has accorded higher priority on promoting financial inclusion through series of plans, programmes and interventions targeted for this purpose.

GON and Nepal Rastra Bank (NRB) have accorded due emphasis to financial inclusion. Initiatives are taken through regulatory and supervision mechanism as well as monetary and fiscal policy instruments. The GON currently reinforced in its efforts for the development of the financial sector by the Financial Sector Development Strategy (FSDS), a programme of the World Bank with implementation support of a secretariat contracted to an international management services firm. The FSDS covers a five year period, 2016-17 to 2020-21, that overlaps with that of the Financial Inclusion Action Plan (FIAP) developed

under Making Access Possible (MAP) for a much longer period, 2017-2030.

Similarly, the budget for FY 2018/19 aims to launch an ambitious campaign of opening bank accounts for every Nepali citizen within a year. The collection of government revenue and payment of expenditure is also being undertaken through the electronic system from 2018/19 onwards. The overall objective is to expand financial inclusion.

NRB in coordination with the GON is actively engaged in formulating financial inclusion initiatives including (i) diversification of service delivery methodologies, (ii) requirement for BFIs to allocate a certain proportion of their credit for investment in the productive sector, (iii) direct financial support to BFIs to operate branch offices in areas with very few banking units, (iv) special refinancing facilities to BFIs to extend loans to agriculture and small business-based income generating activities in the poorer areas of the country, (v) special refinance facility to cottage and small industries, (vi) directives on consumer protection, (vii) branchless banking, (viii) mobile banking services, (ix) easier licensing of MFIs with head office and working areas located in the districts with low access to financial services, (x) creating a separate Client Protection Fund (1% of the their net profit and 25% of the dividends if the dividend distribution exceeds 20% of a BFI's profits), (xi) campaign for ensuring that each household has at least one bank account and (xii) financial literacy campaign.¹ In addition, notable innovations and developments in the financial inclusion landscape specifically in the use of mobile phone technology for rolling out financial services have been started. FIAP could be revised in view of the changed technology landscape and knowledge base on financial inclusion, on the one hand, and to take account of the administrative restructuring of the country under a federal constitution, on the other.

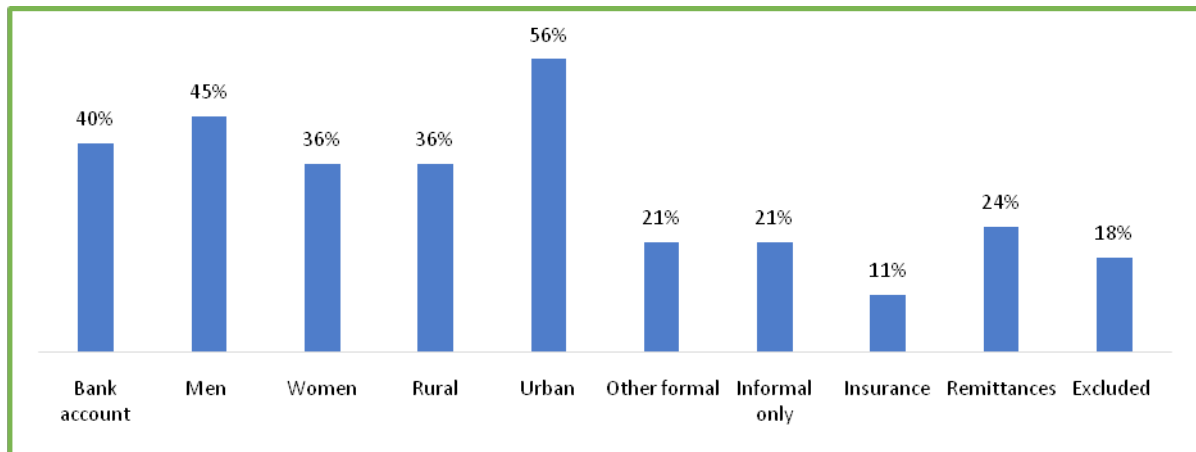
PROGRESS AND CHALLENGES ON FINANCIAL INCLUSION

According to the late-2014 survey of financial inclusion commissioned by UNCDF using the FinScope methodology (**Figure 1**), 40% of adults are formally banked, while 21% use only informal channels and 18% remain financially excluded.² There are also a number of other sources that have computed financial inclusion indicators for Nepal.

1. Nepal Rastra Bank, Monetary Policy 2018/19 and 2019/20. Kathmandu, Nepal.

2. Conducted in late 2014, the survey was based on 4,014 samples of the adult population in Nepal, aged 18 years and above, across 70 districts covering the Terai, hills and mountain. The survey was done based on globally recognized FinScope methodology. The survey was the findings of UNCDF's Making Access Possible (MAP) programme in Nepal.

Figure 1: Findings of Financial Inclusion: Finscope 2014 – formally served

According to World Bank (2015),³ 25.3% of adults in Nepal held an account at a formal financial institution in 2011. However, the 2014 data of the well-known Findex of the World Bank suggests that 33.8% of adults (age of 15+) had bank accounts in Nepal in 2014, 6.7% had debit cards, and the ATM was the principal mode of withdrawal for 13.9% of adults (Figure 2).⁴

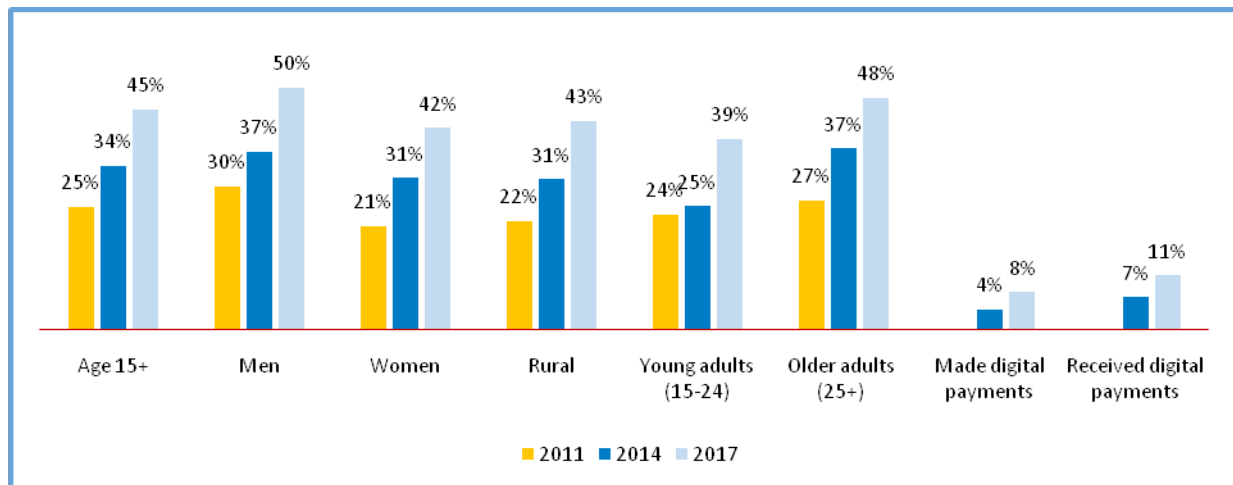

Figure 2: Findings of Financial Inclusion: Findex – accounts (age 15 years+) 2011, 2014, 2017

Though there are clearly some differences between the various sources of information with respect to indicators of financial inclusion, the underlying theme is that large parts of Nepal are still excluded from the formal financial sector. The services of a majority of banks and financial institutions (BFIs) are clustered around accessible urban and semi-urban areas while rural areas and some provinces face substantial challenges of access. As formal financial services in Nepal have not been very successful in reaching the poor, marginalized and deprived segments of the population, the overriding issue in financial inclusion is how to enable outreach to this segment of the population.

The World Economic Forum’s Global Competitiveness Report (2016) ranked Nepal 65 out of 138 economies in terms of ease or borrowing and 84 with respect to the affordability of financial services.⁵

The Strategic Plan (2017-2021) of the NRB addresses the issue of financial sector stability as one of its seven strategic pillars; the plan identifies enhancing financial inclusion as a strategic priority under financial sector stability. Similarly, the Monetary Policy, 2018/19 of the NRB focused on deepening financial inclusion through enhancing financial literacy as well as access to finance. The Banks and Financial Institutions Act, 2006 first amendment 2017 governs all activities of

3 World Bank. 2015. “Global Financial Development Report 2015/16: Long-term Finance. Washington, D. C.: World Bank.

4 Demircuc-Kunt, Asli, Lora Klapper, Dorothe Singer, and Peter Van Oudheusden. 2015. “The Global Findex Database 2014: Measuring Financial Inclusion Around the World” Policy Research Working Paper , WPS7255, World Bank.

5 World Economic Forum. 2016. The Global Competitive Report 2016-17. Geneva: World Economic Forum

banks and financial institutions in Nepal, and provides direction on advancing financial inclusion. The Deprived Sector lending policy of the NRB has made it compulsory for financial institutions of Classes A, B and C to allocate 5% of their loan portfolio to the microfinance sector, thereby facilitating credit access for the underserved, low income population.

Presence of Commercial Banks in Local Levels:

Commercial banks have opened their branches in 739 local levels. The government announced to have commercial bank's branches in each of the 753 local levels in the fiscal policy of 2017/18. As of September 2019, commercial banks reach 739 local levels; state 5 will full presence of banks. 14 local levels are still devoid of commercial bank branches. Likewise, Sudur Pashchim state has yet six places where the banks have yet to reach.

Table 1: Distribution of Commercial Bank Branches in Local Level by Province

Provinces	Local levels (No)	Local levels with Commercial Banks Branches (No) as of		Local levels without commercial bank branches
		July 16, 2018	Sept. 30, 2019	
Province 1	137	112	136	1
Province 2	136	122	134	2
Province 3	119	107	117	2
Gandaki Province	85	74	84	1
Province 5	109	99	109	0
Karnali province	79	54	77	2
Sudur Pashchim Province	88	63	82	6
Total	753	631	739	14

Source: Nepal Rastra Bank

As per the latest report, access to finance has increased as compared to previous year. As of November 2019, the total number of BFIs stands at 167 and the number

of branches of the financial institutions were 9,223. The BFIs are now providing services to 3,210 population per branches on average.

Table 2: Distribution of Banks and Financial Institutions Branches by State

Provinces	Total BFI branches						Total Population	Population Per Branch Office	
	Class A	Class B	Class C	Class D	Total (A+B+C)	Total (A+B+C+D)		Total (A+B+C)	Total (A+B+C+D)
Province 1	643	174	38	653	855	1,508	5,068,144	5,928	3,361
Province 2	462	97	28	707	587	1,294	6,039,543	10,289	4,667
Province 3	1,367	343	87	576	1,797	2,373	6,179,583	3,439	2,604
Gandaki Province	466	242	29	509	737	1,246	2,686,381	3,645	2,156
Province 5	563	325	31	846	919	1,765	5,028,279	5,471	2,849
Karnali province	167	20	4	173	191	364	1,755,062	9,189	4,822
Sudur Pashchim Province	267	72	3	331	342	673	2,852,632	8,341	4,239
Total	3,935	1,273	220	3,795	5,428	9,223	29,609,624	5,455	3,210

Source: Nepal Rastra Bank, "Monthly Statistics of Banks and Financial Institutions" Mid November 2019 (Kartik 2076)

Use of Banking Services: The use of banking services has increased substantially. As of mid-November 2019, deposit accounts reached to 29,269,631 and loan accounts to 1,456,410. The mobile banking users,

internet banking users and branchless banking users have been expanded to reach 180,205, 9,099,732 and 928,709 respectively. Similarly, the number of ATMs has reached to 3,520. The debit card and credit card users stand at 6,819,602 and 137,656.

Table 3: Status of Financial Access in Nepal

S.N.	Indicators of Financial Access	Unit	As of Mid July						Mid-Nov. 2019
			2014	2015	2016	2017	2018	2019	
BFI Branches									
1	Commercial Banks	No	1,547	1,672	1,869	2,274	3,023	3,585	3,935
2	Development Banks	No	818	808	852	769	993	1,267	1,273
3	Finance companies	No	239	242	175	130	186	205	220
Outreach of Financial Services									
1	Deposit Accounts	No	13,129,574	14,934,618	16,836,017	19,677,005	23,544,859	27,866,505	29,269,631

S.N.	Indicators of Financial Access	Unit	As of Mid July					Mid-Nov. 2019	
			2014	2015	2016	2017	2018		2019
2	Loan Accounts	No	940,005	1,033,383	1,096,570	1,216,091	1,301,010	1,439,648	1,456,410
3	Branchless Banking Center	No	504	504	812	1,008	1,285	1,530	1,559
4	Mobile Banking Service Users	No	768,424	1,068,303	1,754,566	2,669,732	5,086,069	8,347,187	9,099,732
5	Internet banking service users	No	328,434	415,462	515,465	783,751	834,302	917,344	928,709
6	ATMs	No	1,652	1,721	1,908	2,081	2,791	3,316	3,520
7	Debit cards	No	3,988,779	4,531,787	4,512,979	4,980,958	5,544,253	6,708,521	6,819,602
8	Credit cards	No	57,898	43,895	52,014	68,966	104,721	123,146	137,656
Indicators of financial access									
1	Population per Branch of banks	No	7,666	7,206	6,562	5,610	4,334	3,363	3,210
2	Deposit account per 100,000 of adult population	No	73,553	82,510	91,747	105,790	81,701	96,697	101,566
3	ATMs per 100,000 of adult population	No	9	10	10	11	10	12	13
4	Branches per 100,000 of adult population	No	15	15	16	17	15	18	19
5	Debit Card per 100,000 of Adult population	No	22,346	25,037	24,593	26,779	19,239	23,279	23,665
6	Credit card per 100,000 of Adult population	No	324	243	283	371	363	427	477

Source: Nepal Rastra Bank, FY 2019

* Population data are as per CBS Projection (medium).

The foregoing discussion reveals that there has been notable progress on expansion of banking infrastructure as well as access to basic financial services. However, it has been established that formal financial services such as commercial banks refrain from serving low income individuals and small and micro-enterprises because of the relatively higher cost of small transactions, lack of physical collateral and geographical constraints. It thereby becomes a challenge to ensure increased reach to low cost and relevant risk management products such as savings, credit, payment and insurance.

It can be seen that there are daunting challenges relating to low financial literacy, insufficient infrastructural facilities coupled with inadequate technology-based facilities by financial institutions at policy level.

The advancement in information and communications technologies in this digital age also offers new opportunities for Nepal to enhance financial inclusion. However, there are number of challenges and this calls for financial awareness and literacy to a larger degree. Consumers have to be fully informed of the costs and risks of financial products that are offered.

KEY APPROACHES TO PROMOTE FINANCIAL INCLUSION

Considering the multi-faced potentials of the financial inclusion for increased inclusive economic growth and development, promotion of financial inclusion is a necessity and not a luxury for Nepal. This calls for adopting approaches for demand and supply side as discussed hereunder.

Demand-side approach

Demand side gaps on financial inclusion includes

inadequate financial literacy, inadequate risk mitigation support, low business awareness and education, absence of marketing campaign, insufficient agricultural investment on rural infrastructure, low savings habits and poor buyers and producers' linkages which needs to be addressed.

Financial literacy: It is fundamental to financial inclusion. It refers to the ability to use skills and knowledge to take effective and informed money management decisions and can be seen as the demand side of Financial Inclusion. It refers to the ability to make informed judgments and to take effective decisions regarding the use and management of money. It is regarded as an important requirement for functioning effectively in modern society. Financial literacy has a clear beneficial effect on financial inclusion. Regarding access to finance, infrastructure and literacy are substitutes. Regarding use of financial services, literacy strengthens more financial depth. The positive impact of financial literacy holds across various groups. However, majority find financial literacy beyond compensation. Customers are unable to afford even small transaction costs and clearly understand the concept of financial products and its mechanisms. To overcome such obstacles, the possible solutions include making large investments in physical infrastructure, expanding financial literacy, and making the provision for cash transfers and/or waiving of transaction costs for those who cannot afford.

Supply side approach

The supply side gaps encompasses of less focus on digital financial services, micro and SME loans, lack of product diversification, absence of collateral substitutes, inadequate risk sharing

instruments, complicated lending products / client friendly loan products, inefficient service delivery, absence of market led new products and services, high transaction cost and time consuming appraisal process, lack of prompt and timely higher repeat loan, inadequate marketing support (campaign for demand creation and savings mobilization) and inability to institutionalize value chain finance.

Digital financial inclusion: This involves the deployment of the cost-saving digital means to reach currently financially excluded and underserved populations with a range of formal financial services suited to their needs that are responsibly delivered at a cost affordable to customers and sustainable for providers. It involves a broad range of financial services accessed and delivered through digital channels, including payments, credit, savings, remittances and insurance. Typically used digital channels are internet, mobile phones, ATMs, POS terminals etc.

Other approach

Other aspect determining effective implementation of financial inclusion is related to state of development of the infrastructure in general and financial infrastructure in particular. For instance, lack of electricity, especially in rural areas, causing hurdles even for charging the mobile phones. Others include poor internet coverage, underdeveloped payment system, and the lack of credit data of customers.

CONCLUSIONS

The need of financial inclusion is indisputable in Nepal. Beyond the potential of being able to uplift the financially under-served poor from the endless cycle of poverty, an inclusive financial system will contribute towards greater social and economic stability. It can be seen there has been some progress made on the financial inclusion front and there is a need to employ financial inclusion as a platform not just for growing the financial sector but more as an engine for driving an inclusive economic growth.

Despite that the current state of financial inclusion is still at a nascent stage. Nepal need to realize its current potentials, need to start and follow up on efforts towards tailored product development and technological embracement without further delay to address the challenges inherent to prevailing financial exclusion in inaccessible remote areas.

There are six policy solutions having particular importance in financial inclusion namely: (i) agent banking, (ii) mobile banking, (iii) diversification

of service providers, (iv) reform of public banks, (v) financial identity, and (vi) consumer protection. Technological advances allow services to be delivered to more people in more places and at lower transaction cost. Models that the banking sector can use to expand financial access include retail banking, wholesale banking in partnership with MFIs, and franchise or agent banking. If banks are able to lower costs and increase the accessibility of their services for migrants, they will capture a greater proportion of the large global flows of remittances, and migrants are likely to be better served. Microfinance “processing hubs” have the potential to provide “back-end” technology to the microfinance industry and to assist service providers in overcoming cost hurdles to the advance of financial inclusion.

Finally, focus to enhance financial inclusion should be geared towards improving existing institutions. Considering the large number of financial institutions and a well-established agent network, future focus should be to properly use these resources through revived, protecting mission drift and enhance efficiency to promote financial inclusion. Efforts should be focused on adopting technology such as mobile banking, internet banking, credit and debit cards, POS/POT machines, etc. Regulatory impediments and usage barriers including stringent collateral requirements, high cost of usage (due to branches being in distant locations) and a generic product offering-consumer need mismatch among others should be addressed to facilitate provisions that support increased financial inclusion.

Reference:

- Cenfri/FMT/UNCDF, 2017 Nepal: Demand, Supply, Policy & Regulation – Financial Inclusion Roadmap 2017-22
- Cenfri/FMT/UNCDF, 2016 Nepal: Making Access Possible – Detailed Country Report
- Dhakal, N. H. (2019). “*Agricultural Credit and Insurance in Nepal: Coverage, Issues and Opportunities*” in Ganesh Thapa, Anjani Kumar and P. K. Joshi Edited *Agricultural Transformation in Nepal: Trends, Prospects, and Policy Options*, ISBN 978-981-32-9647-3 ISBN 978-981-32-9648-0 (eBook), <https://doi.org/10.1007/978-981-32-9648-0>, https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-981-32-9648-0_18 © Springer Nature Singapore Pte Ltd. 2019
- Finmark Trust/UNCDF, 2015 Nepal: Finscope Survey Highlights 2014
- Ministry of Finance (2016), *Financial sector Development Strategy*, Kathmandu, Nepal
- Nepal Rastra Bank, December 2017, *Nepal Financial Inclusion Action Plan*
- Nepal Rastra Bank November 2019, *Monthly Progress Report of Banks and Financial Institutions in Nepal*, Baluwatar, Kathmandu.

Cashless Policy for Customer Satisfaction of Nepalese Commercial Banks

Dr. Jitendra Pd. Upadhyay*
Pitri Raj Adhikari**

ABSTRACTS

This paper attempts to examine customer satisfaction towards cashless policy in Nepalese commercial banks. The data has been collected from 284 respondents of Kathmandu Valley through structured questionnaire. Descriptive statistics, correlation coefficient and regression methods have been used to estimate the relationship between dependent and independent variables. The study reveals that cashless policy is the most important factor affecting customer satisfaction in Nepalese commercial banks.

Key Words: Customer satisfaction, Ease of use, Cost effectiveness, Convenience, Reliability, Level of awareness
Paper Type: Research Paper

Introduction

Customer satisfaction has been one of the intriguing areas of study for researchers and practitioners over the last few decades. Prior research has linked customer satisfaction with different predictors. Among them, cashless policy, that is essential for banks to continuously attract and retain customers, is one of the important predictors. A cashless payment, secured and convenient way of making payments, is a behavioral change in the people where people eliminate usage of money as a medium of exchange for goods and services by allowing electronic transfer payments or non-electronic payment via cheques (Tee & Ong, 2016; Slozko & Pello, 2015). Renman and Ahmed (2008) revealed that convenience is one of the most important variable influencing customer choices among other factors namely customer services, online banking facilities and overall bank environment. Customers devote much emphasis on electronic services which gives them quick and convenient access to the bank service (Mokhlis, 2009).

Muhammad and Rana (2012) found perceived ease of use, perceived usefulness, compatibility, innovativeness and perceived credibility influencing customers' intention to adopt internet banking. Likewise, Hsueh-Ying *et al.* (2012) found trust, perceived usefulness and perceived ease of use and relative advantage having a significant effect on customers' behavioral intention to adopt internet banking. Chang and Hamid (2010) also stated

perceived ease of use and perceived usefulness influencing behavioral intention of customers. In the same way, Yiu *et al.* (2007) also found perceived usefulness, perceived ease of use, perceived risk and personal innovativeness on information technology have a positive relationship with internet banking adoption.

Ma (2012) explored privacy, reputation and price as the key factors affecting customer satisfaction in online banking. Similarly, Alam and Soni (2012) showed customer satisfaction is generated through quick services, affordable service charge, and easiness of depositing and withdrawing money, ATM booths and account statement over SMS/e-mail services and error free records. Zafar *et al.* (2012) observed tangibility, reliability, competence and conflict handling as the constructs of service quality generating customer satisfaction and customer loyalty. Additionally, Ramadhan (2011) found a positive significant relationship between internet banking adoption and customer satisfaction. The results of Guet *et al.* (2009) indicated that key determinants of behavioral intention in mobile banking are perceived usefulness, trust and perceived ease-of-use. Laforet and Li (2009) revealed the main barriers to mobile banking as well as the lack of awareness and understanding of the benefits. Jun and Cai (2001) identified reliability as one of the very important service quality dimensions of internet banking service quality. In a study conducted by Cooper (1997), ease of use of innovative product or service is considered

* (Associate Professor T. U.)

** (Lecturer T. U.)

as one of the important characteristics for adoption from the customer's perspective.

Ganguli and Roy (2010) identified the generic service quality dimensions of technology base banking and also examined the effect of these dimensions on customer satisfaction. The results revealed that technology security and information quality, technological convenience, ease of use and reliability as four generic service quality dimensions. It was also found that these service quality dimensions namely security and information quality, technological convenience, ease of use and reliability have positive and significant impact on customer satisfaction.

Khatri and Dhungel (2012) revealed that still many Nepalese customers lack knowledge on cashless services provided by banks. Even though cashless policy has wide range of benefit like reliable and cost-effective service on consumers, business and government, Mishra (2008) stated that in Nepal, electricity and telecommunication are not accessible all through the nation, which contrarily influences the advancement of online payments. The above discussion shows that the impact of cashless policy on customer satisfaction is of greater importance. Moreover, research has been done concerning to cashless policy and customer satisfaction in western context; however, very few have been conducted in the context of Nepal. Hence, the study attempts to examine the linkage between cashless policy and customer satisfaction in Nepalese context.

Operational definitions and Hypotheses

Ease of Use and Customer Satisfaction

According to Davis *et al.* (1989), perceived ease of use refers to the degree to which a person believes that using a particular system would be free of effort. Technology can be intimidating to most consumers and one expects that cashless payment tools should be designed to simplify the transactional process for customers. Kassim and Abdullah (2010) found that ease of use was positively related to customer satisfaction. Customers who used internet banking were more focused on the easier ways to conduct banking transactions (Ainin *et al.*, 2005). Moreover, Karahanna *et al.* (1999) showed that there is a positive relationship between ease of use and acceptance of technologies by customers. Ozturk (2016) revealed that ease of use is positively and significantly associated with intention to use of cashless payment system. Based on this, the study develops following hypothesis:

H1: There is a positive relationship between ease of use and customer satisfaction.

Cost Effectiveness and Customer Satisfaction

Cost effectiveness refers to the degree to which services are productive in relation to its cost. Here, cost defines the charge allocated for the cashless services provided by banks to its customers. Cost of services should not be above the expectation acquired by customer to maintain satisfaction. Bambore (2013) found that customer satisfaction has significant positive relationship with cost effectiveness. Kumbhar (2011) showed that cost effectiveness is the positive predictor of perceived value and satisfaction in e-banking by Indian customers. Auta (2007) examined the impact of e-banking in Nigeria and found that customers are satisfied with e-banking system due to less cost and time saving benefits. Based on this, the study develops following hypothesis:

H2: There is a positive relationship between cost effectiveness and customer satisfaction.

Convenience and Customer Satisfaction

Convenience refers to the accessibility of service provider to its customers. The ease of conducting financial transactions is probably the biggest motivator to go digital in today's world of globalization. Cashless payment systems are important mechanisms used by individual and organizations as a secured and convenient way of making payments over the internet and at the same time a gateway to technological advancement in the field of world economy (Slozko & Pello, 2015). Convenience is the main attraction and focus of the customers who use internet banking (Shariq, 2006). Convenience has positive effect on consumer adoption of internet banking (Howcroft *et al.*, 2002). Lichenstein and Williamson (2006) found convenience as the main motivator for consumers to bank online. Likewise, Auta (2007) opined that customers are satisfied with e-banking system providing convenience. Based on this, the study develops following hypothesis:

H3: There is a positive relationship between convenience and customer satisfaction.

Reliability and Customer Satisfaction

Reliability is the quality of trustworthiness or healthy and consistent performance. Reliability of service designates the bank's capability to supply the promised output at the stated level. Jun and Cai (2001) identified one of the very important service quality dimensions of internet banking service quality is reliability. Khan (2012) revealed that reliability has positive relation with service quality and customer satisfaction towards ATM services. Khan and Mahapatra (2009) concluded that customers are satisfied with the reliability of services provided by banks. This indicates that higher the reliability of services, higher would be customer satisfaction.

Ganguli and Roy (2010) also found that reliability has positive and significant impact on customer satisfaction and loyalty. Based on this, the study develops following hypothesis:

H4: There is a positive relationship between reliability and customer satisfaction.

Level of Awareness and Customer Satisfaction

Level of awareness is level of understanding of something. Allee (1997) defined knowledge as experience or information that can be communicated or shared. Sathey (1999) found that higher educational respondents adopt internet banking because they have a higher knowledge of new information technology and skills as compared to respondents of low education. Therefore, level of awareness is positively related to customer's intention to use internet banking. Polatoglu and Ekin (2001) stated that the more knowledge and skills a customer possess about electronic banking, the easier it was to utilize e-banking which in turn, lead to increased customer satisfaction. Based on this, the study develops following hypothesis:

H5: There is a positive relationship between level of awareness and customer satisfaction.

Methods

This paper has adopted descriptive research design for fact finding and identifies information about impact of cashless policy on consumer satisfaction while also using the causal comparative research design to establish the cause and effect relationship of level of awareness, reliability, ease of use, cost effectiveness, and convenience with customer satisfaction. Data has been collected through structured questionnaire and the questionnaire is divided into two sections. The first section, "A" is about the respondents' information including basic demographics information of the respondents. "Section B" is about Likert type questions about the quality variables that affect customer satisfaction which scale ranges from 1 (Strongly disagree) to 5 (Strongly agree). Multiple

regression model is used in this paper the model is presented as:

$$CS = \beta_0 + \beta_1 LA + \beta_2 REL + \beta_3 EU + \beta_4 CE + \beta_5 CON + e_{it}$$

Where, CS= Consumer satisfaction; β_0 = Constant of the regression model; LA= level of awareness; REL=Reliability; EU= Easy to use; CE=Cost effectiveness; CON= Convenience; e_{it} = error

Results and Discussions

Descriptive Analysis

The mean value of ease of use ranges from minimum of 4.19 to the maximum of 4.70 where weighted average mean value for the aspects of ease of use is 4.375 which indicate that aspects of the ease of use are satisfactory. The mean value of convenience from minimum of 4.12 to the maximum of 4.73 where weighted average mean value for the aspects of convenience is 4.33 which indicate that aspects of the convenience are satisfactory. Similarly, the mean value of cost effectiveness ranges from minimum of 3.65 to the maximum of 3.97 where weighted average mean value for the cost effectiveness is 3.83 which indicate that an aspect of cost effectiveness is satisfactory. Likewise, the mean value of level of awareness ranges from minimum of 3.39 to the maximum of 3.84 where weighted average mean value for the aspects of service quality is 3.69 which indicate that aspects of level of awareness are satisfactory. The mean value of reliability ranges from minimum of 3.42 to the maximum of 3.93 where weighted average mean value for the aspects of price is 3.74 which indicate that aspects of reliability are satisfactory. The mean value of consumer satisfaction ranges from minimum of 4.21 to the maximum of 4.67 where weighted average mean value for the aspects of price is 4.41 which indicate that aspects of customer satisfaction are satisfactory.

Correlation Analysis

The Pearson correlation coefficients have been conducted and the results are presented in Table 1

Table 1: Pearson's correlation matrix for the Impact of cashless policy towards customer satisfaction in context of Nepalese commercial bank.

This table presents the correlation between dependent variable Customer satisfaction and independent variables Ease of use (EU), convenience (CON), Cost effectiveness (CE), Level of awareness (LA), Reliability (REI).

Variables	Mean	Std. Deviation	EU	CON	CE	LA	REI	CS
EU	4.375	.543	1					
CON	4.33	.533	.776**	1				
CE	3.83	.630	.571**	.634**	1			
LA	3.69	.824	.653**	.754**	.837**	1		
REL	3.74	.574	.627**	.726**	.845**	.842**	1	
CS	4.41	.519	.404	.707**	.557**	.661**	.531**	1

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

The results state that there is positive relationship of all independent variables with customer satisfaction which indicates that higher the easiness in use higher would be the customer satisfaction; higher the level of convenience, higher would be the customer satisfaction; increase in cost effectiveness leads to

an increase in the customer satisfaction; increase in level of awareness leads to an increase in the customer satisfaction and reliable services lead to higher customer satisfaction.

Regression analysis

The estimated regression results is shown in table 2

Table 2

Regression result

It represents the regression results customer satisfaction dependent and independent variables i.e. ease of use (EU), convenience (CON), cost effectiveness (CE), level of awareness (LA) and reliability (REL). *The regression results are estimated using regression equation $CS = \beta_0 + \beta_1 EU + \beta_2 CON + \beta_3 CE + \beta_4 LA + \beta_5 REL$*

Model	Intercept	Regression coefficients of					Adj R ²	SEE	F-value
		EU	CON	CE	LA	REL			
1	3.423 (6.397)**	0.248 (2.017)*					0.124	0.33373	4.076
2	2.336 (4.198)**		0.493 (4.582)**				0.477	0.25821	20.903
3	2.522 (3.890)**			0.547 (3.056)**			0.277	0.30289	9.398
4	2.855 (6.962)**				0.399 (4.049)**		0.413	0.27327	16.373
5	3.013 (5.777)**					0.414 (2.875)**	0.248	0.30111	8.216
6	2.043 (3.537)**	(-0.232) (-1.532)	0.691 (4.167)**				0.507	0.25031	12.267
7	2.042 (3.544)**		0.409 (2.948)**	0.177 (0.917)			0.472	0.25911	10.778
8	2.839 (4.654)**			0.007 (0.029)	0.392 (2.144)*		0.383	0.27998	7.796
9	2.918 (6.176)**				0.447 (2.389)*	(-0.074) (-0.306)	0.386	0.27933	7.881
10	2.073 (3.757)**	(-0.260) (-1.726)	0.613 (3.459)**	0.233 (1.217)			0.519	0.24735	8.867
11	2.278 (3.579)**		0.337 (2.057)*	0.004 (0.013)	0.177 (0.891)		0.466	0.26047	7.377
12	2.844 (4.507)**			0.068 (0.192)	0.426 (2.018)*	(-0.100) (-0.355)	0.355	0.28631	5.013
13	2.346 (3.892)**	(-0.263) (-1.816)	0.533 (2.799)	0.031 (0.113)	0.206 (1.899)		0.524	0.247	7.026
14	2.3 (3.537)**		0.388 (2.234)*	0.17 (0.503)	0.243 (1.171)	(-0.273) (-1.014)	0.467	0.26038	5.793
15	2.273 (3.746)**	(-0.262) (-1.789)	0.577 (2.960)**	0.178 (0.596)	0.271 (1.364)	(-0.258) (-1.027)	0.523	0.24564	5.848

* indicates that coefficient is significant at 5 percent level of significance.

** indicates that coefficient is significant at 1 percent level of significance.

Table 2 presents that beta coefficient is positive and significant for ease of use. It presents that the ease of use has positive impact on the customer satisfaction towards cashless policy. This result is similar to the findings of Kassim and Abdullah (2010). Similarly, the beta coefficient is positive and significant for convenience and it indicates that the convenience has positive impact on consumer satisfaction. Thus, it is consistent with the findings of (Shariq, 2006). Similarly, the beta coefficient is positive and significant for cost effectiveness. It states that the cost effectiveness has positive impact on consumer satisfaction and this finding is similar to the findings of Kumbhar (2011). Likewise, beta coefficient is positive and significant level of awareness. It

reveals that level of awareness has positive impact on consumer satisfaction. This finding is similar to the study of Sathey (1999). Again, beta coefficient is positive and significant for reliability which shows reliability has positive impact on consumer satisfaction. This finding is consistent to the findings of Khan and Mahapatra (2009).

Conclusion

The major conclusion of the study is that ease of use and convenience plays the major role in determining the customer satisfaction towards cashless policy in Nepalese commercial bank. This means that better the ease of use and convenience, higher would be the level of customer satisfaction. The result also revealed that higher the level of awareness and cost effectiveness,

higher would be the customer satisfaction. The study also concludes that reliability affects customer satisfaction. It indicates that better the reliability, higher would be the customer satisfaction.

References

- Ainin, S., C.H., Lim & Wee (2005). A Prospects and Challenges of E-banking in Malaysia, *Electronic Journal on Information Systems in developing Countries*, 22(1), 1-11
- Alam, M. & Soni, A. M. (2012). Customer Satisfaction of Internet Banking and Theory of Big Push: An Analytical Study with Special Reference to Selected Customers in Vadodara City. In *Ninth AIMS International Conference on Management*, 8(4), 941-947.
- Alee, V. (1997). The knowledge evolution: Expanding organizational intelligence. *Boston, MA: Butterworth-Heinemann*.
- Auta, E. M. (2007). E-banking in developing economy: Empirical evidence from Nigeria. *Journal of Applied Quantitative methods*, 5(2), 212-222.
- Bambore, P. L. (2013). Customer satisfaction and electronic banking service on some selected banks of Ethiopia. *International Journal of Research in Computer Application & Management*, 3(6).
- Caruana, A. (2002). Service loyalty. The effects of service quality and the mediating role of customer satisfaction. *European Journal of Marketing*, 36(7/8), 811-828.
- Chang, H. H., & Hamid, M. R. B. A. (2010). An empirical investigation of Internet banking in Taiwan. *Global Journal of Business Research*, 4(2), 39-47.
- Cooper, R. G. (1997). Examining some myths about new product winners in Katz, R. (Ed), *The human side of managing technological innovation*, Oxford, 550-60.
- Davis F., Bagozzi, R. & Warshaw, P. (1989). User acceptance of computer technology: A comparison of two theoretical models. *Management Science*, 8 982-1003
- Ganguli, S., & Roy, S. K. (2011). Generic technology-based service quality dimensions in banking, Impact on customer satisfaction and loyalty. *International journal of bank marketing*, 29(2), 168-189.
- Howcroft, B., Hamilton, R. & Hewer, P. (2002). Consumer attitude and the usage and adoption of home-based banking in the United Kingdom. *International Journal of Bank Marketing*, 3(20), 111-121.
- Hsueh-Ying, W., Chang, H. Y., & Lin, H. H. (2012). The difference between users and potential users of using online banking. In *International Conference on Innovation and Information Management* 36 (2), 33-37.
- Jun, M., & Cai, S., (2001). The Key Determinants of Internet Banking Service Quality: A Content Analysis. *International Journal of Bank Marketing*, 19(7), 276-291.
- Karahanna, E., Straub, D.W. & Chervany, N. L. (1999), Information technology adoption across time: a cross-sectional comparison of pre-adoption and post adoption beliefs. *MIS Quarterly*, 23(2), 183-312.
- Khan, I. (2012). Impact of customers' satisfaction and customers' retention on customer loyalty. *International Journal of Scientific & Technology Research*, 1(1), 106-110.
- Khan, M. S., & Mahapatra, S. S. (2008). Service quality evaluation in internet banking: an empirical study in India. *International Journal of Indian Culture and Business Management*, 2(1), 30-46.
- Khatri, J.R., & Upadhyay, K. (2013). Internet banking in Nepal: Use and challenges. *Banking Journal* 3(2) 57-77.
- Kumbhar, V. M. (2011). Factors affecting the customer satisfaction in e-banking: Some evidences from Indian banks. *Management Research & Practice*, 3(4).
- Lichtenstein, S., & Williamson, K. (2006). Understanding consumer adoption of internet banking: an interpretive study in the Australian banking context. *Journal of electronic commerce research*, 7(2), 50-51.
- Ma, Z. (2012). Factors affect the customer satisfaction of internet banking: An empirical study in China. *Journal of Convergence Information Technology*, 7(3), 101-109.
- Mokhlis, S. (2009). Determinants of Choice Criteria in Malaysia's Retail Banking: An Analysis of Gender-Based Choice Decisions. *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, 1(2)1450-1467.
- Moutinho, L., & Smith, A. (2000). Modeling bank customer satisfaction through mediation of attitudes towards human and automated banking. *International Journal of bank marketing* 18, 124-134.
- Muhammad, L., & Rana G. (2012). Factors distressing internet banking adoption among adult students: Evidence from kingdom of Saudi Arabia. *Business and Management Review*, 2(1), 76- 82.
- Polatoglu, V.N. & Ekin, S. (2001). An empirical investigation of the Turkish consumers' acceptance of Internet banking services. *International Journal of Bank Marketing*, 19(4), 156-165.
- Ramadhan, M. (2011). Internet banking, consumer adoption and customer satisfaction. *African Journal of marketing management*, 3(10), 261-269.
- Rehman, H. U. R. & Ahmed, S. (2008). An Empirical Analysis of the Determinants of Bank Selection in Pakistan a Customer View.
- Sathe, M. (1999). Adoption of internet banking by Australian consumers: An empirical investigation. *International Journal of Bank Marketing*, 17(7), 324- 336.
- Shariq, S. (2006). Internet Banking in Pakistan, *D Master Thesis, Department of Business Administration and Social Science*.
- Slozko, O., & Pelo, A. (2015). Problems and Risks of Digital Technologies Introduction into E-Payments, *Transformations in Business and Economics*, 14(1), 42-59.
- Tee, H. H. & Hway-Boon O. (2016) Cashless Payment and Economic Growth, *Financial Innovation*, 2(4), 1-9.
- Yiu, C. S., Grant, K., & Edgar, D. (2007). Factors affecting the adoption of Internet Banking in Hong Kong—implications for the banking sector. *International journal of information management*, 27(5), 336-351.
- Zafar, M., Zafar, S., Asif, A., Hunjra, A. I., & Ahmad, H. M. (2012). Service quality, customer satisfaction and loyalty, an empirical analysis of banking sector in Pakistan. *Information Management and Business Review*, 4(4), 159-167.

Green Banking–Delivering the Green Future

Sarswati Adhikari*

What is Green Banking?

The color green symbolizes the color of life, renewal, nature and energy; it is associated with meanings of growth, harmony, freshness, safety, fertility and environment. Spiritually green is the color of balance harmony and growth that symbolizes health prosperity and abundance. Psychologically the green color is said to sooth the soul and mind. The term “Green” used as a verb means make less harmful to the environment.

The term "Green Banking" thus carries the essence of the word green and indicates banking practices that encourage environmentally responsible financing methods and environmentally friendly processes that inspire banks and their customers to lessen carbon emission from the world gradually. Green banking undertakes proactive measures to protect environment and to address climate change challenges while financing along with efficient use of renewable, non-renewable, human and natural resources.

History of Green Banking

Green Banking does not have a very long history. The concept of green banking was first employed in 1980 by a bank of Dutch origin. The name of the bank itself, Triodos bank (2018), is derived from the Greek “tri hodos” or “three-way approach” (people, planet, profit). The idea of such an initiative originated in 1968 from a study group (consisting of Adriaan Deking Dura, Dieter Brüll, Lex Bos and Rudolf Mees) who aimed at searching how money can be managed sustainably. Hence, at the foundation of this bank lies the root of today’s green banking concept.

Later green banking was formally started in 2003 with a view to protecting the environment by reducing paper usage in the western countries. Then the Equator Principles (EPs) were launched and

were initially adopted by some leading global banks, such as Citigroup Inc, The Royal Bank of Scotland, Westpac Banking Corporation. In March 2009, Congressman Chris Van Hollen of USA introduced a Green Bank Act with the aim of establishing a green bank under the ownership of the US government. The concept was to minimize the paper use in banking works because trees were the raw materials for papers. To make all kinds of papers we need to cut trees as raw materials resulting deforestation that increase the carbon-dioxide in **airspace/ globe**.

For the last 20 and more years, the awareness of climate change and pollution has been gaining strength due to the adverse effects from these phenomena. Recognizing the responsibility to hand over the nature as such to the next generation the concept of green banking is being adopted by various banks across the world. The banks that adopt green banking practices are often called a sustainable bank, an ethnic bank, an environmentally responsible bank or a socially responsible bank.

Why Green Banking?

Banks are the main providers of liquidity and credit to the business, to the individuals and to the public sector. In this role they have enormous capacity to influence all types of actors in the economy. In this respect banks cannot stay aside of the processes that are taking place at macroeconomic policy level. Currently there is common understanding that efforts at all levels are needed to ensure that humanity is not destroyed in the near future by its own actions.

Environmental Social Risk Management has become a hot topic of discussion and is definitely going to be one of the burning issue in this decade too. Recognizing the responsibility to carry out businesses without disturbing the natural eco system, the

* Deputy Executive Officer, Rastriya Banijya Bank Ltd.

corporate, entities and all the stakeholders worldwide are gradually implementing green business practices. Global warming and climate change are found to be the causes of floods; cyclones, long drought, and environmental pollution too have a direct impact on land, water, biodiversity, agriculture and human health. The main objective of Green Banking is to ensure the use of organizational resources for the benefit of the environment and society. Banks have a greater role since they are the financial vehicle for all types of economic activities.

How can we practice green banking?

There are two ways how banks can adopt green banking practices. As said by Mahatma Gandhi “You must be the change you wish to see in the World”, the banks that wish to create the healthy and safe environment first should start by creating their in house environment safe and directing their activities towards the same. Secondly these practices can be adopted in their business products, policies and systems.

In-house green banking;

This is where the banks introduce such practices that contribute in environmental safety while carrying out day to day business and create clean and hygienic banking environment, green building, reforestation etc. Some of the in house activities can be

- a) Installation of solar panel on the rooftop/ATM booths of the bank, use of solar & renewable energy sources
- b) Using energy saving bulbs for lighting, using more daylight instead of electric lights and proper ventilation in lieu of using air conditioning.
- c) Using high mileage vehicles /electric vehicles
- d) Waste management, de- motivating the use of Polythene and inspiring use of Jute made products for a clean environment
- e) Reducing sound pollution, planting trees in periphery of the banking offices

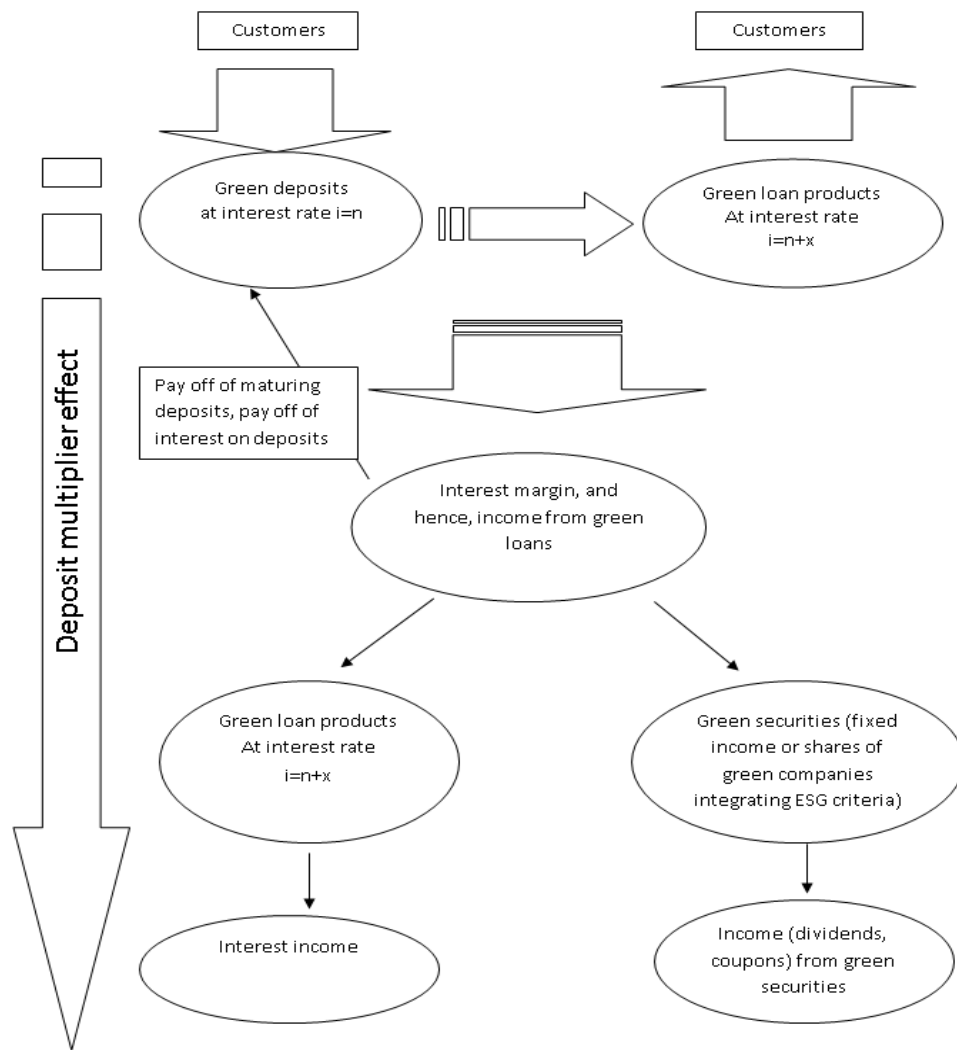
- f) Reducing paper usage by using web cam for video conferencing instead of physical meetings, online meetings ,online statements, emailing documents instead of printing, sharing common resources wherever possible, reusing both sides of the papers, Efficient use of printer cartridges, photocopy toner, office stationery, etc.
- g) Online Banking, introducing e statement for customers
- h) Setting defaults like “Thinking twice before printing.”, “Printing only it really needs”, “Please check your environmental responsibility” etc. in email correspondences.
- i) Developing a Green Office Guide for reducing the information gap/reducing hazards/increasingefficiency/awareness/reducing pollution/developing Green Banking for sustainable finance.

Another is practice by the bankers in their business area.

- a) Introducing the Environmental and Social Risk Management Policies and implementing them across all the business functions, processes and systems.
- b) Financing the green projects like Bio-gas Plant, Solar/Renewable Energy Plant, Bio-fertilizer Plant, Effluent Treatment Plant (ETP), Projects having ETP etc, working on specific green projects, voluntary activities of banks are major practices by the bankers in their business areas.
- c) Introducing a green portfolio for both resources collection and financing, allocating budgets and programs and introducing a Green Banking Business Model and practices.

Banks can introduce their own models for green banking and gradually implement them.

An example of Green Banking Business Model may look like this

The idea behind the above model is simple and follows the below steps:

- 1) The bank parameterizes a resource that may be bond or deposit product and markets it as “green” by announcing that the funds generated by it will be lent to environmentally-cautions companies or to green projects.
- 2) On resource side in order for the product to be attractive, it could be given a slightly higher interest rate than the current average rate on deposits and on the credit side financing such projects on narrow interest margin by placing a slightly lower than average interest on the green loans would make them further attractive and easily accessible.
- 3) The exercise might have different parameters in case the bank uses a source of funds other than deposits which cost is lower (for example credit line from international financial

institutions, funding from agencies or other types of sources). The income collected from the above actions is afterwards invested in new green loans and possibly in fixed income or other securities of companies that fall under the definitions of green.

- 4) Bank can claim itself as truly a green bank by adopting model which can make socially responsible investments incorporating green endeavors of all kinds. The application of a green bank business model ensures that the bank is making profit by encouraging environmentally responsible behavior
 - a) on the part of depositors and
 - b) on the part of business and individual clients who are going to use the dedicated credit products.

In such a way not only the bank will profit from entirely environment-oriented business, but it would also facilitate spreading the

awareness of the importance to care for the environment in society.

Another inevitable effect from one bank in a market adopting such a course of action is that peers would follow. This will lead to a domino effect in the whole banking system of a country.

- 5) Banks can design the products for financing in these areas like Energy Efficient Kiln, Solar Home System, Bio Gas, Compost/Green Industry, and Organic Manure from Sultry or Waste, Energy Efficient Technology, Hydro Projects etc and allocate targets under each category.

At the initial stages the green credit products can be made available even to companies with medium and high environmental risks in case they wish to finance with these credit products improvement in their operations which will lead to reducing the harmful impact their activities have on the environment.

- 6) It is up to the bank to decide upon how the financing would be done depending on the risk appetite of the management and on the current conditions in the respective economy.

The success however, could be ensured only after having carefully considered the following factors:

- a) The products specifications in terms of interest rate type, term, minimum amount for the deposit product(s), currency, and size, term, collateral requirements, currency, purpose for the credit products.
- b) The exact pricing of the products – both the deposit and the credit ones, which would bring the precise interest rate, hence product margin
- c) The level of credit risk associated with the credit products in terms of loss given default, probability of default, exposure at default, hence the expected losses and the expected level of provisions needed as well as the other risks – market and operational related to these products
- d) The proper marketing and PR of the

products.

- 7) The credit products could be accompanied with insurance products especially important for the companies having high environmental risk. These products could cover potential losses for the company-beneficiary of a green credit product in case of an accident such as pollution due to incident, even for cases when fines or/and bans are imposed by authorities for non-compliance with environmental legislation and the company is not in a position to service its obligations in front of its clients and creditors.

The implementation of such a business model could definitely bring financial benefits to the bank which adopts it. A bank may start with a more conventional credit product with comparatively average risk level. The success of the launching product is vital for the success of the business model as a whole, for its sustenance and sustainability in the long run.

The main strategic challenge for the implementation of the business model explained above lays with the top management commitment to do it. There needs to be understanding of the importance and sustainability of such a model and willingness to conduct business aiming to reduce its carbon footprint.

Today the very things that were created for making human life easier have proved dangerous to the environment and the whole natural ecosystem, and man is no exception.

The top management should be ready and be committed to delivering the sustainable green future to the coming generation.

References:

Ecology & Safety ISSN 1314-7234, Volume 9, 2015
Journal of International Scientific Publications www.scientific-publications.net

International Journal of Research and Innovation in Social Science (IJRISS) [Volume III, Issue III, March 2019]ISSN 2454-6186

IOSR Journal of Business and Management (IOSR-JBM)
e-ISSN: 2278-487X, p-ISSN: 2319-7668. Volume 21, Issue 7. Ser. VI (July. 2019), PP 57-67 www.iosrjournals.org

Various Website

Green Banking and its Practices

Dr. Indra Kumar Kattel*

Background:

Green Banking is the new form of banking toward to protect environment activities and sustainable development. The banking sector is an intermediary role between economic development and environment protection through their activities. The banking sector provides the major financial resources for industrial projects such as steel, paper, cement, chemicals, fertilizers, power, textiles, etc., which origin maximum carbon emission. Therefore, the banking sector can play an intermediary role between economic development and environmental protection, for promoting environmentally sustainable and socially responsible investment.

‘Green banking’ refers to the banking business conducted in such areas and in such a manner that helps the overall reduction of external carbon emission and internal carbon footprint. To aid the reduction of external carbon emission, banks should finance green technology and pollution reducing projects. Although, banking is never considered a polluting industry, the present scales of banking operations have considerably increased the carbon footprint of banks due to their massive use of energy, high paper wastage, lack of green buildings, etc. Therefore, banks should adopt technology, process and products which result in substantial reduction of their carbon footprint as well as develop a sustainable business.

Concept of Green banking:

The green banking principally indicates an environmental accountability and environmental performances in business operation of the bank and financial institution. Therefore, the term “Green Banking” generally refers to banking practices that foster environmentally responsible financing

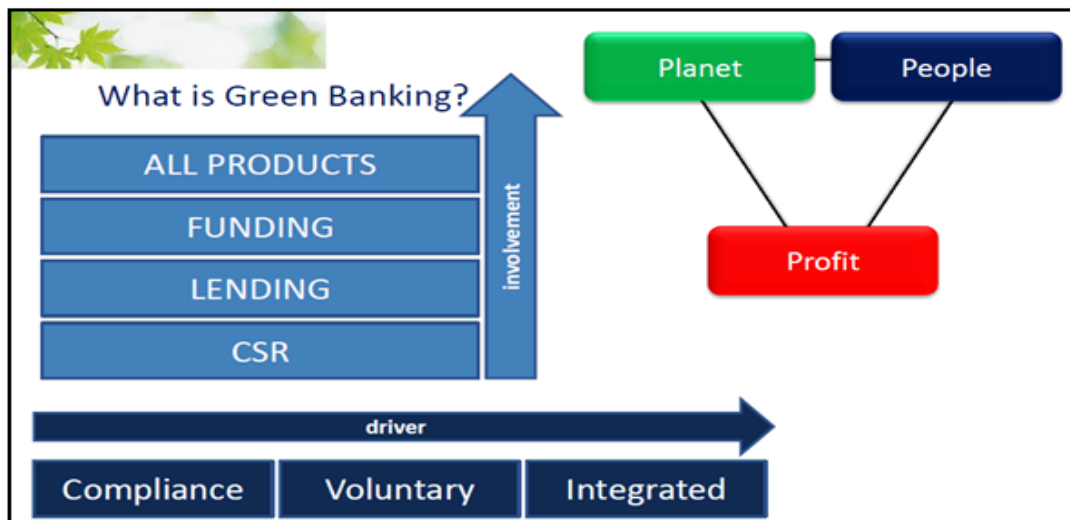
practices and environmentally sustainable internal processes. A green bank is also called ethical bank, environmentally responsible bank, socially responsible bank, or a sustainable bank, and is expected to consider all the social and environmental issues. It means eco-friendly or environment-friendly banking to stop environmental degradation to make this planet more habitable. The approach to green banking varies from bank to bank (Rahman & Barua, 2016).

The concept of green banking was established in 1980 at Triodos bank from Dutch origin which started the environmental sustainability in the banking sector from the very first day. In 1990, the bank launched ‘green fund’ for funding environment friendly projects and all the other projects followed later (Dash, 2008). Taking this bank as example, the banks all over the world are motivated to proceed with green banking initiatives. Moreover, the first green bank commenced its operations in Mt. Dora, Florida, United States in 2009. Green can be defined as an area of land covered with grass, plants and trees without buildings.

Objectives of the green banking

The broad objective of the green banks is to use resources with responsibility, avoid waste and give priority to environment and society. Bihari (2011) elucidated that green banking includes promoting social responsibility where banks consider before financing a project whether it is environment-friendly and has any future environmental implications. Green banking is a concept of shifting banks objectives from “profit only” to “profit with social responsibility”. Nepalese banks also are gradually coming to realize that there is need for a shift from the profit, profit and profit motive to planet, people and profit which in actuality set up the rationale for green banking.

* Deputy Executive Director, Citizen Investment Trust

Sources: Presentation of Setijawan E. (2014)

Benefits of green banking

Green banking has many benefits and advantages (Ragupathi & Sujatha, 2015). They are: (1) basically green banking avoids paper work and all the transactions are done through online banking, (2) creating awareness to business people about environmental and social responsibility enabling them to do an environmental friendly business practice, and (3) banks follow environmental standards for lending, which is really an excellent idea and it will make business owners to change their business to environmental friendly which is good for the future generations. Ginovsky (2009) stated that banks should launch new banking products which promote the sustainable practices and also need to restructure their back office operations in order to implement ecologically friendly practices. The author suggested two strategies which banks should follow to go for green banking. They are: (1) use of paperless banking which results in reducing the carbon footprint from internal banking operations and cost saving to banks, and (2) adoption of Green Street lending, which means offering low rate of interest to consumers and businesses for installing solar energy systems and energy-saving equipments.

According to Dharwal and Agarwal (2013), green banking is a key in mitigating the credit risk, legal risk and reputation risk. The authors had suggested some green banking strategies like carbon credit business, green financial products, green mortgages, carbon footprint reduction, energy consciousness, green buildings and social responsibility services towards the society. Based on the above literature, the researchers define green banking as an environmental

oriented banking practice that safeguards the environment from the negative impact to achieve environmental goals of the banks. In this perspective, banks implement several green banking practices such as environmental training, usage of energy efficient equipments, constructing green buildings, and etc. Therefore, through these practices banks can achieve their environmental goals. In this context, the green banking practices can be considered as good evidences to prove that, banks are very keen in reducing their carbon footprint and energy consumptions. It is seen that banks around the world have started giving high priority and attention to green banking.

Green Process:

A Green Bank requires each of its functional units and activities to be green i.e. environmentally friendly and help to improve environmental sustainability. Several opportunities are available for banks to green their functional units and activities. Key among them is:

- Supply Chain Management
- Adopt techniques and plans to minimise inventory
- Adopt networked design using a carbon footprint
- Enterprise Resource Management
- Facilitate paperless transactions
- Adopt techniques for workforce and parts optimization as well as intelligent device management.
- Customer Relationship Management
- Use electronic means, wherever possible, to maintain contact with and correspond with customers and potential customers and minimise paper- based correspondences.
- Sourcing and Procurement Select vendors by the

sustainability rating of their products, services and operations.

- Product Life Cycle Management
- Design and offer banking products and services in such a way that consume fewer resources and energy and thereby reduce carbon footprint.
- Implement effective systems for product end-of-life management that have minimal impact on the environment.

Green Banking Products and Services:

There is a greater scope of Green Banking in India as constant planning and efforts have been laid in the field. The economy of the country especially the banking sector has been working in order to prevent further environmental loss by reducing carbon emissions. The banking sector has thoroughly built its strategy keeping in mind the six major factors i.e. the 3Cs and the 3Ps. On one hand where the 3Cs stands for Cost, Control and Customer Service, 3Ps stand for Profit, Planet, and People. The 3Cs are the important part of banking operations, and with the help of Green Banking, it all can be achieved by the companies. Green Banking promotes online transactions, and it is the best way to enhance better customer services. The customers can avail all the facilities just by sitting at their place. They can access important information through laptops or even through smart phones. It is also a part of better customer services, and cost can also minimise. Thus, Green Banking has huge advantages for the banks as well as for the society. Green Banking is having two folds; one is promoting environmental practices through the introduction of Green Banking Financial Products and Services and second is reducing carbon footprints from banking activities on the environment.

International Experiences

In many countries around the world, Green Bank is a new concept has been known in recent years, particularly for developing countries including Bangladesh, because the requirements of environmental protection are trade-offs to achieve growth, economic development. However, after the global financial crisis in 2008, all countries in the world have to recognize the ways of organizing and operating model in its financial system, including banks. The issue of sustainable development, responsible business and corporate social responsibility, ethics and the environment are reviewed under a higher importance. Hence, the Green Bank emerged as a role model for banking

in the future, is the foundation for the direction to a green economy for sustainable development.

The green economy approach is an effort to focus sustainable development and poverty reduction efforts on transforming economic activities and economies. Important components of the approach include the use of economic instruments, the creation of an investment-friendly environment, and directing public and private investment towards building natural capital stocks.

In 2002, the International Finance Corporation (IFC) and 9 international banking conferences in London discussed the responsibility of banks to the finance development and construction of a decision to implement the standard for accountability the environment, society based on the standards of IFC. Equator Principles (EPFIs) for funding the project was officially launched in 2003.

Currently 101 Equator Principles Financial Institutions (EPFIs) in 38 countries have officially adopted the EPs, covering the majority of international project finance debt within developed and emerging markets.

Green economy could be an overarching goal for both developed and developing countries in making future development more sustainable. While the concern of the industrialized economies is how to reduce environmental risks and keep the economy green, the concern of the developing economies is how growth can be promoted without degrading the natural resource base and with respect for the principles of low-carbon economy. For the mountain regions, particularly those of the developing economies where millions of people live in a fragile environment and depend mainly on natural resources for their living, the challenge is how to sustainably manage the ecosystems, strengthen resilience to climate change and economic pressures, and promote low-carbon based economic growth and social justice

United States. In March 2009, the US introduced a Green Bank Act with aim of establishing a green bank under the ownership of the US government. The initial decision was to minimize the paper use in banking works. One is in-house green banking; another is practice by the bankers in their business area. Other activities was including creating clean and hygienic banking environment, green building, reforestation, online banking, waste management, installation of solar panel on the rooftop of the bank and using high mileage vehicles, reducing sound pollution, using

webcam for video conferencing instead of physical meetings, online statements, emailing documents are included in the in-house green banking. On the other hand, the banking sector supported to the green projects like Biogas Plant, Solar/Renewable Energy Plant, Bio fertilizer Plant, Effluent Treatment Plant (ETP), Projects having ETP etc. In the past of difficulties, when U.S. banks impose high fees and creates bad debt, a type of bank is emerging. It is the banks having a social conscience and applying principles of sustainable development and responsible for the business model and its products. An excellent model of the new wave of green bank is the launch of Green Choice Bank in Chicago area; Green Bank in Dallas. The United States also develop standards to evaluate and rank the level of "green" of the bank, published periodically by the Insurance Corporation Federal Deposit (FDIC). America is also the first nation regulates on environmental responsibilities of stakeholders, including bank loans in the United States must be governed by laws Reimbursement Act, Comprehensive Environmental (CERCLA) in 1980. The potential impact of a Green Bank in energy efficiency and distributed generation, based on 6 criteria: (1) the number of additional projects are funded, (2) cost-effectiveness of the bank, (3) increase the benefits provided by the bank, (4) the feasibility the bank's management, (5) the ease of integration with existing programs of the government and (6) the political viability.

There is close relationship between banks and factors likes economic, social and environmental. Thereby, it shows that a bank for sustainable development, the investor decided to look at the big picture and act in a way that benefits the consumer, economy, society and environment.

India. In India, the application of green programs for the environment and the community has been deployed for more than 2 decades, mainly loan programs for women, grant credits for economic development projects local. Since July 2010, the State Bank of India (SBI) has implemented the "green channel Counter (GCC)" and "banks do not line up" in more than 5,000 branches throughout India, as a step towards innovation "green bank" paperless transactions to send, withdraw and transfer money, pay and abroad. Some of public sector banks and private sector banks were also adopted green banking policies and provided green products and services. Case study of ICICI Bank Ltd in India is

a particular example about adopted "Go Green" initiative included green product and services.

China. China has also implemented the "Green Credit Policy" in 2007, to encourage

Chinese banks to grant credit for projects less polluting, environmentally friendly and energy use renewable energy. However, China has spent nearly 5 years since the policy issued until construction is detailed guidelines on implementing this policy (February 2012) and its implementation did not achieve as expected to evaluate the system due to lack of reliable data on pollution to help the banks financing the project classification.

United Kingdom. Research on the Green Investment Bank (Green Investment Bank) by Vivid Economics and McKinsey (2011) have emphasized the role of the GIB which was established in 2010 by agreement of the UK government coalition finishing policy framework and the financial support necessary to address the failures of the free market, risk aversion, high transaction costs and lack of funds. According to this study, GIB could help expand the potential investors, improve the economic efficiency of the project and share information to reduce risk, namely, the evidence of the failure of market and opportunities GIB intervention as follows: (1) Sea wind energy: GIB help increase new investors, financial support to thereby increase the amount of renewable electricity as well as reducing the carbon footprint environment, (2) Use external power source of UK is an effective option for reducing carbon emissions in the UK territory, strengthen energy security and long-term competitiveness of the industry, the time, GIB also helps mobilize funding for the project and reduce carbon emissions into the environment, (3) GIB also supports waste processing industry to minimize the landfill, generate heat renewable energy and carbon emissions. The analysis of Vivid Economics and McKinsey (2011) showed that in all three cases, the intervention of the GIB is more efficient and fair, in addition to the current policy. GIB's intervention helped to mobilize funds from equity market, debt markets and enable pricing of risk in financial markets through enhancing transparency and widened investment flows into sustainable development projects.

Bangladesh: Public banks and foreign banks are operating guidance for green banking and financing some projects environmental friendly. Commercial banks are encouraged to sponsor the wastewater

treatment plant in the industrial park; the project uses solar energy; biogas. The Green Banking Policy in Bangladesh concerned based on three phase through time of framework. The policies were encouraged banking sector to avoid as much as possible paper works and relying on electronic transactions for processing of in-house activities. Moreover, it also created brand image and create awareness amongst the stakeholders about the environment as well as environmental friendly business practices. On the other hand, this policy was also building a sanction loans to environmentally harmful projects so that make sure to environment protection.

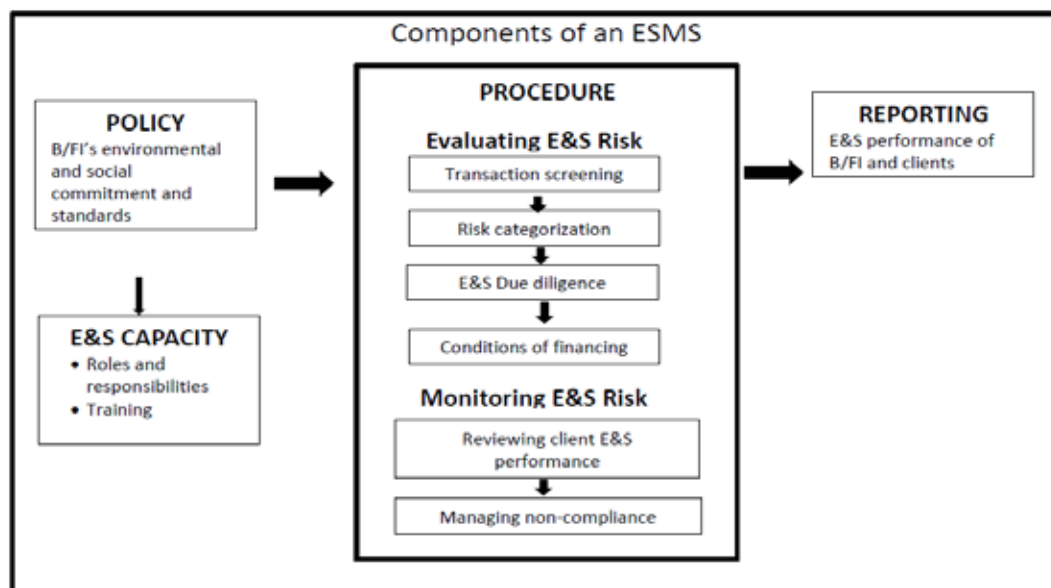
Nepal : Nepalese baking industry lunched the different products related with the green banking with the business perspectives. Nepal Rastra Bank has issued the guideline on environment and social risk management (ESRM) for banks and financial institutions. The core objective of the ESRM Guideline is to require B/FIs to integrate Environmental & Social risk management into the overall credit risk management process in order to fully inform the credit authority of E&S risks prior to the financing decision regarding individual transactions. The guidelines clearly defined the environmental and social management system for banks and financial institutions.

A sound ESMS consists of a policy, procedures, tools and internal capacity to identify, appraise, manage and monitor a B/FI's exposure to the E&S risks of its

clients' operations. The policy includes a statement of the B/FI's commitment to E&S management, while the procedures define the process for identifying, assessing and managing E&S risk of financial transactions, identifies required documentation and records, describes the decision-making process, and the roles and responsibilities of B/FI staff. An ESMS helps a B/FI to:

- ❖ Identify environmental and social risk associated with its borrower's operations and understand the potential impact of lending to such borrowers on its portfolio;
- ❖ Systematically assess and manage those environmental and social risks of the borrower's operation;
- ❖ Implement the necessary steps within its risk management system and its proper documentation;
- ❖ Monitor borrower's compliance with national environmental and social regulations and international good practices and standards;
- ❖ Require borrowers to implement mitigation measures for identified unacceptable environmental and social risks and/or non-compliance with applicable standards;
- ❖ Identify social and environmental business opportunities; and
- ❖ Develop a good reputation among clients/investees, investors and other relevant parties in the financial market.

The schematic below illustrates the key components of an ESMS.

Sources: NRB, guidelines on ESRM, 2018

Risk can be avoided by maximizing the use of opportunities in the following areas: 1. Carbon credit business- carbon credit is a certificate showing that a government or company has paid to have a certain amount of carbon dioxide removed from the environment. A carbon credit is a generic term for any tradable certificate or permit representing the right to emit one tonne of carbon dioxide or the mass of another greenhouse gas. Many companies sell carbon credits to commercial and individual customers who are interested in lowering their carbon footprints on a voluntary basis. 2. Green financial products and services like green loans, green retail banking, energy-efficient mortgages, green credit cards, corporate and investment banking, etc. 3. Carbon footprint reduction such as green buildings, paperless banking. 4. Core Banking Solutions (CBS) - It is a strategic approach intended to allow banks to improve operations, reduce costs, and be prepared for growth. An overall service-oriented-architecture (SOA) helps banks reduce the risk that can result from manual data entry and out-of-date information, increases management information and review, and avoids the potential disruption to business caused by replacing entire systems. 5. Business Process Re-engineering (BPR) - It is basically rethinking and radically redesigning an organization's existing resources. Reengineering starts with an assessment of the organization's mission, strategic goals, and customer needs. 6. Integrated IT environment- The banks need to provide an appropriate and up-to-date IT environment which free from security issues. For this, the banks need to implement higher levels of security and authentication such as passwords and biometric readers, or PINs and longer passwords, involving access to customer information or the movement of funds to other parties. In addition banks need to organize awareness campaigns to provide customers with more education and awareness of security risks and procedures.

Conclusion

The concept of 3Cs and 3Ps will be worth mentioning as necessary factors for sustainable growth as well as environmental protection. The 3Cs stand for- Cost, Control and Customer Service and 3Ps stand for- People, Planet and Profit. Green banking optimizes costs, reduces the risk, enhance bank reputations and contribute to the common good of environmental sustainability. So, it serves both the commercial objective of the bank as well as its social responsibility. Risk is one factor which is inevitable from banking system (Sharma, March 2013).

It position opportunities for banks in areas like carbon credit business, green financial products, core banking solutions, integrated IT environment, etc. that can lead to development in green area. Role of the Nepal Rastra Bank in formulation of additional policies on green banking has been focused upon for green growth.

Bibliography

- Bihari, S. (2011). Green Banking-Towards Socially Responsible Banking in India. *International Journal of Business Insights and Transformation*, 4(1), 82-87.
- Dharwal, M., & Agarwal, A. (2013). Green banking: An innovative initiative for sustainable development. *ACCMAN Institute of Management Article*, 2(3).
- Ginovsky, J. (2009). Green banking: Inside and out. *Community Banker*, 1(1), 30-32
- Ragupathi, M., & Sujatha, S. (2015). Green banking initiatives of commercial banks in India. *International Research Journal of Business and Management*, VIII(2), 74-81.
- Rahman, S. M., & Barua, S. (2016, March). The design and adoption of green banking framework for environment protection: lesson from Bangladesh. *Australian Journal of Sustainable Business and Society*, 2(1).
- Sharma, K. (March 2013). Green Banking in India: A Roadmap to Success. *IBMRD's Journal of Management and Research*, 2(1), 229-239.
- Shaumya, S., & Anthonypillai, A. A. (2017, June). The Impact of Green Banking Practices on Bank's Environmental Performance: Evidence from Sri Lanka. *Journal of Finance and Bank Management*, 5(1), 77-90.
- Vivid Economic and McKinsey. (2011). *The Green Investment Bank: Policy and Finance Context*.

Organizational Conflict: Essential Skills To Manage

Birendra Datta Awasthi*

1. What is Conflict?

Conflict manifests itself as a philosophical difference between two or more persons or groups characterized by tension, disagreement, emotion or polarization, where bonding is broken or lacking.

Conflicts are the lifeblood of high performing organizations. Disputes, disagreement and diverse points of view about strategy and implementation create energy, bring about change, stimulate creativity and help from strongly bonded teams in full alignment.

Typically, managers/leaders spend at least 24% of their time managing conflict, according to a survey by the American Management Association. Does that sound like a shocking waste? In fact, it is an opportunity if conflicts are dealt with constructively.

Thus, Conflict or Stress is a dynamic condition in which an individual or party is confronted with an opportunity, constraint or demand related to what he or she desires and for which the outcome is perceived to be both uncertain and important.

And, to manage conflict in a beneficial manner is called Conflict Management.

2. Features of Conflict:

Organizational Conflicts are mainly observed having the following:-

- It is a situation of tension/friction
- It is of two individuals /groups /management
- It is inter-related
- It is a challenge
- It is a required process.

3. Types of Conflict:

Organizational Conflicts are mainly of the following types:

- i) Single party conflicts.
- ii) Conflicts between individuals.
- iii) Conflicts between individuals and groups.
- iv) Conflicts between groups.
- v) Conflicts between total groups.

The creation of above mentioned conflicts depend upon the Organizational Environment. Here, Organizational Environment refers to the

institutions or forces that affect the organizations performance. They are:

I) Internal Environment:

The internal environment is made up of forces over which the organization has some control. Thus, internal environment consists of controllable factors. They consist of Employees, Management, Shareholders, Board of Directors, Corporate Culture, Organizational Structure etc. Conflicts can be created because of the disagreement in between of the above parties in the organization.

II) External Environment:

The external environment consists of forces outside the organizations direct control. They are known as uncontrollable variables and they are beyond the control of organization. They consist of economic, Socio-culture, Political, Legal and Technological environment. They are uncertain and complex. Due to unfavourable environment of the above for the organization's planning and policies, it results conflicts in the organization.

4. Do Environment Scanning for pre-managing Organizational Conflict:

Environment Scanning is the systematic process of collecting and analyzing the information for the purpose of planning, forecasting and choosing a preferred future.

The major techniques of environment scanning are:

- SWOT Analysis of the organization
- PESTL Analysis i.e. political environment, economic environment, social environment, technological environment and legal environment
- make environmental threat and opportunity profile.

5. Guiding Principles for Organizational Conflict Management:

By managing conflicts skillfully, we can:

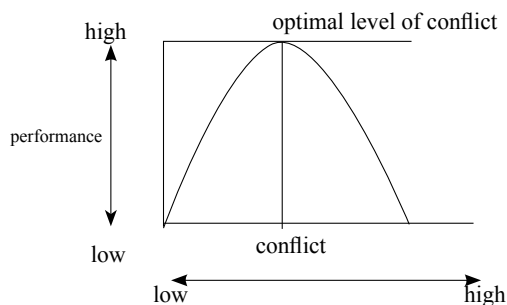
- Gain cooperation from team members of the organization.
- Improve performance and productivity of the employees.

* Director, Nepal Rastra Bank

- Reduce stress and preserve integrity of the employees.
- Solve problems as quickly as possible on time.
- Improve relationships and teamwork within the organization.
- Enhance creativity for the organizational goals.
- Increase staff morale as much as possible.

6. How to manage Organizational Conflict for high performance?

Before we can manage conflict, we must manage ourselves first. In the face of conflict, our natural reaction is either flight or freeze. We can overcome this fear by mastering our emotions and our focus.

The above diagram illustrates that if the conflict goes high, the performance level goes down and vice-versa. Thus, the employees exist in one of many states. A state or organization is combination of feelings, thoughts, physiology and behavior and it largely determines how we act. We can change an organization from negative to positive, from fear to courage and do what is counterintuitive: go towards the person with whom one are in conflict.

7. Essential skills for managing Organizational Conflicts effectively:

Whenever, we have two employees who are disagreeing for the solution next to the window or one employee wants the heat on and another who doesn't, our immediate response to conflict situations is essential. Here are some of the skills to resolve the conflicts in the organization:

i) Create and maintain a bond, even with our 'adversary':

The key to defusing conflict is to form a bond or to re-bond with other party. We only need a common goal. Treat the person or group as a friend not an enemy and prepare a base for the mutual relationship on mutual respect, positive regard and cooperative.

ii) Establish a dialogue and negotiate:

At all times it is important to keep the conversation relevant, stay focused on a positive outcome and remain aware of the common goal. The next stage is negotiation in which we bargain to the dialogue. Talking dialogue and negotiation create genuine, engaging and productive two way transactions.

iii) Put the fish on the table:

The expression means simply raising a difficult issue to solve without being aggressive. The analogy comes from sicily where the fisherman rewarded by a great fish dinner at the end of the day. If the fisherman put that fish under the table instead on the table, it starts to rot and smell. This means put the issues of conflict on the table. On the other hand, once any issue is raised, we can work through the mess of sorting it out and find a mutually beneficial outcome. In addition, timing is important. Choosing the right time and the right circumstances are parts of an effective conflict management strategy.

iv) Understand what causes conflict:

What is the stated problem? What is the negative impact on the work or relationship? Are differing personalities styles are the part of the problem? Meet the employees separately at first and question them about the conflict. Make sure you really understand what employees are saying by asking questions and focusing on their reception of the conflict. This helps to understand the causes of the conflict and opens the door to manage the conflict properly.

v) Use of law of reciprocity:

The law of reciprocity is the foundation of cooperation and collaboration. It is important for us attempting to resolve a conflict by identifying a solution that is partially satisfactory to both parties, but completely satisfactory to neither. Similarly, cooperating with the other party to understand their concerns and expressing our own concerns in an effort to find a mutually and completely satisfactory solution (win-win).

vi) Build a positive relationship:

How important it is that you maintain a close, mutually supportive relationship with the employees. This is the main skill for the management to form a strong relationship with the employees to come over the issues that help to achieve the organizational goals smoothly.

8) Conclusion:

Honesty and clear communication play an important role in the resolution process of organizational conflict. The goal of organizational conflict resolution is not to decide which person is right or wrong; the goal is to reach a solution that everyone can live with. Looking first for needs, rather than solutions, is a powerful tool for generating win/win options. Similarly, confronting conflict does have risks. However, if not properly managed, and if the result is win-lose, the process can undermine teams and can damage mutual respect, alignment, engagement and trust. However, there is every reason to believe that all organizational conflicts can result in Win-Win outcomes.

Three Lines of Defense: The “New Normal” in Banks

C.A. Krishna Shah*

1. Background:

To ensure the effectiveness of an organization’s risk management framework, the board and senior management need to be able to rely on adequate line functions – including monitoring and assurance functions – within the organization. 'Three Lines of Defense' model as a way of explaining the relationship between these functions has been divided into:

- ✓ The first line of defense – functions that own and manage risk.
- ✓ The second line of defense – functions that oversee or specialize in risk management and compliance
- ✓ The third line of defense – functions that provide independent assurance.

In the context of Anti money laundering and combating financing of terrorism, the business units (e.g. front office, customer-facing activity) are the first line of defense in charge of identifying, assessing and controlling the risks of their business. They should know and implement the policies and procedures and be allotted sufficient resources to do this effectively.

The second line of defense is the compliance function of the bank where as the third line is the Internal Audit function in the banks and financial institutions. The functioning of various lines of defense with relevance to money laundering and terrorism financing risks has been explained and elaborated below:

2. First line of Defense – The Business Units

As part of the first line of defense, policies and procedures should be clearly specified in writing, and communicated to all personnel. They should contain a clear description for employees of their obligations and instructions as well as guidance on how to keep the activity of the bank in compliance with regulations. There should be internal procedures for detecting and reporting suspicious transactions at the branch level. It is preferable for the banks to follow “SAFE” approach to identify

suspicious transactions which refers to Screen, Ask, Find and Evaluate.

A bank should have adequate policies and processes for screening prospective and existing staff to ensure high ethical and professional standards for hiring staff. All banks should implement ongoing employee training programmes so that bank staffs are adequately trained to implement the bank’s AML/CFT policies and procedures. The timing and content of training for various sectors of staff will need to be adapted by the bank according to their needs and the bank’s risk profile. Training needs will vary depending on staff functions and job responsibilities and length of service with the bank. Training course organization and materials should be tailored to an employee’s specific responsibility or function to ensure that the employee has sufficient knowledge and information to effectively implement the bank’s AML/CFT policies and procedures.

New employees should be required to attend training as soon as possible after being hired, for the same reasons. Refresher training should be provided to ensure that staffs are reminded of their obligations and their knowledge and expertise are up to date. The scope and frequency of such training should be tailored in light of the risk factors to which employees are exposed.

3. Second line of Defense – The Compliance Function

As part of the second line of defense, the compliance officer in charge of AML/CFT function should have the responsibility for ongoing monitoring relating to fulfillment of prescribed AML/CFT relating duties by the bank. The compliance officer should be the contact point regarding all AML/CFT issues for internal and external authorities, including supervisory authorities or financial intelligence units (FIUs).

The business interests of a bank should in no way be opposed to the effective discharge of the above-mentioned responsibilities of the chief AML/CFT officer. Regardless of the size of the bank or its

*Acting Chief Manager, Rastriya Banijya Bank Ltd.

management structure, potential conflicts of interest should be avoided. Therefore, to enable unbiased judgments and facilitate impartial advice to management, the compliance officer should, for example, not have *business lines responsibilities* and should not be entrusted with responsibilities relating to internal audit. Where any conflicts between business lines and the responsibilities of the compliance officer arise, procedures should be in place to ensure AML/CFT concerns are objectively considered at the highest level.

The compliance officer should also have the responsibility for reporting suspicious transactions and he should be provided with sufficient resources to execute all responsibilities effectively and play a central and proactive role in the bank's AML/CFT regime.

In order to do so, he/she must be fully conversant with the bank's AML/CFT regime, its statutory and regulatory requirements and the ML/FT risks arising from the business.

4. Third Line of Defense – The Internal Audit Function

The third line of defense, plays an important role in independently evaluating the risk management and controls, and discharges its responsibility to the audit committee of the board of directors or a similar oversight body through periodic evaluations of the effectiveness of compliance with AML/CFT policies and procedures. A bank should establish policies for conducting audits of:

- The adequacy of the bank's AML/CFT policies and procedures in addressing identified risks,
- The effectiveness of bank staff in implementing the bank's policies and procedures;
- The effectiveness of compliance oversight and quality control including parameters of criteria for transaction monitoring.
- The effectiveness of the bank's training of

relevant personnel.

Senior management should ensure that audit functions are allocated with staffs with knowledge and appropriate expertise to conduct such audits. Management should also ensure that the audit scope and methodology are appropriate for the banks' risk profile and that the frequency of such audits is also based on risk. Periodically, internal auditors should conduct AML/CFT audits on a bank-wide basis. In addition, internal auditors should be proactive in following up their findings and recommendations.

As a general rule, the processes used in auditing should be consistent with internal audit's broader audit mandate, subject to any prescribed auditing requirements applicable to AML/CFT measures.

In many countries, external auditors also have an important role to play in evaluating banks' internal controls and procedures in the course of their financial audits, and in confirming that they are compliant with AML/CFT regulations and supervisory practice. In cases where a bank uses external auditors to evaluate the effectiveness of AML/CFT policies and procedures, it should ensure that the scope of the audit is adequate to address the bank's risks and that the auditors assigned to the engagement have the requisite expertise and experience. A bank should also ensure that it exercises appropriate oversight of such engagements.

5. Conclusion:

To sum up, it can be rightly said that banks need to govern its risk management function appropriately through three lines of defense model. Banks can mitigate the risk of money laundering and terrorism financing up to a larger extent if the three lines of defense model functions in its true spirit rather than mere exhibition of “**Spotlight Syndrome**”.

Analysis of Key Essential Elements of Project Financing Model (PFM): Banker's Perspective

Damodar Jnawali*

1. Introduction:

Project Financing is the entrepreneur skill of bankers rather than transaction financing. Returns on project come in future, however the financing happens in the present based on creative assumptions works in the right direction. Indeed, it is state of confusion until the realization of the expected output. That's why it is quite risky in terms project return/debt repayment capacity as well as banker's career. Anyway, the banker can't avoid the project financing but it must go ahead taking into account the key elements of financing model with depth analysis. The subsequent discussion will carry out the key elements of project analysis in project financing from banker's perspective.

2. Behavioral Context of Project Financing in Nepal:

Generally Nepalese bankers found to finance the project with more reactive model. The major lending project in Nepal are the hydropower, cement industry, sugar factory, food processing industry, hotel/resort, hospitals, education institutes, agriculture projects etc. The government has planned to increase the productive capacity of the economy. Hence the banks in Nepal must lend to the particular sector of the economy as instructed by the central bank of Nepal. Similarly entrepreneurs, federal, provincial and local spheres of government has been developing the project bank and searching for various model of partnership. On the other hand, bankers have their own research wings particularly risk and possible lending project analysis of particular sector of the economy. The choice of appropriate lending decision for the project with this variety of source is great challenge to the banks / banker in Nepal. Similarly the next level of challenge comes through the enforcement model of government to productive sector lending with the backdrop of various structural challenges of the economy particularly in the side of governance, resource, infrastructural hurdles which creates

the uncertainty in returns of the project. With this behavioral context, the bankers may have useful to fresh look upon the following aspects before taking lending decision in project in Nepal.

2.1 Start the project analysis with revenue model:

Without sales revenue, no project can sustain, hence simply delve into the revenue model of the project. The revenue must be compared with the industry trend based on the future competitive scenario. The eagle eye of bankers must look around the project sustainability with respect to revenue and cost structure of the project in line with debt servicing. Hence base line of the success story of the project is its revenue model with justified reason. Just predicting with the vulnerable assumption does not support the revenue projection model. So, bankers must use the common sense in addition to the technical part in analysis of revenue projection model.

2.2 Expert advice in project is necessity but justify it with common sense:

Dependency on projected data of the project is necessity; however they must be tested with the rigorous project assessment tools. The data must be verified with the common sense and logic. Similarly the relevancy of the data with ecological factors as well as internal analysis is important with respect to the nature of the project. The data produced by experts can provide the banker, the meaningful results only after contextualizing the current non financial factors. When bankers depend heavily on expert report particularly in Nepal the feasibility report of the project, it may mislead with its glaring financial figures. The attractive revenue model, cash profit volume, NPV, IRR, EIRR, DSCR, PERT, CPM etc. have moved positively/perfectly in the whole project period; what's not there !; in prediction. Hence it demands massive efforts of bankers to examine the expert advice with common sense.

2.3 Analysis of Asset mix is vital:

The project return comes through the optimum

* Senior Manager, Rastriya Banijya Bank Ltd.

utilization of its assets. Hence it demands the productive resource/assets of the project. The eagle eye of banker must hit in the use of equity and loan fund in the creation of productive assets of the project. The asset mix may differ with the nature of the project. For example a hotel and poultry farming project may demands the different combination of current and noncurrent assets. The take home point of the assets mix is the sustainability of the project and maintaining the comfortable debt servicing capacity at least for the financing period.

2.4 Balance sheet assets of the project must be optimum:

The efficient project maximizes its revenue with the minimum level of assets. Hence higher degree of asset turnover or incremental capital output ratio (ICOR) is preferable in any lending projects. Burden of assets may create problem to the project because the primary concern of the project assets is related to productivity. The productivity of project assets comes through the proper mix of current and noncurrent assets. It can be further classified based on the productivity of assets within current/noncurrent assets. Hence the banker's eagle eye must look into the optimum level of project assets to assess the viability/sustainability/ debt servicing capacity of the project.

2.5 Cash profit of the project is vital for debt servicing:

The primary concern of the bank in the lending project is cash profit. If the project became incapable in cash profit generation, then the repayment schedule can't be implemented and the bank has to book the loan in nonperforming asset (NPA). Hence this context must be assessed rigorously while at project financing. On the other hand, in some cases, the long term outlook of the project seems good but the short term fluctuation may have dire impact on project cash flow. The reflection of such situation was found in hotel industry in Nepal at the time of Maoist War in 1996-2006. Similarly, the rise in the degree of competition due to the low level of entry cost in the market, decreases the level of profit margin and consequently cash profit of the project. Hence, the fluctuation of cash profit may have the severe negative impact in repayment capacity of the project.

2.6 Promoters KYC are very important:

Indeed, the project is entrepreneur/innovative idea. The idea is reliable only when it produces the meaningful results. Hence, the promoters KYC helps banker to trust this innovative idea.

Promoter's background of knowledge, skill, past experience, net worth may provide the banker about tentative idea for the success of the project. However, the returns of the project must be assessed based on the stand alone project point of view. Similarly, the promoters provide trust for banker in repayment of bank dues from their personal net worth in case of project failure. While in the case of Nepal, promoters KYC/ personal guarantee is very important due to the vulnerability of the projects returns caused by structural rigidities of the economy itself.

2.7 Project risk must be accommodated with bank policy:

Every project financing have certain degree of risks. Similarly, the project idea cannot be fully trusted until it generates the returns. Hence the various conditions contract between the mutual understanding of bankers and project developers must satisfy while implementation of the project. However, the performance of the project can't be predicted with hundred percent accuracy and terminating value of the project may not cover the bank loan even in the case of rigorous analysis from the bank. At that time, the policy must protect the bank officials with the adequate verification from independent judiciary.

2.8 Project should be seen as the Standalone project:

Return of the project is necessary for bank loan repayment. Hence, project must be assessed with its return/ profit generating ability. Other secondary source is useful but should not be included into the essential elements of analysis. So, the project cash flow itself is important while taking the lending decision from bank. However, in the case of name lending, the secondary sources of repayment are highly trusted without considering the project cash flow. At that time, project returns may not fully cover the bank loan and promoters may not interested to repay the bank loan with their personal net worth claiming that the project itself is the standalone entity.

2.9 Sensitivity analysis is most with precaution:

Sensitivity analysis is important based on the key sensitive elements of the project. Particularly sales, cost, net margin etc. may be the best candidate in sensitivity analysis with precaution. Indeed, the mathematically produced data must be assessed based on the ground reality including the various ecological factors. For example the very common social issues which have non included in the model have disturbed the large hydro power projects in Nepal. Hence such precaution must be taken while at sensitivity analysis.

2.10 Non financial analysis matters in project financing:

Most of the project financing biased with the financial matters of the project either it is bank or project developers. However, in the ground reality, the financial performance comes through the dynamic interaction among the non financial factors of the society as a whole. Nobody can predict accurately about the future government policies, political dynamics of Nepal, diplomacy dimension of Nepal with India and China, various socio economic issues as well as demographic, consumption, trading and investment and saving pattern. Hence the project must face such issues in interactive way and its revenue model heavily depends on such non measureable factors in such a competitive environment. As a result, the performance of any project can't be predicted accurately in financial numbers. Hence non financial analysis equally matters as financial analysis.

2.11 Match the financing need of the project with loan products:

Bankers must have the adequate policy to meet the needs of the project either in working capital form or term nature or mix of both, guarantee etc. The delay in decision taking in loan product delivering, there may be heavy cost associated with project cash flow. Similarly the moratorium period, ballooning repayment schedule etc. must be included in the lending model with respect to the requirement of the project. On the other hand, the proper product design and delivering to the project in right time is the art of controlling project for desired direction. Similarly, the proper product design/delivering can prohibits from fund siphoning secretly from the project to related parties. Hence, the product design/delivering can have wider implication in terms of project returns and sustainability of the project for bank loan repayment.

2.12 Governance of the project is vital:

Project governance is the critical factor in project returns. Every activity of project has direct impact of project governance. The evidence of various project financing indicates that the promoters have used the bank loan to fund siphoning to other related parties and responsible for the underperformance of the project. These activities indicate the weak project governance which leads to weak performance of the project in the long term. On the other hand, adequate governance

of the project helps to build the ownership of the project as well as to strengthen the management of the project. Adequate governance can provide small holders the voice in the project which help further strengthen the corporate culture in the project and long terms sustainability of the project also. Similarly bank can set the certain covenants to maintain the adequate governance in terms of disclosure, disbursement modality, tolerable level of violence of covenants and exit policy from the project based on the degree of project governance.

2.13 Lending decision should not base on scrape value in case of project failure:

The good project analyst must look upon the cash flow of the project rather than the recovery of the loan with appreciation of project assets particularly the land price in Nepal. Still there is problem in Nepal in terms of cash flow versus scrape value of project unless the competent and independent judiciary/government. Anyway there is no alternative of cash flow in project analysis.

2.14 AML/CFT concern must be included in project risk analysis model:

The project must satisfy the AML/CFT concern of the banker. The viability of the project may not be meaningful if it violets the AML/CFT norms. The complexity and dynamism of AML/CFT issues can't be captured in full length, however reasonable ECDD is important before lending decision of any project. Similarly the emerging context of AML/CFT concern not only limited to the amount of penalty but its nexus on bank policies and procedures as well reputation of banks and banker's career cost very high.

Conclusion:

The bankers' role in project financing must be supportive by meeting the adequate financing need of the project. However the ultimate objective must be in project cash flow to serve the bank debt and maximization of net worth of the project. Therefore the role of banker must be 'just/adequate financing' rather than over financing / under financing/ unrelated financing. Similarly the bankers must look into the viability of the project not from the point of view of project developer rather than entrepreneur point of view. Similarly, the creative analysis based on financial and non financial factors with adequate weightage must be carried out while in project lending decision. Finally, the bankers must look from macro perspective for the debt service capacity of the project due to cyclical gap in the economic environment as well as risk appetite of the bank.

Green Finance for Sustainable Economic Development

Amish Dhungel*

Introduction

Green Finance refers to the range of innovative financial instruments as well as mechanisms/initiatives that promote green investments. This means more capital flows to sustainable sectors like renewable energy, clean transportation, sustainable water management, etc and less to the unsustainable sectors like mining, coal industry, etc. It is to increase financial flows from banks and financial institutions (public, private and not-for-profit sectors) to sustainable development priorities that have positive and durable environmental externalities.

A crucial essential about green finance is to generate environmental benefits as part of a strategy to attain inclusive, resilient and sustainable development. The underlying concept is that sustainable financing will lead to sustainable economic growth with better managed environmental and social risks, while also ensuring a better rate of return on the projects. As such green finance covers a wide range of financial product offerings including banking, investment and insurance products such as green bonds, green investment funds, climate risk insurance, etc. Here by sustainability we mean maintaining a balance between various factors and forces in action, i.e striking a balance between the need and wants of the individuals (being shaped by the cultural, political and economic factors), while also considering their impacts on the environment.

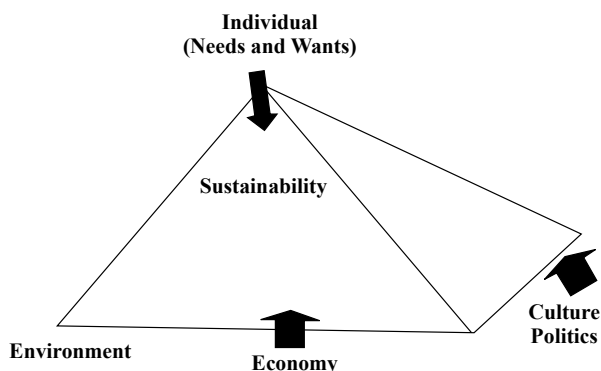

Fig: Sustainability Pyramid

Global Practices

Green finance has been talk of the town after the declaration of the United Nations Sustainable Development Goals 2015 and the Paris Climate

Agreement 2016, which garnered global understanding to the fact that green finance is vital for sustainable economic development .

Since then the practice to ensure that sustainable ventures will get the desired financing and institutions that create hazardous environmental repercussions get the least priority (if not financing at all) has been prevalent. Such practices have been implemented by regional economic blocks, individual countries, investors groups, etc. For eg, regional economic unions like European Union (EU) have made it necessary for the companies to reveal their environmental and social policies. Investors have also formed a union based on their common interest in green finance. For eg, the investor community has come together almost two decades ago adhering to a set of principles known as United Nations Principles for Responsible Investment that covers the environmental, social and governance aspects in their investment policies and practices. Such community at present has 2000 signatories with 81 trillion dollars of the worth of asset and investment.

Similarly countries across the world have formed and implemented a framework that requires the banks to consider environmental and social risks while processing investment projects. However, implementing green financing is not possible through the involvement of a single party/agent.

Who is responsible?

It is not only the responsibility of the government to ensure that sustainable development measures are adopted. Practical solutions to green finance demands proactive participation of three important stakeholders: Government, Business Enterprises and Citizens.

On the government side, the onus is on government to develop a regulatory framework and institutional set up that promotes green financing. Similarly from the business side, they must be generous to contribute financial resources to back-up the efforts of the government as the development of eco-friendly infrastructure requires a huge amount of investment from both the government and the private sector. Such investment should be dedicated to the sector of clean energy, transportation, manufacturing, etc which have a direct impact to reduce carbon and other

* Assistant Director, Nepal Rastra Bank.

emissions. Similarly, the business community should also encourage research and development initiatives to promote eco-friendly projects, ensure optimum forward and backward linkages with the common interest entities.

To ensure the longevity of the efforts of the government and the business, citizens should also play a part in their share. This includes awareness and willingness of the citizens to support environment friendly projects and products from such projects, willingness to pay for such products, desire to work for such firms, and so on. On top of all, the role of global organizations like the United Nations, The World Bank, the European Union, etc is also important as these set the international best practices.

Nepal's approach to Green Financing

Nepal's concern for sustainable economic development practices dates back to 1950. Before 1950 Nepal revealed its environmental concerns through species conservation and forest use, in 1950-1980 through natural resources conservation and utilization, since 1980's through policies, and 1985 (from Seventh National Plan) onwards with a focus on Environmental Impact Assessment(EIA), EIA guidelines and in the 1990s through laws.

Government of Nepal has also accorded due importance to sustainable economic development via formulation of Policies (National Agricultural Policy 2004, Industrial Policy 2011, Climate Change Policy 2011), strategies (Poverty Reduction Strategy 2003, Sustainable Development Agenda, 2000) and programs (National Adaptation Plan of Action 2010), to ensure sustainable economic development. Nepal is a party to the United Nations Framework Convention on Climate Change(UNFCCC), has ratified the Paris Agreement and has also adopted the Sustainable Development Goals. All these initiatives illustrate that we are concerned about environment-friendly development approaches and continuing with this tendency the country has given pivotal importance to green finance.

One of the important stakeholders of green finance is the central bank of the country. As guardians of financial stability, central banks have serious concerns for sustainable development. Effective implementation of green finance initiatives will ensure financial and microeconomic stability mitigating possible risk of high inflation or that of business continuity emanating from climate change or other environmental risks. Hence increase in investment in sustainable and eco-friendly projects has been a topmost priority of the central banks throughout the globe.

Nepal joined the global bandwagon of green finance movement after Nepal Rastra Bank(NRB) became a member of Sustainable Banking Network (SBN), which is a network of central bank and banking associations from emerging markets that was set up in 2012 to foster green and sustainable finance. NRB has duly recognized sustainability as a central tenet of economic

growth. It has demonstrated a strong commitment to environmental sustainability and has integrated principles of sustainable development in its policies and programs. The Unified Directives 2019 issued by the bank has made it mandatory for licensed banks and financial institutions(BFIs) to undergo Environmental Impact Analysis before disbursing the loan. Similarly, it has also issued Guidelines on Environmental & Social Risk Management for Banks and Financial Institutions 2018. The guidelines aims to establish the Environmental and Social Risk Management Framework as the standard process for evaluation and integration of environmental and social issues in the functioning of banks and financial institutions and requires BFIs to develop and implement an Environmental and Social Management System (ESMS) consistent with local environmental, social laws and regulation, and overtime with recognized international standards such as IFC's Performance Standards on Environmental and Social Sustainability. The guidelines focuses on assessing air emissions and air quality, water use and conservation, wastewater and water quality, solid wastes, labor and working conditions, biodiversity and ecosystem services, culture, and natural heritages, etc.

As a result of these practices, BFIs have started to lend more to the sustainable sectors like electric vehicles, while enforcing stringent lending to hazardous coal based industries, crushers, industries based on fossil fuels, etc. For a country like Nepal, which is all set up to produce surplus clean electricity (more than demand) in the upcoming years, these measures will not only protect our lush natural resources but will also save us a huge amount of currency that goes in importing of fuels.

Conclusion

Green finance is certain to gain momentum in the future with most of the countries worldwide focusing on measures to curb pollution and greenhouse effects, and with regulators having placed stringent requirements regarding compliance and disclosure. The need of the time is to revamp existing measures making it more suitable to the local context. While doing so reference of the global best practices should also be taken. Such measures should be able to garner coordination across stakeholders to ensure that green finance efforts are implemented sustainably and comply with international best practices. Incentivizing public financial investments, more awareness across the stakeholders, etc can furthermore promote green financing. Similarly stakeholders should also be proactive enough to implement the policies and strategies in place.

All these initiatives will ensure the effectiveness of green finance for ensuring sustainable economic development. For a country like Nepal with robust tourism potential(lush-green resources, varied biodiversity, cultural and historical heritages etc), implementation of green finance and other practices of sustainable economic development is a must.

Beauty and Dud Side of Banking Profession

Dwaipayan Regmi*

They say if you don't like the job; don't do it. But, when we get into the practical world, we don't have choices. There, we attempt to start liking the job. Sometimes, we succeed, and sometimes we don't. Warren Buffett had said, "Banking is very good business if you don't do anything dumb." He did not just indicate the business of the bank, but the act of employees within the bank at the same time.

Pros and cons are part of nature that anything offers. So does the profession over the banking industry. There is a wide range of beautiful sides, and again enough dud sides too.

What makes the banking profession beautiful and attractive is not just the salary, but there are other wonderful sides. And these sides restrict anyone from not permitting people to get rid of banking jobs. They include:

A strong team of manpower

Seeing the background in Nepal; today the banking industry has wonderful and skilled man powers, be that university toppers from Nepal or abroad. The ultimate place that these business school students get into is the banking industry on a wider scale. As CEO of one of the leading banks once said, entrepreneurship is best; but if one does not have that gene, the banking sector is equally good. Graduate or post-graduate, they get opportunities in this area. And, on an honest note, a career in the banking industry has been gradually been getting as 'dream job', as kids no longer limit their aim to 'doctor', 'engineer' and 'pilot'. The banking industry has stopped a large bunch of Nepalese youths from flying abroad creating rooms of opportunities too.

Respected Job

The banking industry is seen as a tidy job, filled with respect. Punctuality, cleanliness and organized, that is how society sees them. So, if a banker builds a house – people easily understand that there is not any sort of involvement of black money or money from illegal means within every brick of the house. That has to be appreciated anyway. Although with the growing proportion of financial access, the number of people

in the banking field has rapidly increased – it is still seen as a prestigious job within society.

Job Certainty

Unlike project jobs, banking jobs ensure certainty. So, one does not have to run out of pocket unless they decide to quit their job. It is self profit-earning organization, where funding from donors or third parties has nothing to do with the sustainability of the job. In the meantime, one can work for entire tenure – without fear of getting fired. Also, with more than 25 commercial banks, the skilled employee can easily switch to the next bank for his individual career growth.

Career Boost

There are enough rooms for career upgrading - so no matter wherever you enter - Trainee Assistant, Junior Assistant or Management Trainee; there are enough spaces where one can grow his or her career up. The ladder that this industry has, from bottom level to topmost level; will certainly take the person higher, and one should no longer be retained to the position where you had been. Anyone who can enter this field can dream of the top position; although their effort matters in the end. There are enough stories of officers who entered into banking from messenger position. Have a closer look, those who entered as officers two decades back are the ones who are in a topmost position today.

Welcoming Fresher's

The best thing about banking career is the rooms that is has allocated for fresher's. Fresh graduates, who are filled up with energy generally lack platforms. Anywhere they go, they have to meet up the experiences except the banking sector. This industry trains them on the job, off the job welcoming all the fresh graduates creating enough spaces for them.

Training and Development

The direction of Nepal Rastra Bank of spending 3% on employee training through NRB directives explains it all where the newly hired employees must be trained within two years of joining date. Employees hence get

*Assistant Manager, Rastrriya Banijya Bank Ltd.

opportunities for several domestic and international training here. There are third party agencies, who are focusing entirely upon training and development of bankers these days. So, one need not worry – they get well trained in the banking sector.

Impressive Payroll

Salaries and incentives are the best part of the banking industry. The range that is being provided has to be regarded as 'appropriate' as they not only let them sustain their life but also lets them fulfill their other desires. In both private and Government banks - the amount of salary is respectful. And then, it is not just salary, but other incentives that the staffs often get - Dashain allowances, medical allowances, bonus, welfare, uniform allowance and other wide range of banking allowances which does not restrict the staff just upon the basic salary, through which any banker can sustain in Nepal with respect. Also, this number gets increased gradually.

Other Employee Benefit

Meanwhile, the staff benefits that they receive from the bank's corner has the next wonderful story. From free ATM services, mobile banking services to attractive home loans; staff are always into priority. They have insurance covered, not just for them but for their family members as well. Again, they also get to attend international seminars and training these days. As a result, no matter where they work, by the end these staff will certainly have a dignified life.

Creditability of the job

Banking a job is international, and following one particular system will count as an experience globally of course. Also, bankers are seen as a reliable and trustworthy person in the market - within Nepal or abroad. So, the spaces for alternative careers take growth altogether. An NGO would happily hire ex-banker for finance-related tasks. As there are numbers of the bank, switching of the bank is widely practiced too. Ultimately, an employee working in a bank will be developing a wide range of skills. Primarily, he will be obtaining a good communication skill; from professional communication to customer dealing. He will be developing analytical experiences through several mistakes that happen during work. It is a normal mistake that bankers sometimes credit what they will have to debit and vice versa; where their analytical knowledge would matter. Computer and banking software skill is what these employees learn. Once, someone learns T20 or Purnima; they get their basic concept, and hence can easily move ahead with other software too. Finally, they learn the core banking concept; banking culture and practice which matters the most.

On the other hand, a banking job is often seen as a clerical and routine job, without any type of creativity where the employees have to work under pressure with all the hectic schedules. Though, a desk job, employees often complain about the excess effort that they need to work within. Every move that they make, every signature that they make is filled with risk. And, with all the risks and desk labor that the employees move ahead as 'modern-day slave', they only get a small share of the pie.

The long working hours, work pressure, high demanding jobs, use of sophisticated technology made it difficult for employees to keep a balance between their job and work commitments (Nadeem and Abbas 2009). Bank job, however, is not an easy piece of cake as the banker will have to go through numerous challenges and troubles in the meantime. These are the dull side that the banking profession offers.

Social Time Restriction

The time that employees get to spend with their family members or friends is drastically cut off. What should be the next excuse for not attending the get together should be pre-decided. Only lucky ones get to check out at five in this industry. Be it Letter of Credit (LC) Department, or IT department; busy and big branches or branches with evening counters - it is normal for them to work extra hours. It is, therefore, bankers who seem much more interested in online shopping, as they lag time to go out for shopping. Meanwhile, the huge reduction over public holidays in Nepal has added the next level of stress among the employees of course. And, timely directions about the opening of banks during Saturday, Quarter-end or even during Dashain holidays might sound frustrating.

Risk in every move, every signature, every posting

During the orientation itself, the fresh bankers are explained - that they can never get out of banking frauds. So, even after lying on death bed, the compensation has to be paid. In this growing banking fraud era, the risk associated with bankers is high. Be that form misuse of password, ignorance, or trap - there is a risk in every segment. For a teller - a slip of an eye can lead to cash short, and for a loan in charge, slight ignorance can result in a change of entire flow over the routine.

Banking Offence and Punishment Act directs the move of the bankers at any spot, leading to job suspension, fine and penalty along with imprisonment. So, one has to remain alert and aware at every moment.

Vague World

Generally, people enter into banking field after spending almost two decades of their studies.

They then find out that they know nothing in this profession. Those lessons that they learned over Trigonometry has nothing to do here, or that formula of finance is meaningless. They figure out that their lessons from Q-Basic to C Programming is of no use, and what they learned over economics barely makes sense within the workplace. Hence, they lie with no option, but to start with zero. With more than 20 departments, these bankers gradually realize that banking is a vague world - where perfection in one area does not ensure their efficiency. So, the learning process continues again.

Tough Entrance

Getting into the banking industry, however, is not a piece of cake. One has to first meet the criteria of academic qualification. They need to pass over the written test, face group discussion along with interviews, and presentation sometimes. While mediator agencies also work on behalf of private banks, sometimes it is done solely by the bank in the case of private banks. The case reverts, where Lok Sewa Ayog takes responsibility in case of Government-owned banks. Be it Government banks or other private banks; imposition of power or source barely matters until they pass in all these hurdles.

So, you have to be strong enough to get qualified among such a mass of graduates.

Competitive Intention without any trust

There is only one post for the Chief Executive Officer (CEO). And, there is a lot of staff who enter at the same level. There, then lies the internal battle of promotion. Although they don't show it up - inside within, everyone wants to beat their competitor and move ahead in a straight line aiming to be at the top. So, shaking hands is not always about positive vibes - but a competitive vibe too.

Meanwhile, you can never trust any of your peers, colleagues in the workplace. After all, it is about money, and one has to be always cared about every move. From the key's issue, User ID access issue - there is a wide number of things which has to be taken into consideration beforehand. Nope! They might pay for your snacks, invite you for dinner but still, anyone is not trustworthy enough here.

You only get a smaller pie

This has been the major stuff here. You are working just for salary, and limited bonus. The bigger portion of the profit is for someone else. So, a banking job is more like - you are buying someone's money, to sell it to someone else just to make some other third-person rich. You just get a piece of a pie, despite the entire contribution. It is you, who has to take the risk - to make someone else big.

Rule of Supervisor

Although there are Unified Directives issued by Nepal Rastra Bank, which guides every step of the move, the chain of hierarchy has created the trend of worshipping seniors. So, you don't have a choice, even if you dislike their work, you have to appreciate them. After all, they are involved in every move of yours. Meanwhile, there lies a clash over the group. One, who has been into the upper position from the lower position is set up with the mentality that the newcomers have to make similar struggles and compromises. As a result, conflict often troubles in branches and the workplace. So, if you please your supervisor - you are above, else you always have to surrender from bottom itself.

Placement uncertainty

If you are a family person and have to stay with family always, this could ruin over. Commercial banks have now reached to almost every local level. And hence, you must stay prepared for your posting anywhere. After all, when you work for an organization, you need the organization will be determined. So, you might have to stay at Hangpang of Taplejung, or any corner of Terai. It is not about why you will be posted - but much about why should you not be posted there?

It might not always be possible for you to take away your family members with you. So, in the entire tenure of the job - there will be hard times being away from your family too.

No special Privileges

A study by Dev 2012, conducted in India indicates that work-life balance is significantly correlated with job satisfaction in the banking sector. It suggested that female employees should be given more facilities such as flexi-time, job sharing, childcare, etc to gain their organizational commitment. Although there are special provisions for female staff in the Nepalese banking system - it is still a hectic task for them to handle them all. So, with growth over their position - they find it tough to handle their household work and the job. You might have to leave your home before your child wakes up, and reach after they fall asleep - you never know.

Despite the hampering aspects, when it is about opportunity - the banking profession has been an appreciable job in the Nepalese context. No longer are these banking jobs a routine job, as the position grows up, the bankers need to be equally judgmental and make decisions accordingly. The banking sector has reduced brain drain at large proportions as well. There are new cases every day - and that should be the major reason why the youths opt banking career

in massive proportion. It is more about sincerity, honesty, and credibility of employees about how they work within the organization. So, it's a banking job that cares for you and your family in the long run.

dwaipayan.regmi@rbb.com.np, Twitter: @dwaipon

References

- Crossman, A. and Abou-Zaki, B. (2003), "Job satisfaction and employee performance of Lebanese banking staff", *Journal of Managerial Psychology*, Vol. 18 No. 4, pp. 368-376.
- Dev, G.N., (2012), Employees' perception of work-life balance and its relation with job satisfaction in Indian public sector banks, *International Journal of Exclusive Management Research*, 2(2), 1-13.
- Sabra, N.M., Abbas, and Qaisar, (2009), The Impact of Work-Life Conflict on Job Satisfaction of Employees in Pakistan, *International Journal of Business and Management*. 4(5).
- <https://news.efinancialcareers.com/uk-en/271583/why-banking-jobs-are-not-that-great>

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकका विभिन्न गतिविधिका झलकहरू

समृद्धिसँग जोडौं नाता : सबै नेपालीको बैंक खाता भन्ने नाराका साथ खोलौं बैंक खाता राष्ट्रिय अभियान वि.सं.२०७६ बैशाख १ गते नयाँ वर्षको अवसर पारेर सम्माननीय प्रधानमन्त्री श्री केपी शर्मा ओलीले आफ्ना बुबा श्री मोहनप्रसाद ओली र सासूआमा श्री धनलक्ष्मी शाक्यको राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकमा खाता खोलेर शुभारम्भ गर्नुभएको छ ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडले देशकै उच्च हिमाली मानवबस्ती भएको स्थान डोल्पा जिल्लाको डोल्पोबुद्ध गांउपालिका वडा नं.१ धो मा शाखा कार्यालय डोल्पोबुद्ध सक्षम परियोजनाको सहयोगमा सञ्चालनमा ल्याएको छ । नेपाल सरकारका माननीय उपप्रधान तथा रक्षामन्त्री श्री ईश्वर पोखरेल र माननीय संघीय सांसद श्री जर्नादन शर्मा प्रभाकरले एक समारोहका बिच संयुक्त रुपमा बैंकको २३८ औं शाखा कार्यालयको समुदघाटन गर्नुभएको हो ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडको ५४ औं वार्षिकोत्सव (२०७५ माघ १०) को अवसरमा आयोजित मूल समारोहलाई प्रमुख अतिथिको रूपमा सम्बोधन गर्नुहुँदै नेपाल सरकारका माननीय उपप्रधान तथा रक्षामन्त्री श्री ईश्वर पोखरेलज्यू।

माननीय अर्थमन्त्री डा. युवराज खतिवडाले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडको ५ प्रदेशका १२ जिल्लामा रहेका १४ वटा नयां शाखा कार्यालयहरूको संयुक्त डिजिटल प्रविधिबाट समुद्घाटन गर्नुभएको छ। उद्घाटन भएका नयां शाखाहरूमा झापा जिल्लाको वाह्रदशी गाउँपालिका वडा नं. ४ स्थित शाखा कार्यालय **चकचकी**, मोरङ जिल्लाको धनपालथान गाउँपालिका वडा नं. ४ स्थित शाखा कार्यालय **कर्सिया**, काठमाडौं जिल्लाको काठमाडौं म.न.पा.वडा नं.३२ स्थित शाखा कार्यालय **कोटेश्वर**, कठमाडौं जिल्लाको टोखा न.पा.वडा नं. ७ स्थित शाखा कार्यालय **टोखा**, तनहुँ जिल्लाको शुक्लगण्डकी न.पा.वडा नं. ६ स्थित शाखा कार्यालय **खैरेनीटार**, गुल्मी जिल्लाको कालीगण्डकी गाउँपालिका वडा नं. ४ स्थित शाखा कार्यालय **पूतिघाट**, नवलपुर जिल्लाको देवचुली न.पा. वडा नं. १६ स्थित शाखा कार्यालय **टांगीकोट**, कपिलबस्तु जिल्लाको शिवराज न.पा.वडा नं. ८ स्थित शाखा कार्यालय **चन्द्रौटा**, दाङ जिल्लाको घोराही उपमहानगरपालिका वडा नं. १५ स्थित शाखा कार्यालय **घोराही**, पर्सा जिल्लाको पोखरीया न.पा. वडा नं. ४ स्थित शाखा कार्यालय **पोखरीयाबजार**, मकवानपुर जिल्लाको भिमफेदी गाउँपालिका वडा नं. ६ स्थित शाखा कार्यालय **भिमफेदी**, महोत्तरी जिल्लाको बलवा न.पा वडा नं. ६ स्थित शाखा कार्यालय **बलवाबजार**, रौतहट जिल्लाको चन्द्रपुर न.पा. वडा नं. ४ स्थित शाखा कार्यालय **चन्द्रपुर**, महोत्तरी जिल्लाको पिपरा गाउँपालिका वडा नं. ४ स्थित शाखा कार्यालय **पिपरा** रहेका छन्।

आन्तरिक राजश्व विभागद्वारा राष्ट्रिय कर दिवसको अवसरमा देशका विभिन्न क्षेत्रमा सबैभन्दा बढि कर दाखिला गर्ने ब्यक्ति तथा व्यवसायलाई सम्मान गरेको छ। यसैबिच आ.व. २०७४/०७५ मा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले बैंक वित्तीय संस्था तथा विप्रेषण कारोबार मध्ये सबैभन्दा बढि आयकर दाखिला गरेको हुंदा आठौं राष्ट्रिय कर दिवस २०७६ को अवसरमा माननीय अर्थमन्त्री डा.युवराज खतिवडाले बैंकका तर्फबाट प्रमुख कार्यकारी अधिकृत श्री किरणकुमार श्रेष्ठलाई सम्मानपत्र प्रदान गर्नुहुंदै।

माननीय अर्थमन्त्री डा. युवराज खतिवडाज्यूको समुपस्थितिमा युवा तथा खेलकुद मन्त्रालय, राष्ट्रिय युवा परिषद्संग राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड, नेपाल बैंक लिमिटेड र कृषि विकास बैंक लिमिटेड बिच अर्थ मन्त्रालयद्वारा जारी गरिएको सहूलियतपूर्ण कर्जाको लागि ब्याज अनुदान सम्बन्धि एकिकृत (दोश्रो संशोधन) कार्यविधि, २०७६ को प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्दै युवा उद्यमशीलता र स्वरोजगारको प्रवर्द्धन गर्ने सम्बन्धमा सम्झौता भएको छ। सम्झौता पत्रमा राष्ट्रिय युवा परिषद्का कार्यकारी उपाध्यक्ष श्री माधव दुजेल र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत श्री किरणकुमार श्रेष्ठ, नेपाल बैंक लिमिटेडका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत श्री कृष्णबहादुर अधिकारी र कृषि विकास बैंक लिमिटेडका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत श्री अनिल उपाध्यायले हस्ताक्षर गर्नुभएको थियो।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड, दक्षिण एशियाली महिला विकास मंच र टाटा परियोजना बिच महिला उद्यमशिलताको लागि सुलभ मूल्यमा स्वच्छ एवं शुद्ध खानेपानी परियोजना संचालन गर्ने सम्बन्धमा सम्झौता भएको छ । माननीय खानेपानी मन्त्री श्री बिना मगरको समुपस्थितिमा भएको सम्झौतापत्रमा बैंकका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत श्री किरणकुमार श्रेष्ठ, दक्षिण एशियाली महिला विकास मंचका अध्यक्ष श्री प्रमिला आचार्य रिजाल र टाटा परियोजनाका श्री एच.इ.कुट्टीले हस्ताक्षर गर्नुभएको छ ।

नेपाल सरकार युवा तथा खेलकुद मन्त्रालय, राष्ट्रिय युवा परिषद् र विशाल मिडिया ग्रुपको संयुक्त आयोजनामा गत साउन २७ र २८ गते काठमाडौंमा भएको नेपाल युवा उद्यमशीलता सम्मेलन २०१९ को मुख्य प्रायोजकमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक रहेको थियो । सो अवसरमा मायाको चिनो ग्रहण गर्नुहुदै बैंकका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत श्री किरणकुमार श्रेष्ठ ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडको सुदूर पश्चिम प्रादेशिक कार्यालय, धनगढी, कैलालीको समुद्घाटन सम्पन्न भएको छ । । सुदूर पश्चिम प्रदेशका माननीय मुख्यमन्त्री श्री त्रिलोचन भट्टले ताम्रपत्र अनावरण गर्दै एक समारोहका बिच समुदघाटन गर्नुभएको हो ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडको कर्णाली प्रादेशिक कार्यालय, सुर्खेत, बिरेन्द्रनगरकोको समुद्घाटन सम्पन्न भएको छ । । कर्णाली प्रदेशका माननीय मुख्यमन्त्री श्री महेन्द्रबहादुर शाहीले ताम्रपत्र अनावरण गर्दै एक समारोहका बिच समुदघाटन गर्नुभएको हो ।

प्रदेश नम्बर १ का मुख्यमन्त्री माननीय श्री शेरधन राईले सुनसरी जिल्लाको धरान उपमहानगरपालिका वडा न. ६ स्थित राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडको शाखा कार्यालय पानवारीको औपचारिक रुपमा समुद्घाटन गर्नुहुदै

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडको विशेष साधारण सभा सम्पन्न भएको छ । विशेष साधारण सभाले बैंकले धितोपत्र दलाल, धितोपत्र ब्यापारी तथा बजार निर्माता सम्बन्धी कार्य गर्न सहायक कम्पनी स्थापना गर्ने सम्बन्धमा विशेष प्रस्ताव पारित गरेको छ ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडद्वारा सहूलियतपूर्ण कर्जाको शुभारम्भ गरिदै ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडको तेह्रौं वार्षिक साधारण सभा सम्पन्न भएको छ । साधारण सभाले आ.व. २०७४/०७५ को वार्षिक प्रतिवेदन पारित गरेको छ । नेपाल सरकार संचार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालयका सचिव एवं बैंक संचालक समितिका अध्यक्ष श्री महेन्द्रमान गुरुङ्गको अध्यक्षतामा सम्पन्न भयो ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडले संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व अन्तर्गत भक्तपुर, सूर्यविनायक नगरपालिका वडा न.८ स्थित सिपाडोलमा रहेको मुस्कान सेवा नेपाललाई अनाथ बालबालिकाहरूको निवास प्रबन्ध मिलाउनको लागि रु. १२ लाख आर्थिक सहयोग गरेको छ। राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि. संचालक समितिका अध्यक्ष श्री महेन्द्रमान गुरुङ्गले मुस्कान सेवा नेपालका अध्यक्ष श्री भवानीकुमारी गुरुङ्गलाई एक समारोहका बिच चेक हस्तान्तरण गर्नुभएको छ। मुस्कान सेवा नेपालले अनाथ बालबालिकाहरूको संरक्षण र तिनको शिक्षा प्रबन्धको लागि कार्य गर्दै आइरहेको छ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडको ५४ औं वार्षिकोत्सवको अवसरमा २०७५ माघ १० गते घोषणा गरिएको आ.व. २०७४/०७५ मा उत्कृष्ट कार्य सम्पादन गर्ने बैंकका शाखा कार्यालयहरू तथा कर्मचारीहरूलाई एक समारोहका बिच बैंक संचालक समितिका अध्यक्ष श्री महेन्द्रमान गुरुङ्गले पुरस्कार वितरण गर्नुभयो। कार्यक्रममा सर्वोत्कृष्ट कार्य सम्पादन गरे वापत सर्वोत्कृष्ट कर्मचारी पुरस्कार बित्त विभागका विभागीय प्रमुख मुख्य प्रबन्धक बिमल डंगोललाई नगद रु ५० हजार, मेडल र प्रमाणपत्र प्रदान गरिएको थियो। त्यसैगरी उत्कृष्ट कार्य सम्पादन गरे वापत अन्य २८ जना कर्मचारीलाई उत्कृष्ट कर्मचारी पुरस्कार नगद रु २० हजार, उत्कृष्ट शाखा, उत्कृष्ट प्रबन्धकहरूलाई नगद, मेडल र प्रमाणपत्र प्रदान गरिएको थियो।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडद्वारा नेपाली राष्ट्रिय महिला भलिबल टिमले पहिलोपटक अन्तर्राष्ट्रिय उपाधि जितेको हुँदा एक कार्यक्रमका बिच नेपाली राष्ट्रिय महिला भलिबल टिमलाई सम्मानपत्र, पुरस्कार प्रदान गरेर बधाई तथा सम्मान व्यक्त गरेको छ। हालै बंगलादेशमा सम्पन्न भएको Asian Central Zone Senior Women Volleyball प्रतियोगितामा नेपाली राष्ट्रिय महिला भलिबल टिम प्रथम भएको थियो।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड र यूके एड सक्षम एक्सिस टु फाइनान्स बीच गोरखा र धादिङ्ग जिल्लाका भुक्तान पिडित जनतालाई सहूलियतपूर्ण कर्जामा सहकार्य गर्ने सम्बन्धमा सम्झौता भएको छ। राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत श्री सुशिल ज्ञवालीको उपस्थितिमा भएको सम्झौतापत्रमा बैंकका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत श्री किरणकुमार श्रेष्ठ र सक्षम एक्सिस टु फाइनान्सका टीम लिडर श्री निर्मल दाहालले हस्ताक्षर गर्नुभएको छ। सम्झौता पछि २०७२ सालको भुक्तानले क्षति पुर्याएका धादिङ्ग जिल्लाका धुनिवेशी, निलकण्ठ नगरपालिका र गोरखा जिल्लाको गोरखा नगरपालिकाका नागरिकहरूलाई बैंकले नियमानुसार सहूलियतपूर्ण कर्जा अन्तर्गत सहूलियत दरमा भुक्तान पिडित घर कर्जा लगानी गर्ने छ। सम्झौता पछि प्रदेश नम्बर २, ५, कर्णाली प्रदेश र सुदूर पश्चिम प्रदेशका दुर्गम जिल्लाहरूमा बैंकले सक्षमसंग मिलेर सामाजिक सुरक्षाको कोषको भुक्तानी बैंक मार्फत गर्नको लागि वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम संचालन गर्ने छ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडको संस्थागत समाजिक उत्तरदायित्व अन्तर्गत नेपाल प्रहरी अस्पताल, काठमाडौंमा निर्मित रक्त संचार केन्द्रको बुधबार नेपाल प्रहरीका प्रहरी महानिरीक्षक श्री सर्वेन्द्र खनाल र बैंकका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत श्री किरणकुमार श्रेष्ठले संयुक्त रुपमा समुद्घाटन गर्नुभएको छ । राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको रु. ४० लाख सहयोगमा रक्त संचार केन्द्र निर्माण भए बापतको चेक रकम बैंकका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत श्री किरणकुमार श्रेष्ठले नेपाल प्रहरीका प्रहरी महानिरीक्षक श्री सर्वेन्द्र खनाललाई सो समारोहमा हस्तान्तरण गर्नुभएको छ ।

इतिहास बोकेको देशको सरकारी बैंकले विशेष गरी युवा वर्गहरुको लागि गर्नुपर्ने सामाजिक उत्तरदायित्व अन्तर्गत आज एक समारोह बिच RBB Empowerment Academy को शुरुवात गरको छ । फाईनान्सियल ट्रेनिङ्ग सेन्टरको रुपमा अगाडि लैजाने उद्देश्यले शुरु गरिएको यस एकेडेमीबाट युवावर्ग लगायत सबैले लाभ लिन सक्नेछन् । यस एकेडेमीले २०७६ कार्तिक १ गते बाट नै निःशुल्क आवेदन दिन सक्ने गरी वित्तीय क्षेत्रमा रोजगारी पाउन तिन दिने टेक्निकल, बिहेबिरल र प्राक्टिकल बैंकिङ्ग विषयगत तयारी कक्षा संचालन गर्दैछ । पहिलो चरणको ट्रेनिङ्ग, प्रदेश नं. ३ अन्तर्गत स्नातक र स्नाकोत्तर डिग्री भएका कलेजका विधार्थीहरुलाई मात्र लक्षित गरी आवेदन आव्हान गरिएको थियो ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडको आफ्नो व्यवसाय प्रवर्द्धनको लागि मिस नेपाल-२०१९ श्री अनुष्का श्रेष्ठलाई एक कार्यक्रमका विच ब्रान्ड एम्बेसडरमा नियुक्ती गरिएको छ। राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक र दी हिडन ट्रेजर प्रा.लि. विच भएको सम्झौतामा बैंकको तर्फबाट प्रमुख कार्यकारी अधिकृत श्री किरणकुमार श्रेष्ठ र दी हिडन ट्रेजर प्रा.लि.को तर्फबाट अध्यक्ष श्री गोपाल सुन्दरलाल कक्षपतीले हस्ताक्षर गर्नु भएको छ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड र नेपाल दूरसंचार कम्पनी लिमिटेड (नेपाल टेलिकम) विच बैंकमा नयां खाता खोल्ने ग्राहकहरूलाई निशुल्क रुपमा जि.एस.एम.सिमकार्ड उपलब्ध गराउने सम्बन्धमा सम्झौता भएको छ। सम्झौतापत्रमा बैंकका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत श्री किरणकुमार श्रेष्ठ र दूरसंचार कम्पनीका प्रवन्ध निर्देशक श्री डिल्लीराम अधिकारीले हस्ताक्षर गर्नुभएको छ। यस सम्झौता पश्चात हालसम्म सिमकार्ड नलिएका राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकमा नयां खाता खोल्ने ग्राहकहरूलाई नेपाल टेलिकमबाट उपलब्ध हुने जि.एस.एम.सिमकार्ड निशुल्क रुपमा उपलब्ध गराउने छ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड र नेपाल घरेलु तथा साना उद्योग महासंघ बिच सहूलियतपूर्ण कर्जामा सहकार्य गर्ने सम्बन्धमा सम्झौता भएको छ । सम्झौतापत्रमा बैंकका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत श्री किरणकुमार श्रेष्ठ र नेपाल घरेलु तथा साना उद्योग महासंघका अध्यक्ष श्री श्याम गिरीले हस्ताक्षर गर्नुभएको छ । सम्झौता पछि नेपाल घरेलु तथा साना उद्योग महासंघमा आवद्ध रहेका उद्यमीहरूलाई महासंघको सिफारिसमा बैंकले नियमानुसार सहूलियतपूर्ण कर्जा अन्तर्गत सहूलियत दरमा कर्जा लगानी गर्ने छ ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड र नेपाल सरकार उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय अन्तर्गत रहेको ग्रामीण उद्यम तथा विप्रेषण आयोजना " समृद्धि " बिच सहूलियतपूर्ण कर्जामा सहकार्य गर्ने सम्बन्धमा सम्झौता भएको छ । सम्झौतापत्रमा बैंकका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत श्री किरणकुमार श्रेष्ठ र ग्रामीण उद्यम तथा विप्रेषण आयोजनाका निमित्त आयोजना प्रमुख श्री अजय बर्तौलाले हस्ताक्षर गर्नुभएको छ । सम्झौता पछि ग्रामीण उद्यम तथा विप्रेषण आयोजनाको सिफारिसमा बैदेशिक रोजगारमा गएका परिवार तथा बैदेशिक रोजगारबाट फर्केका कृषि कार्य गर्न चाहने उद्यमीहरूलाई बैंकले नियमानुसार सहूलियतपूर्ण कर्जा अन्तर्गत सहूलियत दरमा कर्जा लगानी गर्ने छ ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड र हेफर इन्टरनेशनल नेपाल बिच सहुलियतपूर्ण कर्जामा सहकार्य गर्ने सम्बन्धमा सम्झौता भएको छ । हेफर इन्टरनेशनलका बरिष्ठ उपाध्यक्ष डा. महेन्द्रनाथ लोहनीको समुपस्थितिमा भएको सम्झौतापत्रमा बैंकका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत श्री किरणकुमार श्रेष्ठ र हेफर इन्टरनेशनल नेपालका राष्ट्रिय निर्देशक डा.शुभनारायण महतो ले हस्ताक्षर गर्नुभएको छ । सम्झौता पछि हेफर इन्टरनेशनल नेपालको सिफारिसमा बाख्रपालन, डोरी व्यवसाय, तरकारी खेती र लोकल कुखुरा पालनमा संलग्न सहकारी सदस्यका कृषकहरूलाई बैंकले नियमानुसार सहुलियतपूर्ण कर्जा अन्तर्गत सहुलियत दरमा कर्जा लगानी गर्ने छ ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकद्वारा जर्मन सरकारको सहयोगमा संचालित 'Energy Efficiency Program Nepal' को अनुदान सहयोग कार्यक्रम अन्तर्गत शिवम सिमेन्टलाई १ करोड रुपैया, नेपाल सालिमार् सिमेन्ट प्रा.लि.लाई एक करोड रुपैया, नेपाल डेरीलाई १८ लाख ५ सय अठसठ्ठी रुपैया पैसा पैतीस, पन्चकन्या स्टील प्रा.लि. लाई १३ लाख ९९ हजार एक सय दुई रुपैया पैसा त्रिचालिस, प्रिमियर वायर्स प्रा.लि. लाई ५ लाख ५० हजार ८ सय रुपैया पैसा पन्ध्र, बागमती आयल इन्डष्ट्रिजलाई एक लाख पैसठ्ठी हजार ९ सय रुपैया रकम मितव्ययी तथा प्रभावकारी उर्जा बचत हुने गरी यन्त्र उपकरण जडान गरेको हुंदा स्विकृत अनुदान कार्यविधि अनुसार अनुदान सहयोग सम्झौता आदान प्रदान तथा अनुदान रकमको चेक एक समारोहका बिच हस्तान्तरण गरिएको छ । बैंकका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत श्री किरणकुमार श्रेष्ठलेले चेक हस्तान्तरण गर्दै अन्य उद्योगहरूलाई उर्जा बचत गर्ने कार्यमा लगानी गरी यस कार्यक्रममा सहभागी हुन आन्धान गर्नुभयो ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडको निक्षेप वृद्धिमा फोकस गर्नका लागि रणनीति तय गर्न निक्षेपको दृष्टिकोणले बढि निक्षेप सङ्कलन भएका देशभरका ४६ वटा शाखा कार्यालयका शाखा प्रबन्धकहरू सम्मिलित Business Meet-2076 काठमाडौंको दरबारमार्गमा सम्पन्न भएको छ। सो कार्यक्रममा प्रतिस्पर्धी बैंकिङ बजारमा बैंकको निक्षेप वृद्धि, आधुनिक इलेक्ट्रोनिक बैंकिङ उपकरण, गैर कोषमा आधारित व्यवसाय वृद्धिका लागि व्यापक रुपमा छलफल भई रणनीति तय गरिएको थियो।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड र किस्ट टिचिङ हस्पिटल बिच बैंकका ग्राहकवर्ग, कर्मचारी तथा तिनका आश्रित परिवारलाई हस्पिटलले दिने सेवामा १५ प्रतिशत सम्म छुट दिने सम्बन्धि सम्झौता भएको छ। सम्झौतापत्रमा बैंकका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत श्री किरणकुमार श्रेष्ठ र किस्ट टिचिङ हस्पिटलका कार्यकारी अध्यक्ष श्री आशिस थापाले हस्ताक्षर गर्नुभएको छ। उक्त सम्झौता भएपश्चात राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकका ग्राहकवर्ग, कर्मचारी तथा तिनका आश्रित परिवारले आउटसोर्स बाहेकको हस्पिटल सेवा शुल्कमा १५ प्रतिशत र फारमेसीमा ७ प्रतिशत छुट एक वर्ष (२०७७ भदौ) सम्म पाउने छन्।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड केन्द्रीय कार्यालय परिसरमा समुदाय-प्रहरी साझेदारी ट्राफिक सचेतना कार्यक्रम अन्तर्गत ट्राफिक सचेतना नेपाल प्रहरीका पूर्व ट्राफिक प्रहरी निरिक्षक एवं ट्राफिक भोलिन्टीयर श्री सिताराम हाछेथुवाट प्रदान गरिएको छ । बैंकका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत श्री किरणकुमार श्रेष्ठले बैंकले कर्मचारीको सुरक्षाको लागि विभिन्न कार्यक्रम मार्फत ध्यान दिईरहेको बताउनुभयो । प्रशिक्षक सिताराम हाछेथुले बैंकिङ क्षेत्रमा पहिलो पटक राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकका कर्मचारीहरूलाई सचेतना कार्यक्रम संचालन गर्न पाउंदा खुसी लागेको बताउनुभयो । उहाँले भिडियो देखाएर तथा बोलेर ट्राफिक नियमबारे प्रशिक्षण दिनुभएको थियो ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड र नेशनल बैंकिंग ईन्स्टिट्यूट (nbi) बिच वित्तीय साक्षरता कार्यक्रमलाई प्रभावकारी ढङ्गले हुतगतमाविस्तार गर्नको लागि सम्झौतापत्रमा हस्ताक्षर भएको छ । उक्त सम्झौतामा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको तर्फबाट प्रमुख कार्यकारी अधिकृत श्री किरणकुमार श्रेष्ठ र nbi को तर्फबाट प्रमुख कार्यकारी अधिकृत श्री सन्जीव सुब्बाले हस्ताक्षर गर्नुभएको थियो ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको ५४औं (२०७५) वार्षिकोत्सवको अवसरमा वित्तीय जागरणको लागि कर्मचारीहरु प्रभातफेरी कार्यक्रममा सहभागि हुदै ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको ५४औं (२०७५) वार्षिकोत्सवको अवसरमा बैंक परिसरमा कर्मचारीहरुद्वारा रक्तदान गर्नुहुदै ।

Rastriya Banijya Bank Limited Board of Directors

Mr. Nirmal Hari Adhikari
Chairman

Mr. Dhani Ram Sharma
Member

Mr. Janak Kumar Baral
Member

Prof. Dr. Rajan Bahadur Paudel
Member

Mr. Arjun Bahadur Adhikari
Member

Dr. Madhav Prasad Dahal
Member

Mr. Bholanath Poudel
Company Secretary

Management Committee of RBBL

Mr. Kiran Kumar Shrestha, CEO
Chairperson

Mr. Kabiraj Adhikari, DCEO
Member

Mr. Keshav Prasad Lamsal, DCEO
Member

Mr. Tek Raj Joshi, DEO
Member

Mr. Mahendra Prasad Awasthi, DEO
Member

CA. Saraswati Adhikari, DEO
Member

Mr. Debesh Prasad Lohani, DEO
Member

Mr. Devendra Raman Khanal, DEO
Member

Mr. Pawan Regmi, Dept. Chief
Member

Mr. Bimal Dangol, Dept. Chief
Member

Mr. Vinaya Raman Poudel, Dept. Chief
Member

Mr. Bholanath Poudel
Member Secretary

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि. ५५ औं वार्षिकोत्सव समारोह २०७६ कार्यक्रम आयोजना मूल समिति

क्र.स.	समितिको पद	नाम थर	पद	कार्यालय/विभाग
१	संयोजक	श्री किरणकुमार श्रेष्ठ	प्रमुख कार्यकारी अधिकृत	केन्द्रीय कार्यालय
२	सदस्य	श्री कविराज अधिकारी	ना.प्रमुख कार्यकारी अधिकृत	केन्द्रीय कार्यालय
३	सदस्य	श्री केशव प्रसाद लम्साल	ना.प्रमुख कार्यकारी अधिकृत	केन्द्रीय कार्यालय
४	सदस्य	श्री टेकराज जोशी	उप कार्यकारी अधिकृत	केन्द्रीय कार्यालय
५	सदस्य	श्री महेन्द्र प्रसाद अवस्थी	उप कार्यकारी अधिकृत	केन्द्रीय कार्यालय
६	सदस्य	श्री सरस्वती अधिकारी	उप कार्यकारी अधिकृत	केन्द्रीय कार्यालय
७	सदस्य	श्री देवेश प्रसाद लोहनी	उप कार्यकारी अधिकृत	केन्द्रीय कार्यालय
८	सदस्य	श्री देवेन्द्ररमण खनाल	उप कार्यकारी अधिकृत	केन्द्रीय कार्यालय
९	सदस्य	श्री पवन रेग्मी	विभागीय प्रमुख	ट्रेजरी
१०	सदस्य	श्री विमल डंगोल	विभागीय प्रमुख	वित्त
११	सदस्य	श्री विनयरमण पौडेल	विभागीय प्रमुख	स.तथा साना मभौला कर्जा विभाग
१२	सदस्य	श्री दुर्गा कुमारी कडेल	शाखा प्रबन्धक	मुख्य शाखा कार्यालय
१३	सदस्य	श्री नारायण प्रसाद लामिछाने	विभागीय प्रमुख	सम्पति व्यवस्थापन
१४	सदस्य	श्री कमलेश ठाकुर	विभागीय प्रमुख	मार्केटिङ्ग
१५	सदस्य	श्री रिको स्थापित	विभागीय प्रमुख	सुचना प्रविधि/ई-बैंकिङ्ग
१६	सदस्य	श्री निम्बल श्रेष्ठ	विभागीय प्रमुख	जोखिम व्यवस्थापन तथा कर्जा अ.
१७	सदस्य	श्री संजय कुमार श्रेष्ठ	विभागीय प्रमुख	आन्तरिक लेखा परीक्षण
१८	सदस्य	श्री कृष्ण साह	विभागीय प्रमुख	कम्प्लायन्स विभाग
१९	सदस्य	श्री राजेश अग्रवाल	विभागीय प्रमुख	व्यवस्थापन सुचना प्रणाली तथा ब.
२०	सदस्य	श्री सोनी श्रेष्ठ	प्रादेशिक प्रबन्धक	३ न. प्रादेशिक कार्यालय
२१	सदस्य	श्री पद्मा लक्ष्मी जि.सी.	विभागीय प्रमुख	अन्तरशाखा हिसाब मिलान
२२	सदस्य	श्री राज्यलक्ष्मी खड्गी	विभागीय प्रमुख	कृषि तथा सामाजिक बैंकिङ्ग
२३	सदस्य	श्री गायत्री श्रेष्ठ	विभागीय प्रमुख	कर्जा असुली तथा पुनरसंरचना
२४	सदस्य	श्री भिम प्रसाद घिमिरे	विभागीय प्रमुख	मानव संशाधन
२५	सदस्य	श्री सन्दीपजङ्ग कार्की	विभागीय प्रमुख	पुर्वाधार तथा सह वित्तीयकरण
२६	सदस्य-सचिव	श्री सरोज बस्नेत	विभागीय प्रमुख	ब्रान्च अपरेशन
२७	सदस्य	श्री भवानीशंकर निरौला	विभागीय प्रमुख	कानून
२८	सदस्य	श्री भोलानाथ पौडेल	कम्पनी सचिव	संचालक समितिको कार्यालय
२९	सदस्य	श्री दिपकराज न्यौपाने	विभागीय प्रमुख	तालिम तथा विकास
३०	सदस्य	श्री ध्रुव अर्याल	विभागीय प्रमुख	सामान्य सेवा
३१	सदस्य	श्री अच्युत गौतम	शाखा प्रबन्धक	कर्पोरेट शाखा
३२	सदस्य	श्री हेमराज सुवेदी	अध्यक्ष	रा.वा.बैंक कर्मचारी संघ, नेपाल
३३	सदस्य	श्री गगन सिंह घिमिरे	अध्यक्ष	नेपाल वित्तीय संस्था कर्मचारी संघ
३४	सदस्य	श्री दिपेन्द्र कार्की	अध्यक्ष	नेपाल राष्ट्रिय कर्मचारी संगठन

कार्यक्रमहरू

- क. प्रभातफेरी र Clean RBB कार्यक्रम ।
- ख. रक्तदान कार्यक्रम ।
- ग. उत्कृष्ट शाखा कार्यालयहरूको नाम घोषणा ।
- घ. उत्कृष्ट कार्य सम्पादन पुरस्कार घोषणा ।
- ङ. उपहार विशेषाङ्क प्रकाशन ।
- च. विभिन्न खेलकुद प्रतियोगिता ।

राष्ट्रीय वाणिज्य बैंक लि. ५५औं वार्षिकोत्सव समारोह २०१६

कार्यक्रम आयोजना उपसमितिहरू

अतिथि सत्कार उपसमिति :

संयोजक	श्री कविराज अधिकारी
सदस्य	श्री केशव प्रसाद लम्साल
सदस्य	श्री टेकराज जोशी
सदस्य	श्री महेन्द्र प्रसाद अवस्थी
सदस्य	श्री देवेन्द्ररमण खनाल
सदस्य	श्री भोलानाथ पौडेल

प्रकाशन तथा प्रचार प्रसार उपसमिति :

संयोजक	श्री केशव प्रसाद लम्साल
सदस्य	श्री सरस्वती अधिकारी
सदस्य	श्री कृष्ण साह
सदस्य	श्री भवानी शंकर निरौला
सदस्य	श्री भोलानाथ पौडेल
सदस्य	श्री दिपकराज न्यौपाने
सदस्य	श्री ईश्वर उप्रेती

मञ्च व्यवस्थापन उपसमिति :

संयोजक	श्री महेन्द्रप्रसाद अवस्थी
सदस्य	श्री कमलेश ठाकुर
सदस्य	श्री राजेश अग्रवाल
सदस्य	श्री सन्दिप जंग कार्की
सदस्य	श्री ध्रुव अर्याल

रक्तदान कार्यक्रम उपसमिति :

संयोजक	श्री सरस्वती अधिकारी
सदस्य	श्री विनयरमण पौडेल
सदस्य	श्री सञ्जय कुमार श्रेष्ठ
सदस्य	श्री राज्यलक्ष्मी खड्गी
सदस्य	श्री पद्मालक्ष्मी जि.सिं
सदस्य	श्री गायत्री श्रेष्ठ
सदस्य	श्री सन्दिप जंग कार्की

प्रभातफेरी र Clean RBB उपसमिति:

पद	नाम थर
संयोजक	श्री टेकराज जोशी
सदस्य	श्री सरस्वती अधिकारी
सदस्य	श्री देवेश प्रसाद लोहनी
सदस्य	श्री रिक्तो स्थापित
सदस्य	श्री पवन रेग्मी
सदस्य	श्री विनयरमण पौडेल
सदस्य	श्री निम्बल श्रेष्ठ
सदस्य	श्री नारायणप्रसाद लामिछाने
सदस्य	श्री राज्यलक्ष्मी खड्गी
सदस्य	श्री सन्दिप जंग कार्की
सदस्य	श्री भवानी शंकर निरौला
सदस्य	श्री सरोज बस्नेत
सदस्य	श्री हेमराज सुवेदी
सदस्य	श्री गगन सिंह घिमिरे
सदस्य	श्री दिपेन्द्र कार्की

खेलकूद समिति

संयोजक	श्री देवेन्द्ररमण खनाल
सदस्य	श्री विनयरमण पौडेल
सदस्य	श्री सोनी श्रेष्ठ
सदस्य	श्री भिमप्रसाद घिमिरे
सदस्य	श्री रामप्रसाद जोशी/RBBEA
सदस्य	श्री बट्टी प्रसाद तिमिल्सिना/RBBEA
सदस्य	श्री लस्ता श्रेष्ठ/FIEUN
सदस्य	श्री विरेन्द्र यादव/FIEUN
सदस्य	श्री जितेन्द्र राई/NEON

घेरै दिने भनेकै
आफ्नैले त हो
नि !

आफ्नो भनेको
आफ्नै हुन्छ

मुद्दती खातामा
८.२५%*
वार्षिक ब्याजदर

*०.५० प्रतिशत शाखा कार्यालयबाट नै थप गर्न सकिने

RBB GOLDEN
FIXED DEPOSIT
ACCOUNT

आधुनिक बैकिङ्ग सेवा
सुविधाहरू उपलब्ध

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकमा गोल्डन मुद्दती (व्यक्तिगत)
खाता खोली उच्चतम ब्याजदर पाउनुहोस् ।

विशेषताहरू:

- » १ वर्षे देखि २ वर्षे सम्म
- » न्यूनतम मौजदात रु.५ लाख » त्रैमासिक ब्याज भुक्तानी

तपाईंको आफ्नै बैंक

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि. केन्द्रिय कार्यालय, सिंहदरबार प्लाजा, काठमाण्डौ
फोन: (९७७-९) ४२५-२५९५ | फ्याक्स: (९७७-९) ४२५-२९३९ | ईमेल: rbb.info@rbb.com.np

प्रतिबद्धता

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड सेवाको ५५ औं वर्ष
प्रवेशको सु-अवसरमा यस बैंकका ग्राहक,
शुभेच्छुक लगायत सम्बद्ध सबै सरोकार
वालाहरूमा हार्दिक आभार प्रकट गर्दै आगामी
दिनहरूमा अझै गुणस्तरीय, आधुनिक, दिगो एवं
विश्वसनीय बैंकिङ्ग सेवा प्रदान गर्दै जाने प्रतिबद्धता
व्यक्त गर्दछौं ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि.
RASTRIVA BANIJYA BANK LTD.

... तपाईंको आफ्नो बैंक

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड